

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HÜSEYİN ŞÜKRÜ BABAN'IN HAYATI,
FİKİRLERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ
(1888-1980)**

Enes ARICI

2501220141

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İSTANBUL – 2025

ÖZ

HÜSEYİN ŞÜKRÜ BABAN'IN HAYATI, FİKİRLERİ VE SİYASİ FAALİYETLERİ (1888-1980)

Enes ARICI

Hüseyin Şükrü Baban, 1888-1980 yılları arasında yaşamış gazeteci, bürokrat ve akademisyendir. Mensubu olduğu Baban aşireti, Kuzey Irak bölgesinin önemli hanedanlarından ve son dönem Osmanlı cemiyet hayatının önde gelen ailelerindendir. Galatasaray Lisesi ve Paris Hukuk Fakültesinde aldığı eğitimin ardından memuriyet hayatına başlayan H. Şükrü Baban, özellikle Mısır Fevkalade Komiserliğinde ve Brest-Litovsk heyeti içinde önemli bürokratik görevlere atanmıştır. Ayrıca memuriyetin yanında gazetecilikle de uğraşarak Tanin, Tercüman-ı Hakikat ve Alemdar gazetelerinde makaleler kaleme almıştır. Mütareke döneminde Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarı olmuş ve memuriyetten tamamen ayrılmıştır. Bu dönemde siyasi faaliyetlerde de bulunan Baban, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin genel sekreterliğini yapmıştır.

Cumhuriyet döneminde daha çok akademisyen kimliğiyle tanınan Hüseyin Şükrü Baban, İstanbul Üniversitesi bünyesinde görev yaparak İktisat alanında ordinaryüs profesörlüğe kadar yükselmiştir. Akademik hayatının yanı sıra basından kopmayarak çeşitli gazetelere yazılar yazan Baban, bu dönemde siyasi hareketlerden uzak durmaya çalışmıştır. İkdâm, Yeni Sabah ve Tercüman gibi gazetelerde iç siyasetten bağımsız, ekonomi ya da dış politika ağırlıklı makaleler kaleme alan Baban, hem akademik kariyeri hem de gazeteci kimliğiyle Türk fikir hayatında yer edinen önemli aydınlardan birisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Şükrü Baban, Baban Aşireti, Mütareke Dönemi, Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Tercüman-ı Hakikat, İktisat

ABSTRACT

HÜSEYİN ŞÜKRÜ BABAN’S LIFE, IDEAS AND POLITICAL ACTIVITIES (1888-1980)

Enes ARICI

Hüseyin Şükrü Baban was a journalist, bureaucrat and academic who lived between 1888-1980. The Baban tribe, of which he was a member, was one of the important dynasties of the Northern Iraq region and one of the leading families of late Ottoman social life. Having started his civil service career after completing his education at Galatasaray High School and Paris Institute of Political Studies, H. Şükrü Baban was appointed to important bureaucratic positions, particularly within the Egyptian Extraordinary Commission and the Brest-Litovsk Delegation. In addition to his civil service, he also worked as a journalist and wrote articles in the Tanin, Tercüman-ı Hakikat and Alemdar newspapers. During the The Armistice’s Period of Mudros, he became the editor-in-chief of the Tercüman-ı Hakikat newspaper and completely left the civil service. Baban, who was also involved in political activities during this period, served as the general secretary of the Kurdistan Forward Society.

Hüseyin Şükrü Baban, who was better known as an academician during the Republican Era, worked at Istanbul University and rose to the rank of distinguished professor in the field of Economics. In addition to his academic life, Baban, who did not break away from the press and wrote articles for various newspapers and tried to stay away from political movements during this period. Staying away from domestic politics and writing articles on economic or foreign policy in newspapers such as İkdâm, Yeni Sabah and Tercüman, Baban became one of the important intellectuals who gained a place in Turkish intellectual life with both his academic career and his journalistic identity.

Keywords: Hüseyin Şükrü Baban, The Baban Tribe, The Armistice’s Period of Mudros, Kurdistan Forward Society, Tercüman-ı Hakikat, Economics

ÖNSÖZ

Biyografik çalışmalar kişilerin yaşamlarını öğrenmekte olduğu kadar, yaşadıkları devrin havasını teneffüs etmemize yardımcı olmaları bakımından da kıymetlidir. Bireylerin olaylara verdiği tepkiler ve yaptıkları yorumlar, dönemin siyasi ve sosyal yapısını idrak etmemizi kolaylaştıran unsurlardır. Bu bireyler bürokrasi, basın ve siyaset sahasında görev almış aydınlar olduğunda ise biyografiler, dönemsel fikri çatışmaların ve politik kamplaşmaların aynası olurlar.

Bu nedenle çalışmamızı hazırlarken Mütareke döneminden Cumhuriyet'in ilk yarısına kadar geçen süreçte yaşanan olayları Hüseyin Şükrü Baban'ın penceresinden yansıtmaya ve Baban'ın fikri, ilmi ve siyasi faaliyetlerini aktarmaya çalıştık. Tezimizin amacı Hüseyin Şükrü Baban'ın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iki farklı devirdeki memuriyet hayatı, gazeteciliği, akademik kimliği ve siyasi tercihleri hakkındaki bilgileri literatüre kazandırmaktır.

Bu amaç adına çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca lisans eğitimim sırasında beni Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında çalışmaya teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT'a teşekkürü bir borç biliyorum. Hem lisans hem de yüksek lisans eğitimim sırasında derslerine büyük bir keyifle katıldığım sayın hocalarım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Prof. Dr. Halil BAL, Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR ve Dr. Murat AYDOĞDU'ya da ayrıyeten teşekkür ediyorum. Çalışmam süresince bilgisi ve dostluğu ile her zaman yanımda olan kıymetli kardeşim Kerem TOPÇU'ya ve yine her ihtiyaç duyduğumda yardımına koşan değerli dostum Aleyna Nur ARSLAN'a en içten teşekkürlerimi iletiyorum.

Ayrıca araştırma sürecim boyunca gazete arşivi ve ikinci el kaynaklarından yararlandığım TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığı'nın değerli çalışanlarına da nazik tavırları ve yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğimi bildiğim sevgili annem Ayfer ARICI, babam Erol ARICI ve anneannem Rukiye KÜÇÜK'e şükranlarımı ve hürmetlerimi sunuyorum. Son olarak en büyük teşekkürü ise çalışmamın

tamamlandığını göremediği için büyük bir hüzün duyduğum, maddi ve manevi bütün varlığını bana adayan dedem merhum Sabri KÜÇÜK'e ediyorum ve kendisini derin bir özlem ve minnetle anıyorum.

Enes ARICI

İSTANBUL, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OSMANLI AYDINI OLARAK BABANZÂDE HÜSEYİN ŞÜKRÜ BEY

1.1. GENÇLİK YILLARI VE EĞİTİM HAYATI.....	19
1.2. MEMURİYET HAYATI.....	22
1.2.1. Matbuat İdare-i Umumiyesine Tayini.....	22
1.2.2. Mısır Fevkalade Komiserliğindeki Vekaleti.....	23
1.2.3. Sevk ve İskân Kanununu Uygulamak İstemediği İddiası.....	29
1.2.4. Brest-Litovsk Heyetindeki Diplomatik Görevi.....	32
1.3. MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ KÜRTÇÜ FAALİYETLERİ.....	34
1.3.1. Kürdistan Teâlî Cemiyeti Genel Sekreterliği.....	34
1.3.2. Teşkilât-ı İctimâîyye Cemiyeti Üyeliği.....	40
1.4. SON OSMANLI SEÇİMLERİ VE MEBUS OLMA GİRİŞİMİ.....	42
1.5. GAZETECİLİK HAYATI.....	47
1.5.1. Tanin Gazetesi ve Fransa Muhabirliği.....	47
1.5.2. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi ve Başyazarlık Yılları.....	48
1.5.3. Alemdar Gazetesine Ortak Oluşu.....	49

1.5.4. İzmir Basın Toplantısı ve Mustafa Kemal Paşa ile Tanışması.....	51
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

2.1. OSMANLI SON DÖNEMİ, FIRKALAR VE HİZİPLER.....	53
2.2. İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİ TEK MUHATAP KABUL ETTİĞİ DÖNEM.....	60
2.3. ANADOLU HAREKETİ'NE KARŞI DEĞİŞEN TAVRI.....	78
2.4. İTİLAH DEVLETLERİ'NE KARŞI TUTUMU VE BEKLENTİLERİ.....	96
2.5. ŞARK MESELESİNE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	104
2.5.1. Sınırlar ve Boğazlar.....	104
2.5.2. Azınlıklar ve Patrikhaneler.....	116
2.5.3. Kapitülasyonlar ve İktisadi Hususlar.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORD. PROF. ŞÜKRÜ BABAN

3.1. İKTİSATÇI KİMLİĞİ.....	127
3.1.1. Akademik Kariyeri.....	127
3.1.2. Eserleri ve İktisat İlmine Bakışı.....	129
3.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ GÖRÜŞLERİ.....	133
3.2.1. Tarafsızlık ile Demokrasi Cephesi Arasında.....	134
3.2.2. Millî Şef ve Türk Hükûmeti'ne Desteği.....	153
3.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE SORUŞTURMA SÜRECİ.....	164

3.4. TERCÜMAN GAZETESİNE GEÇİŞİ VE 1960 SONRASI GÖRÜŞLERİ.....	171
3.4.1. Vietnam Savaşı.....	174
3.4.2. 1967 Kıbrıs Olayları.....	178
3.4.3. Altı Gün Savaşı.....	183
3.5. KÜRTÇÜLÜĞE KARŞI İHTİYATLI YAKLAŞIMI.....	186
3.6. SON YILLARI VE VEFATI.....	191
SONUÇ.....	194
EKLER.....	199
KAYNAKÇA.....	218

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
B.M.	: Birleşmiş Milletler
B.M.M.	: Büyük Millet Meclisi
BOA.	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Basım/Baskı
c.	: Cilt
CENTO	: Central Treaty Organization
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH. SAİDd.	: Dâhiliye Nezâreti Defterleri
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî
D.P.	: Demokrat Parti
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör/Edited
Haz.	: Hazırlayan
M.S.B.	: Milli Savunma Bakanlığı
İ...MTZ (05)	: İrade-Mısır Belgeleri
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
nr./no.	: Numara

Ord.	: Ordinaryüs
Prof.	: Profesör
s./p./pp.	: Sayfa/Sayfalar
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organization
ŞD.	: Şûra-yı Devlet
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve Diğerleri
vol.	: Volume
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu olan Hüseyin Şükrü Baban, akademik kariyeri, memuriyet hayatı ve bilhassa gazetecilik faaliyetleriyle Türk fikir hayatının incelenmeye değer isimlerinden birisidir. Ancak şimdiye kadar konu hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Tezimize başladığımız dönemde Şükrü Baban hakkında yayınlanmış tek akademik çalışma Mustafa İnce'nin kaleme aldığı “*A Biography of Hüseyin Şükrü Baban: Diplomat, Academic and Journalist*” adlı makaleydi. Buna 2024 yılında Alaaddin Tok ve Ercan Eren tarafından yayınlanmış “*Türkiye İktisat Eğitimi Tarihinde Öncü Bir İsim: Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980)*” adlı makale de eklenince Şükrü Bey hakkındaki akademik eserlerin sayısı ikiye yükseldi. İnce'nin makalesi, Baban'ın hayatını sosyolojik ve tarihsel bir pencereden aktarırken Alaaddin Tok ve Ercan Eren, Şükrü Baban'ın ekonomist kimliğine odaklanmışlardır.¹

Bunlar dışında Şükrü Bey'in biyografisine ait en detaylı bilgilere yeğeni Cihad Baban ve meslektaşısı Nusret Ekin'in İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası için kaleme aldıkları hatıra mahiyetli iki kısa makaleden ulaşılmaktadır. Bu noktada özellikle Şükrü Bey'in akademik kariyeri hakkında kapsamlı bilgiler veren M. Ali Çankaya'nın “*Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*” adlı eserinden de bahsetmek gereklidir. Ayrıca Şükrü Baban'ın hayatına dair ansiklopedik bilgiler veren birkaç yayın da bulunmaktadır. Bu yayınların bilimsel bir niteliği olmasa da Şükrü Bey hayattayken yayınlanmaları ve bazılarının bizzat Şükrü Baban'ın dostları tarafından hazırlanması, bahsi geçen kaynakların kıymetini artırmaktadır. Ancak ilerleyen sayfalarda detaylandıracağımız üzere bu kaynaklardaki bilgilerin bir kısmında ihtilaflar mevcuttur.²

¹ Hüseyin Şükrü Baban hakkında yayınlanmış akademik makaleler için bkz. Mustafa İnce, “A Biography of Hüseyin Şükrü Baban: Diplomat, Academic and Journalist”, **International Journal Of Turcologia**, Vol: 7, No: 14, Autumn 2012, pp. 105-112.; Alaaddin Tok, Ercan Eren, “Türkiye İktisat Eğitimi Tarihinde Öncü Bir İsim: Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980)”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 166, Ağustos 2024, s. 129-134.

² İlgili kaynaklar için bkz. Cihad Baban, “Hocam ve Amcam Şükrü Baban”, **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984.; Nusret Ekin, “Ord. Prof. Şükrü Baban'ı Anarken”, **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1984, Cilt: 40, Sayı: 1-4.; “Hüseyin Şükrü Baban”, **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan

Kısacası Hüseyin Şükrü Baban'dan bahseden ya da biyografisine değinen eserlerin adedi ve bilimsel mahiyetleri oldukça sınırlıdır. Buna karşılık Şükrü Bey'in kendi kaleminden çıkan ve doğrudan fikirlerini beyan ettiği gazete makalelerinin sayısı ise bir hayli fazladır. Bu nedenle Şükrü Bey'in yazarlık yaptığı ve araştırmamızın da temelini oluşturan gazetelerden bahsetmekte fayda vardır. Şükrü Baban, en ciddi yazarlık deneyimini 1919 ile 1922 yılları arasında yönettiği ve başyazarlığını yaptığı Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yaşamıştır. Araştırmamızın en detaylı kısmını kapsayan Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ilgili sayılarına Milli Kütüphane'nin dijital arşivinden ulaşabilmemiz mümkünken, bir kısım nüshalar da Ankara Üniversitesi dijital gazete arşivinde yer almaktadır. Şükrü Bey'in 1940 ve 1941 yıllarında İkinci Dünya Savaşı makalelerini yayınladığı İkdâm (Sabah Postası) gazetesinin sayılarına ise İstanbul Üniversitesi dijital gazete arşivinden erişim sağlanılabilmektedir. Baban'ın 1942-1964 yılları arasında ekonomi ve dış politika yazıları kaleme aldığı Yeni Sabah gazetesinin bütün nüshaları için Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığının gazete arşivlerinden faydalanabilmekteyiz. Ayrıca 1964 sonrası dış politika makaleleri yazdığı ve Mısır hatıratını yayınladığı Halka ve Olaylara Tercüman gazetesinin ilgili sayıları da yine Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İBB Atatürk Kitaplığında yer almaktadır. Son olarak Şükrü Baban'ın akademik kariyeri ve özel yaşamı hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu için Milliyet gazetesinin 1950-2007 yıllarını içeren dijital arşivinden yararlanılmıştır.

Şükrü Baban'ın hayatı ve fikirlerine değinmeden önce Baban aşiretine ve yetiştiği ailenin fertlerine de göz atmakta fayda vardır. Nitekim gerek Babanların tarihsel konumu gerekse ailesinin entelektüel birikimi Şükrü Bey'in ilmi, fikri ve siyasi tercihlerini etkileyen temel unsurlardandır. Şükrü Bey'in mensubu olduğu Baban aşireti, günümüz Irak bölgesinin önde gelen aileleri arasındaydı. 18. yüzyılda Osmanlı idaresi tarafından “Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaçolan, Revandiz ve Harir”den müteşekkil altı sancağa ayrılan bölge, “Şehrizer Eyaleti” adıyla İstanbul'un yetkilendirdiği Kürt beyleri tarafından yönetilmiştir. Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı Irak

Yayinevi, 1969.; Osman Nebioğlu, **Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi**, İstanbul, Nebioğlu Yayinevi, 1961-62.; İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, y.y., Yedigün Neşriyat, t. y.; Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, c. II.

valisinin altında bir mevkide konumlanan bu aşiret reisleri, beylerbeyi hatta zaman zaman şeritli paşa unvanına kadar terfi etme fırsatı bulmuşlardır.³

Aşiretin kurucusu “Baba Süleyman” adıyla tanınan kişidir. Nitekim aşiretin adı olan Baban kelimesi de bu şahsın isminden gelmektedir. Aşiretin adı orijinal halindeki gibi kısa “a” ile okunmaktadır. Bu nedenle kısa okunuşla Baba olması gereken isim, Türkçeye “Baban” veya “Bâbân” şeklinde bozularak geçmiştir. 16. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eseriyle Baban hanedanına dair en eski tarihli bilgileri veren Şeref Han ise aşiretin soyunu “Pir Budak Bebei” adlı kişiye kadar uzatmakta ve “Babanî” kullanımının yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Şeref Han’a göre Babanlar, Irak bölgesinde ihtişam, kuvvet ve zenginlikleriyle ün salmış büyük bir Kürt hanedanıdır.⁴

Bazı anlatılarda Baba Süleyman’dan “Bebe” olarak bahsedildiğini söyleyen ve aşiretin ilk adının Bebe olabileceği tezini savunan Rus Oryantalist Bazil Nikitin’e göre Baba Süleyman’ın memleketi günümüz Irak bölgesinin içinde kalan Pişder’dir. 17. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Osmanlı-İran sınır çatışmaları sırasında Osmanlı ordusuna yardım eden Baba Süleyman ve ailesi, İstanbul tarafından teveccüh görmüş ve siyasi sahnede -günümüzde var olmayan- Soran aşiretinin yerini almıştır. Nikitin’in aktardığına göre Baba Süleyman’dan birkaç nesil sonra aşiretin başına geçen İbrahim Paşa, Melik Hindi Bucağı denen bölgeye yeni bir şehir inşa etmiş ve bu şehre Osmanlı’nın Irak valisine ithafen Süleymaniye adını vermiştir. Süleymaniye şehri zamanla Babanların merkezi haline gelmiş ve aile kuşaklar boyu bu bölgede ikamet etmiştir.⁵

Bölgedeki Kürt aşiretlerinin tarihleri hakkında bilgi edindiğimiz bir başka isim olan C. J. Edmonds ise Şeref Han’a benzer şekilde Baban ailesinin kurucusu olarak “Baba Süleyman” adlı şahsı işaret etmektedir. Edmonds ayrıca Süleymaniye şehrinin modern tarihinin Baba Süleyman yönetiminde başladığını ve aşiretin bölgedeki iktidarıyla şehrin inşası arasında bir paralellik olduğunu savunmaktadır.⁶ Bir başka Rus Oryantalist Vladimir Minorsky de ilk Baban mülklerinin Küçük Zap nehrinin güney

³ Bazil Nikitin, **Kürtler**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, Aralık 1976, c. I, s. 288.

⁴ Şeref Han, **Şerefname: Kürt Tarihi**, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Ant Yayınları, Nisan 1971, s. 312-313.

⁵ Bazil Nikitin, **a.g.e.**, c. I, s. 289.

⁶ C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2003, s. 80-81.

kısımında “Şari-Bajer (Şarbozer)” olarak adlandırılan bölgede bulunduğunu, ancak 1784’te günümüz Süleymaniye şehrinin konumlandığı yere yeni bir merkez inşa edip buraya taşındıklarını bildirmektedir.⁷

C. J. Edmonds, Baban aşiretinin Irak’taki ilk merkezini “Şarbozer” kazasının “Çıwarte” köyü güneyinden akan “Qelaçıwan” nehrinin kuzey bölgesi olarak aktarmaktadır. Ancak 1783 yılında aşiretin başında bulunan İbrahim Paşa, idare merkezini yaklaşık yirmi kilometre güneyde kalan “Malkendi” köyüne taşımış ve burada yeni bir şehir inşa etmiştir. Ona göre şehrin adı hakkında iki söylenti bulunmaktadır. Bunlardan ilki -Nikitin’in de aktardığı gibi- dönemin Irak valisine ithafen Süleymaniye isminin tercih edildiği, ikincisiyse aşiretin kurucusu olan Baba Süleyman’ın hatırasını yaşatmak için bu adın konulduğudur.⁸ Görüldüğü üzere Süleymaniye şehrinin kuruluşu ve ismi hakkında birden fazla rivayet bulunsa da birçoğu şehrin Babanlarla bağlantılı olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Baban aşiretinin şehrin inşa sürecinde aktif rol oynadığı ve hanedanın yükselişiyle şehrin imarının paralellik gösterdiği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Babanlar, Süleymaniye’ye yerleştikten sonra her geçen gün güçlerini artırmış ve 18. yüzyılın sonlarında Kuzey Irak’ın “en güçlü emirliğini” kurmuşlardır.⁹

Baban aşireti, ismini 1806¹⁰ yılında meydana gelen ve “ilk Kürt isyanı” olarak nitelenen Babanzâde Abdurrahman Paşa ayaklanmasıyla duyurmuştur. Süleymaniye valiliği görevine bir başka Baban mensubu olan Halit Paşa’nın atanması üzerine isyan çıkaran Abdurrahman Paşa, Osmanlı kuvvetlerinin üzerine yürümüş ancak başarılı olamamıştır. Aslında Abdurrahman Paşa’nın yerine Halit Paşa’nın tercih edilmesi payitahtın aldığı bilinçli bir karardır. Çünkü Abdurrahman Paşa ayaklanmadan önce Köysancak mutasarrıfı Mehmet Paşa’yı öldürmüştür. Bu nedenle payitaht, tehlikeli addettiği Abdurrahman Paşa’yı kasten Süleymaniye valiliğine atamamıştır.¹¹ Birkaç yıl boyunca aralıklarla devam eden çatışmalar nihayet 1812’de sonlanmış ve

⁷ Vladimir Minorsky, **Kürtler**, İstanbul, Koral Yayınları, 1992, s. 53-54.

⁸ C. J. Edmonds, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁹ Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, s. 64.

¹⁰ Rafet Ballı, **Kürt Dosyası**, İstanbul, Cem Yayınevi, Ağustos 1991, s. 50.

¹¹ Abdulhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 343.

Osmanlı'nın Bağdat Valisi Süleyman Paşa bölgenin kontrolünü sağlamıştır. “Kufri (Kifri)” civarında mağlup olan Abdurrahman Paşa da emrindeki bir grup askerle beraber İran topraklarına sığınmıştır.¹²

Bu ayaklanmanın ardından bölgedeki hareketlilik durmamış ve “Abdurrahman Paşa'nın intikamını almak” amacıyla silahlanan Babanzâde Ahmet Paşa, 1812’de yeni bir isyana kalkışmıştır. Ancak bu kalkışma da öncülüyle benzer akıbete uğramış ve Osmanlı kuvvetleri isyanı kısa sürede bastırmıştır.¹³ Bu ayaklanmalar bölgedeki Baban idaresinin, merkezi otoriteyi temsil eden Osmanlı birlikleriyle fiili çatışmaya girdiğini ve Babanların bölgedeki güçlerini artırmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Dolayısıyla Abdurrahman Paşa'nın başını çektiği isyanların tek amacı mevki ve makam sahibi olmak değil, bir yandan da milliyetçi duygularla Baban aşiretinin sınırlarını genişletmektir. İsyânların Kürtçülük düşüncesi adına yapıldığını savunan görüşe göre Babanların “Kerkük, Hemedan, Köysancak, Kasr-ı Şirin ve Zewe” bölgesine kadar yayılması hem Osmanlı'yı hem de bölgedeki diğer bir büyük güç olan İran'ı rahatsız etmiştir.¹⁴

Nitekim dönemin kaynaklarından Hurşid Paşa (Mehmed), “Seyâhatname-i Hudud” adlı eserinde Babanzâdelerin Osmanlı Devleti'nden gördükleri değer ve takdirin kıymetini bilmeyip “bağımsızlık hayalleri kurduklarını”, Bağdat valilerine karşı gelerek devletin emirlerini dinlemediklerini, “kendilerine içten ve dıştan destekçi bulmaya çalıştıklarını” ve ellerinde bulundurdıkları mîrî araziler için “dedelerinden veraset kalmış gibi davrandıklarını” anlatmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Hükûmeti, 1850 yılında Kuzey Irak bölgesine yürüyerek Babanların iktidarına son vermiş ve aşiretin bölgedeki emirliğini ortadan kaldırmıştır. Böylece Süleymaniye ve çevresi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı merkezi hükûmetinin bir parçası haline gelmiştir.¹⁵

¹² Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 15.; Abdurrahman Paşa ayaklanmasının başlangıç tarihi bazı kaynaklarda 1806-1808 olarak da verilmektedir. Bkz. Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 343.

¹³ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 344.

¹⁴ Nevin Güngör Reşan, **Kürt Ünlüleri**, İstanbul, Doz Yayınları, Nisan 2008, s. 38.

¹⁵ Sinan Marufoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

Konu hakkında akademik çalışmaları bulunan Nejat Abdulla'ya göre Babanlar, Irak çevresindeki otoritelerini ve “iç bağımsızlıklarını” muhafaza etmek amacıyla 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar bölgede çıkan her türlü gerilimden faydalanmışlardır. Özellikle Osmanlı ve İran arasındaki sınır çatışmaları sırasında resmi olarak bağlı oldukları Bağdat valisi ve Osmanlı Sarayı aleyhinde çalışan Babanlar, İran yanlısı politikalarla bölgedeki tansiyonu yüksek tutmayı hedeflemişlerdir. Nejat Abdulla'ya göre Osmanlı, İran ve Baban aşireti sınır üzerinde yıllarca süren bir “oyun” oynamış ve üç taraf da konjonktüre bağlı olarak birbirini kullanmıştır.¹⁶

Baban ailesinin Irak'ta özerk bir yönetim kurduğunu ifade eden C. J. Edmonds'a göre bölgenin Osmanlı Hükûmeti'nin merkezi yönetimine katılması ve Babanların iktidarının sona ermesi 1847 yılına tarihlenmektedir. Bu tarihte Babanzâde Ahmet Paşa, “Koy” yakınlarında Bağdat Valisi Necip Paşa'nın kuvvetlerine mağlup olmuş ve Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti kesinleşmiştir. Bu yenilgiyle beraber Baban aşiretinin reisleri Osmanlı kaymakamı düzeyine indirilmiş ve isyancı Ahmet Paşa'nın yerine devletle uzlaşan kardeşi Abdullah, aşiretin başına geçirilmiştir. Bu tarihten sonra kırk dört yıl daha Osmanlı kontrolünde devam eden Baban iktidarı 1891'de tamamen sona ermiş ve İstanbul tarafından bölgeye Türk bir yönetici atanmıştır. Edmonds, Baban aşireti altındaki Irak'ın özerk olduğunu ve Babanların milliyetçi kimliğini vurgulamak için Şeyh Rıza Talabani'nin “Baban Ülkesi” adlı şiirini örnek göstermiştir. Ona göre aşiret reislerinin ne Osmanlı yönetimine ne de İran idaresine hiçbir zaman mutlak bir bağlılığı olmamıştır.¹⁷

Babanzâdelerin özerkliği meselesine şerh düşen Sinan Marufoğlu ise aşiret reislerinin hükümrancılık sahaları ile Avrupa literatüründeki millî bağımsızlık mücadelelerinin karıştırılmaması gerektiğini vurgulamış ve Baban isyanlarını, Kürt bağımsızlık hareketi gibi lanse etmenin tarihi gerçekliği yansıtmayacağını ifade

¹⁶ Nejat Abdulla, **İmparatorluk, Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması**, Çev. Mustafa Aslan, İstanbul, Avesta Yayınları, 2009, s. 187-189.

¹⁷ C. J. Edmonds, **a.g.e.**, s. 80-87.

etmiştir. Ona göre Babanların sınır faaliyetleri, Osmanlı ve İran'ın "gözetimi" dahilindeydi.¹⁸

Bütün bu ifadeler karşılık Baban aşiretinin millî duygularla değil, bireysel çıkarlarla hareket ettiğini ve Babanzâdelerin Irak'ta hiçbir zaman özerk yönetim kurmadığını iddia eden karşıt bir görüş de bulunmaktadır. Örneğin Vedat Güldoğan (Şadilli), Babanların da içinde bulunduğu ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden Kürt isyanlarının hiçbirinde milliyetçilik ve bağımsızlık duygularının ağır basmadığını savunmaktadır. Ona göre bu kalkışmalar "mevki hırsı, vergi vermeme, menfaat çekişmeleri ve çıkar zedelenmeleri" gibi şahsi meselelerden ibarettir. Dolayısıyla Abdurrahman Paşa'nın da Ahmet Paşa'nın da "intikam" ve kişisel hırslar dışında milliyetçi bir motivasyonu yoktur.¹⁹

Süleymaniye'de uzun yıllar kalarak Baban aşiretini gözlemleme fırsatı bulan İngiliz gezgin Cladius Rich de bu görüşü destekleyen anekdotlar paylaşmaktadır. Ona göre Süleymaniye'deki Baban sarayı, yönetim yapısı ve hiyerarşik düzen bakımından Bağdat'taki Osmanlı vilayet konağının kopyasıdır. Bu da göstermektedir ki Babanlar, Süleymaniye'de Osmanlı saray hayatına öykünen bir yaşam sürdürmektedirler. Osmanlı sarayında bulunan "harem ağası", "selikdar (silahdar)" ve "müneccimbaşı" gibi hizmetliler, Baban konağında da benzer yetkilerle görevlendirilmiştir. Kısacası Cladius Rich'e göre Baban aşireti sadece siyasi olarak değil, kültürel olarak da Osmanlı'nın etki alanındadır.²⁰

Özetlemek gerekirse Baban aşiretinin Irak bölgesindeki varlığı Osmanlı Klasik Dönemi'nin sonundan itibaren farklı kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Ancak Babanların bölgedeki siyasi özerkliğine dair fikir ayrılıkları mevcuttur. Osmanlı'ya karşı girişilen silahlı çatışmalar ve İran'la yapılan sınır mücadeleleri göz önüne alındığında, Babanların bölgede Osmanlı otoritesi altında kısmi bir özerkliğe sahip olduğu söylenebilir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresinin merkezileşmesi ve bölgede denetimin artmasıyla beraber bu kısmi özerklik büyük

¹⁸ Sinan Marufoğlu, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁹ Şadilli Vedat, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar**, Ankara, Kon Yayınları, 1980, c. I, s. 25-27.

²⁰ Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi**, Çev. Remziye Arslan, Ankara, Özge Yayınları, t.y., s. 209-210.

ölçüde sonlanmış ve Baban aşiretinin reisleri Osmanlı bürokrasisine eklenmiştir. Sonuç olarak aşiretin önde gelenleri II. Abdülhamid devrinde başkent İstanbul'a gelerek bizzat devlet kurumlarında görev almaya başlamıştır. Uzun yıllar Irak bölgesinin yönetiminde rol oynayan Babanzâdeler, zamanla İstanbul'un önemli bürokrat ailelerinden birine evrilmiş ve Osmanlı cemiyet hayatı içerisinde tanınan simalara dönüşmüşlerdir.²¹

Payitahta yerleşerek Osmanlı siyasi ve sosyal hayatına entegre olan Babanzâdelerden birisi de Hüseyin Şükrü Bey'in babası Mustafa Zihni Paşa'dır. 1850 yılında Babanların kadim şehri Süleymaniye'de dünyaya gelen M. Zihni Paşa²² aşiretin kurucusu olan Baba Süleyman'ın yedinci kuşaktan torunudur.²³ Paşa, ilk eşi olan Firuze Hanım'dan sırasıyla Ahmed Naim, İsmail Hakkı, Emine, Mehmed Asım ve Süleyman Hikmet adlarında beş çocuk sahibi olmuştur. İkinci eşi İclal Hanım'dan ise son evladı Hüseyin Şükrü Bey dünyaya gelmiştir.²⁴

Sıbyan mektebinden mezun olunca özel dersler alarak Arapça ve Farsçasını geliştiren Zihni Paşa, bir yandan da fıkıh eğitimi görmüştür. Gençlik yıllarında Bağdat Tapu Dairesinde ve Hille Sancağı kayıt memurluğunda çalışmış, 1881'de Bağdat valiliğinde mektupçuluk vazifesine tayin edilmiştir. Burada görev yaptığı esnada yerel halktan isyancı aşiretlerle bağlantıları olduğu iddiası ortaya atılmış ve bu nedenle kısa bir süre memuriyetten uzaklaştırılmıştır. 10 Temmuz 1886'da beylerbeyi rütbesine terfi eden Mustafa Zihni, 1902 yılında ise hassa memuru olmuştur.²⁵ Ancak M. Zihni Paşa'nın bürokraside parlamaya başlaması Midhat Paşa'nın Bağdat valiliği

²¹ Bilal Altan, "Meşrutiyet ve Mütareke Dönemleri Cemiyet Yapılanmalarında Babanlar/Babanzadeler", **ORAFAM Journal**, Cilt: 1, Sayı: 1, Temmuz 2023, s. 2.; İstanbul'a gelerek Osmanlı siyasi ve sosyal hayatının bir parçası olan ve bürokraside üst düzey görev alan Babanzâdelerin haricinde Irak'ta ikamet etmeye devam eden bazı aşiret mensupları Türk yönetimine karşı konumlanmaya devam etmişlerdir. Özellikle Mütareke döneminde Ali Şefik (Özdemir) Bey'in Süleymaniye ile Köysancak mevkileri arasında yürüttüğü operasyonlarda Babanların bir kısmı Millî Mücadele'ye karşı İngilizlerin tarafında yer almışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Hassan Arfa, **The Kurds**, Oxford, Oxford University Press, 1966, p. 166.

²² Edip Bukarlı, **19. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği**, İstanbul, Libra Kitap, 2019, s. 85-86.

²³ Stephen H. Longrigg, **Four Centuries Of Modern Iraq**, Oxford, Oxford University Press, 1925, p. 348.

²⁴ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 6.

²⁵ Edip Bukarlı, **a.g.e.**, s. 86.

sırasındadır. Bu dönemde Midhat Paşa'nın mühürdarlığını yapan Zihni Paşa, ilerleyen yıllarda memleketin farklı bölgelerine mutasarrıf ve vali olarak tayin edilecektir.²⁶

Nitekim Irak, Yemen, Doğu Anadolu, Trablusşam, Antalya ve Bolu'da mutasarrıflık, Yanya, Adana ve Hicaz vilayetlerinde de valilik yapan M. Zihni Paşa, Bolu'da görev yaptığı sırada hilafetin Osmanlı ailesine devrinin tarihi gerçeklerden uzak olduğuna dair kaleme aldığı bir eser nedeniyle iki buçuk yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca Balkan Harbi öncesinde Yanya'da bulunan Paşa, ordunun vaziyetinin yetersiz olduğunu ve olası bir savaş durumunda fiili harpten kaçınılması gerektiğini Babıali'ye rapor etmiştir.²⁷

Bürokratik görevleri dışında *Kuva-yı Ma'neviyye*, *Mikyasü'l Ahlak*, *İlim ve İslam* ve *Tevsî-i Me'zûniyet* adlarıyla dört eser kaleme alan Mustafa Zihni Paşa, Osmanlı fikir hayatına da katkıda bulunmuştur. Bu eserlerde Osmanlı toplumunun ticaret yapabilecek seviyede olmadığını, bu yüzden devletin sanayileşmeyi teşvik etmesi gerektiğini söyleyen Paşa, Avrupa'nın teknolojik ve bilimsel gelişimini kabul etmiş fakat Doğulu milletlerin her yönüyle Batılılaşmasını yanlış bulmuştur. Ona göre Avrupalılar, ticaretin genişletilmesi bahanesiyle siyasi nüfuzlarını pekiştirmekte ve diğer milletleri maddi ve manevi açıdan yok etmektedirler. Onun için koşulsuz ve şartsız bir Batılılaşma halkın dinine, milliyetine, gelenek ve göreneklerine uygun düşmeyecek ve insanların maneviyatını tahrir edecektir.²⁸

Eserlerinde II. Abdülhamid'den övgüyle bahseden Zihni Paşa, padişahın Osmanlı'yı önceki asırlara kıyasla çok daha güçlü hale getirdiğini söylemiş hatta Abdülhamid'in devleti geliştirip ilerletmesi için ilahi bir güç tarafından görevlendirildiğini ifade etmiştir. Ona göre padişahın Osmanlı için en büyük hizmeti eğitim alanında olmuştur. "Sadık" ve "hizmetkar" devlet adamları yetiştirilmesini

²⁶ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 5-6.

²⁷ "Babanzade Mustafa Zihni Paşa", **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.; Safa Kılıçlıoğlu tarafından yayına hazırlanan Meydan Larousse Ansiklopedisi, Hüseyin Şükrü Baban ve ailesine dair bilgiler için mutlaka göz atılması gereken bir eserdir. H. Şükrü Bey'le Yeni Sabah gazetesinde uzun yıllar beraber çalışan Safa Kılıçlıoğlu, 1969 yılında basılan bu ansiklopedide kuvvetle muhtemel bizzat Şükrü Baban'dan aldığı bilgileri yayınlamıştır.

²⁸ Edip Bukarlı, **a.g.e.**, s. 149-150.

sağlamış ve memleketin en ücra köşelerine bile okullar açarak takdir edilmesi gereken bir icraatta bulunmuştur.²⁹

II. Abdülhamid'in eğitim alanında yaptıklarına büyük övgüler dizmesine rağmen ıslahatların geneline karşı soğuk bir tavır takınan Mustafa Zihni Paşa, “gelenekselci” bir konum alarak Avrupa'nın bilimsel gelişimine ayak uydurulması gerektiğini savunmuş, ancak körü körüne Batılılaşmanın sosyal yapıya zarar vereceğini hususunda da uyarılarda bulunmuştur. Kısacası Doğu ve Batı arasında kendine has dengeli bir sentez kurmaya çalışan M. Zihni Paşa, kaleme aldığı eserler dışında İslam filozoflarından yaptığı tercümelerle ilmi faaliyetlerini zenginleştirmiştir.³⁰ Cumhuriyet döneminde herhangi bir idari ve ilmi etkinliğine rastlanmayan Mustafa Zihni Paşa, Temmuz 1929'da 79 yaşındayken hayatını kaybetmiştir.³¹

Mustafa Zihni Paşa'nın en büyük oğlu 1872 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmed Naim Efendi'dir. Ailenin en tanınmış simalarından biri olan Ahmed Naim, Galatasaray Lisesi³² ve Mülkiye Mektebi'nde³³ aldığı eğitimin ardından Hariciye

²⁹ A.e., s. 165-166.

³⁰ A.e., s. 234-235.

³¹ Osman Ergin (Der.), **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul, Bozkurt Basımevi, 1937, s. 305.

³² Galatasaray Lisesi veya Osmanlı dönemindeki ismiyle Mekteb-i Sultani, ülkenin modernleşmesi ve Batı'ya ayak uydurabilmesi için 1868 yılında kurulmuştur. Aslında daha II. Bayezid zamanında Enderun mektebi olarak faaliyete geçen okulun günümüzdeki Batılı tarzda eğitim veren şeklini alması 19. yüzyılın ikinci yarısını bulmuştur. 1867'deki Avrupa seyahati sırasında Batılı okullardan etkilenen ve halihazırda Osmanlı'da da böyle bir okulun eksikliğini hisseden Sultan Abdülaziz, Beyoğlu semtinde kışla olarak inşa edilen Galata Sarayı binasını bu okul için uygun görmüştür. Bu okul daha sonraları ülkenin çeşitli bölgelerinde açılacak liselere de örnek olacaktır. Mekteb-i Sultani ismi verilen okulda eğitim Fransızca yapılacak ama bazı derslerin Türkçe öğretilmesine de devam edilecekti. Mektebin müdürü ve bazı hocaları da yine Fransız olacaktı. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Jön Türkler bir Osmanlı okulunda Fransız müdür ve hocaların eğitim vermesine tepki gösterecekler de Mekteb-i Sultani tedrisata başladı ve günümüze kadar gelen süreçte ülkenin en başarılı eğitim kurumlarından birisi oldu. Galatasaray Lisesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Emel Engin, **Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne**, İstanbul, Giza Yayınları, 2008, s. 16, 22-25.

³³ 1859 yılında Tanzimat devrinin getirdiği merkezileşme sebebiyle başta kaymakamlar olmak üzere üst düzey devlet memurlarını adli, idari ve siyasi açıdan geliştirmek için tesis edilen Mülkiye Mektebi, Osmanlı eğitim hayatının en önemli yüksek tahsil kurumlarından biridir. Avrupa'yla siyasi ve ticari alanda her geçen gün gelişen ilişkiler, Osmanlı içinde Batı medeniyetine hâkim devlet yetkilisi ihtiyacını artırmıştır. Bu nedenle hem dış politikada hem de yerel yönetimlerde kullanılmak üzere tarih, ekonomi, coğrafya ve devlet nizamına dair bilgi sahibi olan kalifiye memur yetiştirme gereği duyulmuştur. Mülkiye Mektebi, Cumhuriyet ile beraber 1936'da İstanbul'dan Ankara'ya nakledilerek “Siyasal Bilgiler Okulu” -Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi- adını almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, c. I-II, s. 594-595, 619.

Nezareti'ne bağılı Tercüme Kalemiyle beraber bürokratik hayata adım atmıştır. Bu görevin ardından Maarif Nezareti Yüksek Tedrisat Müdürlüğüne tayin edilmiş ve 1912-1914 yılları arasında mezun olduğı Galatasaray Lisesinde Arapça öğretmenliğı yapmıştır. 1915'de Dârülfünun'un Edebiyat Fakültesinde felsefe, mantık ve ahlak dersleri vererek müderrislik hayatına başlayan Ahmed Naim, bu görevini 1933'deki Üniversite Reformuna kadar sürdürmüştür.³⁴

Ahmed Naim Efendi'nin en yakın dostlarından biri Mehmet Akif Ersoy'dur. Nitekim Mehmet Akif'in ısrarıyla dönemin meşhur dergisi olan Servet-i Fünun'da yazmaya başlamıştır. Siyasi görüşleri de büyük ölçüde paralellik gösteren iki arkadaş, II. Abdülhamid iktidarına karşı muhalefette bulunmuşlar ancak İttihat ve Terakki'yi de tamamen benimsememişlerdir.³⁵ Türk Yurdu, İçtihağ, İslam Mecmuası ve Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad dergilerinde ilmi yazılar kaleme alan Ahmed Naim, milliyetçilik, kadının toplum içindeki yeri ve fıkıh konularında getirdiğı eleştirilerle tartışma yaratan metinler yayınlamıştır. Bunların dışında Cahiliye Devri ve Erken İslam Dönemi şairlerinden tercümeler yaparak edebi literatüre de katkı sağlayan Ahmed Naim, "Şabanî/Halvetî" tarikatına mensup olarak mutaassıp bir yaşam sürdürmüştür. Dârülfünun'daki müderrislik vazifesinden ayrıldıktan bir yıl sonra 13 Ağustos 1934'te hayatını kaybetmiştir.³⁶

Ahmed Naim Efendi'nin anlayışına göre ahlak sistemlerinden en etkilisi dindir. Bu yüzden dini kuralları açık ve düzenli olan toplumlar daha başarılı olmuştur. Milletlerin tarihsel ilerlemelerine bakıldığında en başarılı dinin İslamiyet olduğunu düşünen Ahmed Naim, imanın sadece kalple değil, akılla da yapılması gerektiğini savunmuştur. İslami ahlak anlayışının hatasız olduğunu söyleyen A. Naim, dünyaya ve insana İslami bir pencereden bakmıştır.³⁷

³⁴ İsmail L. Çakan, "Babanzade Ahmed Naim", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. IV, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 375.

³⁵ Hüseyin Hansu, **Secdede Biten Bir Ömür: Babanzade Ahmed Naim**, 2. bs., İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018, s. 48-50.

³⁶ M. Cüneyt Kaya, İsmail Kara, **Babanzade Ahmed Naim: Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, Ağustos 2018, s. 32-33.

³⁷ Melek Çetinkaya, "Babanzade Ahmed Naim'in Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Katkıları", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2018, s. 82-85.

Ahlak felsefesi dışında milliyetçilik meselesine de değinen ve bu konu hakkında detaylı yazılar kaleme alan Ahmed Naim Efendi, şeriatın bu ideolojiyi kesinlikle reddettiğini ve İslam dünyası için milliyetçi görüşlerin “ölümcül bir hastalık” olacağını söylemiştir. Ona göre milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı Türkleri arasında iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki “Halis Türkçüler”, diğeri ise “Türkçü-İslamcılar”dır. Halis Türkçülerin dinden umudu keserek tamamen Türklüğe sarıldığını ve yeni bir iman yolu aradıklarını ifade eden Ahmed Naim’e göre bu grup muhatap alınmaya bile değmeyecek haldedir. Türkçü-İslamcılar ise uzlaşılabilir bir noktadadır. Onlarla diyalog kurmak ve İslami çerçevede buluşmak mümkündür. Esasında Ahmed Naim Efendi için bu grup ikna edilmesi mümkün olan potansiyel İslamcılardır.³⁸

Türkleri bilimsel ve sosyal hayatta yükseltmeye olumlu baktığını ve kendisinin de bir Kürt olmasına rağmen bu amacı desteklediğini söyleyen Ahmed Naim Efendi’nin kırmızı çizgisi Türklüğü İslamiyet’in önüne geçirmemektir. Dolayısıyla Türklük için değil, İslam davası için mücadele edilmelidir. Ona göre Osmanlı son döneminde ortaya çıkan Türkçülük ideolojisiyle “Ergenekon’dan Kurtuluş Bayramı” gibi yeni adetler türemiş, çocuklara “Gündüz”, “Uyanık”, “Gök” ve “Konur” gibi isimler konulmaya başlanmıştır. Bunları Şamanizm’e ve eski batıl inançlara öykünmek olarak yorumlayan Ahmed Naim, bu hareketlerin insanı şirke yaklaştıracığı kanaatindedir.³⁹

Sadece Türkçülere değil, Arapçılara da benzer tavırla yaklaşan A. Naim Efendi, II. Meşrutiyet’in ardından İstanbul’da kurulan “Arap İttihad Kulübü” adlı dernek için bir uyarı yazısı kaleme alarak derneğin isminin ırkçılığı çağrıştırdığını ve Müslümanlar arasındaki beraberliği zedeleyebileceğini söylemiştir. Ona göre İslam dünyasının Araplara ve Arapçaya karşı sempatisi bulunmaktadır. Ancak kavim adıyla kurulacak bir dernek, bu sempatiyi dağıtma ve Müslümanların huzurunu bozma ihtimali taşımaktadır.⁴⁰

³⁸ Yavuz Yalçın, “Babanzade Ahmed Naim Efendi’nin İslamcılığına Sosyolojik Bir Bakış”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2019, s. 63-66.

³⁹ M. Cüneyt Kaya, İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 202.

⁴⁰ Hüseyin Hansu, **a.g.e.**, s. 137-138.

Genel olarak bütün milliyetçi yaklaşımların karşısında olan Ahmed Naim Efendi, bir Kürt olmasına rağmen 1900 ile 1920 arasında İstanbul’da kurulan ve sayıları onu aşan Kürt derneklerinden neredeyse hiçbirine üye olmamış, Kürtçe yayın yapan “Jin Dergisi” ve “Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi” gibi yayın organlarına yazı yazmamıştır. Ona göre Kürtler, İslam ümmeti içerisinde kıymetli bir parçadır ve diğer ırklar gibi ümmeti yaralayacak faaliyetlerde bulunmamalıdır. Nitekim 1920’de Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında yaptığı konuşmada Kürtleri ve Türkleri “yapışık ikizler” olarak tanımlamıştır. Özetlemek gerekirse Ahmed Naim Efendi, ömrü boyunca “İslam kardeşliği” düsturunu benimsemiş bir Osmanlı aydını portresi çizmiştir.⁴¹

Ahmed Naim’den sonra 1876 yılında dünyaya gelen İsmail Hakkı Bey, Mustafa Zihni Paşa ailesinin ikinci çocuğudur. Askeri rüştiyeden mezun olunca ağabeyinin izini takip ederek Galatasaray Lisesi ve Mülkiye Mektebi’ni bitiren İsmail Hakkı, öğrencilik yıllarında dönemin padişahı II. Abdülhamid’e karşı muhalif faaliyetlerde bulunduğu için okuldan atılmış ve 1897’de Hukuk Mektebi’ne geçiş yapmak zorunda kalmıştır. Burada temkinli davranarak herhangi bir siyasi olaya karışmamış ve 1902’de mezun olmuştur.⁴²

Eğitim hayatını tamamladıktan sonra Hariciye Nezareti’nin Matbuat-ı Ecnebiye bölümünde memuriyete başlayan İsmail Hakkı, iş hayatına devam ederken bir yandan da *İkdam* gazetesinde dış politika yazıları kaleme almıştır. Ancak bütün fikirlerinin arkasında olduğunu beyan edip, gazetenin imzasız yazı politikasını eleştirdiği için arkadaşı Hüseyin Cahit (Yalçın) ile beraber *İkdam*’dan istifa etmiştir. 1908 seçimleriyle beraber siyasete atılan İsmail Hakkı, İttihat ve Terakki’nin Bağdat mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a katılmış, 25 Ocak 1910 günüyse İbrahim Hakkı Paşa kabinesine Maarif Nazırı seçilerek siyasi hayatında “zirveye” ulaşmıştır.⁴³

31 Mart Ayaklanması başladığında Meclis-i Mebusan’a giderek olayları yerinde takip eden İsmail Hakkı, o dönem çalıştığı gazete olan Tanin’in isyancılar tarafından yağmalanması sonucu Selanik’e kaçmak zorunda kalmıştır. Olayları

⁴¹ A. e., s. 141-144.

⁴² Hüseyin Özdemir, **Demokrasi Tarihimizde İttihad ve Terakkili Yıllar: Babanzade İsmail Hakkı Bey’in Penceresinden**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, Ekim 2016, s. 31.

⁴³ A. e., s. 31-33.

“irticai” bir ayaklanma olarak nitelemiş, cüzi miktarda askeri kuvvetin kargaşayı sona erdirebileceğini söylemiştir. Ona göre bütün bu hengâmenin baş sorumlusu Ahrar Fırkası ve Kamil Paşa’dır. İsyanı bastırması için Selanik’ten İstanbul’a gönderilen orduyu ateşli bir şekilde destekleyen İsmail Hakkı Bey, payitahtta kontrolü sağlayan Mahmut Şevket Paşa’ya, II. Mehmed’e ithafen “Fatih-i Sani” unvanı verilmesini istemiştir. Ayrıca her Osmanlı vatandaşının meşrutiyet rejimine sahip çıkması gerektiğini savunmuş, aksi takdirde memleketin “bir elde kanun bir elde kılıç” ile tanzim edileceğini vurgulamıştır.⁴⁴

1911’de meclisin feshedilmesi üzerine Meclis-i Divani’ye katılan İsmail Hakkı, bu dönemde gazetecilik kariyerine dönüş yapma fırsatı yakalamış, bir yandan da Mülkiye’de hukuk dersleri vererek akademik hayata adım atmıştır. Döneminin önemli olayları hakkında kalem oynatmaktan çekinmeyen İsmail Hakkı Bey’in antisemitizm konusunu işlediği *Dreyfus Meselesi*⁴⁵ ve Osmanlı idare teşkilatının ıslahına değindiği *Irak Mektupları* adlı eserleri kitaplaştırılmıştır.⁴⁶

Akademik hayata adım attıktan sonra özellikle siyasi sahnede daha “sağduyulu” ve “mutedil” bir tavır takınmıştır. Örneğin ateşli bir İttihatçı olmasına karşın İttihat ve Terakki adını kullanarak güç devşirmeye çalışan yerel örgütleri sert dille eleştirmiş ve hiçbir yapının yürütme yetkisini üzerine alamayacağını savunmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet’in ilanından sonra etnik kökeni dolayısıyla üye

⁴⁴ Faysal Mayak, “Osmanlı Basınında Babanzade İsmail Hakkı (1908-1912)”, **İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 2, 2021, s. 365 ve 371.

⁴⁵ 1894 yılında Paris’teki Alman Askeri Ateşesinin çöp kutusunda Fransa devletine ait gizli bilgileri içeren bir not bulunur. Notun Yahudi asıllı Yüzbaşı Alfred Dreyfus tarafından yazıldığı iddia edilir. Yapılan soruşturma sonucu kağıttaki yazının Dreyfus’un el yazısı ile örtüştüğü net bir şekilde kanıtlanamaz. Ancak Fransa devlet yetkilileri Dreyfus’a karşı birtakım sahte evrak ve düzmece raporlar hazırlatarak yüzbaşıyı mahkûm ederler. Savcı iddianamede Dreyfus’un etnisitesine ve iyi Almanca bilmesine dayanarak casusluk yapabileceğini bildirir. Kapalı oturumlarla hızlı bir şekilde bitirilen dava sonucunda Yüzbaşı Dreyfus vatana ihanetten suçlu bulunur ve tutuklanır. Sonuçta gayri ciddi bir yargılama ve nizami olmayan kanıtlarla tutuklanan Dreyfus uzun süre mahkûm hayatı yaşayacak ve masum olduğu sonradan anlaşılacaktır. Dreyfus Olayı hakkında detaylı bilgi için bkz. Gül Tekay Baysan, “Dreyfus davası: Gerçek ve adalet savaşçısı Zola”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, 2002, s. 182.

⁴⁶ “İsmail Hakkı Baban”, **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.

olduğu Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'ndeki faaliyetlerinde de devlet politikalarıyla çelişen bir yol izlememiş ve Osmanlılık idealine bağlı kalmıştır.⁴⁷

İsmail Hakkı Bey, görkemli entelektüel kişiliği ve itidalli şahsiyeti sayesinde İttihat ve Terakki içinde saygın bir mevki kazanmış, ancak hiçbir zaman cemiyetin merkez teşkilatına katılmamıştır. Bunun sonucunda akademik kariyeri boyunca da siyasi çekişmelerden uzak kalıp, fırka davası gütmekten kaçınmış ve mesleğiyle siyasi kimliğini birbirine karıştırmamak için özel bir çaba sarfetmiştir. Örneğin Mahmut Şevket Paşa tarafından hazırlanan ve askerin siyasetten men edilmesini konu alan kanuna büyük ilgi gösteren İsmail Hakkı, askeri ve mülki yetkilere sahip şahısların politikayla uğraşmamaları gerektiğini savunmuştur. Ayrıca siyasi cinayetler konusunda da itidalli tavrını korumuş ve İttihatçılara muhalif basın mensuplarının hayatlarını kaybetmesini eleştirmiştir.⁴⁸

Politik çizgisi haricinde özellikle anayasa hukukunun önemli simalarından biri haline gelen İsmail Hakkı Bey, *Hukuk-u Esasiye* adlı eseriyle Mustafa Kemal Atatürk dahil pek çok Türk aydınını etkilemiştir. J. J. Rousseau'nun cumhuriyet hakkındaki görüşlerine “daha özgürlükçü” bir pencereden bakarak eleştiriler getirmiş, Atatürk de İsmail Hakkı Bey'in bu eleştirilerini altını çizerek dikkatlice okumuştur. Özellikle cumhuriyet, hükûmet ve ulusal egemenlik kavramları hakkında kaleme aldığı görüşleri Atatürk tarafından detaylıca incelenmiştir.⁴⁹

25 Aralık 1913 günü Mülkiye Mektebi'nde verdiği bir ders sırasında fenalaşan İsmail Hakkı Bey, beyin kanaması sonucu hayatını kaybetmiştir. Ailesinin isteği doğrultusunda Reşid Paşa Türbesi yanına defnedilen merhumun bütün cenaze masrafları yıllarca mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.⁵⁰ Görüldüğü üzere Mustafa Zihni Paşa ailesinin ilk iki ferdi olan Ahmed Naim ve İsmail Hakkı Beyler siyasi ve ilmi hayatta önemli mevkilere gelmiş ciddi

⁴⁷ Davut Hut, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, (Ed. Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2013, s. 110-111.

⁴⁸ Davut Hut, *a.g.m.*, s. 113-114.

⁴⁹ Faysal Mayak, *Bir Pencereden İki Manzara: Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2020, s. 33.

⁵⁰ *A.e.*, s. 33, 42-43.

entelektüellerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey'den sonra dünyaya gelen Emine Hanım ve Mehmed Asım Bey hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Tifüs hastalığından dolayı genç yaşta vefat ettiğini bildiğimiz Mehmed Asım Bey, babası ve ağabeyleri gibi bürokratik görevlerde bulunmuştur. Nitekim elimizdeki bilgiler de Birinci Dünya Savaşı sırasında “Şibin Karahisar” mutasarrıfıyken hayatını kaybettiğini göstermektedir.⁵¹ 1878 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Mehmed Asım, 1903 yılında memuriyete başlamış, Türkçe ve Kürtçeyi anadili olarak bilmesinin yanında Arapçayı da ileri seviyede öğrenmiştir. Bunlar dışında Rumca ve Fransızcaya da aşina olan M. Asım Bey, görev yaptığı bölgelerde gösterdiği üstün gayretler sayesinde vergi tahsilinden asayişin sağlanmasına kadar pek çok konuda devletin takdirini kazanmıştır. Mehmed Asım Bey'in görev yaptığı yerler arasında Makriköy - günümüzdeki adıyla Bakırköy- de bulunmaktadır.⁵²

Mehmed Asım'dan sonra dünyaya gelen Süleyman Hikmet Bey ise M. Zihni Paşa ile Firuze Hanım çiftinin son çocuğudur. Eski Kültür Bakanı Cihad Baban'ın babası olan Süleyman Hikmet'in doğum tarihi 1880'dir. Eğitim hayatı hakkında somut bilgiye sahip olmamakla beraber Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderlik Kalemünde stajyer olarak memuriyete başlaması, Hikmet Bey'in de ağabeyleri gibi Galatasaray Lisesi yahut Mülkiye Mektebi mezunu olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Stajyerlik görevindeyken ağabeyleri gibi II. Abdülhamid muhalifi bir tavır takınmış, bir müddet sonra da hafiyeler tarafından takip edildiği sanrısıyla memuriyetini yakma pahasına Avrupa'ya kaçmıştır.⁵³

Avrupa'da muhalif faaliyetlerine devam eden Süleyman Hikmet Bey, Jön Türk Hareketi'nin parçası olmuştur. 20. yüzyılın ilk senelerinde Babıali Hükûmeti, bütün gücünü ve lobi faaliyetlerini Jön Türklerin üzerine odaklamış, meseleye Abdülhamid'in müttefiki sıfatıyla Alman diplomatların da el atması sonucu Jön Türkler teker teker Avrupa başkentlerinin karakollarına davet edilmiştir. Nitekim Süleyman Hikmet de 6 Mayıs 1901'de İsviçre polisi tarafından sorgulanmış ve Jön

⁵¹ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 6.

⁵² Edip Bukarlı, **a.g.e.**, s. 99.

⁵³ Cemal Aydın, “Gazeteci, Yazar ve Devlet Adamı Cihad Baban (1911-1984)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum 2022, s. 13.

Türk Hareketi hakkında bilgi vermesi istenmiştir. Neticede bütün bu polis sorgulaması ve Alman diplomasisinin baskıları, Jön Türklerin Avrupa'daki popülaritesini artırmıştır.⁵⁴

Jön Türklerin önde gelen isimlerinden İbrahim Temo, kaçak hayatı sırasında Süleyman Hikmet'le sıkça görüşüğünü hatta bazı zamanlar Yusuf Akçura, Ahmed Rıza ve Dr. Nazım gibi saygın isimlerin Hikmet Bey'in kaldığı yere gelerek toplantı yaptıklarını bildirmektedir. Yine bu toplantılardan birinde Abdülhamid'i eleştirdiklerini ancak kendi ellerinde de somut yol haritası olmadığını söyleyen İbrahim Temo, cemiyet adına ortak bir program hazırlamayı teklif etmiş ancak kimseden ciddi geri dönüş alamayınca Süleyman Hikmet'le beraber görüşmeyi terk etmiştir.⁵⁵ Buna rağmen hiçbir zaman muhalif hareketlerle bağını kesmeyen Süleyman Hikmet Bey, 4 Şubat 1902 günü Prens Sabahattin'in önderliğinde toplanan ve tahminen 60-70 kişinin katılım gösterdiği Birinci Jön Türk Kongresine davet edilmiştir. Kongre üyeleri, Avrupa polisinin bütün engelleme girişimlerine rağmen "Türk dostu" Leter Postalis'in evinde bir araya gelerek II. Abdülhamid'e karşı yapılan muhalefetin örgütlenmesi adına önemli bir adım atmışlardır.⁵⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra pek çok Jön Türk gibi yurda dönüş yapan Süleyman Hikmet, memuriyetten ayrılıp Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldığını söyleyerek "Mağdurin-i Siyasiye Kanunu"ndan yararlanmak ve maddi kaybını telafi etmek istemiştir. Ancak yapılan tahkikat sonucunda kanundan istifade edemeyeceği bildirilmiştir.⁵⁷ Memuriyetten ayrılması karşılığında uğradığı maddi zararı tahsil edemeyen Süleyman Hikmet, 1917 yılında ticarete atılarak "İspirto ve İtriyat İmalatı Anonim Şirketi"ni kurmuştur. Aynı yıl içinde "Duhan-ı Osmanlı Anonim Şirketi" adıyla bir fabrika daha açan Hikmet Bey, bu şirketinin adını Cumhuriyet devrinde "Duhan-ı Türk" olarak değiştirmiştir.⁵⁸

⁵⁴ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., c. I, s. 382-383.

⁵⁵ Bülent Demirbaş, **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, s. 157 ve 160.

⁵⁶ Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2012, s. 347-348.

⁵⁷ BOA, ŞD. nr. 43/18, lef. 7., BOA, BEO, nr. 4364/327234, lef. 1-3.

⁵⁸ Cemal Aydın, **a.g.t.**, s. 15.

İttihat ve Terakki'ye olan bağlılığını son ana kadar muhafaza eden Süleyman Hikmet, Mütareke döneminin ilk günlerinde dağılma kararı alarak son kongresini toplayan ve 24 Kasım 1918'de Teceddüd Fırkası'na dönüşen İttihatçı grubun içinde de yerini alarak Teceddüd Fırkası'nın kurucu üyelerinden biri olmuştur.⁵⁹ İlerleyen dönemde babası Mustafa Zihni Paşa ve kardeşi Hüseyin Şükrü Bey ile beraber Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurucuları arasında⁶⁰ da göreceğimiz Süleyman Hikmet Bey, Cumhuriyet devrinde ticari hayatına odaklanarak yatırımlarını artırmıştır. Bir dönem Şirket-i Hayriye Genel Müdürlüğü de yapan Hikmet Bey, 12 Ocak 1946'da vefat etmiştir. Cenazesine Türk Basın Birliği ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi pek çok tanınmış kurum ve sima katılmıştır.⁶¹

⁵⁹ Ahmed Bedevi Kuran, **a.g.e.**, s. 747.

⁶⁰ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük (1787-1923)**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, Ağustos 2007, s. 300.

⁶¹ Cemal Aydın, **a.g.t.**, s. 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OSMANLI AYDINI OLARAK BABANZÂDE HÜSEYİN ŞÜKRÜ BEY

1.1. GENÇLİK YILLARI VE EĞİTİM HAYATI

Babanzâde Hüseyin Şükrü Bey'in nerede ve ne zaman dünyaya geldiği hakkında elimizde birden fazla kaynak ve cevap bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'nin Dahiliye Nezareti kısmında bulunan memur sicil defterine göre Şükrü Bey'in devlet nazarındaki resmi doğum tarihi rûmî takvime göre 1305 yılı yani miladi 1889'dur. Doğum yeriye İstanbul olarak kaydedilmiştir.⁶² Bu vesikaya karşılık yeğeni Cihad Baban, amcasının 1890 senesinde Bağdat'ta dünyaya geldiğini bildirmektedir.⁶³ Hüseyin Şükrü Bey hakkında ansiklopedik bilgiler veren İbrahim Alaettin Gövsa ve Osman Nebioğlu'nun eserlerinde ise doğum yeri olarak "İstanbul" bilgisi tekrarlanmaktadır. Nebioğlu ayrıca doğum tarihinde Osmanlı arşiv belgesine yakın olarak 1888 yılını işaret etmektedir.⁶⁴ Şükrü Bey ile beraber uzun yıllar aynı gazetede çalışan ve yakın bir dostluk kuran Safa Kılıçlıoğlu'nun yayına hazırladığı "Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi" adlı eserdeyse Cihad Baban'daki gibi "1890" ve "Bağdat" bilgileri aktarılmaktadır.⁶⁵ Mücellidoğlu Ali Çankaya'nın Mülkiye tarihini ve meşhur Mülkiyelileri anlattığı çalışmasında da Hüseyin Şükrü Bey'in doğum yeri "İstanbul" olarak verilirken doğum tarihi bütün kaynaklardan farklı şekilde 1894'tür.⁶⁶ Son olarak H. Şükrü Bey'in mezar taşına baktığımızdaysa ikincil kaynaklara paralel şekilde 1888 tarihine rastlamaktayız.⁶⁷

⁶² BOA, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.

⁶³ Cihad Baban, "Hocam ve Amcam Şükrü Baban", **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984, s. 5.

⁶⁴ Osman Nebioğlu, **Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1961-62, s. 107.; İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, y.y., Yedigün Neşriyat, t. y., s. 58.

⁶⁵ "Hüseyin Şükrü Baban", **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.

⁶⁶ Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, c. II, s. 858.

⁶⁷ Hüseyin Şükrü Baban'ın mezar taşı için bkz. **EK: 4**.

Kısacası Hüseyin Şükrü Baban'ın doğum yeri ve tarihi hakkında bir ihtilaf mevcuttur. Belli ki bu ihtilafların nedeni rûmi, hicri ve miladi takvimler arasındaki hesaplama farklarından kaynaklanmaktadır. Biri Osmanlı arşiv vesikası diğeriye bizzat yeğeni olması sebebiyle Dahiliye Nezaretine ait belge ve Cihad Baban'ın aktardığı bilgiler kıymetlidir. Ancak biz çalışmamızda merhumun mezar taşında yazılı olan tarihi kabul edecek ve bu bilgi üzerinden ilerleyeceğiz.

1888 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Hüseyin Şükrü Bey, Mustafa Zihni Paşa ailesinin son üyesi, annesi İclal Hanım'ın ilk ve tek çocuğudur. Hüseyin ismini dedesinden almıştır. Babası M. Zihni Paşa ile İclal Hanım'ın evliliği, Paşa'nın ilk eşi olan Firuze Hanım henüz hayattayken gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hüseyin Şükrü Bey, doğulu ve “pederşahi” bir aile profili içerisinde yetişmiştir. Şükrü Bey'in çocukluk ve gençlik yıllarında, babası ve ağabeyleriyle beraber sofrada toplanarak yaptığı uzun sohbetlerin etkisi büyüktür. Aile üyeleri, gelenekçi yapısına rağmen M. Zihni Paşa'yla politik tartışmalara girmekten kaçınmamışlardır. İttihat ve Terakki'ye mesafeli duran Ahmed Naim Efendi'ye karşılık ateşli birer İttihatçı olan İsmail Hakkı ve Süleyman Hikmet Beylerin hararetli müzakereleri zaman zaman sofranın tansiyonunu yükseltse de Mustafa Zihni Paşa her daim oğulları arasında dengeyi sağlayan unsur olmuştur. Genç yaşta hayatını kaybeden Mehmed Asım Bey ise memuriyetinden dolayı aile meclisi içinde sükunetini koruyan ve siyasi tartışmalardan çekinen taraf rolünü üstlenmiştir. Nihayetinde bu sohbetler, yaşı gereği sofranın en küçüğü olan Hüseyin Şükrü Bey'in siyasi ve ilmi fikriyatının şekillenmesine katkıda bulunacaktır.⁶⁸

Eğitim hayatına Isparta İptidai Mektebinde başlayan Hüseyin Şükrü Bey, daha sonra sırasıyla Antalya ve İstanbul Süleymaniye'deki rüştiye mekteplerine devam etmiştir. Ayrıca Trablusşam Fransız Mektebi'nde de kısa bir süre eğitim görmüş, babasının memuriyeti nedeniyle sık sık okul değiştirmek zorunda kalmıştır. Son olarak Bolu'da gittiği idari mektebini “aliyyülâlâ (pekiyi)” derecesiyle tamamlamıştır.⁶⁹ Rüştiyeden sonra ağabeyleri gibi Galatasaray Lisesi'ne giden Hüseyin Şükrü, burada

⁶⁸ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 6-7.

⁶⁹ **BOA**, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.; Hüseyin Şükrü Bey'in İstanbul'un Süleymaniye semtinde gittiği ilkokul “Taşmektep” olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. İbrahim Alaettin Gövsa, **a.g.e.**, s. 58.

550 öğrenci numarasıyla⁷⁰ 1908 yılına kadar eğitim görmüş ve okulu yine pekiyi derecesiyle ikinci sırada tamamlayıp parlak bir öğrenci profili çizerek mezun olmuştur.⁷¹

Hüseyin Şükrü Bey'in Galatasaray Lisesi'ndeki sınıf arkadaşları arasında Refi Cevat (Ulunay) Bey de bulunmaktadır. Lise yıllarına dair anılarında Şükrü Bey ve ağabeyi Ahmed Naim Efendi'den birçok defa bahseden Refi Cevat, A. Naim Bey'in insanı titretecek kadar ciddi bir hoca olduğunu ve kardeşi Şükrü Bey dahil sınıftaki herkese adaletli şekilde ceza verdiğini söylemektedir. Refi Cevat ayrıca Hüseyin Şükrü'nün fazlasıyla çalışkan bir öğrenci olduğunu da vurgulamaktadır.⁷²

Hüseyin Şükrü Bey, Osmanlı toprakları içerisinde tıpkı diğer ağabeyleri gibi alabileceği en iyi eğitimi almıştır. Son dönem Osmanlı aydınlarında ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışında fevkalade etkili olan Galatasaray Lisesi, Türk topraklarına ve devletine Batılı tarzda eğitim almış ve Avrupa'daki yönetim sistemlerine hâkim olan güçlü idareciler yetiştirmiştir. Bu okuldan mezun olan kişiler imparatorluktan cumhuriyete geçişte Türk siyasi ve diplomatik hayatında önemli roller oynamışlardır.⁷³ Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında detaylıca göreceğimiz üzere Hüseyin Şükrü Bey de gerek diplomat gerek gazeteci gerekse akademik kimliğiyle mezun olduğu okulun temsilcileri arasındaki yerini alacak ve döneminin önemli aydınlarından biri olacaktır.

Galatasaray Lisesi'nden mezun olunca yüksek öğrenimi için Fransa'ya giden Hüseyin Şükrü Bey, 1909 yılında başladığı Paris Hukuk Fakültesi'nden (*École Libre des Sciences Politiques*) 2 Ekim 1912'de mezun olmuştur. Hüseyin Şükrü Bey, bütün bu eğitim hayatı boyunca anadilleri olan Türkçe ile Kürtçenin yanı sıra iyi derecede Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. Osmanlı memuriyet siciline göre

⁷⁰ Tahsin Berküren, Celaleddin Kışmır, **Galatasaray Lisesi Mezunları: 1868-1908 Arası**, İstanbul, y.y., 2009, c. III, s. 102.

⁷¹ M. Ali Çankaya, **a.g.e.**, c. II, s. 858.

⁷² Refi Cevat Ulunay, "Eski Hocalar ve Hatıralar", **Milliyet**, 6 Ekim 1957, nr. 2658, s. 3.; Refi Cevat Ulunay, "İmtihan İşkence Değildir", **Milliyet**, 15 Temmuz 1960, nr. 3642, s. 3.; Refi Cevat Ulunay, "Kaatil Öğrenci", **Milliyet**, 19 Ekim 1965, nr. 6430, s. 2.

⁷³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, 3. bs., Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009, s. 170.

özellikle Fransızcada kalem oynatabilecek seviyede ileriye, Kürtçe ve Arapçada da konuşma ve anlama düzeylerinde gayet başarılıdır.⁷⁴

Hüseyin Şükrü Bey, Paris'teki üniversite yıllarını şu şekilde anlatmaktadır: “Ben, başlangıçta *Ecole Liber des Science Politique* tahsiline niyetliydim. Burası, zengin Fransızların devam ettiği özel bir okuldu. Girince gördüm ki, hiçbir Fransız sadece bu okulda okumakla yetinmiyor. *Science Politique*'i hukukla beraber yapıyorlar. Ben de ‘Alaturka olmasın, Fransızlar gibi ikisini birden bitireyim’ dedim.” Mezun olduktan sonra bir süre daha Paris'te kalarak şehrin tadını çıkarmak isteyen Şükrü Bey, Balkan Harbi'nin infilakıyla bu kararından vazgeçmiş ve en kısa zamanda yurda dönüş yapmıştır. Ancak İstanbul'a gelmeden önce ağabeyi İsmail Hakkı Bey'le görüşen Hüseyin Şükrü'den, savaş sırasında Türkler aleyhine ağır makaleler kaleme alarak Fransız kamuoyunu etkileyen *Le Temps* gazetesi başyazarı *Jean Tardieu* ile görüşmesi istenmiştir. Ağabeyinin isteğini kırmayarak Fransız gazetecinin evine giden Hüseyin Şükrü Bey'e, Fransız sermayedarlara Beyrut-Bağdat-Basra arasında demiryolu imtiyazı verilmesi karşılığında Tardieu'nun Türkler aleyhindeki faaliyetlerini sonlandıracağı söylenmiştir. Fransız gazeteciden gelen bu teklifi süratle ağabeyine bildiren Şükrü Bey, İstanbul'dan olumsuz cevap alınca konunun peşini bırakmıştır.⁷⁵

1.2. MEMURİYET HAYATI

1.2.1. Matbuat İdare-i Umumiyesine Tayini

Kasım 1912'de yurda dönmek üzere Viyana tren istasyonuna gelen Hüseyin Şükrü, burada Balkan Harbi'ndeki gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Avusturya gazetelerine göz gezdirmiş ancak Almancası yeterli olmadığından sadece kaybedilen toprakları ve İstanbul'a yöneltilen taarruz oklarıyla dolu haritaları idrak edebilmiştir. Yol boyunca payitahtın Türklerden alınıp alınmadığı konusunda derin bir endişeye

⁷⁴ BOA, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.; Nusret Ekin, “Ord. Prof. Şükrü Baban'ı Anarken”, **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1984, Cilt: 40, Sayı: 1-4, s. 1.; Osman Nebioğlu, **a.g.e.**, s. 108.; M. Ali Çankaya, **a.g.e.**, c. II, s.858.

⁷⁵ Şükrü Baban, “Paris'te Tahsilimi Bitirdiğim Yıl, Balkan Savaşı Patladı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 26 Nisan 1976, nr. 5041, s. 5.

kapılan Şükrü Bey, nihayetinde İstanbul'a varmış ve şehrin hâlâ Osmanlı idaresinde bulunduğunu görünce büyük bir sevinç yaşamıştır.⁷⁶

İstanbul'a ulaştıktan sonra ağabeyi İsmail Hakkı Bey'in Şişli'deki dairesine yerleşen Hüseyin Şükrü, öğrencilik yıllarında Fransa muhabirliğini yaptığı Tanin gazetesinde çalışmaya devam etmiştir. Ancak gazetenin sahibi Hüseyin Cahit'e tahsiline uygun bir memuriyet vazifesinde bulunmak istediğini bildirmiş ve İstanbul'daki günlerinin çoğunu iş arayarak geçirmiştir. Bu arayış sırasında Hüseyin Cahit Bey'in vesilesiyle bir Alman bankasında işe başlamak üzere olan Şükrü Bey, Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından engellenmiştir. *"Sen, Zihni Paşa'nın oğlu, İsmail Hakkı Bey'in kardeşi, bir Alman bankasında çalışacaksın, Olmaz. Matbuat Kalemine altı altın aylıkla tayinin yapıldı. Şimdi git işine başla"* diyerek Şükrü Bey'in bankacılık yapmasına mâni olan S. Halim Paşa, ilerleyen süreçte Hüseyin Şükrü'yü kullanarak basın hürriyetini kısıtlamaya yönelik projeler uygulamaya çalışacaktır. Şükrü Bey'in aktardığına göre kendisi Halim Paşa'dan gelen bu talepleri geçiştirecek ve basın hürriyeti aleyhine bir harekette bulunmaktan kaçınacaktır. Sonuç olarak Şükrü Bey, Matbuat Kaleminde beş ay görev yaptığını ifade etmektedir.⁷⁷ Ancak resmi kayıtlara göre Hüseyin Şükrü, 9 Ağustos 1913 tarihinde "Matbuat İdare-i Umumiyesine" bin kuruş maaşla tayin edilmiş ve 30 Ekim 1913'te Mısır Fevkalade Komiserliği ikinci kitabetine atanana kadar burada görev yapmıştır.⁷⁸

1.2.2. Mısır Fevkalade Komiserliğindeki Vekaleti

1885 yılında kurulan Mısır Fevkalade Komiserliği⁷⁹ makamı Osmanlı'nın İngilizlere karşı fiilen savaşa gireceği Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş ve

⁷⁶ Şükrü Baban, "Harp Nasıl Gidiyor?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 27 Nisan 1976, nr. 5042, s. 5.

⁷⁷ Şükrü Baban, "Mısır'da Fevkalade Komiserliği Sen Yapacaksın", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Nisan 1976, nr. 5043, s. 5.

⁷⁸ BOA, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.

⁷⁹ Mısır Fevkalade Komiserliği makamının kuruluşuna giden süreç 1882 yılında İngilizlerin bölgeyi kontrol altına almak için İskenderiye kıyılarına gelerek Mısır limanlarını ablukaya almasıyla başlamıştır. İngiliz askerlerinin bölgeye çıkması, Osmanlı dış politikasını zor bir duruma sokmuştur. Askerî çatışmayla bir sonucuna varamayacağını düşünen Babiali Hükûmeti, diplomasi yoluna başvurmuş ancak iki devlet arasında sürüncemeye dönüşecek mesele hakkında ciddi bir adım atılamamıştır. 1884'te Londra'da toplanan uluslararası bir konferansta konu tekrar gündeme getirilmiş, ancak yine somut kararlar alınamayınca Mısır'ın ekonomik kontrolü tamamen İngiltere'nin eline

bölgeye çeşitli memur atamaları yapılmıştır. Bu memurlardan birisi de Hüseyin Şükrü Bey'in ağabeyi olan Süleyman Hikmet'tir. S. Hikmet Bey, 8 Haziran 1909 tarihinde Mısır Fevkalade Komiserliği Başkatibi Nuri Bey'in yerine "refakaten" tayin edilmiştir. Göreve atandığı sırada "muharrerat-ı ecnebiye katipliği" yapan Süleyman Hikmet Bey, makama bir başka Osmanlı memuru olan Hasan Fehmi Bey ile beraber atanmıştır.⁸⁰

Tayin edildiği sırada yeni evlenmiş olan Hikmet Bey, Anadoluhisarı'ndaki evini terk ederek apar topar Kahire'ye taşınmış ve ani bir şekilde görevinin başına geçmiştir. Kahire'de bulunduğu sırada oğlu Cihad Baban'ın doğum haberini bir telgraf aracılığıyla öğrenen Hikmet Bey, Trablusgarp Savaşı esnasında da Mısır'da kalmıştır. Savaş süresince Mustafa Kemal ve Rauf (Orbay) Beyler gibi Osmanlı kumandanlarının yerel direnişi örgütlemek için Kahire üzerinden Libya'ya geçmelerine yardımcı olan Süleyman Hikmet, İngilizlerin dikkatini çekmiş ve Londra Hükûmeti'nden Mısır Hidivliğine gönderilen bir notayla görevinden alınması talep edilmiştir. İngiltere'nin bu notası Osmanlı Hükûmeti'ni zor duruma düşürmüştür. Çünkü notaya karşı gelebilecek gücü olmayan Babıali, yabancı bir devletin talebiyle memurunu görevinden uzaklaştırmak istememiştir. Bunun üzerine yaklaşmakta olan

geçmiştir. Bkz. İbrahim Muhammed is-Sanafiri, "Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1993, s. 154-155.; Esasında İngiliz yönetimi, diğer Avrupalı devletleri konudan uzak tutmayı hedeflemiş ve Osmanlı'yla antlaşma sağlayarak meselenin iki devletin dışına çıkmaması için çalışmıştır. Nihayetinde 24 Ekim 1885'te İstanbul'da toplanan ricaller ileride yapılması planlanan asli muahedenin ön protokolü mahiyetinde bir uzlaşma varmışlardır. Böylece Mısır'a asker çıkaramayacağını ve diğer büyük devletlerden de gerekli yardımın gelmeyeceğini anlayan Babıali, İngiliz yetkililerle diyalog yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Osmanlı ve İngiltere arasında 1885'te yapılan bu antlaşmayla birlikte iki devletin Mısır'a olağanüstü yetkilere sahip komiserler tayin etmesi kabul edilmiş ve Mısır Hidivi'nin hareket sahası belirlenmiştir. Buna göre Hidiv'in yapmış olduğu uluslararası antlaşmalar Osmanlı Hükûmeti onayından geçecekti. Ayrıca İngiliz ve Osmanlı komiserleri Mısır'da inceleme yapacak ve gerekli görürlerse yeni ıslahat kararı alabileceklerdi. Antlaşmaya göre iki komiser Mısır'da güvenliğinin sağlandığı kanaatine varınca hükûmetlerine bir rapor yazacak ve İngiliz askerlerinin bölgeden tahliyesi için Londra ve İstanbul ricalleri tekrar masa başına oturacaktı. Özetle Mısır Fevkalade Komiserliği makamının kurulduğu bu antlaşma ile padişah, Mısır'ın geçici olarak işgal edilmesini kabul etmiş ve İngiltere'nin emrivaki saldırısı hukuki bir zemine oturtulmuştur. Nihayetinde Osmanlı Fevkalade Komiseri Ahmet Muhtar Paşa, göreve atandıktan sonra mevkidaşı Henry Drummond Wolff ile 1 Ocak 1886'da görüşme yapmak için bir araya gelse de zaten niyeti Mısır'da kalıcı olmak olan İngiltere'yle bir türlü uzlaşma sağlanamamış ve Londra bir süre sonra komiseri Wolff'u İngiltere'ye geri çağırmıştır. Osmanlı ise Mısır Fevkalade Komiserliği makamını otoritesinin bir sembolü olarak yıllarca açık tutmuş ve bölgeye atama yapmaya devam etmiştir. Henry D. Wolff'tan sonra Mısır'a başka bir komiser atamayan İngilizler, İstanbul'dan tayin edilen komiserleri tanımayı kabul etmemiş böylece Mısır'da sadece sembolik bir Osmanlı memuru kalmıştır. Bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 382-383.

⁸⁰ BOA, İ...MTZ (05), nr. 32/1886, lef. 1.

seçimleri bir çıkış kapısı olarak kullanan yetkililer, Süleyman Hikmet Bey'i İttihat ve Terakki'nin Süleymaniye mebusu olarak aday göstermiştir. Böylece Osmanlı Hükûmeti, hem Hikmet Bey'in Kahire'deki vazifesini düşürmüş hem de kendi itibarını zedelemeyecek bir çözüm yolu bulmuştur.⁸¹

Süleyman Hikmet'in ardından boşa çıkan makama bir müddet sonra kardeşi Hüseyin Şükrü Bey atanmıştır. Matbuat İdare-i Umumiyesinde çalıştığı sırada beklenmedik şekilde Mısır'a tayin edildiğini ve maaşının aylık otuz beş altına çıkarıldığını öğrenen Şükrü Bey, ilk olarak Sadrazam Sait Halim Paşa'ya uğramış ve beş aylık memuriyet tecrübesinin böyle önemli bir mevki için yeterli olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerin Halim Paşa, Mısır Fevkalade Komiseri makamının Rauf Paşa'ya ait olduğunu ancak Paşa'nın İstanbul'da ikamet edeceğini, bu nedenle Şükrü Bey'in ona vekaleten Kahire'ye gönderileceğini açıklamıştır. Halim Paşa ayrıca Hüseyin Şükrü Bey'e tamamen güvendiğini ve vazifeyi hakkıyla yerine getireceğini de eklemiştir.⁸² Dolayısıyla bu atama, komiserlik makamına vekaletten yani bir "misyon şefliğinden" ibarettir. Burada yaklaşık bir sene görev yapan Hüseyin Şükrü Bey'in Kahire'den ayrılmasıyla Mısır Fevkalade Komiserliği makamı ilga edilmiştir. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Hüseyin Şükrü Bey de Kahire'den çıkartılmıştır. Böylece hem Şükrü Bey'in görevi hem de Osmanlı'nın Mısır'daki sembolik varlığı sona ermiştir.⁸³

Şükrü Bey'in Mısır hatıratı, 26 Nisan-9 Mayıs 1976 tarihleri arasında Erçin Erdoğmuş editörlüğünde *Tercüman* gazetesinde yayınlanmıştır.⁸⁴ Bu hatırat sayesinde Hüseyin Şükrü'nün Mısır günlerine ait detaylara vâkıf olmaktayız. Ancak her hatıratta olduğu gibi burada da birtakım çelişkiler mevcuttur. Örneğin Şükrü Bey, 1913 yılının ilkbaharında Kahire'ye ulaştığını söylemektedir. Ancak bu tarihte kendisi henüz Matbuat Kaleminde bile çalışmamaktadır. Mısır'a tayin tarihi daha önce de

⁸¹ Cihad Baban, **Politika Galerisi: Büstler ve Portreler**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 10.

⁸² Şükrü Baban, "Mısır'da Fevkalade Komiserliği Sen Yapacaksın", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Nisan 1976, nr. 5043, s. 5.

⁸³ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 8.; "Hüseyin Şükrü Baban", **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.; Hüseyin Şükrü Bey'in Mısır'daki memuriyeti sırasında aldığı maaşın otuz beş altın lira olduğu da kaynaklarda belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Ali ankaya, **a.g.e.**, c. II, s. 859.

⁸⁴ Mustafa İnce, "A Biography of Hüseyin Şükrü Baban: Diplomat, Academic and Journalist", **International Journal Of Turcologia**, Vol: 7, No: 14, Autumn 2012, p. 112.

bahsettiğimiz gibi 30 Ekim 1913'tür. Dolayısıyla Kahire'ye ulaştığı dönem ancak 1914'ün ilkbaharı olabilir. Şükrü Bey'in Mısır'daki resmi konumu ikinci katipliktir. Birinci kâtip Diyarbakırlı İsmail Hakkı, üçüncü kâtip ise Şamlı Mahmud Beylerdir. Buna karşılık komiserlik makamına vekalet etme yetkisi Hüseyin Şükrü'ye aittir.⁸⁵

Hüseyin Şükrü, Kahire'ye ulaştıktan sonra ilk iş olarak Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'yı ziyaret etmiş ve teamüllere uygun şekilde ayakta karşılanmıştır. Hidiv'den sonra Mısır Başbakanı Rüştü Paşa'nın yanına uğrayan Şükrü Bey, burada da sıcak bir karşılama ve iltifatlarla ağırlanmıştır. Ayrıca Rüştü Paşa, kendisine her konuda yardımcı olacağına dair teminatta bulunmuştur. Son olarak İngiliz mevkidaşı Lord Kitchener ile görüşmek isteyen Şükrü Bey'in randevu talebine olumsuz cevap verilmiştir. Bu ret cevabından dolayı oldukça hüznülendiğini bildiren Hüseyin Şükrü, Mısır'daki misyonunun, makamını İngilizlere kabul ettirmek olduğunu anlamıştır.⁸⁶

Şükrü Bey'in Mısır günleri boğucu evrak işlerinden ziyade Hicaz ve Yemen'e gitmek için Kahire'ye uğrayan Osmanlı subaylarının ihtiyaçlarını karşılamakla geçmiştir. Genellikle Enver Paşa'dan genç subayların eğlence masrafları için para talep ettiğini, bunun dışındaki vaktinde de Osmanlı'nın Mısır'daki son hakimiyet sembollerinden biri olan Kahire Şer'i Mahkemesi'nin kadısı Nuri Bey ile arkadaşlık kurduğunu anlatmaktadır.⁸⁷

1914'ün yaz aylarında İstanbul'da Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya suikast girişiminde bulunulduğunda Mısır basınının yoğun eleştirilerine maruz kaldığını söyleyen Şükrü Bey, Kahire'deki Türk aleyhtarı havayı kırmak ve olayın İttihat ve Terakki'yle alakası olmadığını açıklamak için bir basın toplantısı düzenlemiştir. Mısırlı gazetecilerin karşısına çıkarak failin öldürüldüğünü, suçluların ise tutuklandığını söyleyen Hüseyin Şükrü, Babiali'den gelen telkinlere ve güvencelere

⁸⁵ BOA, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.; Şükrü Baban, "Mısırlılar Gibi Fes Giyen İngiliz Müsteşarlar!", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1976, nr. 5044, s. 5.

⁸⁶ Şükrü Baban, "Lord Kitchener, Türk Fevkalade Komiseri Olarak Benimle Görüşmek İstemedi...", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Nisan 1976, nr. 5045, s. 5.

⁸⁷ Şükrü Baban, "Nuri Bey, Kahire'ye Kadı Tayin Edilmişti Ama Arapça Bilmiyordu", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 2 Mayıs 1976, nr. 5047, s. 5.

rağmen Mısırlıları sakinleştiremediğini aktarmaktadır. Ona göre Mısır halkı, suikast girişiminin faturasını çoktan İttihatçı yönetime kesmiştir.⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın infilakın önce bölgedeki İngiliz denetiminin bir hayli şiddetlendiğini ve yerel halkın Alman İmparatoru II. Wilhelm adına dualar ettiğini bildiren Şükrü Bey, günlerinin çoğunu İngiltere'nin geçit törenlerini izleyerek geçirdiği için hayıflanmaktadır. Ancak bütün bu boşluk arasında bir gün Babıali'nin kendisinden güncel bir Mısır haritası istediğini belirten Hüseyin Şükrü, bu görevi oldukça gizli yürüttüğünü lakin koca şehirde Süveyş kanalı kısmının tahrip edilmediği tek bir harita dahi bulamadığını bildirmektedir. Ayrıca İstanbul'dan gelen talimatlar arasında yerel kabile reisleri ve şeyhlere para dağıtmak da olduğunu söyleyen Şükrü Bey, "yeri yurdu belli olmayan bu adamların" asılsız vaatlerine inanılarak büyük bir hata yapıldığını düşünmektedir. Aktardığına göre kendisi Babıali'yi bu hususta uyarmaya çalışmış lakin sözünü dinletememiştir.⁸⁹

Hüseyin Şükrü Bey, savaş öncesi Mısır'daki İngiliz generali Herbert Kitchener ile sık sık müzakerede bulunmuştur. Kitchener'e İstanbul'dan Kahire'ye gönderilen tebliğlere göre Osmanlı'nın kesinlikle savaş dışı kalacağını ve seferberlik ilan edilse dahi bu kararın tarafsızlığımızı muhafaza etmek için olacağını açıklamaya çalışan Hüseyin Şükrü, İngiliz Generali bir türlü ikna edememiştir. Ona göre Kitchener sürekli olarak "*Türkiye bize karşı harbe girecektir. Çünkü bizim grupta Rusya vardır*" demiş ve aksi bir görüşü kabul etmemiştir. Ancak İngiliz generalin bu sabit fikrine rağmen savaşın hemen öncesinde kendisine "*Türkiye harbe girse bile, İngilizlerle Türkler arasında bir anlaşma yapılabilir. Türklerin Mısır'a hücum etmemesine karşılık, İngiltere boğazlara ve İstanbul'a saldırmamayı tekeffül edebilir. Bu söylediklerimi hükûmetinize bildiriniz*" dediğini bildiren Şükrü Bey, konuyu Talat Paşa'ya ilettiğini ancak Paşa'nın bu vaade inanmadığını söylemektedir.⁹⁰

⁸⁸ Şükrü Baban, "Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya Yapılan Suikast", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mayıs 1976, nr. 5049, s. 5.

⁸⁹ Şükrü Baban, "Harbiye Nezareti Mısır Haritası İsteddiği Zaman Harp Neredeyse Başlayacaktı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Mayıs 1976, nr. 5050, s. 5.

⁹⁰ Şükrü Baban, "Rusya'daki Tatarları Ayaklandırmak İçin Hazırladığımız Beyannameler Dağıtılmak Üzere bir İngiliz Ajanına Teslim Edilmiş", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Mayıs 1976, nr. 5052, s. 5.

Kasım 1914'te Osmanlı'nın İngiltere'ye savaş ilan etmesi sonucu Mısır'daki İngiliz orduları komutanı Reginald Wingate tarafından Kahire'yi terk etmesi söyleyen Şükrü Bey, ilk olarak Mısır Hükûmeti'ne giderek bu kararı onaylayıp onaylamadıklarını sormuştur. Başbakan Rüştü Paşa, Osmanlı Fevkalade Komiserinin Kahire'den ayrılmasını istemediklerini ve İngilizlerin bu kararı kendilerine danışmadan aldıklarını beyan etmiştir. Buna karşılık Mısır'da kalmak isteyen Şükrü Bey, Başbakan Rüştü Paşa'dan güvenlik garantisi talep etmiş ancak Mısır Hükûmeti böyle bir güçlerinin olmadığını söylemiştir. Bu cevap üzerine İstanbul'a dönmek dışında bir seçeneği kalmadığını anlayan Hüseyin Şükrü, payitahta götürme imkânı olmadığını bildirerek Mısır'daki komiserlik evrakının tamamını o sırada tarafsız olan ABD'nin Kahire Başkonsolosluğuna tevdi ederek şehri terk etmiştir. Ayrıca Kahire'den ayrılışı esnasında Akdeniz'i güvenli bir şekilde aşabilmesi için Wingate tarafından güvenli geçiş belgesi verilmesi ve şehirden çıkarken İngiliz merasim kıtasının resmî tören düzenlemesi Şükrü Bey'i en çok şaşırtan davranışlar olmuştur. Nitekim bu nazik tavrı nedeniyle Reginald Wingate'e şahsen teşekkür etmiştir.⁹¹

Hüseyin Şükrü Bey'in Mısır'da bulunduğu dönemde Babıali'ye gönderdiği iki adet şifreli telgraf bulunmaktadır. Payitahta ulaşma tarihi 17 Ağustos ve 12 Ekim 1914 olan bu iki telgrafta "Mısır Komiser Vekili" ünvanını kullanan Şükrü Bey, Mısır'ın durumundan ve "Cebel-i Dürüz"deki⁹² ayaklanma girişimlerinden bahsetmektedir. 17 Ağustos tarihli ilk telgrafında Cebel-i Dürüz bölgesinde isyan çıkarmak amacıyla görevlendirilen birkaç kişinin tespit edildiğini ve Beyrut ile Suriye vilayetlerine gerekli emirlerin iletilmesi gerektiğini bildiren Şükrü Bey, Ekim ayında gönderdiği ikinci telgrafta ise Mısır'daki vaziyetten ve İstanbul-Mısır arasındaki yazışmaların durumundan bahsetmiştir. Mısır'ın sıkı bir denetim altında bulunduğunu ve bölge halkının yarısından fazlasının birbiri aleyhinde casusluk yaparak İngiliz teveccühü kazanmaya çalıştığını bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre Osmanlı ordusunun durumu

⁹¹ Şükrü Baban, "Mısır'dan Resmen Kovulduk", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mayıs 1976, nr. 5053, s. 5.

⁹² Cebel-i Dürüz, günümüzdeki Lübnan bölgesi için kullanılan bir ifadedir. Dürzilerin bölgedeki nüfusu nedeniyle kullanılan bu ifade 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren bölgenin Hristiyan halkı olan Marunileri kapsamadığı gerekçesiyle Avusturya Başbakanı Metternich'in yaptığı teklif sonucunda değiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ercan Bolat, "19. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetindeki Cebel-i Lübnan Dürzileri", **Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2023, s. 47-48.

hakkında bin bir türlü yalan haber İngiliz makamlarına ulaştırılmaktadır. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan asilzade Mısırlıların, akrabalarıyla yaptıkları yazışmaların kontrolden geçtiğini ve kullanılan “ihtiyatsız lisanın” Kahire ve çevresindeki baskıyı artırdığını söyleyen Hüseyin Şükrü, mevzubahis mektuplarda isimleri geçen şahısların İngilizler tarafından gözetlendiğini bildirmiştir. Şükrü Bey ayrıca kendisine ulaşan rivayetlere göre önde gelen Osmanlı taraftarlarının hapsedilmesi için yerler belirlenmeye başlandığını ve İngilizlerin Mısır Hidivi'nin konumundan hiç memnun olmadığını da görüşlerine eklemiş, ancak bütün bunlara rağmen sıkı bir İngiliz denetimi altında olan Hidiv'e karşı ketum bir tavır takınılmasını tavsiye etmiştir.⁹³

1.2.3. Sevk ve İskân Kanununu Uygulamak İstemediği İddiası

Musa Anter'in aktardığına göre Hüseyin Şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkas cephesindeki Ermeni-Rus iş birliğini önlemek ve savaşın gidişatını kontrol edebilmek amacıyla çıkartılan Sevk ve İskân Kanununun tatbikinde görevlendirilmek istenmiş ancak teklifi kabul etmemiştir. Dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Mustafa Zihni Paşa'nın yakın dost olduklarını söyleyen Anter'e göre Şükrü Bey olayı kendisine şu şekilde anlatmıştır: *“Babam Zihni Paşa Beyrut valiliğinden emekli olmuştu. Kendisi Talat Paşa'nın yakın dostu idi. Talat Paşa aşağı yukarı her Cuma tatilinde Süleymaniye'deki köşkümüze gelir, babamla hem rakı içerdi hem satranç oynardı. Ben de o ara, yani 1915'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş, Fransa'dan yeni gelmiştim. Paris'te biraz daha kalmak istiyordum ama harp başlayınca geri dönmek zorunda kaldım. Bir cuma günü, uşaklar, beni paşababamın çağırdığını söylediler. Selamlığa gittim. Babamla Talat Paşa'nın elini öptüm. Talat Paşa, 'Oo! Maşallah Şükrü, sen kocaman bir delikanlı olmuşsun... Okulu da bitirmişsin, öyle mi?' 'Evet Paşam' dedim. 'Öyleyse oğlum, bugünden itibaren seni Osmanlı İmparatorluğu İskan Umum Müdürlüğüne tayin ettim' dedi. Ben şaşkın şaşkın, 'Paşa Amca, kimleri iskan edeceğim?' deyince güldü ve 'Oğlum Ermenileri iskan edeceksin' dedi. 'Peki Ermeniler meskun değil de göçebeler mi? Ben bu işi nasıl*

⁹³ BOA, DH. ŞFR., nr. 437/60, lef. 1. Hüseyin Şükrü'den Derâliye Dahiliye Nezaret-i Celilesine.; BOA, DH. ŞFR., nr. 444/28, lef. 1-3. Hüseyin Şükrü'den Dahiliye Nezaret-i Celilesine.

yaparım, bilmem ki' deyince bir kahkaha attı ve 'Şükrü, sen Paris'e gittin ama hâlâ çocuksun... Oğlum, kolaydır; sen emir vereceksin. Erzurum'daki Ermeniler Muş'a gelince yolda iskan olurlar; Van'ınki Bitlis'te; Bitlis'in ki Siirt'te; Diyarbakir'in ki Urfa'ya, Urfa'nın ki Mardin'e ve Mardin'in ki de Musul'a giderken yolda iskan olurlar.' Bu, yolda ki sözümona iskanı ve fecaati anlayınca sapsarı kesildim, dilim dönmez oldu. Hemen dışarı çıkmamı emrettiler. Haremlige giderken annem halimi sordu, anlatamadım. O heyecanla ertesi cumaya kadar ne rahat yedim içtim, ne de uyudum. Ertesi cuma beni yine çağırdıklarında büsbütün elim ayağım titredi; şayet yine beni göreve zorlarlarsa, ya Paris'e kaçar veya intihar ederim diye düşündüm. Ama öyle olmadı. İçeri girince Talat Paşa halimi görüp, 'Korkma, korkma gel. Sanki senden başka Şükrü yok mu? Daha iyi Şükrü'yü bulduk' dedi...'94

Bu hatırayı değerlendirirken Musa Anter'in siyasi ve ideolojik kişiliğini göz ardı etmememiz gerekir. 50 yıla yakın yazarlık tecrübesiyle Kürtçü câmia içinde saygı duyulan hatta bir sembol olan Anter, "ortak bilinç, kolektif siyaset ve kültürel geçmiş" gibi kavramların altını çizerek özellikle genç Kürtleri kendi tarihlerini okuyup araştırmaya sevk etmiştir. Anter'in amacı Kürtlerin toplumsal hayatta "ispatı" ve Kürt varlığının siyasi sahnede temsilidir. Bu amaç uğruna "pozitivist ve sivil" bir milliyetçilik tasarlamaya çalışan Musa Anter, yazıları ve faaliyetleriyle Kürt siyasal varlığına katkıda bulunmayı hedeflemiş ve bütün bunları yaparken "pragmatist" davranmaya çalışmıştır.⁹⁵

Ömrü boyunca Kürtçü düşüncüyü benimseyen Anter, 29 Haziran 1963'te "Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde bir Kürt devleti kurmak" amacıyla olduğu ve bu amaç adına "dışla bağlantılı" faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla tutuklanmıştır. Dönemin İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, Anter'in hem "komünist" hem de "Kürtçü" olduğunu söylemiş, ayrıca Sovyetler Birliği ile ilişkili olabileceğini ima etmiştir. Tutukluların "Türkiye Kürt Talebe Cemiyeti" adıyla gizli bir Kürtçü yapılanma içinde oldukları ortaya çıkarılmış ve soruşturmalar sonucunda tevkif edilenlerin sayısı 23'e ulaşmıştır. Bu nedenle dava süreci, "23'ler Olayı" olarak

⁹⁴ Musa Anter, **Hatıralarım (1-2)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000, s. 73-74.; "Daha iyi Şükrü" ifadesiyle kastedilen kişi Şükrü Kaya'dır.

⁹⁵ Kerem Yavaşca, "Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2013, s. 61-62.

adlandırılmıştır.⁹⁶ Ancak Musa Anter'in siyasi faaliyetleri bununla sonlanmamış ve beraat ettikten birkaç yıl sonra, bu sefer de "Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi" adında gizli bir örgüt kurduğu iddiasıyla tutuklanmıştır.⁹⁷

Hayatını kaybedeceği 1992 senesinde kadar Kürtçü hareketlerin içinde kalan Musa Anter'e göre "Birinci Cumhuriyet"⁹⁸, halkla alakası olmayan askeri bir idare'dir. Gerçek bir cumhuriyet gibi algılanmasının tek nedeni Osmanlı monarşisinin üzerine inşa edilmesidir. Türkiye'nin, kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Cemal Gürsel ve Kenan Evren gibi asker kökenli kişiler tarafından yönetildiğini ve sivillere fırsat tanınmadığını söyleyen Anter, iktidara gelen sivil politikacıların da askeriye'nin talepleri doğrultusunda karar verdiklerini savunmaktadır. Ona göre İkinci Cumhuriyet'te bu sistem değişmeli ve Kürt ile Türk'ü tamamen eşit kabul eden yeni bir düzen kurulmalıdır.⁹⁹

Görüldüğü üzere Anter'in siyasi ve fikri kimliğinin merkezinde Kürtçülük ideolojisi yer almaktadır. Kürt kimliğinin siyasi olarak kabul edileceği yeni bir cumhuriyeti savunmaktadır. Bu amaç uğruna devletle çatışmış ve birden fazla kez hapis yatmıştır. Özetle politik olarak oldukça keskin bir karakterdir. Dolayısıyla Hüseyin Şükrü Bey'den dinlediğini iddia ettiği bu anının Musa Anter'in ideolojik kimliğiyle harmanlanarak tahrir edilmiş olma ihtimali mevcuttur. Ayrıca mevzu bahis hatırat, Şükrü Bey'in vefatından sonra yayınlanmıştır. Bunun dışında hatıradaki diğer problemlere bakacak olursak Hüseyin Şükrü Bey'in 1915'de üniversiteden yeni mezun olduğu bilgisinin yanlışlığı gözümüze çarpacaktır. Çalışmamızın önceki sayfalarında bahsettiğimiz üzere Şükrü Bey, Paris'teki eğitimini 1912 yılının sonlarında tamamlamıştır. Mezun olduktan bir süre sonraysa Mısır Fevkalade Komiserliğine tayin

⁹⁶ Barış Ertem, "Türkiye'de Kürtçülük (1950-1984)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2012, s. 84-88.

⁹⁷ "Kürt Demokrat Partisi Kuranlar Yakında Yargılanıyor", **Milliyet**, 23 Mayıs 1972, nr. 8817, s. 9.

⁹⁸ Birinci ve İkinci Cumhuriyet kavramları Türk siyasi literatürüne 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından girmiştir. 27 Mayıs'tan sonra basında, akademide ve siyasette bazı kişiler, Demokrat Parti iktidarı sonrası kurulan yeni düzeni İkinci Cumhuriyet kavramıyla ifade etmişlerdir. Fransız siyasi geleneğinden esinlenilerek türetilen bu ifade, Türkiye'nin 1960 sonrasında yeni bir anayasa etrafında şekillenen düzenini açıklamaya çalışmıştır. Ancak zaman içerisinde popülaritesi kaybolan Birinci ve İkinci Cumhuriyet kavramları 1990'dan sonra unutulmaya yüz tutmuştur. Bkz. Aydoğan Kutlu, "İkinci Cumhuriyet Tartışmalarının İki Momenti: Cumhuriyetçilik Açısından Bir Değerlendirme". **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)**, Cilt: XVII, Sayı: 32, Mayıs 2025, s. 339.

⁹⁹ "2. Cumhuriyet Tartışma Masasında", **Milliyet**, 6 Ağustos 1992, s. 7.

edilmiştir. Sonuç olarak Cihan Harbi nedeniyle Paris'i terk etmek zorunda kaldığı bilgisi doğru değildir.

1.2.4. Brest-Litovsk Heyetindeki Diplomatik Görevi

Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki rakiplerinden Rusya, savaş boyunca iç politikasındaki dengesizliklerle mücadele etmiş ve nihayetinde Çarlık rejimi Şubat 1917'de devrilmiştir. Çarlığın düşüşünü tarihe "Ekim Devrimi" olarak geçen Bolşevik İhtilali takip etmiş ve 1917'nin sonlarında Rusya'nın kontrolü komünist yönetime geçmiştir. Sonuç olarak Vladimir Lenin önderliğinde yeni rejimi oturtmaya çalışan Bolşevikler, Mart 1918'de Almanya'yla uzlaşıp Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan resmen çekilmişlerdir.¹⁰⁰

Osmanlı'nın Cihan Harbi'ne girişiyle beraber İstanbul'a geri dönmek zorunda kalan Şükrü Bey ise ilk iş olarak Sadrazam Sait Halim Paşa'nın huzuruna çıkmış ve İngilizlerin baskısı sonucu Mısır'daki makamından ayrılmak zorunda kaldığını bildirmiştir. Ayrıca Mısır Hükûmeti'nden bu ayrılış kararının tasvip edilmediğini ancak ellerinde İngilizleri durduracak bir güç olmadığı için karara karşı çıkamadıklarını beyan eden yazılı bir belge alan Hüseyin Şükrü, bu hamlesiyle S. Halim Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Nitekim Halim Paşa, Mısır Fevkalade Komiserliği'nin boşaltılması meselesini Heyet-i Vükela'ya taşıyarak makamın geçici olarak payitahtta görev yapmasına karar vermiştir. Böylece Şükrü Bey de görevine İstanbul'dan devam etmiştir. Sadrazamın ardından Dahiliye Nazırı Talat Paşa'yı ziyaret eden Hüseyin Şükrü, Mısır'ın durumundan ve bölgedeki İngiliz askeriyesinin kuvvetinden bahsederek Osmanlı'nın bir daha Kahire'ye ulaşamayacağından yakınmıştır. Buna karşılık Talat Paşa; "*Üzülme!, Harpten sonra seni Mısır valisi yaparız*" diyerek Şükrü Bey'i teselli etmiştir. Görüşmenin sonunda Talat Paşa'ya Cihan Harbi'ni bitirecek barış antlaşmasının müzakerelerine katılmak istediğini bildiren Hüseyin Şükrü, Mısır'da yeteri kadar tecrübe kazanamadığını ve ileride

¹⁰⁰ Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, **I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Temmuz 2012, s. 38-39.

böylesine önemli bir heyete dahil olarak kendini geliştirmek istediğini bildirmiştir.¹⁰¹ Sonuç olarak bu görüşmeden üç yıl sonra Talat Paşa tarafından Brest-Litovk Antlaşması için Rusya'ya gidecek Osmanlı Heyetinin kitabetine dahil edilen Şükrü Bey, böylece kariyerindeki ikinci önemli vazifeye tayin edilmiştir.¹⁰² Hüseyin Şükrü'ye imzalanması planlanan barışın iktisadi meseleleri ile ilgilenme görevi verilmiştir.¹⁰³

Hüseyin Şükrü'nün Rusya günlerinin detayları hakkında elimizde bulunan tek kaynak yine Musa Anter'in anılarıdır. Gerçeklik payının şüpheli olduğunu kabul ettiğimiz Anter'in hatıratına göre Şükrü Bey, Rusya seyahati esnasında hem Lenin hem de Stalin ile tanışma fırsatı yakalamış, hatta aynı üniversiteden mezun olmaları sebebiyle Dışişleri Bakanı Çiçerin'le yakın bir arkadaşlık kurmuştur. Bu yakın ilişki sayesinde Şükrü Bey ve heyet üyeleri sıradan bir ev yerine Çarın amcasının gelinine ait olan konakta misafir edilmişlerdir. Bu misafirlik sırasında mallarına el konularak taşraya sürgün edilen gelinin haline üzüldüğünü ve ona bir miktar maddi yardımda bulunduğunu bildiren Hüseyin Şükrü, Sultan Reşad'ın ölüm haberini de Moskova'da bulunduğu sırada Çiçerin'den öğrenmiştir. Konaktaki gramofondan müzik dinleyip dans ettikleri sırada Çiçerin'in içeri girerek taziyede bulunduğunu ifade eden Şükrü Bey, padişahın ölüm haberini Babıali yerine Rus bir devlet adamından duymasına sitem etmiş ve Babıali'yi eleştirmiştir.¹⁰⁴

Nihayetinde Rusya ve Müttefik Devletler arasındaki savaşı sona erdiren Brest-Litovsk Antlaşması, Sovyet delegelerinin hoşnutsuzluğuna rağmen 3 Mart 1918'de imzalanmıştır. Sovyetlere göre bir “dikta” olan muahede, on dört maddeden müteşekkildir. Bu antlaşmayla beraber Rus işgali altında bulunan Doğu Anadolu toprakları tekrar Osmanlı kontrolüne geçmiş ve “elviye-i selâse” olarak nitelenen Kars-Ardahan-Batum'daki Rus askerleri tahliye edilmiştir. Ayrıca Sovyetler ve Müttefik Devletler arasında konsolosluklar kurulmuş ve diplomatik faaliyetler fiilen başlatılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği kendisini siyasi sahada tanıtma imkânı

¹⁰¹ Şükrü Baban, “Talat Bey Verdiği Sözü 3 Yıl Sonra Hatırlayıp Beni Moskova'ya Gönderilen Barış Heyetine Aldırdı...”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Mayıs 1976, nr. 5054, s. 5.

¹⁰² **BOA**, MV., nr. 211/3, lef. 1.

¹⁰³ M. Ali Çankaya, **a.g.e.**, c. II, s. 859.

¹⁰⁴ Musa Anter, **a.g.e.**, s. 287-289.

bulmuştur. Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın Rusya'yla olan fiili savaş durumu tamamen sonlandırılmış ve Türkler, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden beri düşman işgalinde olan topraklarını geri kazanmıştır.¹⁰⁵

1.3. MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ KÜRTÇÜ FAALİYETLERİ

1.3.1. Kürdistan Teâlî Cemiyeti Genel Sekreterliği

19. yüzyılın sonlarında Baban aşireti haricinde Bedirhanlar ve Şemdinanlar gibi başka önde gelen Kürt ailelerin de İstanbul'da yaşadığı görülmektedir. Üstelik bu ailelerin bir kısmının payitahtta ikamet etmesi devlet tarafından zorunlu kılınmıştır. Nitekim askeri ve sivil okullarda yüksel tahsil görerek Osmanlı entelektüel hayatının bir parçası haline gelen bu Kürt aileler, zaman içinde ıslahat ve modernleşme hareketlerine katılmaya başlamışlardır. Genellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti altında toplanan Kürt aydınlar, bir yandan II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin parçası olurlarken bir yandan da Kürtçülük fikrinin ilk kıvılcımlarını ateşlemişlerdir.¹⁰⁶

Kürt aydınlar, İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan itibaren cemiyet içinde aktif rol almışlardır. Örneğin 1902 yılında Paris'te toplanan Jön Türk Kongresine Baban aşiretini temsilen Hüseyin Şükrü Bey'in ağabeyi Süleyman Hikmet, Bedirhan aşiretini temsilen ise “Abdurrahman Bedirhan” katılmıştır.¹⁰⁷ II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber yurt dışında yaşayan pek çok Osmanlı aydınının ülkeye geri dönmesi, fikri ve siyasi alanlarda yapılan faaliyetleri zirveye çıkarmıştır. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak 1908'de İstanbul merkezli *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* kurulmuştur. Yayınladığı nizamnameye göre Kürtlere, Kanun-ı Esasi'nin kurallarını ve faydalarını öğretmek meşruti sistemi korumayı ve meşvereti sürdürmeyi hedefleyen cemiyet, “Osmanlı

¹⁰⁵ Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, **Belleten**, Cilt: 31, Sayı: 123, 1967, s. 396-397.

¹⁰⁶ İsmail Gölbaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, Doz Yayınları, Kasım 1991, s. 11.

¹⁰⁷ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 196-197.

olmanın yüceliğini” muhafaza ederek Kürtlerin saltanat ve hilafete bağlılıklarını artırmayı amaçlamıştır. Osmanlılık idealine aykırı bir yol izlemeyeceğinin mesajını veren cemiyete, etnik isimlerle kurulan derneklere karşı olmasına rağmen Hüseyin Şükrü Bey’in ağabeyi Ahmed Naim Efendi de üye olmuştur.¹⁰⁸

Doğu Vilayetlerine “muktedir” ve “namuslu” valilerin atanması, anayol inşaatlarıyla bölgenin ulaşımının kolaylaştırılması ve mahkemelerin yeniden düzenlenmesi gibi talepleri bulunan cemiyete Ahmed Naim Efendi dışında ailenin diğer ferdi olan İsmail Hakkı Bey de katılmış, hatta cemiyetin aynı adla yayınlanan gazetesi için makaleler kaleme almıştır. İsmail Hakkı’ya göre; “*Bu temiz kavim her şeyden önce İslamdır...Meşrutiyet yöntemi çerçevesinde katıksız bir Osmanlıdır; sonraki derecede Kürttür.*”¹⁰⁹ Sonuç olarak 2 Ekim 1908’den Balkan Harbi’ne kadar faaliyet gösteren cemiyet, 1912 yılında zararlı görüldüğü için kapatılmıştır.¹¹⁰

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin kapatıldığı sene İstanbul’da bir araya gelen Kürt öğrenciler, *Hevi* adında yeni bir derneğin temellerini atmışlardır. Türkçe “umut” anlamına gelen bu cemiyet, 1913’te “Rojî Kürd (Kürt Güneşi)” adıyla bir de dergi yayınlamaya başlamıştır. Hem Türkçe hem de Kürtçe yayın yapan derginin yazarları arasında yine İsmail Hakkı Bey göze çarpmaktadır.¹¹¹ Hevi Cemiyeti, kuruluş amacını “bilimsel ve toplumsal gelişim” olarak açıklamış ve siyasetten uzak duracağını vurgulamıştır. Kürt öğrencilerin tanışmaları ve birbirlerine yardımcı olmaları için kurulduğunu bildiren cemiyet, Kürtçenin kullanılması ve geliştirilmesi için çaba sarf edeceğinin de altını çizmiştir.¹¹²

Hevi Cemiyeti’nin yayın organı olan Rojî Kürd’ün neşriyata başlamasından sonra ağabeyi İsmail Hakkı Bey ile beraber derginin yazarları arasına giren Hüseyin Şükrü, burada dış politikaya yoğunlaşmış ve Avrupa’daki siyasi sorunları gündemine almıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rojî Kürd bünyesinde sadece bir makale

¹⁰⁸ Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul, Deng Yayınları, Ağustos 1992, c. I, s. 443-445.

¹⁰⁹ Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, s. 23.

¹¹⁰ Mehmet Şükrü Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara, Kon Yayınları, Temmuz 1979, s. 153.

¹¹¹ Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, 2. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, Ağustos 1991, s. 53.

¹¹² Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara, Özge Yayınları, 1993, s. 84.

kaleme alan Şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte *Alsace-Lorraine* problemini değerlendirmiş ve Avrupa'daki hudut meselelerinden bahsetmiştir.¹¹³

Hevi Cemiyeti, Kürt öğrencilerle Kürt entelektüelleri buluşturan bir köprü vazifesi görmüştür. Öğrenciler, aydınların faaliyetlerine destek vererek aktif siyasete ilk adımlarını atmışlardır. Nitekim Baban aşireti mensupları da bu cemiyetin içinde önemli roller almıştır. Roji Kürd için makaleler kaleme alan İsmail Hakkı ve Hüseyin Şükrü dışında Babanzâde Abdülaziz Bey, hem cemiyetin arşivini hem de kasasını muhafaza eden kişi olmuştur. Kürt öğrencilerin sayıca fazla olduğu “Halkalı Ziraat Koleji”nde örgütlenen Hevi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından faaliyetlerini sonlandırmıştır.¹¹⁴ Hevi Cemiyeti, Balkan Harbi'ne kadar Osmanlı'ya bağlı bir yol takip etmiş ancak ilerleyen süreçte Kürtçü mesajlar yükselmeye başlamıştır. Nihayetinde cemiyetin devlet nazarındaki ömrü kısalmış ve varlığını daha fazla sürdürememiştir.¹¹⁵

Bu cemiyetler dışında Meşrutiyet dönemi Osmanlı'sında pek çok Kürt derneği siyasi ve sosyal hayatta faaliyete başlamıştır. Örneğin 1910'da kurulan Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, “ülkede eğitim nimetinden en yoksul olan Kürtler” için çalışacaklarını duyurmuş, İstanbul'daki Kürt çocukları için ilkokullar açmayı ve maddi yardımlarla Kürt köylerinde eğitimi yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. 1912'de benzer amaçlarla kurulan Kürt Teşrik-i Mesai Cemiyeti de siyasetten uzak kalarak kalkınma faaliyetlerini destekleyeceklerini açıklamıştır. Bu cemiyet, kurulduğu sene Hevi ile birleşme kararı almış ve ortaya Kürt İrşad ve İrtika adında yeni bir dernek çıkmıştır. Öncülleri gibi “bilimsel” ve “toplumsal” gayeler ortaya koyan bu yeni cemiyet, Kürt dilinin korunması ve kullanılması için gramer çalışmaları yaparak Kürtçe sözlük hazırlayacağını duyurmuştur. Ayrıca Kürt aydınlanması için konferanslar, yayınlar ve özel dersler vereceğini de eklemiştir. Yayınladığı nizamnameye göre “zorunlu bir gerekçe olmadıkça” siyasete girmeyeceğini açıklayan cemiyet, Kürt dernekleri arasında siyasi sahne için açık kapı bırakan ilk kurum olmuştur. Sonuç olarak Meşrutiyet döneminden Birinci Dünya Savaşı'na kadar eğitim

¹¹³ Hüseyin Şükrü, “Arazi Meselesi”, **Roji Kürd**, 12 Eylül 1913, nr. 4, s. 5-7.

¹¹⁴ Celile Celil, **Kürt Ayaklanması**, Çev. Arif Karabağ, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001, s. 73-75.

¹¹⁵ Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, s. 23-24.

ve kalkınma adı altında pek çok Kürt cemiyeti kurulmuş, ancak bunların büyük çoğunluğu “gizli propagandalarla” millî duygular aşıl原因 entelektüel faaliyet alanlarına dönüşmüştür.¹¹⁶

Görüldüğü üzere Osmanlı topraklarındaki Kürtçülük düşüncesi, II. Meşrutiyet’ten Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede filizlenmiş ve özellikle fikri hayatta kendini gösterme fırsatı bulmuştur. Kürtçü derneklerin hemen hemen hepsinde faaliyet gösteren Babanzâdeler de yeni filizlenen bu akımın önemli temsilcileri olmuşlardır. Ancak Cihan Harbi’nin infilakıyla beraber kesintiye uğrayan Kürtçü akımlar, tekrar dallanıp budaklanma şansını Mondros Mütarekesi’nden sonra yakalayacak ve 17 Aralık 1918’de kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Kürtçülüğün yeni merkezi olacaktır. Başkent İstanbul’da Seyit Abdülkadir tarafından kurulan cemiyet, Babanlar dışında Bedirhanlar, Botan Birliği ve Cemilpaşazadeler gibi diğer büyük Kürt aşiretlerinin de desteğini almıştır.¹¹⁷ Cemiyetin başkan vekilliğine ise Hüseyin Şükrü Bey’in babası Mustafa Zihni Paşa seçilmiştir.¹¹⁸

Resmi kayıtlara göre cemiyetin kuruluş amacı Kürdistan’da ikamet edenlerin meşru haklarını koruyarak sosyal ve kültürel gelişimlerine yardımcı olmaktır. Yayınladığı nizamnamede; “*Kürdlerin menâfi-i umûmiyyesinin te’mîn ve teshîli inkişâfı maksadiyle...Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisânda yevmî ve mevkût gazete, risâle ve kitâblar neşr ve mütalâahaneler, mektebler ve matbaalar te’sîs edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münâsib yerlere hey’et-i irşâdiyyeler gönderecek ve her nev’î müessesât-ı hayriyye ve ictimâiyye vücûda getirecektir*” diyen cemiyet, esasında kuruluş amacı, yol haritası ve politik çizgisi hakkında net bir açıklamada bulunmaktan kaçınmıştır.¹¹⁹ Kuruculardan Mehmet Şükrü Sekban’a göre Kürdistan Teâlî Cemiyeti, ilk zamanlarda Kanun-ı Esasî’ye bağlı ve Osmanlılık idealine uygun bir politik zeminde konumlanmıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Mehmet Bayrak, **a.g.e.**, s. 84-86.

¹¹⁷ Zeynep Çamsoy, “Millî Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teali Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007, s. 230.

¹¹⁸ Bilal Altan, “Kürdistan Teali Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler”, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mardin 2017, s.65.

¹¹⁹ Bilal Altan, Mehmet Ertaş, Ercan Çağlayan, “Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1, Mart 2019, s. 316-317.

¹²⁰ Mehmet Şükrü Sekban, **a.g.e.**, s. 155.

Hüseyin Şükrü'nün Kürdistan Teâlî Cemiyeti içerisindeki rolüne dair elimizde bulunan en önemli kaynaklardan biri Tarık Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasi Partiler" adlı eseridir. Tunaya bu eserinde 1 Temmuz 1976 günü bizzat Hüseyin Şükrü Bey ile yaptığı mülakatı yayınlamıştır. Bu mülakata göre H. Şükrü Bey, cemiyetin hem kurucu üyesi hem de genel sekreteridir.¹²¹ Mustafa Zihni Paşa ve Hüseyin Şükrü Bey haricinde ailenin diğer üyesi olan Süleyman Hikmet de cemiyetin kurucularındandır. Ayrıca Babanzâde Fuat, Aziz ve Mahmud Beyler de cemiyette faaliyet gösteren diğer aşiret mensuplarıdır.¹²²

Tunaya'nın yaptığı mülakata göre Hüseyin Şükrü Bey, cemiyetin başkanı olan Seyit Abdülkadir'in İngiliz Yüksek Komiserlerinden Hohler ile görüştüğünü ve bu görüşme sonucunda hem Damat Ferit hem de Ali Rıza Paşa Hükûmetlerinin Osmanlı'ya bağlı özerk bir Kürdistan'a onay verdiklerinin haberini aldığını aktarmaktadır. Şükrü Bey'e göre İstanbul Hükûmetlerinden ve Hohler'den gelen yeşil ışık, cemiyetin faaliyetlerini şekillendiren aslı unsurdur.¹²³

Kürdistan Teâlî Cemiyeti ilk olarak Doğu Anadolu'da kurulması planlanan Ermenistan'a karşı harekete geçmiş ve Seyit Abdülkadir, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğiyle görüşüp bölgedeki Kürt nüfusunun ezici çoğunlukta olduğunu savunmuştur. Kürtlerin, bölgede azınlıkta bulunan Ermeni topluluğunun hükmü altına sokulmasını bir hak gaspı olarak değerlendiren cemiyet, Ocak 1919'da İngilizlerle yaptıkları görüşmede Kürt milletinin de Ermeniler, Keldaniler ve Araplara verilen haklardan faydalanması gerektiğini vurgulamıştır. Cemiyet ayrıca sınırları coğrafi olarak belirlenmiş bir Kürdistan'ın İngiltere mandası altına girmekten çekinmeyeceğini de belirtmiştir.¹²⁴

Nitekim 1919'un Ağustos ayının ilk günlerinde Hüseyin Şükrü Bey'in başını çektiği bir heyet, Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına ABD Sefaretine giderek King-Craine Komisyonu'yla görüşmüştür. Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Ermenistan

¹²¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi**, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1986, c. II, s. 186.

¹²² Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük (1787-1923)**, s. 300.

¹²³ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, c. II, s. 189.

¹²⁴ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1995, c. I, s. 26-27.

Devleti'ni tekrardan gündeme getiren cemiyet üyeleri, adı geçen bölgenin nüfus bakımından Kürtlere ait olduğunu, bu nedenle bölgede kurulacak yeni bir Ermeni Devleti'ni ya da bölgenin tamamen Erivan Hükûmeti'ne devredilmesini kesinlikle kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir.¹²⁵

Rus Tarihçi Lazarev'in aktardığına göre King-Craine Komisyonu'yla görüşen Kürt heyeti, günümüz Kuzey Irak bölgesini de içine almak şartıyla İngiltere mandasına bağlı bir Kürdistan kurmayı amaçlamıştır. Heyete göre adı geçen bölgelerde Kürt nüfusu bariz şekilde çoğunluktadır. Bu nedenle "Musul, Harput, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Beyazıt" vilayetlerini içine alan bir Kürdistan kurulması zaruridir. Heyet üyeleri ayrıca Araplarla ve Türklerle yeniden siyasi bağlar kurmak istemediklerini belirtmiş ve Orta Karadeniz'e çıkışı olan Kürdistan projesinin gerçekleştirilmesi durumunda Ermenistan'ı tanımaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Lazarev'e göre bu heyet kendi içinde fikir ayrılıkları barındıran gayrinizami bir oluşumdur. Örneğin İngiltere mandasına sempatiyle bakanlara karşılık Kerküklü Şeyh Rıza ve Babanzâde Süleyman Hikmet Bey gibi isimler Osmanlı'dan ayrılma fikrine sıcak bakmamışlardır.¹²⁶

Buna karşılık Kürtlerin Osmanlı'dan ayrılmasını savunan gürhunun talepleri de Ermenilerin istekleriyle çelişmekteydi. Özellikle Van, Bitlis, Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır'da iki tarafında hak iddiası vardı. Sonuç olarak Ermeniler ve Kürtler arasındaki ihtilafı bitirmek üzere iki taraf da Paris'teki barış görüşmelerine davet edildi. Böylece Kürtleri temsilen Şerif Paşa, Ermenileri temsilen ise Bogos Nubar

¹²⁵ "Amerikan Sefarethanesinde İstima Olunanlar", **Tasvir-i Efkâr**, 5 Ağustos 1919, nr. 2803, s. 1.; "Amerika Heyeti Nezdinde", **Zaman**, 5 Ağustos 1919, nr. 447, s. 1.; "Amerika Tahkik Heyeti", **İkdam**, 5 Ağustos 1919, nr. 8077, s. 1.; 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına karar verilen topraklarda yaşayan nüfusun nasıl bir siyasi ve idari düzen istediklerini öğrenmek amacıyla komisyonlar kurup ilgili bölgelere gönderme kararı aldılar. Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya daha sonra heyet göndermekten vazgeçtiler. Bunun üzerine ABD tek başına bir komisyon kurup bölgede inceleme yapma kararı aldı. ABD Başkanı Wilson, Ohio'daki Oberline Koleji Müdürü Henry C. King ve yakın dostu Amerikan iş adamı Charles R. Crane'i heyet üyesi olarak görevlendirdi. Böylece Suriye, Filistin ve Anadolu'da incelemelerde bulunmak üzere King-Crane Komisyonu kurulmuş oldu. King-Crane Komisyonu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Türker, "İstanbul Basınında King-Crane Heyeti'nin Türkiye'deki Faaliyetleri ve Mandaterlik Tartışmaları (1919)". **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Mütareke Özel Sayısı)**, Cilt: 18, Aralık 2018, s. 188-189.

¹²⁶ Mikhail S. Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Ankara, Özge Yayınları, t.y., s. 139-140.

Paşa, Avrupa yolunu tuttu. İki tarafı da dinleyen İtilaf Devletleri, 20 Kasım 1919'da bir anlaşmaya vardılar. Buna göre İngiltere himayesinde bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan kurulması, iki devletin kesin sınırlarının Paris Barış Konferansı tarafından belirlenmesi ve iki devletin sınırları içinde kalacak azınlıkların haklarının güvence altına alınması kararlaştırıldı. Bu uzlaş, yurt dışı basınında “Kürt-Ermeni Antlaşması” şeklinde lanse edildi. Antlaşmanın haberi Osmanlı topraklarına yayıldıkça Kürt aşiretleri arasında birtakım bölünmeler yaşandı. Bazıları bölgedeki Kürt nüfusunun Ermeni sınırları içinde bırakılmaması koşuluyla bağımsız Ermenistan'a sıcak bakarken bazıları da Türk egemenliği altında özerkliği destekliyordu. Bir süre sonra Doğu vilayetlerindeki Kürt ahaliden Babıali'ye pek çok telgraf gönderilmeye başlandı ve Şerif Paşa'nın temsil yetkisi olmadığı söylenerek Kürtlerin Osmanlı'dan ayrılmak istemedikleri bildirildi. 1920'nin başlarından itibaren gerek İstanbul Hükûmeti'ne gerekse Anadolu Hareketi temsilcilerine gönderilen yerel eşraf imzalı telgraflarda Şerif Paşa'nın başına buyruk davrandığı ve Kürtlerin bağımsızlık arzusunda olmadıkları tekrarlandı. Netice olarak bölgede karşılık bulamayan Şerif Paşa, 21 Nisan 1921'de Kürtçü faaliyetleri bıraktığını açıkladı.¹²⁷

Kürtçü faaliyetlerin Anadolu Hareketi'ne karşı güç kaybetmesi ve bölgeden gelen yoğun tepkiler İstanbul Hükûmeti'nin Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ne ve benzer yapılara karşı tavrı değiştirmesine neden olmuştur. Cemiyete karşı sıkı bir takibat başlatan Babıali, 1919'un sonlarına doğru cemiyet adına faaliyet gösteren pek çok şubeyi kapatmıştır. Böylece Kürtçülük düşüncesi Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nde aradığını bulamamış ve cemiyet bir müddet sonra tamamen dağılmıştır.¹²⁸

1.3.2. Teşkilât-ı İctimâîyye Cemiyeti Üyeliği

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele'nin Doğu vilayetlerine hakimiyet sağlaması sonucu Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin bölgeyle olan bağları

¹²⁷ Murat Gündoğdu, “Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilecik 2019, s. 87-90.

¹²⁸ Zeynep Karadiş, “II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2006, s. 99.

zayıflamıştır. Nihayetinde Kuvayı Milliye'nin kazandığı yerel başarılar, Seyit Abdülkadir'in bağımsızlık iddialarını törpüleyerek özerklik söylemini ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Millî Mücadele'ye karşı Anadolu'daki kontrolün kaybedilmesi ve bağımsızlık söyleminden vazgeçilmesi başta Hüseyin Şükrü Bey olmak üzere birtakım üyelerin cemiyetten ayrılmasına sebep olmuştur. Nihayetinde Şükrü Bey'le beraber Bitlisli Kâmil Feyzi, Ekrem Cemilpaşa, Kerküklü Necmettin Hüseyin, Mollazâde Raif ve Mahmut Selim Beyler, Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kadrosunu terk edecek ve Teşkilât-ı İctimâîyye adıyla yeni bir örgütlenmeye gideceklerdir.¹²⁹ Kısacası Teşkilât-ı İctimâîyye Cemiyeti, Kürdistan Teâlî'den ümidini kesen “radikal” Kürt aydınlarının yeni çıkış kapısı olmuştur. Cemiyetin kurucuları arasında Hüseyin Şükrü ve ağabeyi Süleyman Hikmet haricinde Ferit Bedirhan, Mehmet Şükrü Sekban, Mevlanzâde Rıfat, Ekrem Cemilpaşa, Kerküklü Necmettin Hüseyin ve Abdullah Cevdet bulunmaktadır. Cemiyetin başkanlık görevini ise Emin Ali Bedirhan üstlenmiştir.¹³⁰

Teşkilât-ı İctimâîyye Cemiyeti, basına açıkladığı amaçlarında Kürt milletini “emellerine kavuşturmak” ve “Kürt topraklarında” çağın gerekliliği olan sosyal teşkilatlanmayı kurmaktan bahsederken, İstanbul Hükûmeti'ne sunduğu resmi bildirisinde ise bağımsızlık mesajlarından kaçınmış ve bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimini ön plana çıkarmıştır. Ayrıca cemiyet hakkında verilen bilgilerde de çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin devlet nezdinde resmi kuruluş tarihi 4 Mart 1921 olmasına rağmen cemiyet, neredeyse bir yıl önceden faaliyetlerine başlamıştır. Bunun dışında bazı gazeteler başkan olarak Necmettin Hüseyin'in adını vermektedir. Nihayetinde cemiyet, resmi kuruluş tarihinden birkaç ay sonra 23 Mayıs 1921 günü faaliyetlerini “tatil” etmiş ve Kürtçü hareket bir kez daha sekteye uğramıştır.¹³¹ Genellikle ayrılıkçı fikirler barındıran Kürt entelektüelleri tarafından kurulan cemiyete, Süleyman Hikmet Bey gibi Osmanlı'dan ayrılma düşüncesi taşımadığını ifade eden bir aydının katılması ilgi çekicidir. Görüldüğü üzere 1920 senesinin ilkbahar ve yaz aylarından itibaren faaliyete başladığı düşünülen cemiyetin gayriresmî kuruluşu Sevr Antlaşması'nın Osmanlı gündemine geldiği tarihlerle paralellik göstermektedir.

¹²⁹ Rafet Ballı, **a.g.e.**, s. 54-55.

¹³⁰ Zeynep Çamsoy, **a.g.t.**, s. 223-224.

¹³¹ Bilal Altan, **a.g.t.**, s. 211-213.

Bu nedenle Süleyman Hikmet gibi Ermenistan tehdidine karşı konjonktürel olarak Kürtçülük yapan aydınlar da politik amaçlarını bu cemiyette devam ettirmişlerdir.

Teşkilât-ı İçtimâîye Cemiyeti'nin aldığı tatil kararından sonra üye ve yöneticilerin bir kısmı Doğu vilayetlerine giderek burada faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Ancak Millî Mücadele'nin bölgedeki kontrolü ele geçirmesi ve Ankara Hükûmeti'nin otoritesini kabul ettirmesi, cemiyetin son çırpınılarına da engel olmuştur. 1921'de Teşkilât-ı İçtimâîye adına faaliyet gösterdiğini söyleyen Ekrem Cemilpaşa ve Müküslü Hamza tutuklanarak İstiklal Mahkemesine çıkartılmıştır. Yine aynı yıl içinde Mustafa (Yamulki) Paşa ve Mevlanzâde Rıfat kontrolündeki bir heyet, cemiyet adına çalıştıklarını bildirerek Irak'a geçiş yapmak istemiş ancak İngiliz kuvvetleri, Mustafa Paşa hariç -Süleymaniyeli olduğu için- heyetin hiçbir üyesine geçiş izni vermemiştir.¹³²

Babanzâde Hüseyin Şükrü Bey'in Teşkilât-ı İçtimâîye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldığı bilgisine birden fazla kaynakta rastlanmaktadır. Ancak kendisinin cemiyetle alakasının ne derecelerde olduğu ve cemiyetten ne zaman koptuğu bilinmemektedir. Cemiyetin kurucuları listesinde ağabeyi Süleyman Hikmet'le beraber ismi geçse de herhangi bir faaliyette bulunup bulunmadığı hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. Bildiğimiz tek şey Hüseyin Şükrü Bey'in Ekrem Cemilpaşa ve diğer üyeler gibi İstanbul'u terk edip Doğu vilayetlerine gitmediğidir. Kendisi Mütareke dönemi boyunca İstanbul'da kalmış ve Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki başyazarlık görevine devam etmiştir. Neticede aldığı bu karar Şükrü Bey'in sahip olduğu sosyal statüyü ve makamları riske atarak taşrada Kürtçülük davası uğruna mücadele verecek biri olmadığının göstergesidir.

1.4. SON OSMANLI SEÇİMLERİ VE MEBUS OLMA GİRİŞİMİ

Mütareke yıllarında birinci Damat Ferit Paşa kabinesinin sadareten ayrılması ve yerine Ali Rıza Paşa'nın tayin edilmesiyle beraber İstanbul ve Ankara arasında bir

¹³² Zeynep Çamsoy, **a.g.t.**, s. 225-226.

uzlaşma sürecine girilmiştir. Ali Rıza Paşa göreve gelir gelmez yaptığı bir açıklamayla hükûmetin amacının halkı temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ı bir an önce açmak olduğunu bildirmiştir. Nitekim Dahiliye Nazırı Şerif Paşa da benzer yönde bir beyanatta bulununca 3 Ekim 1919'da resmî olarak seçime gidilme kararı alınmıştır. Seçim kararının ardından tarafsızlığını ilan eden İstanbul Hükûmeti, hiçbir partiden güç devşirmeyeceğini ve yalnızca adaleti temel alacağını kamuoyuna duyurmuştur. Nihayetinde 7 Ekim'de seçimlerin teşkili hakkında kararname yayınlanarak bütün vilayetlere gönderilmiş ve Osmanlı Devleti tarihinde son defa seçim sathı mailine girmiştir.¹³³

İstanbul Hükûmeti ve Vahdettin, Anadolu'daki hareketin güç kazanmasının ardından aldıkları seçim kararıyla, Damat Ferit'in politikalarından vazgeçmek ve Anadolu'yla uyumlu bir kabine kurarak siyaset merkezini yeniden payitahta çekmek istemişlerdir. Buna karşılık Ali Rıza Paşa'nın iktidara geldiği gün Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile uyuşma sağlanırsa yeni hükûmete destek verileceğini açıklamıştır. Mevzubahis uzlaşma konuları Anadolu Hareketi tarafından Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenen hedeflerin kabul edilmesi, meclis açılana kadar memleketin kaderi hakkında kesin bir söz verilmemesi ve barış konferansına gidecek heyetin milletin itimadına sahip kişilerden seçilmesidir. İstanbul Hükûmeti tarafından bu şartların onaylanması üzerine, önce gazeteci Yunus Nadi sonra da Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli) aracılığıyla temasa geçen Babıali ve Anadolu Hareketi, karşılıklı müzakere hususunda anlaşmayı başarmıştır. Nihayetinde Türk siyasetinin iki güç merkezi, 20 Ekim 1919 günü Amasya'da bir araya gelmiştir. Toplantıya Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ni temsilen de Bahriye Nazırı Salih Paşa katılmıştır.¹³⁴

Amasya Görüşmelerinde İstanbul ve Anadolu heyetleri üç gün boyunca pazarlıkta bulunmuşlar ve bütün müzakerelerin ardından üçü açık olmak üzere toplam beş protokolün imzalanmasında karar kılmışlardır. Birinci protokol tamamen İstanbul'un isteklerini içermektedir. Bu istekler İttihatçılıktan kaçınılması, hükûmete

¹³³ Taha Niyazi Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara, TTK Basımevi, 2004, s. 175-177.

¹³⁴ Fatih Mehmet Sancaktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 168-170.

asker ve idari atamalar konusunda emrivaki yapılmaması, intikam politikası izlenmemesi, seçimlerin tarafsız yapılması ve hükûmetin leh ya da aleyhinde neşriyatta bulunulmamasıdır. Bunun dışındaki diğer protokollerle eski İttihatçıların tekrar mebus yapılmaması istenirken gizli tutulan maddelerde ise Anadolu'nun İstanbul'dan talepleri yer almıştır. Gizli protokollere göre İstanbul Hükûmeti, Kuvayı Milliye'ye yardım edecek ve barış konferansına gönderilecek isimler Anadolu tarafından tayin edilecektir. Bütün bunlar haricinde protokollere resmi olarak yazılmasa da Mustafa Kemal Paşa, meclisin Anadolu'da toplanması gerektiğinin nedenlerini Salih Paşa'ya anlatmış ve bu isteğini kabul ettirmiştir. Sonuç olarak Amasya görüşmeleri, alınan ortak kararların ardından 22 Ekim 1919'da sonlanmıştır.¹³⁵

Seçimler devam ederken bazı vilayetlerde müdahale iddiaları baş göstermiş ve yapılan itirazlara göre İttihatçılar ile küçük rütbeli zabıtlar zorla mebus adayı olmaya çalışmışlardır. Bu iddiaları reddeden Heyet-i Temsiliye ise Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan olayları soruşturmasını talep etmiştir. İddialar üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları, Alemdar gazetesi ve Prens Sabahattin cenâhı seçimin aleyhinde tavrı takınmışlardır. Bu kişi ve kurumlardan gelen tepkiler sonucunda 9 Kasım 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'ya seçimlere müdahale edilmemesi gerektiği ve Amasya'daki müzakerenin aksine meclisin İstanbul'da toplanacağı yönünde bir yazı gönderen Cemal Paşa, Anadolu'nun en önemli taleplerinden birisinin yerine getirilmeyeceğini ilan etmiştir. Ardından Ahmet Fevzi Paşa, Hurşit Paşa ve Fevzi Paşa başkanlığındaki üç heyet seçimleri denetlemek için Anadolu'ya gönderilmiş, ancak yapılan tahkikat sonucunda seçmenlere herhangi bir müdahalede bulunulmadığı tespit edilmiştir.¹³⁶

1919'da yapılan Osmanlı Mebusan Seçimleri Anadolu Hareketi'nin iktidar yürüyüşündeki en önemli kilometre taşlarından biridir. Anadolu'nun seçimler boyunca Müdafaa-i Hukukçu tavrından vazgeçmemesi ve nihayetinde 28 Ocak 1920 günü Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, İtilaf Devletleri'nin meclise yönelik baskılarını

¹³⁵ Taha Niyazi Karaca, **a.g.e.**, s. 194-195.

¹³⁶ İhsan Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ağustos 2017, s. 89-91.

artırmıştır. Neticede son Osmanlı Meclisi'nin hayatı 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaliyle noktalanmış ve 18 Mart'ta meclise giren İtilaf kuvvetleri, oturumu dağıtıp bazı mebusları tutuklamıştır. Tutuklanan mebuslardan bir kısmı Malta'ya sürülürken bir kısmı da Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı bildiri doğrultusunda Ankara'nın yolunu tutmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatındaki son meclis bir işgal nedeniyle kendisini feshetmiş ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi kurtuluş mücadelesinin yeni kalbi olmuştur.¹³⁷

Bütün bu seçim vaziyeti sırasında daha Amasya Görüşmeleri devam ederken Mustafa Zihni Paşa, 19 Ekim 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye üyelerinden Bekir Sami Bey'e (Kunduh) bir mektup yazarak oğlu Hüseyin Şükrü'nün gerek tahsil gerekse şahsiyet bakımından millete ve memlekete yararlı hizmetlerde bulunabileceğini söylemiş ve oğlunun uygun görülen bir bölgeden mebus olarak aday gösterilmesini talep etmiştir. M. Zihni Paşa'nın mektubu eline ulaştıktan sonra 23 Ekim 1919 günü Amasya'dan cevap veren Bekir Sami Bey ise Hüseyin Şükrü'nün Diyarbakır'dan mebus olarak adaylığını koymasının uygun olacağını ve kendisine gereken yardımın yapılacağını bildirmiştir.¹³⁸ Ancak bu mektuplaşmanın ardından H. Şükrü Bey'in adaylığı hakkında herhangi bir gelişme yaşanmamış ve mebusluk girişimi olumsuz sonuçlanmıştır.

Hüseyin Şükrü Bey'in yerine Diyarbakır mebusu seçilen kişiler Abdülhamid Hamdi, Mustafa Akif (Tütenk), Mustafa Zülfü (Tigrel), Aziz Feyzi, Mehmed Kadri (Üçok), Abdülkadir Kadri (Kürkçü) ve Hacı Şükrü (Aydındağ) Beylerdir. Bu zevatin arasında Diyarbakır doğumlu olmayan tek kişi Hacı Şükrü Bey'dir. Bulgar komitacılarla mücadele etmiş ve Balkan Harbi sırasında gazi olmuş bir asker olan Hacı Şükrü, Cihan Harbi esnasında I. Kanal Harekâtı, Çanakkale Cephesi, Irak Cephesi, İran Harekâtı, Makedonya Cephesi ve Kafkas Cephesi'nde de birçok muharebeye katılmıştır. 1915'te binbaşı rütbesine terfi eden Hacı Şükrü Bey, İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi üzerine bölgedeki Kuvayi Milliye grubunun komutanlığını üstlenmiştir. Abdülkadir Kadri Bey de Hacı Şükrü gibi asker kökenlidir. 1918 yılında

¹³⁷ Hasan Kendirci, **Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne: Kopuş ve Süreklilik**, İstanbul, Kitap Yayınevi, Kasım 2009, s. 31-32.

¹³⁸ **MSB Askeri Tarih Arşivi**, ATA Kol., Klasör:19, Yeni Dosya Numarası: 57, Eski Dosya Numarası: 336/3-3, lef. 2, 4.

İskenderun Jandarma Komutan Vekilliğine getirildikten sonra 1919 yılında kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle Diyarbakır Jandarma Alayı'na atanmıştır. Diyarbakır Askeri Rüştîyesini tamamladıktan sonra Mülkiye Mektebine giren Mehmed Kadri Bey ise Siverek, Palu, Mardin, Viranşehir, Cizre ve Muş'ta uzun yıllar mutasarrıflık yapmıştır. Aziz Feyzi ve Mehmed Zülfü Beylerin de Diyarbakır Askeri Rüştîyesinden mezun oldukları ve memuriyet vazifelerinde bulundukları görülmektedir. Diyarbakır Vilayet Gazetesi, Dicle Gazetesi ve Peyman Gazetesinde Ziya Gökalp ile birlikte yöneticilik yapan Mustafa Akif Bey, Diyarbakır İdadisinin eski öğretmeni ve idarecisidir. Abdülhamid Hamdi Bey ise Mustafa Akif gibi öğretmen kökenlidir. Bürhan-ı Terakki İbtidai Mektebinde Başöğretmenlik, Askerî Rüştîyede Farsça Öğretmenliği, İdadi'de Türkçe Öğretmenliği, Şeriye Mahkemesi Başkâtipliği ve Kadı Vekilliği, Sultani'de Din Dersleri, Arapça ve Türkçe Öğretmenliği yapmıştır.¹³⁹

Hüseyin Şükrü Bey yerine Diyarbakır mebusluğuna tercih edilen kişilerin birçoğu asker kökenlidir. Aynı zamanda öğretmenlik, gazetecilik ve mutasarrıflık gibi halkla doğrudan temasta bulunarak bölgeyi hem coğrafi hem de kültürel olarak tanıma fırsatı yakalayan mesleklere mensup şahıslardır. Dolayısıyla ciddi bir memuriyet tecrübesi bulunmayan ve Diyarbakır ile herhangi bir bağı olmayan Hüseyin Şükrü Bey'in mebus olarak tercih edilmemesi gayet doğal bir karardır. Anadolu Hareketi, bölge dinamiklerine hâkim, sahada faaliyet gösterebilecek ve Kuvayı Milliye ile organize çalışacak isimleri seçmiştir. Ömrü İstanbul ile Paris arasında geçen ve askeri birikimi olmayan sivil bir entelektüelin Millî Mücadele'ye gerekli katkıyı veremeyeceği düşünülmüştür. Ayrıca çalışmamızın ikinci bölümünde değineceğimiz üzere Hüseyin Şükrü Bey'in Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki başyazarlık döneminde Anadolu Hareketi'ne yönelik kaleme aldığı ilk yorumlar da Millî Mücadele kadrosunda Şükrü Bey'e karşı bir soru işaret oluşturmuş olabilir.

¹³⁹ TBMM Birinci Dönem Meclis Albümü 1920-1923, Ankara, TBMM Basımevi, Kasım 2022, s. 277-290.

1.5. GAZETECİLİK HAYATI

1.5.1. Tanin Gazetesi ve Fransa Muhabirliği

1 Ağustos 1908 tarihinde Hüseyin Cahit, Tefik Fikret ve Hüseyin Kazım Kadri tarafından çıkartılmaya başlanan Tanin gazetesi, Türk basın tarihinin en önemli yayın organlarından birisidir. Kurucu üyelerinden Tefik Fikret'in bir süre sonra gazeteden ayrılmasıyla beraber Tanin'in bütün işleriyle ilgilenmeye başlayan ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul Mebusu olan Hüseyin Cahit Bey'in adı gazeteyle özdeşleşmiştir. 31 Mart Vakası sırasında matbaası basılarak yağmalanan gazete, İttihatçıların güç kaybettiği dönemlerde "Cenin", "Renin" ve "Senin" gibi farklı isimlerle yayınlanmaya devam etmiştir. 30 Ocak 1914'e geldiğindeyse gazetenin yayın hakları tamamen İttihat ve Terakki Fırkası'na devredilmiştir. Hüseyin Cahit Bey'in Mütareke döneminde İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesi yüzünden yayın hayatına kısa bir ara vermek zorunda kalan Tanin, 27 Ekim 1922'de tekrar çıkartılmaya başlansa da 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu gereği yeniden kapatılmıştır. Hüseyin Cahit'in son Tanin denemesi 1943 ve 1947 yılları arasında gerçekleşmiş, ancak bu defa da istenen sonuç alınamayınca Tanin gazetesi geri dönmek üzere basın tarihimizin tozlu raflarına kalkmıştır.¹⁴⁰

Hüseyin Şükrü Bey, basın hayatına ilk adımını İkdâm gazetesinde tiyatro eleştirileri kaleme alarak atsa da asıl ciddi muhabirlik tecrübesini Hüseyin Cahit Bey'in Tanin gazetesinde yaşamıştır. Paris'te üniversiteye başladığı 1909 senesinden 1913'e kadar bir yandan öğrencilik hayatına devam eden bir yandan da Tanin'in Fransa muhabirliği görevini üstlenen Şükrü Bey, bu yıllar arasında seri halinde "Paris Mektupları" adlı yazılar kaleme almış ve dış politika haberlerini okuyucularıyla buluşturmuştur.¹⁴¹

Cihad Baban'ın aktardığına göre Hüseyin Şükrü Bey'in ailesi içerisinde kendisine en yakın hissettiği ve en çok sevdiği ağabeyi İsmail Hakkı Bey'dir. Bu nedenle ağabeyinin genç yaştaki ani ölümü kardeşini derinden etkilemiştir. Dolayısıyla

¹⁴⁰ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayınları, Eylül 2000, s. 134-135.

¹⁴¹ "Hüseyin Şükrü Baban", **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.

Şükrü Bey'in basın hayatına adım atarak yazarlık kariyerine yönelmesinin temel nedeni ağabeyiyle kurduğu yakın ilişkiden kaynaklanmaktadır.¹⁴² Nitekim İsmail Hakkı Bey'in Tanin gazetesinde çalıştığı yıllar ile Hüseyin Şükrü Bey'in gazeteye adım attığı dönem paralellik göstermektedir. Belli ki İsmail Hakkı Bey, şahsi bir teşebbüsle kardeşinin basın dünyasına girerek yazarlık yapmasına ön ayak olmuştur. Şükrü Bey de ağabeyinin vefatından sonra bu yoldan dönmemiş ve gazetecilik kariyerini ömrünün son anlarına kadar sürdürmüştür.

1.5.2. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi ve Başyazarlık Yılları

Tercüman-ı Hakikat, Türk basın hayatının en eski ve köklü gazetelerinden birisidir. 1878 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından yayınlanan gazetenin yayın hayatı tarihçi Enver Behnan Şapolyo tarafından üç döneme ayrılmaktadır. 1878'den 1883'e kadar süren ilk dönemde gazetede daha çok roman ve ilmi yazılar yayınlanmıştır. 1886'ya kadar devam eden ikinci dönemde ise Muallim Naci ön plana çıkmış ve gazete bir edebi tartışma sahasına dönüşmüştür. 1886'dan 1888'e kadar süren üçüncü dönemde de Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi yazıları ağırlık kazanmaktadır. II. Meşrutiyet'in ardından Ağaoğlu Ahmed Bey'in makaleleriyle okuyucuların dikkatini çekmeye devam eden gazete, zaman zaman İttihatçı yönetimle fikir ayrılıkları yaşamıştır.¹⁴³ Ahmet Mithat Efendi'nin 1912 yılındaki vefatının ardından Mehmet Cevdet Bey tarafından satın alınan Tercüman-ı Hakikat, ilerleyen yıllarda dönemin "suya sabuna dokunmayan" gazetelerinden birisi olmuştur. Mütarekeden önce Ağaoğlu Ahmet Bey yönetiminde bulunan gazete, Mondros sonrası ekonomik sıkıntılardan ve Akşam gazetesine karşı rekabet edemediğinden dolayı 1922 yılının sonlarına doğru yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.¹⁴⁴

Cihad Baban'a göre Rusya'daki diplomatik görevinin ardından Mütareke yıllarında İstanbul'a geri dönen Hüseyin Şükrü Bey, Dahiliye Nezareti Özel Kalem

¹⁴² Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 7.

¹⁴³ Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969, s. 146-147.

¹⁴⁴ Uygur Kocabaşoğlu, Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı**, Haz. Fahri Arat, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2019, s. 25-26.

Müdürlüğünde memurluk vazifesine devam ederken “İtilafçı” Dahiliye Nazırı İzzet Paşa tarafından memuriyetten uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine ağabeyi Süleyman Hikmet Bey de halihazırda muhabirlik tecrübesi olan kardeşi için Tercüman-ı Hakikat gazetesini satın almış ve Hüseyin Şükrü Bey’in başyazar olmasını sağlamıştır. Ali Çankaya’nın verdiği bilgiye göreyse Şükrü Bey, Mustafa Arif’in (Deymer) Dahiliye Nazırlığı döneminde özel kalem müdürlüğüne atanmış ardından 1918 senesinde memuriyetten ayrılıp Tercüman-ı Hakikat’in başına geçmiştir.¹⁴⁵

1.5.3. Alemdar Gazetesindeki Ortaklık Dönemi

Türk basın tarihinde Alemdar gazetesi ve Refi Cevat ismi birbiriyle bütünleşmiştir. Refi Cevat, II. Meşrutiyet’ten itibaren önce İttihat ve Terakki’ye Mütarekenin ardından da Millî Mücadele’ye yaptığı eleştirilerle basın hayatımızın muhalif seslerinden biri olmuştur. Gençlik yıllarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na dahil olarak siyasi sahnede daima İttihatçılık karşıtı bir çizgide konumlanan Refi Cevat, basın hayatına Tanin ve İkdam gazeteleri ile adım atmış ve Şehrah gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptıktan sonra Alemdar’ı yayımlamaya başlamıştır. Ancak Alemdar gazetesi Babıali baskınından sonra kapatılmış, Refi Cevat da sırasıyla Sinop ve Çorum’a sürgün edilmiştir. Sürgün yıllarının ardından Mondros Mütarekesi’yle beraber İstanbul’a geri dönerek Alemdar’ı tekrardan yayımlamaya başlamıştır. Millî Mücadele yıllarında Ankara ve Kuvayı Milliye’ye karşı aldığı eleştirel tavır nedeniyle adını İstiklal Harbi kadrosunun kara listesine yazdıran Refi Cevat, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasının ardından yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 8; M. Ali Çankaya, **a.g.e.**, c. II, s.859; Ali Çankaya’nın eserinde Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Deymer’in adı yanlış şekilde “Mustafa Afif” olarak aktarılmaktadır. Cihad Baban’ın bahsettiği İzzet Paşa ise Kürt Ahmed İzzet Paşa’dır.

¹⁴⁶ Mustafa Özbey, Hülya Baykal, Tan Baykal, **Basın Yönetiminde Sansür: Mütareke Dönemi Basını**, Ankara, Minel Yayın, 2016, s. 113.; Millî Mücadele’nin askeri safhası tamamlandıktan sonra Ankara Hükûmeti, İstanbul’da yeni düzene tehdit olabilecek kişilerden kurtulma arayışına girdi. Bu nedenle İtilaf Devletleri’yle yapılacak Lozan Barış Antlaşması’nın genel affa dair hükümlerine 150 kişiden müteşekkil bir protokol eklettirildi. Bu protokol, Ankara’nın, İstanbul üzerinde hakimiyet sağlamasının emarelerinden biri olacaktı. Lozan’daki alt komiteler tarafından tartışılan genel af meselesi, Türkiye ve Yunanistan’da “düşmanla iş birliği yaparak askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuş olanları” kapsayacaktı. Ancak Türk delegeler bunun sadece gayrimüslimlerle sınırlı olmasını talep ediyordu. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman tebaasını da kapsayan genel af, Türk heyetinin de onayından geçti. Buna göre hem Yunanistan’da hem de Türkiye’de 1 Ağustos 1914-20 Kasım 1922

Refi Cevat idaresindeki Alemdar gazetesi, Millî Mücadele süresince yaptığı yayınlarda Anadolu'daki Yunan işgalini bir eşkıya ayaklanmasının bastırılması gibi yansıtmış ve Kuvayı Milliye'yi Celali isyanlarıyla özdeşleştirmiştir. Gazeteye göre Anadolu Hareketi, milliyetçilik iddiası altında halka zulmetmiş ve mazlumların mallarını yağmalamıştır. Refi Cevat'a göre Anadolu Hareketi, Mondros şartlarını ihlal etmiş ve İngiliz askerlerine boş yere saldırarak ateşkes ortamını bozmuştur. Bu nedenle İtilaf Devletleri, bu asi yönetime karşı Yunan ordusunu kullanmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Anadolu'daki hareketi tamamen İttihatçı ve Türkçü bir yapı olarak tanımlayan Refi Cevat, Damat Ferit Hükûmeti'nden bu yapıyı yok etmesini ve halkı İstanbul'daki kabineye bağlamasını talep etmiştir.¹⁴⁷

Hüseyin Şükrü Bey, Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki başyazarlığına devam ederken 1920'nin Aralık ayında, içine düştüğü ekonomik darboğazdan çıkabilmek için hisse satmaya başlayan eski sınıf arkadaşı Refi Cevat'tan Alemdar gazetesinin üçte birlik hissesini satın almıştır. Ardından Şükrü Bey ile beraber eski Hamburg Şehbenderi Hikmet Nazım Bey de gazetenin diğer üçte birlik hissesini alınca Alemdar'da Hüseyin Şükrü, Refi Cevat ve Hikmet Nazım'ın üçlü ortaklık dönemi başlamıştır. Bu dönemde Refi Cevat arka plana çekilip "Arı" mahlasıyla kısa hikayeler kaleme alırken, gazete de eski günlerindeki siyasi kimliğini kaybetmiştir. Geçmişteki sivri yayın politikasının aksine Anadolu hareketi lehine meydana gelen gelişmeleri de

tarihleri arasında hiçbir kimsenin askeri ve siyasi faaliyetleri ve yabancı devletlere yaptıkları yardımlar yargıya taşınmayacaktı. Böylece iki devlet de belirlenen tarih aralığındaki faaliyetleri genel affa tâbi tutmuş oldu. Bu karar İtilaf Devletleri'nin arzusuuydu. Ancak Türk heyeti, ısrarcı tavrı sonrasında Müslümanlardan oluşan 150 kişilik bir listeyi af dışında tutmayı başardı. Ankara, bu listedeki kişileri yeni kurulacak düzene karşı tehlikeli addediyordu. Dolayısıyla bu protokol, başta İstanbul olmak üzere Ankara'nın iktidar savaşı içinde bulunduğu bütün kesimlere karşı kullanılacaktı. Yakın tarihe "150'likler" olarak kaydedilen bu listenin içindeki isimlerden biri de Refi Cevat idi. Millî Mücadele boyunca Anadolu Hareketi'ne yaptığı muhalefet Refi Cevat'ın Fransa'ya sürgün edilmesine neden oldu. Sürgün yıllarında İstanbul'daki hayatının çok uzağında bir yaşam sürdü. Nitekim Fransa'da yaşadığı "sefâlet", affedilip Türkiye'ye döndükten sonra "apolitik" bir tavır takınmasına sebebiyet verdi. Bkz. Hakan Özoğlu, **Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150 'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, Çev. Zuhâl Bilgin, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ekim 2011, s. 33-38, 102.

¹⁴⁷ Rahmi Doğanay, "Millî Mücadele'ye Karşı Yürütülen Kara Propaganda ve Oluşturulmak İstenen Mustafa Kemal-Kuvayı Milliye İmajı", **Turkish Academic Studies – TURAS**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2022, s. 139-142.

aktarmaya başlayan Alemdar'ın üçlü ortak dönemi çok uzun sürmemiş ve gazete 3 Mart 1921 tarihinde yayın hayatına ara verdiğini açıklamıştır.¹⁴⁸

Gazetenin hisselerini satın aldıktan sonra 4 Aralık 1920 günü “Mesleğimiz” başlığıyla Alemdar'daki ilk makalesini yayınlayan Hüseyin Şükrü Bey, gazetenin artık “yeni eller” tarafından devralındığını okuyucularına duyurmuş ve Alemdar için “nurlu” ve yeni bir yol çizileceğini beyan etmiştir.¹⁴⁹ Şükrü Bey'in Aralık 1920'den Mart 1921'e kadar Alemdar'da sadece birkaç makale yazdığını görmekteyiz. Kanaatimizce Hüseyin Şükrü'nün buradaki ortaklık dönemi, ticari kaygıların yanı sıra eski bir dosta maddi yardımda bulunma çabasını içermektedir. Çünkü Alemdar ortaklığı döneminde de asıl odak noktası Tercüman-ı Hakikat başyazarlığı olmuştur. Ayrıca çalışmamızın ilerleyen sayfalarında bahsedeceğimiz üzere Şükrü Bey'in bu gazetede ortaklık dönemi, onun Anadolu Hareketi'ne yakınlaştığı günleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Şükrü Bey, Alemdar gibi Millî Mücadele karşıtlığıyla nam salmış bir matbuatı satın alıp uysallaştırarak Ankara'yla bağlarını kuvvetlendirme amacı gütmüş olabilir.

1.5.4. İzmir Basın Toplantısı ve Mustafa Kemal Paşa ile Tanışması

Millî Mücadele'nin ardından Mustafa Kemal Paşa, hilafetin kaldırılmasına giden süreçte kararını Halk Fırkası'na, devlet kademelerine ve kamuoyuna kabul ettirebilmek için bir takım destek arayışları içine girmiştir. M. Kemal Paşa, bu dönemde ordunun, üniversitenin ve basının nabzını yoklamıştır. Özellikle İstanbul İstiklal Mahkemesindeki gazeteciler davasının ardından basınla “barışma” zemini arayan Paşa, iktidar yanlısı gazetecileri ve İstiklal Mahkemesinin eski sanıkları olan

¹⁴⁸ Sebahaddin Mihçı, “Refi Cevad Ulunay ve Alemdar Gazetesi”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2020, s. 135 ve 145.

¹⁴⁹ Hüseyin Şükrü, “Mesleğimiz”, **Alemdar**, 4 Aralık 1920, nr. 707-3007, s. 1; Hüseyin Şükrü'nün Alemdar'ın idaresine dahil olduğunu duyurduğu yazı 4 Aralık 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Ancak Tarık Zafer Tunaya, Şükrü Bey'in 2 Aralık 1920'den itibaren Alemdar gazetesinin “başyazarı” olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Tunaya'nın verdiği bilgi yanlış değil fakat eksiktir. Şükrü Bey, gazetenin ortağı sıfatıyla birkaç başmakale kaleme almış ama Alemdar'da kalıcı olmamıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, c. II., s. 277.

bazı basın mensuplarını hep beraber İzmir'e davet etmiştir. Sadece Velid Ebüzziya Bey'i kabul etmek istemeyen Paşa, nihayetinde pek çok yazar ve muhabirle birlikte 4-5 Şubat 1924 tarihinde kayınpederi Uşakizâde Muammer Bey'in köşkünde uzun bir toplantı gerçekleştirmiş ve gazetecilere "köktenci değişim düşüncelerini benimsetmek" için uğraşmıştır. M. Kemal Paşa görüşme esnasında gazeteciler üzerinde olumlu bir intiba bırakmış ve bu toplantının ardından basında onu öven yazıların dozu artmıştır. Böylece İzmir'deki bu toplantı halkı devrimlere alıştırmaya sürecini hızlandırmıştır.¹⁵⁰

İzmir'de yapılan basın toplantısına Vatan gazetesi adına Ahmed Emin (Yalman), İleri gazetesi adına Celal Nuri (İleri), Akşam'ı temsilen Necmettin Sadık (Sadak), Vakıf'ı temsilen Mehmed Asım (Us) ve Tercüman-ı Hakikat gazetesini temsilen Hüseyin Şükrü Beyler katılmıştır. 1 Şubat 1924'de İzmir'e davet edilen grup, vakit kaybetmeden 2 Şubat akşamı yola koyulmuştur.¹⁵¹ Cihad Baban, amcası hakkında kaleme aldığı makalesinde Hüseyin Şükrü Bey'in "büyük zaferden" sonra gazetesi ve okuyucuları adına Mustafa Kemal Paşa'ya bir kılıç hediye ettiğini bildirmektedir. Yer ve mekân ismi belirtmese de bu hediye merasimi büyük ihtimalle İzmir'deki basın toplantısı sırasında gerçekleşmiştir.¹⁵²

Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Tercüman-ı Hakikat gazetesi basın sahnesinden çekilirken Hüseyin Şükrü Bey, bir süre daha gazetecilikle uğraşmış ve Ahmed Emin Yalman'ın aktardığına göre Fevzi Lütfi, İlhami Safa ve Suphi Nuri Beylerle beraber Son Telgraf adında yeni bir gazete çıkarmıştır. Ancak Son Telgraf gazetesi, 6 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince kapatılmıştır. Bu kararın ardından Şükrü Bey, basın hayatına ara vererek akademik kariyerine odaklanmıştır.¹⁵³

¹⁵⁰ Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 89.

¹⁵¹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, Haz. Erol Şadi Erdoğru, 2. bs., İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, c. II, s. 916.

¹⁵² Cihad Baban, *a.g.m.*, s. 8.

¹⁵³ Ahmed Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 993.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

2.1. OSMANLI SON DÖNEMİ, FIRKALAR VE HİZİPLER

Hüseyin Şükrü Bey'in Mütareke dönemindeki yazarlık gündemi direkt olarak fırkacılık meselesiyle başlamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirileriyle dikkat çeken Şükrü Bey'in filizlenmeye başlayan Anadolu Hareketi'ne yaklaşımı, bu yapının İttihatçı bir teşkilatlanma olduğu yönündedir. Bu nedenle başyazarlığının ilk döneminde Millî Mücadele'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı mesafeli bir tavır takınmıştır. Hüseyin Şükrü'ye göre Türkiye'nin havasını soluyan herkes, İttihatçılar ve İtilafçılar arasında taraf seçmek zorunda bırakılmaktadır ve bu durum “40 satır mı 40 katır mı?” ikileminden farksızdır. Ona göre millet, bu iki “işkenceye” de yeteri kadar katlanmış, iki fırkanın politikaları da iflas etmiştir. Şükrü Bey'in kanaatine göre barış sağlanana kadar bu memleketin ne İttihatçıların ne de İtilafçıların malı olmadığının bilincine varılmalı ve ortak hedefler için el ele hareket edilmelidir.¹⁵⁴

Hüseyin Şükrü Bey'in başyazarlığının ilk ayları son Osmanlı mebusan seçimlerinin gündemiyle paralellik göstermektedir. Seçimler konusunda fikirlerini açıklarken Millî Kongre Cemiyeti'nin¹⁵⁵ ortak aday listesi hazırlama çabalarını olumlu

¹⁵⁴ Hüseyin Şükrü, “Onlar mı Bunlar mı?”, **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Ekim 1919, nr. 13857, s. 2.; Hüseyin Şükrü Bey'in İttihatçılarla aynı kefeye koyduğu ve “İtilafçılar” diye bahsettiği grup, Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarıdır. Bu fırka 21 Kasım 1911'de İttihat ve Terakki'ye alternatif olarak kurulmuş bir muhalefet partisidir. Kurucuları arasında Rıza Nur, İsmail Hakkı Paşa, Abdülhamid Zehravi, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Mustafa Sabri gibi isimlerin olduğu fırkanın başkanlığına Damat Ferit getirilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası azınlıklara yeni idari ve sosyal haklar verilerek onları devlete bağlamayı hedeflemiştir. Esasında bu görüş meşrutiyyetin ilk devrinde hemen her aydının onayladığı “ittihad-ı anasır” fikrinden ibaretti. Ancak fırkanın hedefine ulaşmak için tercih ettiği politika İttihatçılardan farklı olarak “adem-i merkeziyet” yöntemiydi. Bu yöntem nedeniyle fırka üyeleri iktidardan gelen eleştiriler karşısında sık sık amaçlarının azınlıklara “muhtariyet” vermek olmadığını bildirmek zorunda kalmıştır. Hürriyet ve İtilafçılar dış politikada ise İngiltere'yi tedirginleştirecek hareketlerden kaçınılmasını istemiş ve özellikle İttihatçıların Almanya politikasını reddetmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, 2. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, Haziran 2012, s. 56-57 ve 64-67.

¹⁵⁵ Millî Kongre 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan ve bir fırka yahut cemiyetten ziyade farklı kutupları ve grupları bir araya getirip Mütareke döneminde Türk milletinin haklarını ve çıkarlarını savunmaya çalışan bir aydınlar cephesidir. Cemiyet dönemin şartları gereği silahlı mücadeleden çok politika sahnesinde mücadeleye önem vermiş ve 1919'daki son Osmanlı seçimleri için 16 kişilik bir aday listesi

bulan lakin bu girişimlerin de başarısız olduğunu söyleyen Şükrü Bey, seçim meydanındaki kargaşanın arttığını savunmaktadır. Ona göre ilhamlarını genellikle üst bir makamdan almaya alışan halkımız, belirsiz ortamlarda yanlış yollara sapabilirdi. Bu nedenle halka bizzat yol gösterme kararı alan Hüseyin Şükrü, kimleri seçmek yerine kimleri seçmemek gerektiğinin cevabını aramıştır. Ona göre tarihe damgasını vurmuş geniş bir imparatorluğu Anadolu içlerine hapsedenlere ve bu siyaseti zamanında desteklemiş olanlara kesinlikle oy verilmemelidir. Seçmen İttihatçıların bulunduğu, birinci veya ikinci planda konumlandığı her noktadan uzak durmalıdır. Şükrü Bey'e göre İttihatçılara oy vermemek geçmişteki hataları bir nebze de olsa telafi edecektir. Ayrıca İttihatçılar gibi fırkacılık ihtirasları içinde yüzen İtilafçıların da meclise girmemesi gerekiyordu. Ona göre bu iki hizbin meclise girmesi ateşle barutun yan yana gelmesi demektir ve böyle bir ihtimal gerçekleşirse devlet temelinden infilak etme tehlikesiyle karşı karşıya gelecekti.¹⁵⁶ Görüldüğü üzere 1919 senesinin sonu itibarıyla Hüseyin Şükrü Bey, Sivas'ta kurulan yapıya ve ilk adımlarını atan Anadolu Hareketi'ne muhalif konumdadır. İlk bölümünde Şükrü Bey'in mebus olma girişiminden ve Mustafa Zihni Paşa'nın Bekir Sami Bey'le mektuplaşmasından bahsetmiştik. İşte bu makaleler göz önüne alındığında Anadolu Hareketi'nin Şükrü Bey'in fikirlerine sıcak bakmadığı çıkarımında bulunabiliriz. Dolayısıyla Hüseyin Şükrü'nün mebus olamama nedenlerinden biri Anadolu'daki yapılanmayı doğru analiz edememesi ve İttihatçılara karşı takındığı negatif tavrıdır.

Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Ali Kemal ve Damat Ferit gibi İtilafçılar, İngiliz İstihbarat elemanları ve genel olarak Anadolu Hareketi'nin karşısında duran herkes, bu hareketi İttihatçı bir yapılanma olarak tanımlamıştır. Nitekim İngiltere Yüksek Komiserlerinden Amiral Calthorpe da Londra'ya gönderdiği raporunda bu tanımlamaya katıldığını bildirmiştir. Ancak Mütarekeden sonra İttihatçı olarak nitelenmenin kendisine dezavantaj getireceğinin farkında olan Anadolu Hareketi,

hazırlamıştır. Milli Kongre'nin önde gelen isimlerinden Esat Paşa bir müddet sonra başlattığı hareketin silahlı mücadeleye dayanmadan sonuç alamayacağını anlamış ve Milli Kongre'yi hükûmete bağlı Şura-yı Saltanat'a devretmiştir. Fakat Milli Kongre üyeleri Şura-yı Saltanat'ın toplantılarında da -özellikle Damat Ferit Paşa iktidarının aksine- direnişçi bir tavır takınmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, "Milli Kongre ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 7, Kasım 1986, s. 197-199.

¹⁵⁶ Hüseyin Şükrü, "Kimlere Rey Vereceğiz?", **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Aralık 1919, nr. 13908, s. 2.

Sivas Kongresi'nde bu tanımlamayı reddetmiş ve hareketin hiçbir siyasi partiyle ilişkisi olmadığını duyurmuştur. Tabii ki bu duyuru siyasi bir “taktikten” ibarettir. Çünkü bahsettiğimiz günlerde en koyu İttihatçı yapılanmalar bile kendilerinin İttihat ve Terakki'yle alakaları olmadığını savunarak Mütareke sonrası tabulaştırılan İttihatçılık kimliğinden kurtulmaya çalışmışlardır.¹⁵⁷

Son Osmanlı mebusan seçimleri tamamlandıktan ve mebus olamadığı kesinleştikten sonra İttihatçılara yönelik eleştirilerine devam eden Hüseyin Şükrü, Emir Faysal ve Venizelos'un Paris'te bir araya geldiklerini bildiren bir gazete haberini yorumlamıştır. Habere göre Faysal, Venizelos'a Türklerin ve saltanatın İstanbul'da kalması gerektiğini söylemiştir. Bu bilgiye istinaden Türkler ile Araplar arasında bir sorun olmadığını ifade eden Hüseyin Şükrü, aksine iki milletin dört asırdan fazla birlikte yaşadıklarını savunmuştur. Ona göre Emir Faysal ve babası Şerif Hüseyin, İttihatçı yönetimden en çok “diligir (kırgın)” olanlardandı ve merkezi hükûmetle bağlarını koparmalarının temel nedeni İttihatçı idareydi. Arapların, Cihan Harbi esnasında fiili “muhasemete” mecbur kaldıklarını düşünen Şükrü Bey'e göre bu kadim millet, Türk kardeşlerine, hilafete ve saltanata indirilmek istenen darbelere karşı kayıtsız kalmayacak ve ilerleyen günlerde Türk dostu bir tavır takınacaktı.¹⁵⁸

Hüseyin Şükrü'nün İttihatçılara yönelik bir başka eleştiri noktası da Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması hususundadır. Bazı matbuatta ve Dârülfünun'un konferans salonlarında Türklerin dünya savaşına kendi istekleriyle katıldıklarının ve muharebeleri son ana kadar idame ettirdiklerinin propagandasının yapıldığını söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre ilk andan itibaren musibet olan harbe iştirakimiz sadrazamdan bile habersiz bir emrivakiyle gerçekleşmiştir. Şükrü Bey'in kanaatine göre dönemin hükûmetinin en önemli “kuvveyi akliyesi” olan Cavid Bey'in bile haberdar olmadığı bu “dalavere”, kabinedeki bazı sivil ve askeri uzuvlar tarafından tertiplenen bir suikasttır. Ayrıca hükûmetin savaşa “Rus düşmanlığıyla” girdiğini belirten Şükrü Bey, Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından tutum değiştirilmeyip hala savaşta kalınmasını da doğru bulmamıştır. İzzet Paşa (Furgaç) ve

¹⁵⁷ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, 1. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, Ekim 1987, s. 127-129.

¹⁵⁸ Hüseyin Şükrü, “Kırılmayan Bir Rabıta”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Ocak 1920, nr. 13950, s. 2.

Fethi Bey (Okyar) ortaklığı ile en büyük savaş suçlularının -İttihatçı şeflerin- serbest bırakıldığını ve elimizde fırsat olmasına rağmen ne “mücrimlerin” cezalandırılması, ne de idareimizi düzenlemek hususunda ciddi bir adım atılmadığını savunmuştur. Uzun zamandır savaştan bıkmış olan milletin samimi şekilde “sulhperver” olduğunu bildiren Şükrü Bey, Süleyman Nazif ve Yusuf Akçura gibi isimlere kulak verilmemesi gerektiğini savunmuş, hatta bu kişilerin İttihat ve Terakki idaresinin suçunu bütün milletin üzerine yıkmak için bir “pusu” tertip edebileceklerini söylemiştir.¹⁵⁹

Osmanlı’nın Cihan Harbi’ne girişi üzerinde duran Şükrü Bey, tarihte eşine rastlanmamış şekilde koca bir memleketi padişaktan bile habersiz alelacele harbe sokmanın cinayetten farksız olduğunu düşünmektedir. Bu kararı alanların hesap vermelerini beklerken Sait Halim Paşa’nın “aciz” ifadelerle harbe girişten ve Sarıkamış felaketinden haberi olmadığını bildirmesi üzerine büyük bir şaşkınlık yaşadığını söyleyen Hüseyin Şükrü, Babıali’nin bütün “yaldızlı cihetlerinde” çok dikkatli ve hukuka riayetkâr olan S. Halim Paşa’nın koca bir milletin savaşa sürüklenme kararından bihaber olmasını onur ve gurur meselesi yapmamasından yakınmıştır. Ayrıca Osmanlı sadrazamlık makamının Halim Paşa’nın iddia ettiğinin aksine aciz bir mevki olmadığını bildiren Şükrü Bey’e göre asıl şikâyet edilmesi gereken, Paşa’nın “irade-i gevşekliği” ve yetersizliğidir.¹⁶⁰ Cumhuriyet devrinde yayınladığı Mısır hatıratında Sait Halim Paşa’nın vesilesiyle memuriyete başladığını ve kısa sürede Kahire’deki Fevkalade Komiserlik makamına kadar yükseldiğini anlatan Şükrü Bey, Mütareke yıllarında Halim Paşa’yı sert dille eleştirmiştir.

¹⁵⁹ Hüseyin Şükrü, “Pusu”, **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Şubat 1920, nr. 13963, s. 1.

¹⁶⁰ Hüseyin Şükrü, “Bir Mevki-i Acz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Şubat 1920, nr. 13966, s. 1.; Said Halim Paşa Cihan Harbi Dönemi hükûmetlerinde bulunması sebebiyle 5 Kasım-21 Aralık 1918 tarihleri arasında Yüce Divan’da sorgulanmıştır. Sorgulama esnasında iki kutba ayrılan Avrupa’da İngiliz ve Fransızların bir araya gelip Osmanlı’ya karşı sürdürdükleri ılımlı politikayı terk eylediklerini ve Osmanlı’nın kendisini Rus tehdidine karşı korumasız hissettiğini söyleyen Said Halim Paşa’ya göre devletlerin ittifak yapmadan hayatlarını idame ettiremeyecekleri bir devir olan cihan harbi öncesinde Osmanlı kendisine uzatılan Alman teklifine canhıraş bir şekilde sarılmak mecburiyetinde kalmıştır. Paşa ayrıca devletin savaşa zamansız ve sebepsiz bir şekilde katıldığı eleştirilerini kabul etmiş ve kendi fikrinin Osmanlı’nın “müsellah bitarafılık” konumundan ayrılmaması gerektiği olduğunu bildirmiştir. Goeben ve Breslau gemilerinin faaliyetlerinden de habersiz olduklarını belirten Said Halim Paşa Almanların kendilerine bir “emrivaki” yaptığını savunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, 5. bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 281-284.

Hüseyin Şükrü Bey'e göre Mondros Mütarekesi'nin imzasıyla beraber devlet, Cihan Harbi'nin sorumluluğunu İttihatçı şeflerin üzerine atabilir ve savaşa onların inisiyatifıyla girildiği tezinden azami fayda sağlayabilirdi. Hatta bu tezi iyi işleyen bir hükûmet, Osmanlı'yı mağlup devletler arasında en avantajlı konuma getirebilirdi. Ona göre mütareke sonrası yapılacak en mantıklı hareket “kirli mazi” ile bütün alakayı kesmek ve geçmişin köprülerini tamamen yıkmak olacaktı. Böylece milletin İttihatçı kabinenin icraatıyla bir alakası olmadığı tezi en verimli şekilde savunulabilirdi. Tabii ki bu tez öyle kuru sözlerle değil suçluların cezalandırılması gibi fiili ve kati kararlarla da desteklenmek zorundaydı.¹⁶¹

İstanbul'un resmen işgalinin ardından İttihat ve Terakki eleştirileri daha da şiddetlenmiştir. Dünyanın her memleketinde başarısız olan fikir ve politikacıların yerlerine onların aksini düşünenlerin getirildiğini, ancak bizim memleketimizde bu yolun takip edilmediğini söyleyen Şükrü Bey, Cihan Harbi sonrasında politikalarının iflas ettiği anlaşılan İttihatçılar yerine İtilaf Devletleri'ne taraftar olanların hükûmete getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre Mütareke sonrası memleketin ihtiyacı, Almanlarla ittifak yapanların iktidardan uzaklaştırılıp İtilaf tarafına yakın şahısların göreve getirilmesi ve İttihatçı sistemin tamamen ortadan kaldırılmasıydı. Ancak ona göre bu politika izlenmemiş ve İzzet Paşa'nın artçı kabinesi sayesinde eski ricalin temsilcileri tekrar ortaya çıkmıştır. Nitekim İzzet Paşa yerine gelen Tevfik Paşa da etkin bir yol takip edememiş ve uzun bir “devre-i şek” ile ülkenin en kıymetli zamanlarını heba etmiştir.¹⁶² Görüldüğü üzere 1919'un sonlarında İttihatçılarla İtilafçıları aynı kefeye koyan hatta iki güruhun da millete işkence ettiğini söyleyen Hüseyin Şükrü, İstanbul'un resmî işgalinin ardından İtilafçılara karşı daha teveccühkâr bir tavır takınmıştır.

İttihat ve Terakki'nin dış politikasını da eleştiren Hüseyin Şükrü'ye göre merkezden çok uzakta bulunan Trablusgarp çöllerinde “lüzumsuz” bir sömürge savaşı verilirken burnumuzun ucunda tertiplenen Balkan İttifakı'na mâni olunamamış ve vatanın en güzel parçalarından biri olan Rumeli bir çırpıda kaybedilmiştir. Cihan Harbi'nde de benzer bir politika takip edildiğini düşünen Şükrü Bey; “*Bir tarafa*

¹⁶¹ Hüseyin Şükrü, “Vaziyet”, **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Mart 1920, nr. 14007, s. 1.

¹⁶² Hüseyin Şükrü, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Nisan 1920, nr. 14037, s. 1.

meylimiz ile bütün bir istikbali mahv ve ihya edebilirdik. Bittabi kötü ciheti iltizamda hiç kusur etmedik ve en garibi kaçırılacak mühim bir fırsat varmış gibi harbe girmekte gayr-i kabil-i af bir istical ve hiffet gösterdik. O zamanki rical-i mesulemiz Almanların Paris'e girmelerinden evvel İmparatorun tarafını iltizam etmek istiyorlardı ki galibiyetten bize de bir hisse çıksın! ...Düvel-i İtilafiye her halde bizi hasm-ı esasi değil, Almanya'ya müteferri farz ettikleri için bizimle suhuletle anlaşabilirlerdi. Mamafih böyle tali ihtimaller de elden kaçırıldı” demiştir.¹⁶³

Hüseyin Şükrü'nün İttihatçılara getirdiği eleştiriler dönemin İstanbul basınında da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Millî Mücadele karşıtı Mütareke basını ülkenin içine düştüğü buhranın temel sebebi olarak İttihatçı yönetimin aldığı kararları göstermiş ve adeta İttihatçılara karşı bir saldırı kampanyası başlatmıştır. Öyle ki Mütareke döneminde İstanbul'daki muhalif basın, İttihat ve Terakki'yi bir “saplantı” haline getirmiş ve Refi Cevat gibi isimler Osmanlı'yı Cihan Harbi'ne sokanın İttihatçılar olduğunu ancak bunun faturasının bütün millete ve saltanata kesildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca İttihat ve Terakki için bu dönemde “alçak” ve “mikrop” gibi ağır kelimeler kullanılmış, İstanbul basını maziye adeta nefret kusmuştur. *Alemdar* ve *Türkçe İstanbul* gibi Mütarekenin muhalif gazeteleri hep bir ağızdan İttihatçılara Osmanlı'yı savaşa soktukları için hesap sormuş ve bu yönetim nedeniyle memleketin kabristana döndüğünü vurgulanmışlardır. Özellikle Refi Cevat, Birinci Dünya Savaşı'nın millet ve devlet için büyük bir facia olduğunu belirtirken halkın hala bu facianın mümessili olan İttihatçıların -Kuvayi Milliye'yi kastederek- peşinden gittiğini ifade etmiştir. Anadolu'daki direnişçileri “haydutlar” diye niteleyen Refi Cevat ve diğer muhalif İstanbul basını memleketin savaşa girmesini, savaşın getirdiği yıkımı ve işgallerin bütün sorumluluğunu İttihat ve Terakki idaresinin üstüne atmıştır.¹⁶⁴ Dolayısıyla Hüseyin Şükrü Bey'in İttihat ve Terakki eleştirileri, dönemin muhalif basınıyla konu bakımından paralellik göstermektedir. Ancak sınıf arkadaşı Refi Cevat'ın aksine onun kullandığı dil ve üslup hiçbir zaman nefret kusan hakaretlere dönüşmemiştir.

¹⁶³ Hüseyin Şükrü, “Dönüm Yeri”, **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Temmuz 1921, nr. 14486, s. 2.

¹⁶⁴ Mustafa Özbey, Hülya Baykal, Tan Baykal, **Basın Yönetiminde Sansür: Mütareke Dönemi Basını**, Ankara, Minel Yayın, 2016, s. 67-71.

Hüseyin Şükrü Bey'in bakış açısına göre dünya üzerinde net olarak iyi ya da kötü denebilecek bir idare biçimi yoktur. Tarih boyunca istibdad, meşrutiyet ve meşrutiyetin en uç kısmı olan cumhuriyet rejimleri altında ilerleme kaydeden farklı milletler mevcuttur. Buna karşılık II. Abdülhamid devri bu rejimler arasında istibdada daha yakın bir konumdadır. Ondan sonra gelen Meşrutiyet devresi ise zulüm ve şiddet açısından Abdülhamid'den geri kalmamıştır. Ona göre hem iç politikada hem de dış politikada bu iki devrin birbirinden farksızdır. Ancak her şeye rağmen Abdülhamid istibdadının tarih sahnesinde daha büyük bir mesuliyeti olduğunu savunan Şükrü Bey, padişahın 30 sene boyunca memleketi cehalet ve keyfi idareyle yönettiğini, bunun sonucunda da 10 Temmuz İnkılabı gibi bir “mahluk-u garip” meydana geldiğini ifade etmiştir.¹⁶⁵

Ayrıca II. Abdülhamid'in her türlü eğitim ışıltısından korktuğunu ve istibdad rejimini cehalet üzerine inşa edebileceğini bildiği için maarifi sıkı denetim altına aldığını söylemiştir. Memleketin başına gelen bütün felaketlerin temelinde eğitim sorunu olduğunu düşünen Hüseyin Şükrü; *“Hakan-ı merhumun otuz küsür senelik uzun devre-i istibdad ve tahakkümü fikirlere biraz cevvaliyet ve ciyadet verebilseydi ondan sonra meşrutiyet idare dediğimiz cahiller saltanatına millet tahammül edebilir mi idi? Hukukunu müdrik, kendisine her halde koyun sürüsünden farklı ad eden bir millet, iş başına, bu asr-ı terakkide, en edna bir derece-i tahsili olmayanları getirmeye muvafakat eder mi idi?”* diyerek hem Abdülhamid devrini eleştirmiş hem de Meşrutiyet döneminden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmiştir.¹⁶⁶

Tanzimat dönemi hakkında da görüşlerini beyan eden Hüseyin Şükrü Bey, devrin hükûmetinin 1839 İnkılabını dahili ihtiyaçlardan değil dünya kamuoyunun tepkilerini engellemek için gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Tanzimat yeterli gelmeyince Islahat istenildiğini, en sonunda da Meşrutiyet adında yeni bir “terane” bulunduğunu söyleyen Şükrü Bey'e göre ne “Mithat Paşa Meşrutiyeti” ne de 1908 İhtilali dahili ihtiyaçlar sonucunda meydana gelen olaylar değildir. Bu devrimlerin

¹⁶⁵ Hüseyin Şükrü, “Meşrutiyet Davası”, **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Mayıs 1920, nr. 14055, s. 1.

¹⁶⁶ Hüseyin Şükrü, “İhtiyacımız”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Ekim 1920, nr. 41203, s. 1.

hepsi birtakım devlet ricali tarafındanyalılarda alınmış ve halkın kalbine nüfuz edememiş kararlardan ibarettir.¹⁶⁷

Son olarak Hüseyin Şükrü'nün Mütareke döneminde özellikle İstanbul ve Saray çevresindeki iktidar oyununun bir parçası olmaya çalışan Prens Sabahattin hakkındaki görüşlerine bakmakta fayda görmekteyiz. Bir Prens Sabahattin taraftarı denilemezse de onun hakkında “olumlu” ve “destekleyici” fikirler beyan eden Şükrü Bey'e göre Prens, “fikir ve prensip mücadelelerinin hakiki kurbanlarının şüphesiz ilk safında bulunuyor” idi. Prens'in “ferdiyetçilik” fikrinde ısrarcı olmasını eleştirse de idealleri peşinden gittiği için takdir edilmesi gereken biri olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre Sabahattin Bey, istese ailesinin konumu ve sosyo-ekonomik durumu sayesinde payitahtta gayet rahat ve huzurlu bir hayat sürebilecekken, bunu elinin tersiyle itmeyi başarmıştır. Ona göre Prens Sabahaddin, II. Abdülhamid'e ve İttihatçılara muhalefet ederken başkaları gibi şahsi menfaatleri için değil, fikirleri için savaşmış ve İttihatçıların şiddetle uyguladığı hatalı merkezi politikaya alternatif olarak “adem-i merkeziyet” sistemini getirmeye çalışmıştır. Özetlemek gerekirse Hüseyin Şükrü'nün kanaatine göre Prens Sabahattin Bey, fikirlerine güncelleme getirmesi gereken saygın ve kıymetli bir siyaset insanıdır.¹⁶⁸

2.2. İSTANBUL HÜKÜMETLERİNİ TEK MUHATAP KABUL ETTİĞİ DÖNEM

Hüseyin Şükrü'nün başyazarlık dönemindeki ilk günlerinde memleketin gündemi son Osmanlı mebusan seçimleriydi. Şükrü Bey de seçimlerin ciddi ve kutsal bir mesele olduğunu, bu nedenle her türlü müdahaleden korunması gerektiğini vurguluyordu. Seçimlerde iktisadi programlar, projeler veya sınıf mücadelelerinin değil, “vatanı kurtarmak” gayesinin ön planda olduğunu ifade eden Hüseyin Şükrü'ye göre seçimin amacı Müslümanların çoğunluk olduğu bölgeleri düşmanın eline

¹⁶⁷ Hüseyin Şükrü, “Eski Bir Derd”, **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Ocak 1921, nr. 14306, s. 2.

¹⁶⁸ Ramazan Erhan Güllü, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2023, s. 238-240.; Hüseyin Şükrü, “Sabahaddin Bey'in Beyannamesi”, **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Şubat 1920, nr. 13968, s. 1.; Hüseyin Şükrü, “Ferdî Takviye”, **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Şubat 1920, nr. 13969, s. 1.

bırakmamak olmalıydı. Bu amaca ulaşmak için “gayrimesul” güçlerin karanlıklar içinde tertip edeceği karışıklıklara mutlaka engel olunmalıydı. Birincil hedefimizin memleketi kurtarmak olduğunu savunan Şükrü Bey, bu hedefe ulaşıldıktan sonra günlük dertlerimize, mücadelelerimize ve dedikodularımıza dönebileceğimizi söylüyordu.¹⁶⁹ Ona göre hariçte haklarımıza gasp edenler tarafından kuşatılmışken dahilde birbirimizle didişmekteydik. Ancak Türklerin her zaman ilginç bir dayanışma yeteneği olduğunu söyleyen Şükrü Bey’e göre bu yeteneğimiz sayesinde bütün ihtilaflara rağmen tek bir kütle haline gelip gerçek ve serbest bir seçim yapmayı başaracak güce sahiptik. Nitekim bunu başarıp memleketin en yetkili adamlarını meclise gönderebilen bir millet, Türk sosyal hayatının çürüdüğünü iddia edenlere karşı en güzel cevabı vermiş olacaktı.¹⁷⁰

Başyazarlık hayatı boyunca Avrupa basınına takip eden ve oradan aldığı haberleri okuyucularıyla paylaşıp yorumlamayı alışkanlık haline getiren Hüseyin Şükrü, Damat Ferit Paşa hakkında yurtdışı basınında çıkan “terazinin ayarını kaçırdığı” -İngiltere’ye fazla odaklandığı- yönündeki eleştirilere katılmaktaydı. Ferit Paşa’nın iki asırdan beri farklı kuvvetler arasında denge politikası izlemiş olan Osmanlı’yı, bir tarafa haddinden fazla meylettirdiğini söyleyen Şükrü Bey’e göre Türklerin varlığı Avrupa’da bir düzen unsuru olmasına bağlıydı. Bu nedenle denge politikası Osmanlı için geleneksel bir varoluş ilkesiydi. Ayrıca o günlerde ilk adımlarını atan “Hareket-i Milliye”nin de düzenden ve dengeden başka bir şey istemediğini düşünen Şükrü Bey’e göre İzmir’in Yunanlara “peşkeş” çekilmesi ve Doğu vilayetlerimiz hakkında maneviyatımızı kırmak için ortaya atılan feci söylentiler Hareket-i Milliye’nin “mevlidi” olmuştu. Anadolu’daki hareketin sadece savunma amaçlı bir vatanseverlik örneği olduğunu savunan Şükrü Bey’e göre yıllarca millî duygularla kan dökmüş İtilaf Devletleri’nin böyle bir harekete karşı çıkması için neden görünmüyordu. Özetle Hüseyin Şükrü Bey, memleketin “meşru” ve “mahk” bir coşkusu olarak nitelediği Millî Mücadele’nin “vatani” mahiyetini kaybetmeyeceğine inanmaktaydı.¹⁷¹ Kısacası Şükrü Bey, Anadolu Hareketi’nin müdafaa sınırları içinde kaldıkça memlekete faydalı olacağını düşünmekte ve İtilaf Devletleri’nin bu harekete

¹⁶⁹ Hüseyin Şükrü, “İntihabat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Ekim 1919, nr. 13862, s. 1.

¹⁷⁰ Hüseyin Şükrü, “İntihabat Arifesinde”, **Tercüman-ı Hakikat**, 18 Ekim 1919, nr. 13864, s. 1.

¹⁷¹ Hüseyin Şükrü, “Gayemizi Unutmayalım”, **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Ekim 1919, nr. 13863, s. 1.

karşı olumsuz tavır almasını gerektirecek bir durum görmemekteydi. Amasya Görüşmelerinden hemen önce kaleme alınan bu makale, Hüseyin Şükrü'nün hem Anadolu'ya hem de İstanbul'a bakışını anlamak açısından kıymetlidir. İstanbul Hükûmeti'nin meşru addederek görüşme masasına oturduğu Anadolu Hareketi, Şükrü Bey tarafından da onaylanmış bir yapı haline gelmiştir. Ancak bu onay, Anadolu'nun Mondros Mütarekesi sınırlarını aşıp İtilaf Devletleri ile ters düşmemesi şartıyla geçerlidir.

Hüseyin Şükrü Bey, seçim döneminde Damat Ferit Paşa'ya karşı eleştirel bir tavır takınmaktadır. Ferit Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasının Osmanlı'yı, Avrupa karşısında zor duruma düşüreceği iddiasını reddeden Şükrü Bey'e göre bu görüşü savunanlar milletteki uyanışın -Anadolu Hareketi- muhakkak saldırgan bir hal alacağını düşünmektedirler. Ancak Ekim 1919 itibarıyla İtilaf Devletleri'ne karşı bir saldırı olmadığını bildiren Hüseyin Şükrü, eğer aksi bir durum olur ve "Hareket-i Umumiye" muhafaza sınırlarını aşarsa ilk itirazın yine kendisinden yükseleceğini belirtmiştir. Ayrıca Damat Ferit Paşa'nın şahsına karşı İtilaf Devletleri'nin özel bir teveccüh gösterdiği şeklindeki algıların da siyasetin gerçekleriyle uzaktan yakından alakası olmadığını savunmuştur.¹⁷² Özetlemek gerekirse Hüseyin Şükrü Bey, Anadolu Hareketi'ne karşı ılımlı tavrının İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmemek kaydıyla geçerli olduğunu tekrarlamıştır. Ayrıca Damat Ferit Paşa'ya olan sert eleştirileri de ilerleyen dönemde değişecektir. Kanaatimizce Şükrü Bey'in Amasya Görüşmelerinin etkileri devam ederken Anadolu'ya karşı sergilediği bu olumlu tutum önceki sayfalarda bahsettiğimiz mebusluk girişimiyle bağlantılıdır.

Damat Ferit'e yönelik eleştirilerine devam eden Şükrü Bey, ülkenin onun zamanında yapılan barış görüşmelerinden maneviyatı kırılmış bir şekilde ayrıldığını düşünmektedir. Barış görüşmelerine bütün kabine tarafından onaylanmış kararlarla gidilmediğini, aksine temsilcilerimizin hükûmetten bile habersiz şahsi teklifleri "temhit" ettiklerini söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre böyle bir ortamdan başarılı bir sonuç çıkarılamaması normaldir. İlk heyetin aksine yeni hükûmet tarafından görevlendirilecek ikinci heyetin, böyle şahsi planlar peşinde koşmayacağına inanan

¹⁷² Hüseyin Şükrü, "İyi Alametler", **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Ekim 1919, nr. 13875, s. 1.

Şükrü Bey, cihanın dertleriyle uğraşmaktan bıkmış olan Avrupalı diplomatların kendilerine “itidalli” çareler sunacak Türk devlet adamlarına karşı “müteşekkik” bir tavır takınacaklarını düşünmektedir. Nitekim bu amaç uğruna hem kendisinin hem de gazetesinin bu hedef için yola çıkacak yeni hükûmete elinden gelen desteği vereceğini bildirmiştir.¹⁷³ Bu noktada Hüseyin Şükrü Bey’in eleştirileri ve Prens Sabahattin’in Mütareke döneminde yaptığı tenkitler paralellik göstermektedir. İkisi de Türkiye’nin Damat Ferit Paşa tarafından Avrupa nezdinde iyi temsil edilmediğini ve Paşa’nın ilk kabinesinin başarısız olduğunu ifade etmektedirler.¹⁷⁴

Damat Ferit eleştirilerini sıraladığı bu süreçte Padişah Vahdettin hakkında övgü dolu bir makale kaleme alan Hüseyin Şükrü Bey, padişahın bütün dertlere, sıkıntılara ve felaketlere rağmen gelecekte umutlu olduğunu bildirmektedir. Vahdettin’in nutkunu yayınlayan Şükrü Bey, Osmanlı askerlerinin Cihan Harbi’yle uzak memleketlerde ölüme yollanmasının padişah tarafından eleştirildiğini ve bu eleştirilerin fevkalade haklı olduğunu söylemektedir. Ona göre saltanat makamının dünya savaşına katılma hususunda bir sorumluluğu olmadığı mesajının verilmesi müsbet bir politikadır. Şükrü Bey’in kanaatine göre “padişah efendimizin” tavsiyelerine kulak verenler meclisin çoğunluğunu alacaklardır. Ayrıca Vahdettin’in beyanatıyla kendilerine yeni bir “hisse-i mübahat” çıkarma gayesinde olan mandacılar da ağır bir darbe almıştır. Nitekim Şükrü Bey’e göre altı asırdır milleti bağımsız yaşatan bir ailenin meşru valisi olan padişah, yıllarca dökülen kanlarla elde edilmiş bağımsızlığı mandacılara teslim edecek değildir.¹⁷⁵

Son Osmanlı mebusan seçimlerinin ardından gündem maddesi yeni meclis olan Şükrü Bey, seçimlere katılımın yüksek olmadığını ve özellikle Hristiyan unsurların Mütarekeden beri takındıkları tavrı devam ettirerek Türk Hükûmeti ve meclisiyle olan bağlarını tamamen kopardıklarını bildirmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın da “İttihatçı döküntüler” olarak tanımladıkları Kuvayı Milliye’nin ve onun şiddet içeren yöntemleri sonucu meydana gelen bu meclisin bir parçası olmak istemediklerini

¹⁷³ Hüseyin Şükrü, “Sulh Muvacehesinde Hükûmetimiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Aralık 1919, nr. 13922, s. 2.

¹⁷⁴ Ramazan Erhan Güllü, **Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti**, s. 192.

¹⁷⁵ Hüseyin Şükrü, “Padişahın Hitabesi”, **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Ocak 1920, nr. 13949, s. 1.

aktaran Hüseyin Şükrü, içerisinde İtilafçıların, Ahrarcıların, Sulh ve Selametçilerin ve Hristiyanların olmadığı bu meclisin hangi fırkayı ve hangi amacı temsil ettiğini sorgulamıştır. Bu sorgulamayı meclisin etkisini kırmak için yapmadığını vurgulayan Şükrü Bey'e göre "heyet-i hazıra", Hristiyan unsurla hareket eden birçok fırkadan mahrum kalırsa ortaya bir "tekevvün (varoluş)" eksikliği çıkabilirdi. "*Fırka yok meclis var; fırka yok vatan var*" cümlesinin siyasi bir program olmadığını söyleyen Hüseyin Şükrü, meclisin şimdilik "memleketçilik" adlı geniş bir "klişe" altında toplandığını ancak gelecekte yaşanması mümkün olan ilk fikir ayrılığında bu geniş klişe altında toplanan Amerikancıların, İngilizcilerin, Turancıların ve İslamcılarının darmadağın olacağını savunmuştur.¹⁷⁶

Meclis hakkında yaptığı yorumların ardından Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni değerlendiren Şükrü Bey, sadrazamın nezaretlere yaptığı atamalarda "mütehassıs" kişileri tercih ettiğini ve bu tercihle siyasi kimliklerden uzak durmaya çalıştığını söylemiştir. Sadrazamın bu kararının kabine ile meclisin münasebetlerine "şetaret" ve "elastikiyet" getirmekten uzak olduğunu, ancak karar nihayete erdiği için meclisin yeni kabineye karşı "itilafkâr" olması gerektiğini ifade eden Şükrü Bey'e göre vakit nazırlık sandalyeleri için "köşe kapmaca" oynayacak vakit değildi. Artık ciddi düşüncelerle hareket edilmeli ve hükûmet, her türlü ihtirasa mâni olup gerçek bir barış imzalamaya odaklanmalıydı.¹⁷⁷

Ali Rıza Paşa Hükûmeti ezici bir çoğunlukla meclisin güvenoyunu aldığı anda Hüseyin Şükrü de yeni kabineye tavsiyeler vermeye başlamıştı. Ona göre Kuvayı Milliye, kanun üstü işlere kalkışırsa yeni hükûmet buna engel olmaktan geri kalmamalıydı. Şükrü Bey, milletin kesin kararını vererek vekillerini payitahta gönderdiğini ve bu noktadan sonra başka bir dış kuvvetin müdahalesine gerek kalmadığını savunuyordu. Yani açıkça Anadolu Hareketi'nin misyonunu tamamladığına ve tek muhatap merkezinin İstanbul olması gerektiğine inanmaktaydı. Meclisin kapalı olduğu dönemde bir dereceye kadar mazur görülebilecek bu hareketlerle artık net olarak bağların koparılmasını isteyen Şükrü Bey'e göre Meşrutiyet'ten beri ülkenin başına gelen her musibetin temelinde meşru kuvvetlere

¹⁷⁶ Hüseyin Şükrü, "Mebusanımız", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Ocak 1920, nr. 13951, s. 1.

¹⁷⁷ Hüseyin Şükrü, "Kabine ve Meclis", **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Şubat 1920, nr. 13971, s. 2.

dışarıdan yapılan müdahaleler vardı. Ayrıca padişahın da aktif olarak siyaset sahnesine çıkmasını ve yeni kabineyle beraber ülkenin rotasını belirlemesini isteyen Hüseyin Şükrü'ye göre bütün fırkaların ve hırsların üstünde olan saltanat makamı, memleketin en büyük “kuvve-i nazimesi” idi.¹⁷⁸

Hüseyin Şükrü'nün bu makalesinden yaklaşık bir ay sonra Ali Rıza Paşa kabinesi istifa etmiştir. Bu kararı değerlendiren Şükrü Bey ise memleketin önünde üç temel seçenek olduğunu söylemiştir. İlki sadece meclisin “muhassalası” ve “mümessili” olacak yeni bir kabine, ikincisi ne meclisten ne de meclise muhalif fırkalardan oluşacak tarafsız bir kabine, üçüncüsü ise meclise ve meclisin dayanak noktası olan Kuvayı Milliye'ye karşıt bir kabinedir. Seçilme şekli nasıl olursa olsun elimizde bir “heyet-i teşriyye” bulunduğunu ve buhran durumunda son sözü meclisin söylemesi gerektiğini savunan Şükrü Bey'e göre ilk seçeneğin gerçekleştirilmemesi için hiçbir hukuki engel yoktur. Ayrıca on senelik meşrutiyet deneyimimiz sonucu kabinenin meclis içinden seçilme teamülü de ortaya çıkmıştır. Doğrudan doğruya Damat Ferit Paşa'nın kapısına çıkan üçüncü seçeneğin ise ne meşrutiyet tecrübemizle uyuşacağını ne de mevcut meclisin Ferit Paşa'yla çalışmak isteyeceğini söylemiştir. *“Manası ve mahiyeti pek açık ve sarîh olan bu tarz-ı halin meziyeti mutavassıt bir suret-i hal-i buhran olan, bitaraf kabine düsturundan daha renkli, daha canlı dahil ve hariçte çok manalarla mahmul olmuştur. Mamefih sırf meclisten nebean edecek bir heyetin imkan-ı vücudu esbab-ı dahiliye dolayısıyla değil vaziyet-i hariciye ilcasıyla nasıl gayri mümkün görünüyorsa öylece şu vaziyet-i dahiliyemiz ihtimal ki bir Ferit Paşa kombinezonunu müşkül gösteriyor”* diyen Şükrü Bey, bu üç seçenek dışında dördüncü bir ihtimalin de ortaya çıkabileceğini savunmuştur; *“O da azasının nısfı ve reis sırf bitaraf Ali Rıza Paşa heyetinin devamı ve nısf diğeri de kuvve-i teşriyyenin faal uzuvlarının vükela listesine idhali.”* Nihayetinde dördüncü seçeneğin hayata geçmesi olasılığının bir hayli yüksek olduğunu belirten Hüseyin Şükrü Bey, Ali Rıza Paşa kabinesinden çok farklı olmayacak Salih Paşa Hükûmeti'nin bir “cam” kadar kırılğan olacağı kanaatindedir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Hüseyin Şükrü, “İtimad Kararı”, *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Şubat 1920, nr. 13972, s. 1.

¹⁷⁹ Hüseyin Şükrü, “Buhran”, *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Mart 1920, nr. 13998, s. 1.

Nitekim dördüncü seçeneğin gerçekleşmesi çok uzun sürmedi ve bu makalenin hemen ertesi günü Salih Paşa, eski kabinenin büyük çoğunluğunu koruyan yeni hükûmeti kurdu. Salih Paşa Hükûmeti'ne dahil olan yeni isimlerin kabineye bir “fıkri ıslah” ve “tadil” getirmeyeceğini düşünen Şükrü Bey'e göre bu kabinenin Ali Rıza Paşa'ninkinden tek farkı daha “renksiz” ve “bitaraf” görünmesiydi. Yeni hükûmete karşı zihnindeki soru işaretlerini yönelten Hüseyin Şükrü, Salih Paşa ve arkadaşlarının İtilaf Devletleri tarafından ellerine tutuşturulacak barışı ülke içinde kabul ettirebilecek ve ağır olacağı anlaşılan antlaşmanın maddelerini lehimize değiştirebilecek kudrette olmadığını ifade etmiştir. Kabinenin gücüne inanmayan ve uzun soluklu olacağını düşünmeyen Şükrü Bey, her şeye rağmen tek yetkili olarak gördüğü İstanbul Hükûmeti'ne destek vermeyi bir vazife olarak addetmiştir.¹⁸⁰ Açık bir şekilde görüleceği üzere Şükrü Bey, Salih Paşa Hükûmeti'nin ciddi ve kuvvetli bir kabine olmadığını düşünmektedir. Ancak buna rağmen kabineye destek vermesi, barış antlaşmasının sonuçlanmamasından ve Anadolu Hareketi'nin tekrar güçlenerek belirsizlik ortamını sürdürmesinden ne kadar çekindiği göstermektedir.

16 Mart 1920 günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, izinsiz ve habersiz bir şekilde Sadrazam Salih Paşa'yı ziyarete gelmiş ve kendisine İtilaf Devletleri adına İstanbul'un resmen işgal edildiğine dair notayı tebliğ etmiştir. Salih Paşa'ya yapılan açıklamada, işgalin nedeni olarak Türklerin barış konferansında alınan kararlara karşı direnç göstermesi öne sürülmüştür. Notadan kısa süre sonra imzasız bir ortak bildiri yayımlayan İtilaf Devletleri, Anadolu'daki bağımsızlık hareketini suçlamış ve işgali haklı göstermeye çalışmışlardır.¹⁸¹

İstanbul'un resmî işgalinin ardından İtilaf Devletleri'yle uzlaşabileceğine inanılan Damat Ferit Paşa, ikinci defa sadaret makamına tayin edilmiştir. Nitekim bu atama, Hüseyin Şükrü Bey'in Anadolu Hareketi'ne karşı en eleştirel makalelerinden birini kaleme almasına yol açmıştır. Sadrazamlık makamında yapılan bu değişikliğin bir fikir ve sistemin çöküşü sonucu -Anadolu hareketiyle uzlaşma- meydana geldiğini ifade eden Şükrü Bey, Sirkeci'deki sadaret binasına akın eden binlerce vatandaşın bu

¹⁸⁰ Hüseyin Şükrü, “Yeni Hükûmet”, *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Mart 1920, nr. 13999, s. 2.

¹⁸¹ Bilal N. Şimşir, *Ankara...Ankara: Bir Başkentin Doğuşu*, 1. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, Haziran 1988, s. 81-82.

değişimi ve “fevkaladeliği” anladığını söylemiştir. İstanbul’un işgal edilmesinin nedeni olarak Ali Rıza Paşa ve Salih Paşaların izlediği politikayı gösteren Hüseyin Şükrü, İtilaf Devletleri’nin Babıali’ye bir nota sunduklarını ve bu notayla beraber Anadolu Hareketi hakkındaki fikirlerinin kesin olarak belli olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Şükrü Bey’e göre İstanbul’un işgaline kadar İtilaf Devletleri’nin Anadolu Hareketi hakkındaki görüşleri açık ve net değildir: *“Öyle zan olunabilirdi ki o kabineyi azimsizlikle itham edenler, dahilin amaline tamamıyla serfüru etmediğine isyan eyleyenler, bahusus İstanbul’a gelerek ahval-i umumiyyeye etraflıca kesb-i ıtıla ettikten sonra, daha munsif daha dürüst olurlar ve sadr-ı esbakın makbul özürlerini hüsn-ü telakki ederek tadil-i hareket eylerler ve böylece hükûmet-i merkeziyyenin emirlerine münkad kabinenin harice karşı vaziyetini takviye ederler. Halbuki, maatteessüf bu meslek takip olunmadı. Heyet-i Vükelanın dahile karşı tamamıyla aczini ispat için behemahal icraat-i zaruriye lazım imiş gibi hareket olunarak hariç muvacehesinde Babıali bir saman çöpü kadar hafif ve rakik gösterilmekte devam olundu.”* Hüseyin Şükrü Bey, Anadolu Hareketi’nin artık İtilaf Devletleri tarafından bir İttihatçı uzantısı olarak görüldüğünü söylüyor ve ilk günden beri bu harekete karşı olan Damat Ferit Paşa’nın sadaret makamına getirilişinin doğal bir tercih olduğunu bildiriyordu. Anadolu’ya da akıl ve mantık çerçevesinde hareket edip “iğtişâş” son vermesini tavsiye eden Şükrü Bey, herkesin merkezi hükûmete destek vermesini ve onun emirlerine uyarak zaten kötü durumda olan dış politikamızın daha da vahim duruma düşürülmemesini talep ediyordu.¹⁸²

Damat Ferit’in bir kez daha iktidara geldiği günlerde Ortadoğu’nun kaderini derinden etkileyecek olan San Remo Konferansı İtalyan topraklarında düzenlendi. 1920’nin Nisan ayında toplanan konferans, 1916’daki Sykes-Picot Antlaşması’nın devamı niteliğindedir. Bu toplantıda Fransa, Sykes-Picot’da almak istediği Musul bölgesini İngiltere’ye bıraktı ve karşılığında Ortadoğu’daki varlığını sürdürebilmek için Londra kabinesinin desteğini istedi. Konferans esnasında Irak’ın mandater devleti

¹⁸² Hüseyin Şükrü, “Yeni Heyet”, **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Nisan 1920, nr. 14026, s. 1.; Adı geçen makalenin tam metin transkripti için bkz. Ömer Can Talu, “İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından İşgalinin İkdâm, Hakimiyet-i Milliye ve Tercüman-ı Hakikat Gazetelerine Yansıması”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2022, s. 186-189.

sıfatını kullanan İngiltere, Musul ve Süleymaniye bölgelerinin Türk sınırları içinde bırakılmasına kesinlikle karşı çıktı.¹⁸³ Konferansın önemli bir gündem maddesi Anadolu topraklarında kurulması planlanan Ermenistan Devleti ve bu devletin ABD mandası altına girip girmeyeceği meselesiydi. Bu konu hakkında Ermeni delegelerin fikirlerine başvuruldu. Ancak konferansa katılmayan ABD'den net bir cevap alınamadı. Ayrıca Ermenistan'la beraber gündeme getirilen Kürdistan meselesi de İtilaf Devletleri tarafından ciddiye alınmadı. Özellikle İngiltere konuyu geçiştirmeyi tercih etti. San Remo'da alınan en kesin karar İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasıydı. Aynı şekilde boğazlar ve İstanbul'un uluslararası idareye devredilmesi de toplantının ana gündemini oluşturan maddelerdendi. Özetle San Remo Konferansı'nda Türkler yok sayılarak Türk toprakları paylaştırıldı ve Ortadoğu'nun kaderi İtilaf Devletleri'nin çizeceği yeni haritalara bırakıldı.¹⁸⁴

San Remo'da toplanan İtilaf heyetleri bu maddeleri gözden geçirirken Damat Ferit'in yeniden iktidara gelmesiyle beraber Avrupa'nın hakkımızda çizdiği kaderi değiştirme fırsatının elimize geçtiğini söyleyen H. Şükrü Bey de barış antlaşmasında Türkler lehine tadilat yapılmasını bekliyordu. İstanbul'da artık "kılıç" ve "mahmuz şakırtısı" değil, "itilafkâr" bir politikacının sözlerinin yankılandığını ifade eden Hüseyin Şükrü'ye göre savaştan ve kargaşadan bıkmış olan Avrupa, bu sözleri işitecek ve Osmanlı'ya karşı daha ılımlı bir tavır takınacaktı.¹⁸⁵

Ancak Şükrü Bey'in pozitif beklentilerinin suya düşmesi uzun sürmedi ve San Remo Konferansı'nın etkileri İstanbul'a ulaşınca Tercüman-ı Hakikat gazetesinin sütunlarını bir matem havası kapladı. Konferansın ardından Hicaz, Yemen, Filistin ve Suriye'nin yanı sıra öz Türk vatanı olan İzmir ve Edirne'nin de kaybedilme tehlikesi altında olduğunu açıklayan Hüseyin Şükrü, bütün milletin Tevfik Paşa'ya ve onunla beraber antlaşmayı tadil için Avrupa'ya gönderilen heyete destek vermesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Anadolu Hareketi'ni kastederek Tevfik Paşa heyetinin elini

¹⁸³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1995)**, 24. bs., İstanbul, Kronik Kitap, Şubat 2018, s. 245.

¹⁸⁴ Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları". **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 101, Mayıs 2020, s. 62-63.

¹⁸⁵ Hüseyin Şükrü, "San Remo'da", **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Nisan 1920, nr. 14036, s. 2;

güçsüzleştirecek her faaliyetin siyasi bir cinayet olacağını belirten Hüseyin Şükrü Bey, hem kendisinin hem de Tercüman-ı Hakikat gazetesinin hükûmete her türlü desteği vereceğini bildiriyordu.¹⁸⁶ Ona göre milletimizin bu saatten sonra yapması gereken tek şey, can evimizi korumak için büyük bir çaba sarf eden İstanbul Hükûmeti'nin arkasında birleşmiş ve güçlü bir kütle halinde durmaktır.¹⁸⁷

Sevr Antlaşması'nın yankıları Türk topraklarına ulaştığında, Avrupa'nın son derece sert bir notayla Birinci Dünya Savaşı'nın faturasını bir fırka ya da zümreye değil, adeta bütün Türk milletine kestiğini yazan Şükrü Bey'e göre artık suçları İttihatçıların üstüne yükleyip işin içinden sıyrılma ihtimalimiz kalmamıştı. Yapmamız gerekenin "ivicâclı" hareketleri bırakıp dürüst bir yol haritası çizmek ve gelecek hakkında samimiyet garantisi vermek olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü, Avrupa'ya gönderilen Türk heyetinin tıpkı Balkan Harbi'nde olduğu gibi bir kez daha Batı'dan "hüsn-ü nasfet" ve "merhamet" talep etmelerini ve en azından kendimizi savunacak kadar bir sınır istemelerini tavsiye ediyordu.¹⁸⁸

Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin Sevr Antlaşması'nı uygulamak amacıyla olduğunu ancak Anadolu'da bu karara itiraz seslerinin yükseldiğini bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre İstanbul'un Anadolu'ya karşı alacağı vaziyet hem Avrupa'ya hem de içerideki kamuoyuna açıkça gösterilmeliydi. Meclis kapalı olduğu için bir ziyafet yahut açılış töreniyle Anadolu konusunda gereken izahatın yapılmasını isteyen Şükrü Bey, milletin perişan halde bulunduğunu ve bu perişanlığın sadece antlaşmanın ağırlığından değil, gelecek hakkındaki belirsizlikten de kaynaklandığını söylemiştir.¹⁸⁹ Ona göre vatanın bütün istikbali Sevr'in tatbikine bağlıydı ve bu mesele dışında hiçbir konu hükûmetin kafasını meşgul etmemeliydi. Hüseyin Şükrü, hükûmet ve millet olarak geçmişten kurtulup geleceğe doğru pürüzsüz adımlar atmazsak, en korktuğumuz senaryoyla karşılaşabileceğimizi ve mevcudiyetimizin bile sorgulanabileceğini düşünmekteydi.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Hüseyin Şükrü, "Heyet-i Murahhasımız", **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Nisan 1920, nr. 14048, s. 1.

¹⁸⁷ Hüseyin Şükrü, "Ârâyı Umumiye", **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Mayıs 1920, nr. 14054, s. 2.

¹⁸⁸ Hüseyin Şükrü, "Son Darbe", **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Temmuz 1920, nr. 14122, s. 1.

¹⁸⁹ Hüseyin Şükrü, "Tatbikat", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Eylül 1920, nr. 14174, s. 1.

¹⁹⁰ Hüseyin Şükrü, "Halimiz", **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Ekim 1920, nr. 41192, s. 1.

Damat Ferit Paşa'nın milleti fırtınalı durumdan kurtarabilmek, saltanat ile hilafet merkezi olan payitahtı ve Osmanlı hanedanını koruyabilmek için kan ağlayarak kendisine uzatılan barış antlaşmasını imzalamak zorunda olduğunu bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre eğer İstanbul Hükûmeti direniş ve müdafaa fikirlerinde ümitli bir çıkış yolu görseydi, böyle külfetli bir muahedenin altına isimlerini yazdırmazdı.¹⁹¹ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey'in kanaatine göre Sevr Antlaşması, hem Türk milleti hem de İstanbul Hükûmeti için yutulması zorunlu olan acı bir ilaç gibidir.

Nihayetinde Damat Ferit Paşa iktidarının ikinci safhası da 17 Ekim 1920 tarihinde bir daha açılmamak üzere kapandı. Ferit Paşa, sağlık sorunlarını bahane ederek bir pazar günü istifasını bildirdi ve Ankara'nın mutlak düşmanlarından biri olarak siyaset sahnesinden çekildi. Paşa'nın geçirdiği baygınlıklar, sağlık problemleri ve "çökmüş" hali istifasının görünen nedeniydi. Fakat esasında böylesine hırslı bir siyasetçinin güç merkezinden ayrılmasının tek nedeni politika oyununda aldığı yenilgilerdi. Vahdettin'in ve İngiltere'nin mutlak desteğine sahip olması onun avantajı kadar dezavantajına da dönüştü. Nitekim sonunu getiren nedenlerden biri İngilizlere karşı bu aşırı teveccühkâr tavrıydı. Ayrıca Anadolu Hareketi'ne karşı değişmeyen direnci ve siyasi hamlelerindeki yanlış kararlar Ferit Paşa'nın ikinci defa iktidardan uzaklaşmasına yol açan diğer faktörlerdendi. İstifasından hemen önce Ankara ordularının üzerine saldıran Delibaş Mehmet isyanı da başarısız olunca Damat Ferit görevi bırakmak dışında bir çıkış yolu bulamadı. Onun devrinde İstanbul Hükûmeti, Ankara ile verdiği "iç savaşı" net olarak kaybetti.¹⁹²

İkinci Damat Ferit Hükûmeti görevden ayrıldıktan sonra bu dönemin genel bir bilançosunu çıkartmaya karar veren Şükrü Bey, Ferit Paşa'nın ilk döneminde ciddi bir icraatta bulunmayan ve sadece evrak işleriyle vakit geçiren güçsüz İzzet Paşa ve Tevfik Paşa kabinelerinin devamında makamı devraldığını söylerken, o günlerde halkın İttihat ve Terakki karşıtlığıyla kaydığını, yabancı devletlerin ve bütün Osmanlı vatandaşlarının imparatorluğu ölüm döşegine düşürenlerden hesap sorulmasını istediklerini iddia ediyordu. Bu ortamda sadarete gelen Ferit Paşa'nın geçmişle bağları

¹⁹¹ Hüseyin Şükrü, "Sevr Muahedesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Ekim 1920, nr. 41198, s. 1.

¹⁹² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2017, c. III, s. 261-262.

tamamen koparıp, yeni ufuklara yelken açmasının beklendiğini söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre Paşa'nın Türk Aleksandar Stamboliyski¹⁹³ olması gerekiyordu. Ancak basiretsiz kararları iktidar gücünü kaybetmesine neden olmuştu. Onun kanaatine göre İzmir'in ortada hiçbir sebep yokken işgal edilmesi ve Paris Konferansı'ndan lehimize bir sonuç çıkartılamaması Ferit Paşa'nın ilk kabinesini bitiren olaylardı. "Anadolu'daki kuvvetlerin", Ferit Paşa'nın yerine Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin kurulmasından memnun olduğunu söyleyen Şükrü Bey, bu dönemde bir noktanın ihmal edildiğini ve İstanbul'un Ankara'ya değil, Ankara'nın İstanbul'a hakimiyet kurmaya çalıştığını belirtmiştir. Bu hakimiyet çabası nedeniyle barış görüşmelerinin devam ettiği bir zamanda kuvvetli durması gereken İstanbul Hükûmeti'nin "saman çöpü" kadar kırılgan gösterildiğini söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre bu yanlış politika İstanbul'un resmen işgaline neden olmuştur. İşgalin ardından talihin tekrar Ferit Paşa'ya güldüğünü belirten Şükrü Bey, ikinci dönemde Anadolu'yla köprülerin tamamen yıkıldığını ve bu hareketin sonlandırılması için askeri bir oluşum tertip edildiğini ancak Ferit Paşa'nın ilk mağlubiyetten sonra gerekli "azmi" göstermeyip harekâtı ertelediğini aktarmıştır. Şükrü Bey'e göre Damat Ferit'in tereddütlü tavrı Anadolu Hareketi'ni güçlendirmiştir.¹⁹⁴ Görüldüğü üzere Damat Ferit Paşa kabinelerini Anadolu'ya karşı yeteri kadar kararlı olmamakla eleştiren ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni de Ankara'ya tabii olmakla itham eden Şükrü Bey, Ekim 1920 itibarıyla Ankara'ya ve Anadolu Hareketi'ne ciddi bir muhatap gözüyle bakmamaktadır.

¹⁹³ Aleksandar Stamboliyski, 25 Eylül 1918'de Radomir İsyanı'nın ardından hapisten çıkarak Bulgaristan'ı Birinci Dünya Savaşı sonrası siyaseten rayına oturtmaya çalışan ve Bulgar Ulusal Tarım Birliği Partisi'nin lideri olan politikacıdır. Neuilly Antlaşması'nı imzalayıp 1920 seçimlerini kazanarak başbakan olan Stamboliyski, görev süresi boyunca Bulgaristan'ın tarımsal kalkınması ve eğitimin yaygınlaştırılması için uğraşmıştır. Bulgarların savaşta kaybettikleri topraklar üzerinde herhangi bir hak iddia etmeyen Stamboliyski, sadece ekonomik kalkınma odaklı bir yol haritası çizdiği için 1923'te ordu içindeki muhalifleri ve İç Makedon Devrimci Örgütü tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Thanos Veremis, **The Modern Balkans: A Concise Guide to Nationalism and Politics. The Rise and Decline of the Nation State**, London, London School of Economics and Political Science (LSE), 2015, pp. 75-76.

¹⁹⁴ Hüseyin Şükrü, "Bir Bilanço", **Tercüman-ı Hakikat**, 18 Ekim 1920, nr. 41207, s. 1.; Damat Ferit Hükûmeti döneminde Ahmet Anzavur ve birtakım Kürt aşiretleri kaotik ortamdan istifade edip dini sloganlarla hareket etmişler ve Anadolu Hareketi'ne karşı savaş açmışlardır. Bu isyanlara daha sonra Çerkez Ethem ve kuvvayı seyyare de eklenmiştir. İstanbul Hükûmeti tarafından örgütlenen bir kısım halkı da yanlarına alan bu kuvvetler Sivas Kongresi'nden Sakarya Savaşı'na kadar devam etmiş ve Anadolu Hareketi'ni siyasi ve askeri olarak uğraştırmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Oğuz, Emine Aşçı, **Türk Milletinin Milli Mücadelesi: Türk İstiklal Harbi**, 1. bs., İstanbul, Aktif Yayınevi, 2023, s. 27-28.

Damat Ferit Paşa'nın sadareten ayrılmasından beş gün sonra Anadolu Hareketi'ne karşı daha uzlaşmacı bir yol takip edeceğine inanılan Tefvik Paşa'ya yeni bir hükûmet kurma görevi verilmiştir. Tefvik Paşa, İstanbul'da Osmanlı kabinesini son kez topladığından bihaberken, Yunanistan'da da Millî Mücadele'nin seyrini derinden etkileyecek bir olay yaşanmış ve Başbakan Venizelos girdiği seçimleri kaybederek iktidardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece İtilaf Devletleri'nin, özellikle de İngilizlerin, Şark Meselesinde mutabakat içinde bulundukları Damat Ferit ve Venizelos ardı ardına güçlerini kaybetmiştir. Bu iki politikacının siyasi sahneden çekilmek zorunda kalmaları ilerleyen süreçte Fransız ve İtalyanların Sevr'de tadilat yapmak için Türklerle temasa geçmesine yol açacak, ancak İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Ankara'ya karşı sert tavrı bir türlü kırılmayacaktır. Avrupa tarafından yeni kurulan Tefvik Paşa Hükûmeti'ne Sevr'i tasdik etmesi için birtakım baskılar yapılsa da sadrazam, önce Ankara'yı "yatıştırmanın" zaruri olduğunu düşünecek, bu nedenle kati bir antlaşma altına imza koyamayacağını bildirecektir.¹⁹⁵

Hüseyin Şükrü'ye göre Osmanlı sadaret makamına son kez atanan Tefvik Paşa, Abdülhamid devrinin "küçüklüklerinden" nefsinin korumuş kıymetli bir devlet adamıydı. 10 Temmuz İnkılabı sırasında yaşanan her türlü "ziyandârlıktan" uzak kalmış ve 31 Mart Hadisesi gibi sıkıntılı bir vakitte elini taşın altına koyup memleketine hizmet etmişti. Ancak Tefvik Paşa'nın mütarekeden sonra geldiği sadaret makamında gerekli kararlılığı gösteremediğini söyleyen Şükrü Bey, bu atamayla Anadolu ve İstanbul arasında tekrardan bir uzlaşma devri başlayacağı kanısındaydı. Avrupa'nın Türklerden Sevr'in tatbikini beklediğini ve Anadolu Hareketi'nin buna karşı olduğunu ifade eden Hüseyin Şükrü'ye göre İstanbul'da yapılan bu sadrazam değişikliği, Anadolu'nun tavrını değiştirmeyecekti. Ancak yaşanacak ikmal ve nakliyat sıkıntıları, Yunan ordusuna karşı kazanılamayan zaferler ve Ferit Paşa'nın devrilmesiyle gelen siyasi gücün Anadolu'yu bir nebze yumuşatabileceğini savunan Şükrü Bey, "Ankara'dakilerin" de tek bir bütün halinde bulunmadıklarını ve iç karışıklıklara açık olduklarını bildirmekteydi. Ülkenin ihtiyacı olan en önemli şeyin huzur ve barış olduğunu belirten Hüseyin Şükrü, daha önceki hükûmetlere yaptığı gibi

¹⁹⁵ Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 115-117.

Tevfik Paşa Hükûmeti'ne de desteğini bildirmiş ve her Osmanlı vatandaşının aynı şeyi yapmasını istemiştir.¹⁹⁶

İçeride ve dışarıda bütün kamuoyunun yeni kurulan Tevfik Paşa Hükûmeti'ni gözlemlediğini bildiren Hüseyin Şükrü, Türk milletinin artık Anadolu'yu “harabe-zar” vaziyette görmekten bıktığını vurgulamıştır. Uzun yıllardır savaş meydanlarında dürüstçe çarpışan ve muharebelerden sonra evine gelip harp öncesindeki alışkanlıklarına dönme planı yapan Türk halkının, yeniden bir ateş çemberi içine düştüğünü belirten Şükrü Bey'e göre bir yıldan fazladır yaşanan tecrübeler, Türklerin şiddet politikası takip ederek kalıcı bir barışa ulaşamayacağını göstermiştir. Özetle Türkler için vakit sertlik değil diyalog vaktidir.¹⁹⁷

Tevfik Paşa kabinesinin ülkeyi belirsizliğe sürükleyen bu iki başlı duruma son vermeyi birincil hedef olarak belirlediğini okuyucularına aktaran Hüseyin Şükrü Bey; *“zat-ı hazret-i padişahının itimad-ı mahsuslarına nail olmakla mübahi olan heyet-i cedidenin hüsnü niyet ve dürüst hareketi öyle zan ediyoruz ki, artık Anadoluca anlaşılacak icap eder”* diyerek Ankara'nın İstanbul'a tabii olması gerektiğini tekrardan vurgulamıştır. Damat Ferit Paşa'nın sadarettten uzaklaştırılmasıyla İstanbul'un gerekli tavizi verdiğini söylemiş, Sevr Antlaşması kabul edilip uygulanmadıkça memleket için büyük projelerden bahsetmenin beyhude olacağını dile getirmiştir.¹⁹⁸

Sevr Antlaşması'nın tatbiki hususunda Avrupa'ya bir söz verdiğimizizi düşünen Hüseyin Şükrü, muahedenin onaylanması ve uygulanmasında hızlı davranılmasının Türklerin lehine olacağını savunmaktadır. Ona göre Osmanlı Devleti, “Genç Harbiye Nazırı”nın -Enver Paşa- şahsi Alman tutkusu yüzünden sürüklendiği Cihan Harbi yetmezmiş gibi mütarekenin ardından da kan ve can vermeye devam etmiştir. Durum böyle giderse Türk milleti şimdiki halinden daha zayıf bir vaziyete düşecektir. Bu nedenle antlaşmayı tatbikte acele etmek bir zarurettir.¹⁹⁹

Bu görüşlerinin ardından Dahiliye Nazırı İzzet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği temsilciye ve bu temsilci aracılığıyla iki taraf arasında kurulan temasa değinen

¹⁹⁶ Hüseyin Şükrü, “Tevfik Paşa”, **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Ekim 1920, nr. 41209, s. 1.

¹⁹⁷ Hüseyin Şükrü, “İntizar”, **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Ekim 1920, nr. 41212, s. 1.

¹⁹⁸ Hüseyin Şükrü, “Kabinenin Programı”, **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Ekim 1920, nr. 41215, s. 1.

¹⁹⁹ Hüseyin Şükrü, “Muahede, Muahede...”, **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Kasım 1920, nr. 14229, s. 2.

Hüseyin Şükrü, İstanbul temsilcisinin Ankara'dan "beyaz bir güvercin" ile döndüğünü okuyucularına aktarmıştır. Yunanistan'da halkın sabık Kral Konstantin lehine sokaklara döküldüğü ve Yunan Başbakanı Venizelos'un da genel seçimleri kaybettiğini bildiren Şükrü Bey'e göre Türkiye, İtilaf Devletleri'nin aldıkları kararları silah gücüyle geri döndüremese de Yunanistan'ın bu karışık halinde istifade edip Avrupa'nın Şark'taki bekçisi konumuna gelecektir.²⁰⁰

Takvimler 1921'i gösterdiğinde Hüseyin Şükrü Bey'in köşesinden birlik ve beraberlik nidaları yükselmeye başladı. "*Gerek Anadolu'da, gerek merkez-i saltanatta ve gerek Avrupa'da çalışan bütün Türk kuvvetleri bir noktadan emir almaya, aynı hedef ve gaye takip etmeye mecburdur*" diyen Şükrü Bey'e göre devleti dünya savaşına sürüklenme yükünü omuzlarında taşıyanlar hariç herkes Türkiye'nin kurtuluşu için fayda sağlayabilirdi. Açık şekilde İttihatçıları kasteden Şükrü Bey, bu kişilerin artık ülkeye verecek bir şeyleri olmadığını ve memlekete yapacakları en büyük katkının devlet işlerinden uzak durmak olacağı kanaatindeydi. Avrupa'daki İttihatçı faaliyetlere binaen bazı "gayrimesul ellerin" ecnebi başkentlerinde hükûmet tarafından görevlendirilmiş ricalin işine karışmaya çalıştıklarını söyleyen Hüseyin Şükrü, özel bir teşebbüs gerçekleşecekse bunun İstanbul'un onayıyla olması gerektiğini savunmuştur. Görüldüğü üzere İstanbul Hükûmeti'nin otoritesinden taviz verilmemesini isteyen Şükrü Bey, "*şiarımız birlik, dahilde birlik, hariçte birlik, her noktada vahdet olmalıdır*" mesajını vermiştir.²⁰¹

Hüseyin Şükrü, İstanbul lehine birlik mesajları paylaşıırken Ankara Hükûmeti askeri sahadaki ilk ciddi zaferini kazanmış ve İnönü mevkiinde Yunan kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmuştur. Tarihe Birinci İnönü Muharebesi olarak geçecek bu askeri başarı, Ankara'nın dahilde ve hariçte güçlenmesini sağlamıştır. 10 Ocak 1921'de alınan zaferle beraber içerideki isyanları bastıran Anadolu Hareketi, Yunanistan'a karşı askeri bir başarı kazanabileceğini kanıtlamış ve politik sahnedeki itibarını artırmıştır. Birinci İnönü Muharebesi'yle birlikte İtilaf Devletleri'nin de Ankara'ya olan tavırları değişmeye başlamış hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Mustafa Kemal Paşa için "Türkiye'nin hâkimi" sıfatını kullanmıştır. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri

²⁰⁰ Hüseyin Şükrü, "Temas", **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Kasım 1920, nr. 14243, s. 2.

²⁰¹ Hüseyin Şükrü, "Birlik", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Ocak 1921, nr. 14296, s. 2.

General Harington da benzer bir yorumla Mustafa Kemal Paşa'yı "çeteci" olarak görmenin anlamsız olduğunu ve bölgede gerçek bir barış ortamı isteniyorsa Ankara'nın muhakkak denklemin içine katılması gerektiğini bildirmiştir. Nihayetinde İtilaf Devletleri, 22 Ocak 1921'de Londra'da toplanacak yeni barış konferansının haberini paylaşırken sadece İstanbul Hükûmeti'nin değil, Ankara'daki ricalin de toplantı için bir heyet göndermesini talep etmişlerdir.²⁰² Birinci İnönü Muharebesi'nin kesin sonuçlarına dair haberlerin payitahta ulaşmasıyla beraber zaferi yorumlamayan Hüseyin Şükrü'ye göre Yunanlar bu mağlubiyetle beraber Avrupa tarafından kendilerine verilmek istenen Şark görevini başaramayacaklarını göstermişlerdir. Kısacası bu muharebede geniş toprak hayalleri için savaşanlar değil, evini ve tarlalarını koruyanlar galip gelmiştir.²⁰³

Askeri zaferle beraber Londra Konferansı'nın da haberini alan Şükrü Bey, pozitif mesajlar vermeye başlamıştır. Barışa giden yolda yeni bir kilometre taşına gelindiğini ve eskiden sadece Sevr'in tatbikinden bahsedilirken artık tadilat konusunun da gündeme gelebileceğini bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre Avrupa, Türklere bir kez daha kulak verirse olumlu sonuçlar doğacaktır: *"Millî davamızı dinlemeye taraftar kulaklara yeniden tekrar eylemekten birçok fevaid-i katiyya memuldür...Bütün Türkler namına söz söyleyecek heyet, sürat-i mümkün ile Roma ve Paris tarikiyle Londra'ya yetişmelidir...Nokta-i nazarımızı, sırf millî hukuktan başka bir şey talep etmediğimizi, emperyalist amal veya cihanı karıştıracı tasavvurattan uzak bulunduğumuzu salahiyettar ağızlara tekrar eylemeliyiz."*²⁰⁴

Konferans öncesinde görüşmelere katılmak üzere hazır bulunan dört farklı heyet olduğunu bildiren Hüseyin Şükrü Bey'e göre bu heyetler "İstanbul Zat-ı Şahane Hükûmeti", "Ankara Mustafa Kemal Paşa Hükûmeti", "Atina Konstantin Hükûmeti" ve "Patrikhane Makam-ı Rûhânîyesi" idi. Herkesin kendi adamlarını yollayacağı toplantıda nihayetinde İstanbullu ve Ankaralı Türkler ile İstanbullu ve Atinalı Rumların buluşacağını söyleyen Şükrü Bey, İstanbul Hükûmeti'nin davet telgrafından dolayı memnun olduğunu, Ankara'nın ihtiyatlı davrandığını, Patrikhane'nin ise

²⁰² Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 285-286.

²⁰³ Hüseyin Şükrü, "İlk Muvaffakiyet", **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Ocak 1921, nr. 14297, s. 2.

²⁰⁴ Hüseyin Şükrü, "Şark Sulhü", **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Şubat 1921, nr. 14317, s. 2.

birdenbire işin içinde atılıp kendini taraflardan biri haline getirdiğini bildirmiştir. Tevfik Paşa'nın Ankara ve İstanbul arasında bir ahenk yaratmak istediğini ve Ankara'yı konferansa katılmak için ikna etmeye çalıştığını ifade eden Şükrü Bey, Londra Konferansı'nın Şark Meselesine kesin bir çözüm bulmasını temenni etmiştir.²⁰⁵

Nihayetinde 25 Ocak 1921 günü Paris'te bir araya gelen İtilaf temsilcileri, özellikle Fransız başbakanı Briand'ın ısrarları sonucu Londra'da Türk ve Yunan delegasyonunun katılacağı bir konferansın toplanmasına net olarak karar verdiler. İstanbul Hükûmeti'ne davet mektubu gönderen İtilaf Devletleri, Türk heyetinin içinde Ankara'dan temsilcilerin de bulunmasını istedi. Böylece Avrupa, Ankara Hükûmeti'ni ilk defa resmî bir konferansa davet etmiş oldu. Ancak Türk heyetleri birleşemedi ve İstanbul Hükûmeti, Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığında, Ankara Hükûmeti ise Hariciye Vekili Bekir Sami Bey önderliğinde iki farklı rical çıkarma kararı aldı. Nihayetinde Londra Konferansı 21 Şubat 1921'de Türk heyeti henüz Paris'teyken başladı. İtilaf Devletleri Türklerin yokluğunda ilk olarak Yunan delegeleri dinledi.²⁰⁶

23 Şubat 1921'de Türk heyetlerini dinlemek için toplanıldı ve ilk sözü İstanbul Hükûmeti'ni temsilen Sadrazam Tevfik Paşa aldı. Azınlıklar hukuku, Boğazlar Meselesi ve Türklerin yaşadığı bölgelerde Türk hakimiyetinin sağlanması hususunda beyanatta bulunduktan sonra sözü *“Ankara Millet Meclisi'nin intihab ederek işbu meclis namına söz söylemeye salahiyyet verdiği murahhaslar”* olarak nitelediği Bekir Sami Bey heyetine bıraktı. Kısacası Tevfik Paşa, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarının sadece Ankara'daki BMM'yi temsil ettiklerini söylemişti. Dolayısıyla İstanbul Hükûmeti herhangi bir iktidar devrinden söz etmemiş, sadece Ankara'nın da bir “realite” olarak tanınması gerektiğinin altını çizmişti. Ancak Tevfik Paşa'nın konferans sırasındaki ifadeleri Londra kaynaklı telgraflardan alınan haberler doğrultusunda İstanbul ve Ankara basınına çarpıtılarak yansıtıldı. Özellikle Ankara destekçileri, bu ifadeleri İstanbul Hükûmeti'nin BMM'ye boyun eğmesi olarak yorumlayarak olayı köpürtülmüş şekilde aktardılar. Nitekim Padişah Vahdettin'in de

²⁰⁵ Hüseyin Şükrü, “Heyetler”, **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Şubat 1921, nr. 14318, s. 2.

²⁰⁶ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, 8. bs., İstanbul, Kastaş Yayınları, Ocak 1987, c. II, s. 562.

durumdan rahatsız olması sonucunda Tefvîk Paşa, söz konusu haberlerin “abartılı” olduğunu beyan etmek zorunda kaldı.²⁰⁷

Konferans başladıktan sonra gelen ilk haberlerin karamsar olmadığını düşünen Hüseyin Şükrü, Fransız General Henri Gouraud’un Yunanlara güvenmediğini ve Atina ordularının Ankara’ya girse dahi Anadolu genelindeki kalkışmayı bastıramayacaklarını söylediğini bildirmiştir. Savaş meydanında galip gelmenin bu meseleyi bir sonuca kavuşturmayacağı tezini savunan Şükrü Bey’e göre bu mesele cephelerde iki ileri bir geri gitme meselesi değil, bir diplomasi işidir. Bekir Sami Bey’in azınlıklar konusunda *Saint-Germain Antlaşması* maddelerine uyulacağını bildirdiğini ve İzmir’deki azınlıkların da Türkiye’nin diğer bölgelerindeki azınlıklarla aynı haklardan istifade edebileceklerini söyleyen Hüseyin Şükrü’ye göre Batı ve Doğu Trakya’daki sorunun çaresi için bir plebisit tertip edilmeliyken, Doğu sınırlarımızdaki sorun Kazım Karabekir Paşa tarafından çoktan halledilmiştir. Bu nedenle tekrar konferans masasına getirmenin bir anlamı yoktur.²⁰⁸

Londra’daki müzakereler devam ederken İtilaf Devletleri’nin genel tavrının Yunanistan’ı memnun etmediğini ve bu nedenle Atina cephesinden yeni taarruz tehditleri geldiğinin aktaran Hüseyin Şükrü’nün kanaatine göre Londra’da toplanan büyük devletler artık boş yere kan akıtılmasına taraftar değillerdir. Bu ortamda ordudan ve silahlardan bahsetmek, konferansta solunan havayı anlamamaktır. “Mahmuz şakırtısı” çıkarmada ısrarcı olmak siyasi bir hareket değildir: “*Şimdiye kadar dünyanın sükûn ve asayişini daima kılınç şakırtısıyla ihlal etmek töhmeti Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarına isnad olunuyordu. Fakat Londra’da sulh lakırdısı ederken, el altından yeni taarruzlar hazırlayanlar acaba Avrupa efkâr-ı umumiyesince nazar-ı müsamaha ile görünecekler midir?*”²⁰⁹

²⁰⁷ Murat Aydoğdu, “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tefvîk Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2016, s. 279-282.

²⁰⁸ Hüseyin Şükrü, “İlk Haberler”, **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Şubat 1921, nr. 14335, s. 2.

²⁰⁹ Hüseyin Şükrü, “Manevralar”, **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Şubat 1921, nr. 14336, s. 2.

2.3. ANADOLU HAREKETİ'NE KARŞI DEĞİŞEN TAVRI

Hüseyin Şükrü Bey'in Anadolu Hareketi'ne yaklaşımı 1921'in ilk ayları itibarıyla yumuşamaya başlamıştır. Kazandığı askeri zaferden sonra Ankara'yı da siyasi denklemin içinde kabul etmeye başlayan Şükrü Bey, Londra Konferansı'nın tamamlanmasıyla beraber Ankara'ya karşı olan tutumunu değiştirecek ve Anadolu Hareketi'ne bizzat destek vermeye başlayacaktır. Nitekim 28 Şubat 1921 tarihinde yayınladığı "İttihad" adlı makalesinde Tevfik Paşa'nın sözü Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey'e bıraktığını bildiren Hüseyin Şükrü, artık iki heyetin de ortak hareket ettiğini, zaten Ankara ve İstanbul'un taleplerinin de birbirlerinden farklı olmadığını söylemiştir. Ayrıca Tevfik Paşa'nın tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi İzmir, Edirne ve millî egemenlikten başka bir isteği olmadığını ifade etmiş ve iki heyetin de Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmek ya da Avrupa'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını zedelemek gibi amaçları olmadığını vurgulamıştır. Avrupa basınının Ankara'nın isteklerini meşru gördüğünü, bu nedenle iki heyetin de ortak bir cephe halinde bu talepleri savunması gerektiğini düşünen Şükrü Bey'e göre Londra Konferansı'yla beraber saltanat makamı ve bizzat milletin sinelerinden doğmuş olan Büyük Millet Meclisi bir ittifak imzalamıştır.²¹⁰ Hüseyin Şükrü Bey'in bu makalesinde dikkat çeken nokta Avrupa basının, Anadolu Hareketi'nin taleplerine sıcak baktığını vurgulamasıdır. Askeri sahada kazandığı zaferden sonra hem Avrupa hem de İstanbul Hükûmeti tarafından daha fazla ciddiye alınan Ankara ricali, Şükrü Bey'in Mütareke döneminin başından beri takip ettiği temkinli siyasetle çelişen alanın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla Ankara'yı muhatap kabul etmek, 1921 Şubat'ından itibaren radikal bir tutum olmayacaktır. Kanaatimizce Şükrü Bey'in Ankara'ya yaklaşmasının temelinde bu düşünce yer almaktadır.

Londra Konferansı'ndan takribi bir ay sonra İkinci İnönü Muharebesi başlamıştır. Bu çatışmaların nedeninin Konferansta alınan İzmir kararı ve kurulması planlanan tahkik komisyonu olduğunu ifade eden Şükrü Bey, Yunanların telaşla silaha sarılmasını ve daha ortada alınmış ciddi bir karar yokken tekrar kan dökmeye başlamalarını etik bulmamıştır. Ona göre savaşın bütün mesuliyeti Yunanistan Kralı I.

²¹⁰ Hüseyin Şükrü, "İttihad", **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Şubat 1921, nr. 14339, s. 2.

Konstantin ve yandaşlarının omuzlarındadır. Ankara'daki zevatın cinayet anlamına gelecek askeri bir hamleye kalkışmayacağını düşünen Hüseyin Şükrü, Yunanistan'ın Ankara'ya kadar ilerlese dahi ikmal problemleri ve coğrafi dezavantajlar nedeniyle Anadolu içlerinde kalıcı bir sömürge politikası uygulayamayacağı görüşündedir. Özetle İkinci İnönü Muharebesi'ni başlatan çatışmaların beyhude yere Türk ve Yunan kanı akıtmak dışında bir anlamı olmadığını düşünen Şükrü Bey, dualarının Türk ordusuyla beraber olduğunu da eklemiştir.²¹¹

“Biz öyle zan ediyoruz ki Kral Konstantin ve taraftarları sallanmakta olan çürük bir tahtın desteklerini takviye için, mesuliyet-i tecavüzü bila perva üzerlerine almak küstahlığıyla Yunanlılık ve Türklüğü vehim bir mücadeleye sokmuşlardır” diyen Hüseyin Şükrü, bir millete sebepsiz yere saldırmanın uluslararası hukuka ve insanlığa aykırı olduğunu savunuyor ve Türkler için Anadolu davasının, Londra Konferansı sayesinde “mutedil” bir yolla çözüldüğünü söylüyordu. Konferansta İstanbul'daki Türk hakimiyetinin temin edildiğini ve boğazların Türk temsilcinin de bulunacağı bir komisyon tarafından denetleneceğini aktaran Şükrü Bey, “Kilikya” ve Kuzey Suriye'de de uzlaşmaya gidileceğini ifade etmiş ve Sevr Antlaşması'nda gereken tadilatın yapıldığını okuyucularına duyurmuştur. Ayrıca İngiltere'nin Yunanistan'ı gizliden gizliye silahlandığı iddialarının Rum çevreler tarafından ortaya atılan asılsız haberler olduğunu ifade eden Şükrü Bey'e göre Londra Konferansı'yla Şark Meselesi büyük ölçüde çözülmüştür.²¹²

İkinci İnönü Muharebeleri devam ederken duygu yoğunluğu yüksek bir makale kaleme alarak Ankara'ya ve Türk ordusuna minnetini bildiren Şükrü Bey, Anadolu'da yaşanan çatışmanın iddia edilenin aksine bir çete bastırma ya da eşkıya susturma operasyonu değil, bizzat harp olduğunu söylemiş ve ordumuzun alacağı zaferle İstanbul'dakilerin başı dik ve alnı ak yürüyeceklerini bildirmiştir: *“Bugün şu fertut ve köhne Bizans yine ezvak-ı yevmiye ve meşagil-i adiyyesine devam ederken, uzaklarda Anadolu'nun ta göbeğinde, Afyonkarahisar, Eskişehir önlerinde kardeşlerimizin en (sansürlü) mütearrız bir düşmanla çarpışıyorlar, öz evimizi muhafaza için göğüslerini siper ediyorlar. Düşman maddeten ne kadar mücehhez ise din kardeşlerimiz de manen*

²¹¹ Hüseyin Şükrü, “Mesuliyet-i Harb”, **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Mart 1921, nr. 14362, s. 2.

²¹² Hüseyin Şükrü, “Beyhude Kan”, **Tercüman-ı Hakikat**, 27 Mart 1921, nr. 14365, s. 2.

o derece metindir...Eminiz ki artık bugün ruhen ve kalben mücahitlerimizin yanında olmayan, onların galebesi için hayatını heder ve fedaya hazır olmayan tek bir Türk ve Müslüman mevcut değildir. Her türlü ihtilafat ve dedikodular, dahili teşettüt ve kavgalar şu ulvi dakikada susmuştur. Bütün kalb-i millet Anadolu'daki fedakarlıkla birlikte çarpılmaktadır.”²¹³

Nihayetinde İnönü'de Yunan Ordusunun ikinci defa durdurulması, içerde ve dışarıda büyük bir etki yaratmıştır. Bu zaferle birlikte yurt genelinde Anadolu Hareketi'ne ve düzenli orduya duyulan güven perçinlenirken İtilaf Devletleri de İstanbul'un işgalinin ardından Malta'ya sürgün edilen Türk politikacılarından kırk tanesini serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Özellikle İtalya ve Fransa birlikleri Anadolu'da işgal altında tuttukları bölgelerde geri adım atarak Ankara ile uzlaşmanın yollarını aramaya başlamış, hatta Fransızlar Zonguldak'ı tahliye etme kararı almışlardır. Bu muharebelerde en büyük pay sahibi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da zaferin ardından İsmet Paşa'nın “dahice” bir idareyle “milletin makûs talihini değiştirdiğini” söylemiştir.²¹⁴

Türk ordusunun Yunan kuvvetlerini İnönü mevkiinde ikinci defa durdurmasının ardından Yunan halkında bir savaş yorgunluğu olduğunu iddia eden Şükrü Bey'e göre denizin öte tarafındaki yumuşama hali Venizelos'un devrilmesinden itibaren kendini belli etmeye başlamıştı. Hüseyin Şükrü Bey, İkinci İnönü zaferinden sonra ilk defa bu kadar özgüvenli bir şekilde Türklerin hedefinin düşman ordusunu tamamen etkisiz hale getirip İzmir'i ve Trakya'yı geri almak olduğunu duyurmuştur; *“Anadolu bu kadar can ve kan feda etmiş ve Yunan sürülerini geldikleri yere iade etmiş ise bu bittabi pamuk ipliğine bağlanacak bir çare-i hal için değildir. Zaferimiz şüphesiz bize yeni haklar bahşedecektir.”²¹⁵*

Hüseyin Şükrü Bey'in Ankara'daki ricali muhatap almaya başlaması ve Millî Mücadele ordusuna minnet duyması, onun İstanbul Hükûmeti'ne karşı tavrını değiştirmemiştir. Çalışmamızın ilerleyen safhalarında detaylandıracağımız üzere

²¹³ Hüseyin Şükrü, “Et ile Kan”, **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Mart 1921, nr. 14367, s. 2.

²¹⁴ Celâl Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, 4. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2018, s. 205-207.

²¹⁵ Hüseyin Şükrü, “Tavassut Mu?”, **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Mayıs 1921, nr. 14407, s. 2.

Şükrü Bey, payitahttaki kabineden haberler vermeye ve onları asıl dayanak noktası olarak kabul etmeye devam edecektir. Özetlemek gerekirse Şükrü Bey'in İstanbul ve Ankara arasındaki fikri gidişatı, bir taraf değiştirme değil, ikinci bir otorite kabulünden ibarettir. Nitekim İzzet Paşa'nın İstanbul kabinesinden istifa haberini derhal okuyucularıyla paylaşan Şükrü Bey, Paşa'nın kendisinden bekleneni beceremeyip Anadolu ile yıkılan köprüleri tekrar kuramadığını söylemiştir. Ona göre payitaht ile Ankara arasındaki ayrılığın nedeni iç meseleler değil, dış politikadaki fikri kopukluk hatta daha çok Sevr Antlaşması'dır.²¹⁶

Bu süreçte Ankara'yı destekleyen makaleler kaleme almaya devam eden Şükrü Bey, azınlıklar konusunda Rum basınının Anadolu Hareketi aleyhine olayları köpürttüğünü ve özellikle Anadolu'daki gayrimüslimlerin askere alınmasının Osmanlı hukukuna aykırı bir durum olmadığını vurgulamıştır. Birtakım matbuat tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi kararıymış gibi lanse edilen bu durumun kanunen hak olduğunu savunan Şükrü Bey'e göre Türkler ve Ermeniler gibi Rumlar da askerlik vazifesini yapmak zorundadır.²¹⁷

Ankara'daki siyasi yapı hakkında yazmaya devam eden Hüseyin Şükrü, gayrimüslimler meselesinden bir süre sonra Bekir Sami Bey'in Heyet-i Vükela'dan istifasını değerlendirmiştir. Ona göre Avrupa'ya karşı önemli taahhütlerde bulunmuş birinin makamından ayrılması ciddi bir meseledir. Şükrü Bey'in kanaatine göre Bekir Sami Bey, bütün bir "tarz-ı tefekkürü" ve "sistemi" temsil edebilecek kıymetli bir şahsiyettir. Bu nedenle kaybı önem arz etmektedir; *"Onun çekilmesi o yolda düşünenleri riyaset-i umurdan ... zaruretiyle mucip olacaktı. Buhranın bir netice-i tabiiyyesidir."*²¹⁸

Bekir Sami Bey'in görevden ayrılmasından sonra Hariciye Nazırlığı makamına Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in geldiğini bildiren Şükrü Bey, Yusuf Kemal'in hemen bir beyanda bulunarak Ankara'nın dünya sermayesine kapalı olmadığını söylediğinin haberini vermiştir. Nitekim bu beyanattan oldukça memnun olan Şükrü Bey, Bekir Sami sonrası Ankara Hariciyesinde eksen kayması yaşanmadığını

²¹⁶ Hüseyin Şükrü, "İzzet Paşa'nın İstifası", **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Nisan 1921, nr. 14376, s. 2.

²¹⁷ Hüseyin Şükrü, "Dahl Eden", **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1921, nr. 14378, s. 2.

²¹⁸ Hüseyin Şükrü, "Buhran", **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Mayıs 1921, nr. 14418, s. 2.

söylemiştir; “Ankara’yı Bolşevikliğin kucağına atılmış muzlim ve kızıl bir kuvvet gibi gösterenlerin ne derece ifrata düşmüş oldukları kendiliğinden anlaşılıyor” diyen Hüseyin Şükrü’ye göre Ankara Hükûmeti, aksi istikametteki iddialara rağmen bağımsızlığı ve millî birliği saklı kalmak şartıyla her türlü Avrupa ve Amerika sermayesini karşılamaya hazır bir vaziyettedir.²¹⁹

1921 senesinin yaz aylarında İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan’dan İzmir’i tahliye etmesi istendiğini bildiren Hüseyin Şükrü, Kral Konstantin’in bu talebe sıcak bakmadığını ve bu tavrı nedeniyle Avrupa nezdinde zaten azalan kredisini tamamen tüketeceğini düşünüyordu. Ona göre artık millî davamız “nurlu” bir devreye girmiş ve Yunan devlet adamlarının Avrupalılarla olan uyumu son bulmuştu. Bu nedenle Şükrü Bey’in hissiyatı geleceğin umutla dolu olduğu yönündeydi.²²⁰

Buna karşılık Ankara’nın muhtemel bir Yunan taarruzuna da hazır bulunduğunu söyleyen Şükrü Bey’e göre Yunanistan’ın İtilaf Devletleri’nin tekliflerini reddetmesinin bir önemi yoktu. Çünkü Ankara Hükûmeti, Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmadan silah bırakmamaya kararlıydı. Bu kararlı duruş nedeniyle Anadolu Hareketi’ne duyduğu güveni bir kez daha yineleyen Hüseyin Şükrü, esasında Türklerin kan dökme hevesinde olmadıklarını ama Yunanistan’ın bir türlü kılıç oyunu oynamaktan vazgeçmediğini söylüyor ve olası bir taarruzda İnönü’deki kahramanların yerlerinde hazır bekleyecekleri mesajını veriyordu.²²¹

Yeni bir Yunan taarruzu dedikodularının yayıldığı dönemde Hüseyin Şükrü Bey, İstanbul ve Ankara ricallerine bakışını anlatan çok önemli bir makale kaleme alıyordu. Fransız Le Temps gazetesi muhabirinin Fransa diplomasisine tavsiye için yazdığı bir mektubu değerlendiren Şükrü Bey’e göre, mevzubahis muhabir Yunan ordusu Anadolu’yu tahliye etmedikçe ne İstanbul ne de Ankara’yla diyalog kapısının açılmayacağını ve Ankara’nın daha geri mevkielede savunma hattı kurabilecek güce sahip olduğunu savunmaktaydı. Ayrıca muhabire göre İstanbul ve Ankara arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktu. Bu nedenle Fransız diplomatlar, Şark Meselesini İstanbul ve Anadolu üzerinden iki ayrı cephede sürdürmeliydiler. Müzakerelerin ilk safhasının

²¹⁹ Hüseyin Şükrü, “Beyanat Münasebetiyle”, **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Temmuz 1921, nr. 14459, s. 2.

²²⁰ Hüseyin Şükrü, “Yeni Safha”, **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Haziran 1921, nr. 14451, s. 2.

²²¹ Hüseyin Şükrü, “Red”, **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Haziran 1921, nr. 14454, s. 2.

Ankara'yla yürütülmesi gerektiğini düşünen muhabir, Anadolu'daki orduların tahliyesi tamamlanınca diğer mevzular için İstanbul'a başvurulmasını tavsiye ediyordu. Fransız gazeteciye göre İstanbul Hükûmeti, güncel olarak sadece payitaht civarını kontrol edebilse de tahliye işlemleri bitince eski gücüne kavuşabilir ve bütün Anadolu'ya aniden nüfuz edebilirdi. Fransız meslektaşının Türk çevrelerindeki havayı gayet iyi teneffüs ettiğini söyleyen Hüseyin Şükrü, muhabirin fikirlerine büyük oranda katılmaktadır. İstanbul ve Ankara'nın kalplerinin aynı hissiyatla çarptığını ve arazi konularında iki hükûmet arasında bir ayrılık olmadığını tekrarlayan Şükrü Bey'e göre Türklerin toprak talepleri kabul edilirse, İstanbul Hükûmeti'nin etki alanını genişleteceği fikri abesle iştigal değildir.²²² Kısacası Hüseyin Şükrü Bey, Anadolu'nun boşaltıldığı senaryoda İstanbul'un kontrolü devralacağı fikrine katılmaktadır.

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin başlamasıyla beraber Türk ordusuna destek mesajları vermeye devam eden Hüseyin Şükrü, Yunanların İnönü'de olduğu gibi bir kez daha kafalarını kayalara çarpıp, makul tekliflerle geri döneceklerini düşünüyordu. İtilaf Devletleri'nin bu muharebelerin sonucunu dikkate almayacaklarını çünkü Londra Konferansı'nda İzmir hakkındaki nihai kararın verildiğini ifade eden Şükrü Bey'e göre, Yunanistan'ın bütün Anadolu'ya fiilen hâkim olma ihtimali yoktu. Bağımsızlığı için bu kadar kan dökmüş olan Türk milleti de tek bir mağlubiyetle davasından dönecek değildi. *"Biz davamızın zafer-i katiyyesinden eminiz, Hak bizim tarafımızdadır...Binaenaleyh birkaç kilometre ileri veya geri bulunmak, şu veya bu mevki-i müstahkem veya şehri terk etmiş olmak ne hedefimizi ve ne de amalimizi sarsabilir...Hedefimiz olan istiklale nasıl olsa vasıl olacağız"* diyen Şükrü Bey, Türklerin asıl amacının nihai neticeyi kazanmak olduğunu ve bunun da çoktan tayin edildiğini söylüyordu. Ona göre Papulas komutasındaki Yunan ordusu kendi merkezinden uzaklaşıp Anadolu içlerine doğru yayıldıkça açık hedef haline gelecekti.²²³

Ancak İnönü mevkiinde iki defa mağlup olan Yunan kuvvetleri, Kütahya-Eskişehir Muharebeleriyle beraber yaptıkları taktiksel değişikliklerin ve kapsamlı

²²² Hüseyin Şükrü, "Bir Çare-i Hal", **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Haziran 1921, nr. 14455, s. 2.

²²³ Hüseyin Şükrü, "Taarruz", **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Temmuz 1921, nr. 14472, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Metanet", **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Temmuz 1921, nr. 14476, s. 2.

hazırlığın sonucunu almış ve Afyon, Kütahya, Eskişehir gibi önemli bölgeleri ele geçirmiştir. Türk ordusu bu savaşta mağlup olsa da ciddi kayıplar vermeden ve daha önemlisi tamamen imha olmadan geri çekilmeyi başarak Yunanların ricat yollarını kapatmasına engel olmuştur. Atina Hükûmeti, bu zaferden sonra Anadolu'daki savaşın sona erdiği düşüncesine kapılmış ancak Yunan Savunma Bakanı Georgios Theotokis aksi yönde rapor vererek Anadolu'daki savaşın sadece ilk safhasının tamamlandığını ve nihai zafer isteniyorsa taarruza devam etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris ise orduyla karşı karşıya gelmek istememesine rağmen taarruzu devam ettirmenin büyük bir sorumluluk olduğunu düşünmektedir.²²⁴

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından, Türklerin bir “teenni (ihtiyat)” siyaseti izlemesi gerektiğini savunan Hüseyin Şükrü'ye göre zaman lehimize işlemekteydi. Yunanistan'ın demiryollarından uzaklaşıp Anadolu içlerine doğru katettikleri her mesafenin onları hezimete yaklaştırdığını savunan Şükrü Bey, kendi topraklarımızda olduğumuz için savaşın külfetini daha az hissettiğimizi, bu nedenle Yunan taarruzunun Anadolu'nun azim ve imanını bir parça bile kırmadığını söylemekteydi. “*Bu yeni sefer düşmanın ölüm yolculuğudur*” diyen Hüseyin Şükrü Bey, Anadolu Hareketi'nin Türk milletinin talepleri hususunda ısrarcı ve kararlı

²²⁴ Ferdi Çakmak, **Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**, Ankara, Selanik Yayınevi, Temmuz 2020, s. 86-87.; Yunanistan Kralı I. Aleksandros'un 25 Ekim 1920 günü beklenmedik şekilde hayatını kaybetmesiyle Başbakan Venizelos ciddi bir siyasi darbe aldı. Dimitrios Gunaris ve çevresindekiler, Cihan Harbi öncesi iktidarı elinde bulunduran eski kral Konstantin'in tekrar tahta çıkması için baskı yapmaya başlayarak Venizelos'a ülkeyi seçime götürme çağrısında bulundular. Nitekim Venizelos da bu çağrılara cevap vererek Yunanistan'ı genel seçime götürdüğünü açıkladı. Savaşın ortasındaki bir ülkenin seçimlere gitme kararı almasını doğru bulmayan Yunan tarihçiler olsa da Venizelos'un aklındaki temel düşünce Anadolu içlerinde ilerlemeden ve Türklere nihai darbeyi vurmadan önce halkın desteğini görmektir. Esasında Venizelos, 1917-1920 arasındaki iktidarında millî çıkarları anayasal rejimin önüne koymuş ve ulusal hedefler uğruna hukukun dışına çıkmaktan çekinmemiştir. Ayrıca Yunanistan'ın çıkarlarının dış politikadan geçtiğini düşünmesi ve bunun sonucunda görev süresinin büyük çoğunluğunu yurt dışında geçirerek Atina'daki makamını yardımcısına bırakması da Venizelos'un iktidarını etkileyen unsurlardandı. Sonuç olarak Anadolu'daki savaşın bir müddet daha sürme ihtimalini her daim zihninin bir köşesinde barındıran Venizelos, kazanacağından emin olduğu seçim zaferiyle beraber iç politikada rahat bir nefes almayı planlamıştı. Ancak savaşın Yunan halkı üzerindeki yükü kaldırılmayacak derecede ağırdı. Her gün parçalanan aileler, yaşlıların cepheye gönderilen çocukları için duydukları endişeler ve hasat edilemeyen tarlalar Venizelos'a karşı kullanılan propagandanın ana gündem maddeleriydi. Nihayetinde 14 Kasım 1920'de yapılan seçimlerde sadece Venizelos'un değil muhaliflerin de beklemediği oldu ve Dimitrios Gunaris öncülüğündeki Antivenizelistler seçimi kazandı. Mağlubiyetin ardından Yunan halkının Megali İdea'yı ve büyük Yunanistan'ı istemediğini söyleyen Venizelos, partisinin genel başkanlığından istifa edip ülkeyi terk etti. Detaylı bilgi için bkz. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yayınları, Ekim 2010, s. 279-286.

olduğu görüşündeydi. Ona göre Yunanistan, kendi sınırlarından uzakta böylesine büyük bir orduyu iâşe ve idare edebilecek kapasiteye sahip değildi. Venizelos gibi Konstantin'in de Anadolu'dan istediği sonucu çıkaramayacağına inanan Şükrü Bey'in nihai kanaati hem Türklerden hem de Yunanlardan daha “faik” olan Avrupa'nın bu meseleyi barış ve huzur içinde çözüme kavuşturması yönündeydi.²²⁵

Yunanların Kütahya-Eskişehir taarruzuyla istedikleri siyasi sonuca ulaşamadıklarını bu yüzden de Ankara üzerine yürüyüp Şark Meselesini kökünden kesme niyetinde olduklarını ifade eden Hüseyin Şükrü'ye göre Kuvayı Milliye'nin hazırladığı bir sert müdafaa hattı mevcuttur. Bütün payitaht ve milletin gözünün Sakarya Irmağı boyunca kurulan savunma hattında olduğunu söyleyen Şükrü Bey, olası bir büyük savaş öncesi köşesinden adeta son bir çağrıda bulunmuştur. Hem İstanbul'un hem de Ankara'nın, Türklerin temel haklarını göz ardı etmeyecek bir barışa taraftar olacaklarını ve ne İstanbul kabinesinin ne de Ankara Hükûmeti'nin büyük imparatorluk hayalleri kurmadıklarını vurgulayan Şükrü Bey, bu mesajıyla açıkça İtilaf Devletleri'ne son bir duyuru yapmış ve Türk heyetleriyle uzlaşmalarını istemiştir.²²⁶

Nihayetinde bu makaleden yaklaşık iki hafta sonra beklenen oldu ve Sakarya Meydan Muharebesi başladı. Muharebe devam ederken Hüseyin Şükrü'nün gündemine getirdiği konu Mütareke döneminin ilk zamanlarında yabancı devletlerin manda ve himayesini isteyenlerdi. Vakti zamanında başka milletlerin mandası altına girmemizi arzu eden, hatta bu amaç uğruna cemiyet kuran pek çok kişinin ilginç bir “tesadüf” ve “tefehhüm” ile Ankara saflarına katılıp, millî egemenliğimiz için çarpışan “fırkaya” katıldıklarını ve Ankara içinde sözü geçen isimlere dönüştüklerini belirten Şükrü Bey'e göre bu kişiler İstanbul'da mandacı, Ankara'da ise istiklâlcî “maskesi” takan ve çevrelerindeki bağımsızlık havası nedeniyle “günahkâr” geçmişlerinden mahcup olan şahıslardı. Türk milletinin bir gün İttihatçı, bir gün mandacı, bir gün istiklâlcî, başka bir gün de Türkçü olan tuhaf simalardan kaçınması gerektiğini savunan Hüseyin Şükrü, bu karakterdeki insanların başka memleketlerde “tövbe” edip

²²⁵ Hüseyin Şükrü, “Mücadelemiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Temmuz 1921, nr. 14478, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Ölüm Yolculuğu”, **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Temmuz 1921, nr. 14480, s. 2.

²²⁶ Hüseyin Şükrü, “Taarruz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 18 Ağustos 1921, nr. 14502, s. 2.

köşelerine çekilmek zorunda bırakıldığını lâkin bizde tam tersine sahnenin en ön kısımlarına atılma cesareti bulduklarını ifade etmekteydi.²²⁷

Yunan ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebeleriyle başladığı işi tamamlamak ve Türk kuvvetlerini tamamen imha etmek istiyordu. Bu nedenle en kısa yoldan Anadolu Hareketi'nin kalbine yani Ankara'ya ulaşmak niyetindeydiler. Ağustos ayının ortalarından itibaren taarruz hareketine başlayan Yunanlar, Türk ordusunun süvarileri ve ileri karakolları dışında ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan ilerleyişini sürdürdü. Ancak asli savunma için Sakarya nehrinin doğusunda bekleyen Türk ordusu, 24 Ağustos 1921'de Yunan kuvvetlerine karşı önemli bir direnç gösterdi. Yaklaşık üç hafta devam eden çatışmalar sonucunda Türk hücumu, Yunan birliklerini Sakarya mevkiinden söküp atmayı başardı. Sakarya'daki askeri zafer, Ankara Hükûmeti'ne siyasi sahada güçlü adımlar atma şansı tanıdı. Nitekim 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması, Türkiye'nin doğu sınırını emniyet altına alırken Ermenilerin Anadolu'ya karşı taleplerini sonlandırdı. Ayrıca ilerleyen günlerde Fransızlarla imzalanacak olan Ankara Antlaşması da Sakarya zaferinin politik meyveleri arasında yerini alacaktı.²²⁸

Sakarya Muharebesi boyunca savaşın gidişatı hakkında pek fazla fikir beyan etmeyen Şükrü Bey, zafer kazanıldıktan sonra Türk ordusunun adeta bir “mucize” gerçekleştirdiğini ve galibiyetle beraber Anadolu'daki Türk-Yunan Harbi'nin son safhasına girdiğini söylüyordu. Ona göre eski Yunan Başbakanı Venizelos'un da belirttiği gibi Yunanistan ordusu, Anadolu içlerinde bir kış harbine daha dayanacak vaziyette değildi.²²⁹ Yunanistan'ın bu mağlubiyet sonrası İzmir ve Edirne'yi kendi kararıyla terk etmesi gerektiğini söyleyen Şükrü Bey'e göre aksi takdirde daha kuvvetli eller -İtilaf Devletleri- bunu zorla yaptıracaktı. Artık Anadolu'daki savaşın son dakikalarını yaşadığımızı düşünen Hüseyin Şükrü, Yunanistan'ın askeri faaliyetlerini durdurduğu an siyasi ilişkilerin tekrar başlayacağını, bu nedenle İstanbul Hükûmeti'nin hazır olması gerektiğini söylüyordu.²³⁰ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü

²²⁷ Hüseyin Şükrü, “İntak-ı Hak”, **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Eylül 1921, nr. 14516, s. 2.

²²⁸ Levent Ürer, **Mondros'tan Mudanya Mütarekesi'ne Türk Dış Politikası**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, Şubat 2005, s. 180-182.

²²⁹ Hüseyin Şükrü, “Yükselen Nur”, **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Eylül 1921, nr. 14525, s. 2.

²³⁰ Hüseyin Şükrü, “Son Safha”, **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Eylül 1921, nr. 14526, s. 2.

Bey, Ankara'yı bir politika merkezi olarak kabul etse de savaş durumu sona erip, siyaset rayına oturduğunda İstanbul'un tekrar kontrolü ele alacağına emindi.

Sakarya'daki Türk zaferi başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'nde de ciddi bir kırılma ve perspektif değişikliğine yol açtı. İngiliz Hariciyesi, Yunanların yıprandığının ve ekonomik olarak dibi gördüklerinin farkındaydı. Öte yandan yeni gelir kaynakları yaratan ve Bolşeviklerden destek gören Anadolu Hareketi ise ordusunu güçlendirmekteydi. Bu şartlar altında İtilaf Devletleri, Anadolu'daki Türk-Yunan savaşında tarafsız kalacaklarını daha yüksek sesle dillendirmeye başladılar. Nitekim Eylül 1921'de Eskişehir'in 50 km doğusuna çekilen Yunanistan, İtilafların savaşa müdahale etmesini talep etti. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Sevr Antlaşması'nda ciddi değişiklikler yapılacağını ve arabuluculuk rolü üstleneceklerini bildirerek tarafsızlık ilkesini tekrarladı. İtilaf Devletleri, İzmir'in Hristiyan bir vali ve Avrupalı jandarmalarca idare edilmesini, buna karşılık Trakya'daki sınırın Çatalca yerine Midye-Enez hattına çekileceğini ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu tahliye etmesini önermekteydiler. Özetlemek gerekirse Sakarya zaferi, Avrupa'ya Türklerin tehdit ve baskılarla Sevr'e imza atmayacaklarını göstermişti. Neticede Avrupa, bu muharebenin ardından "değneğin ucunu" Atina Hükûmeti'ne de göstermeye ve gerçek tarafsızlık yolunda ciddi adımlar atmaya başladı.²³¹

Sakarya Muharebesi'nin ardından ilk defa "başkumandanımız" dediği Mustafa Kemal Paşa'nın, askerî liderliğini kabul eden Hüseyin Şükrü Bey'e göre Türklerin bu saatten sonra tek hedefi düşmanın yurttan atılmasıydı. Barışa çıkan yolun tek olduğunu ve mutlaka Ankara'dan geçtiğini vurgulayan Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa ile Kral Konstantin'in bir araya gelerek Anadolu meselesini görüşmeleri gerektiğini önermekteydi. Ona göre bu ihtimal hayata geçmediği ve vatanımızın üzerinde düşman postalları gezmeye devam ettiği müddetçe barış yolu açık değildi. Talihin bizim lehimize döndüğünü ve bu nedenle Yunanlardan gelecek arabuluculuk tekliflerinin kabul edilmemesi gerektiğini savunan Şükrü Bey, Yunan Kralı I. Konstantin'in direkt olarak Mustafa Kemal Paşa'dan barış talep etmesi gerektiğini, ancak o zaman

²³¹ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 270-273.

Türklerin hakkı olandan fazlasını isteyebileceğini söylemekteydi.²³² Sakarya Meydan Muharebesi ve alınan zaferle birlikte Hüseyin Şükrü, Ankara'nın siyaseten liderliğini onaylamıştır. Nitekim M. Kemal Paşa'nın bir devlet başkanı gibi Kral Konstantin'in karşısına çıkmasını istemesi Şükrü Bey'in artık barış umutlarını tamamen Ankara'daki ricale ve M. Kemal Paşa'nın şahsına bağladığının göstergesidir.

Sakarya'da alınan zaferin ardından Ankara Hükûmeti'nin olası bir kış harbi için hazırlandığını ve bu hazırlıkların dünyaya dirayetimizi ve azmimizi gösterebilmemiz açısından çok kıymetli olduğunu bildiren Hüseyin Şükrü, hem İstanbul'daki Rumların hem de Atina'daki Yunan Meclisi'nin Kral'dan ve ordudan umutlarını kestiklerini söylüyordu. Ayrıca Yunanistan'daki bu dağılmaya karşılık, İstanbul ve Ankara'nın sulh konusunda aynı görüşte olduğunu ve Yunanların inatçı bir tavırla savaşa devam etmeleri durumunda, İtilaf Devletleri'yle aramızdaki ilişkileri kuvvetlendirmemiz gerekiyordu.²³³ Hüseyin Şükrü Bey'e göre 1921'in sonlarına doğru millî davamız, eski karanlık günlerini geride bırakmış ve Mütareke dönemi boyunca gidilen dertli yolun sonuna yaklaşılmıştır. Savaştan vazgeçmediğimiz müddetçe arzu ettiğimiz barışa daha fazla yaklaşacağımızı düşünen Şükrü Bey, Sakarya zaferinden sonra İzmir ve Edirne'yi geri alacağımıza kesin olarak inanmaktadır.²³⁴

Mütareke süresince Fransızlar, Antep, Hatay, Maraş, Urfa ve Çukurova'da büyük bir direnişle karşılaşınca bölgenin elde tutulmasının yarardan çok zarar getireceğini anladılar ve hem Fransız kamuoyu hem parlamento hem de işgal komutanlığı daha fazla maddi ve manevi külfet altına girmemek için Suriye dışında kalan işgal sahasını terk etme kararı aldılar. Böylece hem Anadolu'daki belirsizliğin uzaması hem de Fransızların bölgede yaşadıkları kayıplar, Aristide Briand Hükûmeti'ni Ankara'yla uzlaşma yoluna sevk etti. Sonuç olarak Fransa, Anadolu Hareketi'yle uzlaşmak ve bölgeyi tahliye etmek için Mart 1921'de Franklin Bouillon başkanlığındaki bir heyeti Ankara'ya gönderdi. İkili müzakereler sürecinde Mustafa Kemal Paşa, Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını Fransız heyete bir kez daha bildirdi.

²³² Hüseyin Şükrü, "Tavassut Dilenciliği", **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Eylül 1921, nr. 14534, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Tavassut İstemiyoruz", **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Eylül 1921, nr. 14536, s. 2.

²³³ Hüseyin Şükrü, "Anadolu'nun Azmi", **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Ekim 1921, nr. 14556, s. 2.

²³⁴ Hüseyin Şükrü, "Sulhe Doğru", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Ekim 1921, nr. 14570, s. 2.

Franklin Bouillon da Misak-ı Milli'yi detaylıca inceleme fırsatı buldu. Sakarya zaferiyle elini daha da güçlendiren Anadolu Hareketi, en sonunda 20 Ekim 1921 günü Fransız heyetiyle beraber Ankara Antlaşması'nı imzalamayı başardı. Böylece İtilaf Devletleri'nden biri Anadolu Hareketi'ni diplomatik zeminde kabul ederek uzlaşma yolunu tercih etti.²³⁵

Fransa'yla imzalanan antlaşmadan sonra arzu ettiğimiz barışa kavuşabilmek için atmamız gereken iki adım kaldığını söyleyen Şükrü Bey'e göre bunlardan ilki Yunanları Anadolu'daki istila girişimlerinden vazgeçirmek, ikincisi ise istediğimiz sonuca ulaşp İtilaf Devletleri'yle tam bir uzlaşmaya varmaktır. Fransa'nın elinde "Kilikya" bölgesi gibi bir koz olmasına rağmen anlaşma sağlanabildiyse aynı şeyin İngilizlerle de yapılabileceğini düşünen Hüseyin Şükrü, Londra ile anlaşabilmek için güney sınırimızın Irak'a temas eden kısmında karşılıklı ekonomik çıkarların göz önünde tutulacağı bir pazarlık önermekteydi. Fransa gibi İngiltere'yle de anlaşılırsa bütün büyük devletlerin aradan çıkmış olacağını ve karşımızda sadece Yunan ordusunun kalacağını bildiren Şükrü Bey'e göre bu ihtimalin gerçekleşmesi demek, rollerin tamamen değişmesi ve Yunanistan'ın bizim Mondros sonrasında düştüğümüz duruma düşmesi demektir.²³⁶

Günler ilerledikçe gelmeyen barış haberi ve Yunan ordusunun Anadolu topraklarını terk etmemesi, savaşın en az bir kış daha uzayacağını göstermişti. Bu koşullar altında pozitif bir bakış açısıyla okuyucularına moral vermeye çalışan Hüseyin Şükrü Bey, Kral Konstantin ve Atina kabinesinin Avrupa'nın "tecrid"ine uğradıklarını ve bütün şartların Türkler lehine döndüğünü yazıyordu. Ayrıca Anadolu tahliye edilir edilmez, Yunanistan'ın sebebiyet verdiği maddi ve manevi hasarı tamir etmesini talep eden Şükrü Bey'e göre Yunanlar yaptıklarının bedelini ödemezse Gunaris kabinesinin Cemiyet-i Akvam'la olan ilişkileri de sarsılacaktı.²³⁷

1922'nin ilk günlerinde İtilaf Devletleri'nin Şark Meselesini çözüme kavuşturmak adına Paris'te bir kez daha toplanacakları haberi duyuldu. Bu haber

²³⁵ Hasan İzzet Altınanıt, **İşgal: Kemiğe Dayanan Bıçak**, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, Ocak 2016, s. 115-117.

²³⁶ Hüseyin Şükrü, "Tasfiye", **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Ekim 1921, nr. 14574, s. 2.

²³⁷ Hüseyin Şükrü, "En Doğrusu", **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Kasım 1921, nr. 14585, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Akıl ve Mantık", **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Kasım 1921, nr. 14590, s. 2.

üzerine Ankara Hükûmeti, Yusuf Kemal Bey'i Avrupa başkentlerine gönderip İtilaflarla olan ilişkileri iyileştirme kararı aldı. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Ankara'dan gelen görüşme talebini kabul ederken İstanbul Hükûmeti'nin de ayrı bir heyet yollayabileceğini bildirdi. Curzon'un bu beyanı sonrası Sadrazam Tevfik Paşa, İzzet Paşa önderliğinde ayrı bir heyet tertip edip Avrupa'ya gönderme kararı aldı. Heyetlerin hazırlanmasının ardından Ankara temsilcisi Yusuf Kemal Bey, önce İstanbul'a uğrayıp Vahdettin ile bir görüşme gerçekleştirdi. Ancak padişah, Anadolu Hareketi'nin önerilerini ciddiye almadı. Nihayetinde mart ayının başında hem Ankara hem de İstanbul heyetleri Avrupa başkentlerine doğru yola çıktı. Londra'ya ulaştığında Curzon yüz yüze görüşme şansı bulan Yusuf Kemal Bey, Türklerin Sovyetlerle siyasi bir ittifak içinde olmadıklarını, kimseyi tehdit etmediklerini ve yalnızca Misak-ı Millî sınırları dahilinde bağımsızlık istediklerini İngiliz politikacıya bildirdi. Lord Curzon ise görüşme boyunca Boğazlar Meselesini ön planda tutup, Türk-Sovyet münasebetlerinin samimiyeti konusundaki çekincelerini dile getirmişti. Yusuf Kemal Bey'e karşılık İzzet Paşa da seyahati sırasında yaptığı görüşmelerde neredeyse tamamen Misak-ı Millî esaslarını savunmuştu. Ancak bu süreçte iki Türk heyetiyle yapılan müzakerelerden de olumlu bir sonuç çıkmadı ve Şark Meselesindeki muallak vaziyet devam etti.²³⁸

Şükrü Bey, barış görüşmeleri için Avrupa'ya gönderilen Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa'nın memleketin geleceği için ortak düşüncelere sahip olduklarını ve ne İstanbul'un ne de Ankara'nın, çoğunluğu Türk olan bölgelerin Türklerde bırakılması esassından başka bir seçeneği kabul etmeyeceğini bildirmiştir. İzmir ve Edirne meselelerinde de iki ricalin aynı fikirde olduğunu söyleyen Şükrü Bey'e göre Türklerin iç çatışmalarından yararlanma planı yapan Yunanistan'ın hevesi kursağında kalacaktır. Yapılacak görüşmeler boyunca Yusuf Kemal Bey ve İzzet Paşa'nın "mütekâbilen (karşılıklı olarak)" birbirlerine destek olacaklarını ifade eden Hüseyin Şükrü, tıpkı Londra Konferansı'ndaki Tevfik Paşa ve Bekir Sami Bey uyumu gibi, bu seyahatte de iki hükûmetin Türklüğün sesini ortak şekilde duyuracağına inanmaktaydı. Ona göre

²³⁸ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, 3. bs, Ankara, TTK Yayınları, 1995, c. II, s. 219-224.

“İstanbul’u Ankara’ya karşı göstermek ve bu yolda propagandalara germi vermek (kızıştırmak) devresi artık kapanmış bulunuyor” idi.²³⁹

Anadolu’daki Türk-Yunan Savaşı’nın bir çıkmaza doğru sürüklendiğini düşünen İtilaf Devletleri, 1921’in sonlarından itibaren iki ülke arasında arabuluculuk arayışlarına başlamıştır. Nihayetinde 22 Mart 1922 günü Paris’te bir araya gelme kararı alan İtilaf Devletleri, herkesin kabul edebileceği bir proje hazırlayıp Şark Meselesini tamamen kapatmak istemişlerdir. Paris’teki toplantı öncesinde Yunanistan, hem mali hem de mental açıdan yıpranmış, hatta Başbakan Gunaris’in koltuğu dahi sallanmıştır. Öte yandan Ankara Hükûmeti ise Misak-ı Millî haricinde bir çözüme sıcak bakmayacaklarını bildirmiştir. Nitekim Paris’teki toplantıdan çıkan kararlara göre Yunan ordusu, İzmir’i dört ay içerisinde boşaltacak ve Türk egemenliğinin yeniden tesisi için yeni bir mütareke imzalanacaktı. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının Asya tarafı uluslararası denetime tabi tutularak Türklere geri verilecek ve Yunanlar çoğunluk olduğu bölgeler hariç, Doğu Trakya’daki askerlerini tahliye edecekti. Ayrıca İtilaflar, Sevr Antlaşması’nın kapitülasyonlar, yargı sistemi ve ekonomik meselelerine ilişkin maddelerinde değişiklik yapılabileceğini de beyan etmişti.²⁴⁰

İtilaf Devletleri’nin Paris’te aldığı kararlardan memnun olmayan Şükrü Bey, Kafkas sınırlarımızın belirsiz bırakıldığı ve Cemiyet-i Akvam tarafından bir Ermeni müdahalesine zemin hazırlandığını düşünüyordu. Paris’te alınan kararları onaylamanın, Mütareke döneminin başındaki büyük Ermenistan hayallerini yeniden dirilteceğini savunan Hüseyin Şükrü’ye göre, İtilaf Devletleri çok yanlış bir kararla hala Birinci Dünya Savaşı’nın faturasını kesme gayretindeydiler. Bu gayretin sonucunda gerçek bir barış ortamı tesis edilemeyeceği kanaatinde olan Şükrü Bey, İtilafların ne Doğu’da ne de Batı’da hiçbir şekilde istediğimiz koşullara yaklaşmadığını, üstüne bir de azınlıklar için altından ne çıkacağı belirsiz “elastiki” isteklerde bulunduklarını söylüyordu. Ona göre Avrupa’daki ricalimiz “feyizli” bir karar almalı ve üç senedir akıttığımız kanları “heder” etmemeliydi.²⁴¹

²³⁹ Hüseyin Şükrü, “Yeni Heyet”, **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Mart 1922, nr. 14696, s. 2.

²⁴⁰ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. II, s. 246-247 ve 250.

²⁴¹ Hüseyin Şükrü, “Vuzuh”, **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Mart 1922, nr. 14723, s. 2.

Anadolu'nun göbeğinde "İslam kasaplığı" yapılırken, kimsenin Türklere sakin bir şekilde azınlıklar hukuku, sınır düzenlemesi ve ekonomik bahislerden söz ettiremeyeceğini söyleyen Hüseyin Şükrü, Ankara'nın Yunanistan'ın Anadolu'daki katliamını ön plana çıkaran politikasını takdir ediyor ve İtilaf Devletleri'nden Anadolu'daki Müslümanların hayatlarının garanti edilmesini istiyordu. Ona göre Avrupa, bölgedeki kontrolü sağlamalı ve barış görüşmeleri tekrar başlamadan önce Anadolu'ya gözetleme komisyonları gönderilmeliydi.²⁴²

İki taraf arasında barış görüşmeleri devam ederken Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gunaris'i hedef alan Hüseyin Şükrü, bu şahsın Avrupa'nın baskısı nedeniyle barış maskesi takan bir savaş çığırtkanı olduğunu söylüyor ve Yunanların bir yandan Anadolu'yu boşaltacaklarını bildirirken, bir yandan da İtalyanların terk ettikleri arazilere yerleşmeye çalıştıklarını belirtiyordu. Yunan Hükûmeti'nin Gabriele D'Annunzio'nun Fiume'de izlediği yolu²⁴³ takip ettiğini düşünen Şükrü Bey'e göre Atina kabinesi önce göstermelik bir tahliye kararı alacak ancak bütün teçhizat ve mühimmatlarını Anadolu'da bırakacaktı. Ardından ordu terhis edilecek ama askerlerin büyük kısmı gönüllü olarak bölgeye yerleşerek yerel Rumlarla birleşip planlı bir millî ayaklanma başlatacaktı. Kısaca Şükrü Bey'in bu tezine göre Yunanlar, Anadolu'da Türk ilerlemesini yapay bir millî isyan ile durdurmak istiyordu.²⁴⁴

Hüseyin Şükrü Bey'in Fiume tezini öne sürmesinden iki hafta sonra Yunan Başbakanı Gunaris görevinden ayrıldı. Bu istifanın gayet doğal olduğunu düşünen Şükrü Bey, Yunanların güçlerinden çok daha ağır bir yük taşımaya çalıştıklarını ve sonuç olarak siyaseten yıkılmaya başladıklarını söylüyordu. Eski Başbakan Venizelos'un, Kral Konstantin'in ve nihayetinde de Dimitrios Gunaris'in Yunan halkına verdikleri terhis vaatlerini tutmayarak milletini seferberlik derdine sevk

²⁴² Hüseyin Şükrü, "Ankara'nın Cevabı", **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Nisan 1922, nr. 14747, s. 1.

²⁴³ Fiume şehri, Dalmasya kıyılarındaki önemli konumu ve İtalyan-Hırvat karışık nüfus yapısı nedeniyle Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetini meşgul etmiş konulardan biri olmuştur. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bölgede hakimiyet iddia ederken İtalyan şair Gabriele D'Annunzio ve komutasındaki askerler şehre girip bağımsız bir yönetim ilan etmişlerdir. G. D'Annunzio'nun on dört aylık Fiume Devleti nihayetinde Kasım 1920'de imzalanan Rapallo Antlaşması ile son bulmuş ve İtalyanlar bir kısım Dalmasya adalarına sahip olurken Fiume'ye bağımsız şehir statüsü verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 2, Haziran 2017, s. 430.

²⁴⁴ Hüseyin Şükrü, "Yunan Dolabı", **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Nisan 1922, nr. 14753, s. 1.

ettiklerini bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre Yunan halkı, bu politikacıların hesabını teker teker kesmişti. Sadece Gunaris değil, Yunanistan Başkomutanı Anastasios Papulas'ın da görevinden uzaklaştırılmasıyla umudunu iyice arttıran Hüseyin Şükrü, Türklüğün yıldızının parlamaya başladığını ve Anadolu'daki fırtınanın yalnız Gunaris ve Papulas'ın değil, Kral Konstantin'in bile "kafasını koparacak" kudrette olduğunu söylüyordu.²⁴⁵

Atina ricalindeki değişikliklerden sonra gözlerini Ankara'ya çeviren Hüseyin Şükrü Bey, Fevzi Paşa'nın asli makamı olan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye geri döndüğünü ve Rauf Bey'in de Vekiller Heyeti Başkanlığına geldiğini haber veriyordu. Bu değişikliği bir buhran olarak yorumlayan Şükrü Bey, tayinlerin sebebini şöyle açıklamaktaydı: *"Şimdiye kadar Heyet-i Vekile erkânı makam-ı riyaset tarafından irae olunan namzedler meyanından seçilmekte idi. Yani Millet Meclisi'nin nuzzarı tayin hususundaki salahiyet-i vâsisine bir nevi hudud çizilmiş idi. Bittabi bu hudud sırf nazari bir mahiyete haiz idi. Hakikat halde ise Büyük Millet Meclisi'nin Reisi meclisteki cereyanları nazar-ı itibara almadan ekseriyet kazanması ihtimali olmayan zevatı ileri süremezdi. Namzedleri heyete arz etmeden evvel, reis, muhtelif zevat, sahib-i nüfuz rical ile temas eder ve temayülât-ı umumiyeğe ihatalı bir tarzda vakıf olduktan sonra muayyen bir liste arz ederdi. Zahiri ve nazari de olsa böyle bir tehdid-i salahiyete meclis boyun eğmekte devam etmek istememiş ve Heyet-i Vekile intihabına mütemellik kanunun müzakeresi esnasında buna müteferri olan birinci maddeyi red etmiştir."* İktidardaki hareket alanı kısıtlanan Fevzi Paşa'nın başkalarının aksine koltuğunu kolaylıkla terk edebildiğini söyleyen Şükrü Bey, makamın yeni sahibi Rauf Bey'e de övgüler dizmiştir. Rauf Bey'in Bahriye'deki başarıları ile özellikle Balkan Harbi yıllarında millete ümit verdiğini ve Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyet içinde açık ve mert tavırlarıyla ilgi topladığını söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre Rauf Bey, o günkü şartlara göre "ehven" bir antlaşma imzalamıştır.²⁴⁶

1922'nin Temmuz ayı itibarıyla Yunan ordusunun askerî gücünü hala kanıtlamadığını ama buna rağmen Anadolu'da özerk bir devlet kurmaya çalıştığını

²⁴⁵ Hüseyin Şükrü, "Yunan Buhranı", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Mayıs 1922, nr. 14768, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Papulas", **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Haziran 1922, nr. 14786, s. 2.

²⁴⁶ Hüseyin Şükrü, "Ankara'da", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Temmuz 1922, nr. 14824, s. 1.

söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre ordusunu beslemekten bile “aciz” olan Atina Hükûmeti, konumuna bakmaksızın büyük devletler gibi politik oyunlar kurmaya çalışmaktadır: *“Atina’dakiler ne kadar müzakere ederlerse etsinler, ne kadar mukarrerat ittihaz eylerlerse eylesinler şu kıyas-ı mukassem demir pençelerinden kurtulmak imkanı yoktur: Ya harb ve taarruz ile Türk’ün mukavemet-i hakikiyyesini kırmaya teşebbüs ederek o zaman şartlarını galip sıfatıyla tekrar ederler, yahut ki - ikinci şıkkı tahakkuk etmişler- Türklüğün ve cihan-ı medeniyetin hanında ve istihfafları arasında bütün Anadolu ve Trakya’yı tahliye ederler”* diyen Şükrü Bey’e göre hem ilahi güç, hem de askerî güç Türklerden yanaydı. Dolayısıyla siyasi sahnedeki yardımcıların da çoğalmasıyla beraber 1922’nin sonbaharında ikinci seçenek hayata geçecekti.²⁴⁷

Büyük Taarruz öncesi Türk ve Avrupa basınlarında yayılan Yunan taarruzu dedikodusunu değerlendiren Hüseyin Şükrü, Papusas’ın yerine tayin edilen Yunan orduları Başkumandanı Yorgos Hacıanesti ve ordusunun Trakya üzerinden Çatalca’ya yürüyüp İstanbul odaklı bir savaş planı çizdiklerini ve bunun bir söylenti olarak basına yayıldığını bildiriyordu. Bu ihtimale karşı İstanbul Hükûmeti’nin tarihin en mesuliyetli yüklerinden birini omuzlarında taşıdığını ve başkent in güvenliği için her türlü askeri ve siyasi fedakarlığın yapılması gerektiğini söyleyen Şükrü Bey’e göre, altı yüz binden fazla Müslümana, hilafete ve saltanata ev sahipliği yapan bu şehir, Türkiye’nin düşünce merkezi, çarpan kalbi ve en hassas noktayıydı. Bu nedenle İstanbul’u düşmandan korumak en önemli meseleydi.²⁴⁸ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey, payitahtın korunması gereken en kıymetli merkez olduğunu ve burası için fedakarlıktan çekinilmemesi gerektiğini açıkça bildirmiş, koruma görevini ve olası Yunan taarruzuna karşı siyasi liderlik rolünü de İstanbul Hükûmeti’ne vermiştir. Bu makale Şükrü Bey’in Büyük Taarruz öncesinde de İstanbul Hükûmeti’ni denklemin içinde gördüğüne ve nihai kararı Babıali’nin vermesi gerektiğini düşündüğüne güzel bir örnektir.

Hüseyin Şükrü Bey’in Ankara’yla ilişkilerinden bahsederken son olarak değinmemiz gereken konu Cemal Paşa suikastı meselesidir. Ölüm haberinin ardından

²⁴⁷ Hüseyin Şükrü, “Vaziyeti Tahlil”, **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Temmuz 1922, nr. 14837, s. 2.

²⁴⁸ Hüseyin Şükrü, “Haşin Hakikat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Ağustos 1922, nr. 14845, s. 2.

Talat Paşa, Sait Halim Paşa, Bahaeddin Şakir ve Azmi Beyler gibi Cemal Paşa'nın da siyasi bir cinayete kurban gittiğini bildiren Şükrü Bey, bu tarz cinayetlerin hiçbir zaman olumlu sonuç vermediğini çünkü şahısları ortadan kaldırmakla fikirlerin yok olmayacağını söylemiştir. Kanun yoluyla cezalandırılması gereken kişilerin suikastlarla sokak ortasına yığılmalarının kamuoyunda olumsuz etki yarattığını ifade eden Hüseyin Şükrü, Sait Halim Paşa'nın cenazesini örnek göstererek Müslümanların bu konuda hassas olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca Talat Paşa cinayetinde Alman mahkemelerinin katili aklamak için bin bir türlü uğraşa giriştiğini, bütün Alman basınının açıkça cinayeti bulandırmaya çalıştığını ve nihayetinde katilin tahliyesine olanak sağlanıp Bahaeddin Şakir ve Azmi Beylerin de öldürülmesi için zemin hazırlandığını savunan Şükrü Bey, bütün siyasi katilleri nefretle kınamıştır.²⁴⁹

Bu makalenin en dikkat çekici özelliği Hüseyin Şükrü'nün ne Talat Paşa ne de adı geçen diğer İttihatçıların suikastları sonrasında bir fikir beyan etmemesidir. Görüldüğü üzere bu makalenin yazıldığı tarihte Şükrü Bey'in Anadolu Hareketi'ne olan tavrı olumludur ve Millî Mücadele'de dizginleri büyük ölçüde Ankara Hükûmeti eline almıştır. Dolayısıyla Şükrü Bey, Cemal Paşa gibi önemli bir figür hayatını kaybetmişken geçmişte eleştiriler yönelttiği İttihatçı şefleri anarak Anadolu Hareketi'yle olan bağlarını güçlendirmek istemiş olabilir. Üstelik elimizde bu tezimizi kuvvetlendirdiğine inandığımız bir hatıra da bulunmaktadır. Şükrü Bey'in yakın arkadaşlarından Refi Cevat, Demokrat Parti devrinde Talat Paşa'nın kemiklerinin İstanbul'a getirilmesi kararına binaen Şükrü Bey'in; *“Bu adamın kemiklerini getirtmek şöyle dursun, onun mensup olduğu İttihat ve Terakki'nin adını anmak ve onlara nisbet iddia etmek bile büyük bir ayıptır”* dediğini aktarmaktadır.²⁵⁰ Kısacası Şükrü Bey'in İttihat ve Terakki aleyhtarı tavrı Cumhuriyet devrinde de değişmemiştir. Bu nedenle dönemsel olarak Ankara'yla bağlarını geliştirmeye çalışan Hüseyin Şükrü, Cemal Paşa'nın vefat haberini bu amaç adına kullanmıştır.

Bu bölümü kapatmadan önce Hüseyin Şükrü Bey'in yakın dostu olan Musa Anter'in konuya ilişkin yorumunu da değerlendirmekte fayda vardır. Anter'e göre: *“Millî Mücadele'de İstanbul basını ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı Atatürk'e veryansın*

²⁴⁹ Hüseyin Şükrü, “Siyah Silsile”, **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Temmuz 1922, nr. 14834, s. 2.

²⁵⁰ Refi Cevat Ulunay, “Talat Paşa Merhum”, **Milliyet**, 20 Ocak 1962, nr. 4186, s. 3.

ediyor, Padişahı ve İngiliz himayesini istiyordu. Bir kısmı da çekingen ama hafiften Atatürk'ü tutuyordu. İşte Şükrü Baban, bunlardandı."²⁵¹ Şu ana kadar açıklamaya çalıştığımız üzere Anter'in bu yorumu yeterli değildir. H. Şükrü Bey, Millî Mücadele'nin ilk anlarından itibaren idare merkezi olarak İstanbul Hükûmeti'ni kabul etmiştir. Amasya Görüşmeleri sırasında mebusluk girişiminin de etkisiyle Anadolu Hareketi hakkında ılımlı yorumlar yapmış ancak Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesiyle Anadolu'nun İstanbul'a tâbi olmasını ve İtilaf Devletleri'ni kışkırtmaması gerektiğini savunmuştur. Birinci İnönü Muharebesi ve Londra Konferansı aracılığıyla Anadolu Hareketi'nin siyasi ve askeri bir realiteye dönüşmesi, Hüseyin Şükrü Bey'i de bu gerçeği kabullenmeye sevk etmiştir. Nitekim Londra Konferansı'ndan 1922'nin yaz aylarına kadar hem Türk ordusuna hem de Anadolu Hareketi'ne destek verdiğini bildirmiş ancak harp durumu sonlandığında İstanbul Hükûmeti'nin tekrardan idareyi devralacağını düşünmüştür.

2.4. İTİLAFA DEVLETLERİ'NE KARŞI TUTUMU VE BEKLENTİLERİ

Bu bölümde çalışmamızın önceki kısımlarının satır aralarında aktardığımız bir konuyu detaylandırıp açıklığa kavuşturacağız. Bu konu Hüseyin Şükrü Bey'in Millî Mücadele boyunca İtilaf Devletleri'ne karşı tutumu ve Avrupa'dan beklentileridir. Tercüman-ı Hakikat'teki ilk günlerinde İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Türkiye'ye karşı tavrını ele alan Şükrü Bey, Britanyalı politikacının eskiden Şark Meselesini, İngiltere için bir "mevcudiyet" savaşı olarak görürken, artık "cihanşümul" bir dava olarak kabul ettiğini söylemektedir. Ayrıca ABD'nin bu meseleye müdahale etmediği takdirde, diğer İtilaf Devletleri'nin de Ortadoğu'yla ilgilenmeyeceğini düşünen Şükrü Bey'e göre 1919'un Ekim ayı itibarıyla siyasi durum Türkler açısından çok kötü değildir. Mütareke döneminin belirsiz hali devam ederse Avrupa'nın bölgeye daha fazla ordu ve donanma sevk etmesi gerektiğini, bu durumun da mali bir külfet

²⁵¹ Musa Anter, **Hatıralarım (1-2)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000, s. 285.

oluşturacağını söyleyen Şükrü Bey'e göre herkes için en mantıklı çözüm Türklere Türk toprakları üzerinde bağımsız bir ülke bırakmaktır.²⁵²

Bu yazısından birkaç gün sonra eski Nafia Nazırı Ferit (Tek) Bey'i politik meselelere çok fazla İngiltere odaklı baktığı hususunda eleştiren Hüseyin Şükrü, Ferit Bey'in İngilizlerde bulduğu "hasaili" diğer devletlerde de bulabileceğini söylemiştir. Fransa ve İtalya için de "mütalaa" kapısının açık olduğunu bildiren Şükrü Bey'e göre en doğru yol muhtelif çıkarlar arasında güçlü bir denge politikası uygulamak ve terazinin ayarını kimsenin leh ya da aleyhinde kaçırmamaktır. Tarihimizin denge siyasetiyle uyuştuğunu söyleyen Hüseyin Şükrü, Türklerin bu düsturdan uzaklaştığı zaman, Cihan Harbi gibi felaketlerin içine düştüğünü söylemiş ve Ekim 1919 itibarıyla izlenen siyasetin de aynı zihniyetin ürünü olduğunu savunmuştur.²⁵³ Önceden değindiğimiz üzere Şükrü Bey, aynı eleştirileri Damat Ferit Paşa'ya da yöneltmiştir. İlk Ferit Paşa kabinesinin dış politikada yanlış bir yol izlediğini düşünen Şükrü Bey, İngiltere'ye olan teveccühkâr tavrı kabul etmemiştir.

Denge politikasının bozulmasına ilişkin eleştirilerini Fransa güzellemleriyle destekleyen Hüseyin Şükrü, iki millet arasındaki dostluğu tarihten örneklerle anlatma gereği duymuştur. Fransa matbuatında Türklerin İstanbul'dan çıkarılması aleyhinde yayınlar yapıldığını bildiren Şükrü Bey, bu destekler için teşekkür ederken Fransız teveccühlerinin günlük çıkarlar uğruna değil, iki millet arasındaki kadim dostluğa binaen gerçekleştiğini söylemektedir. Almanlarla yapılan zoraki ittifakın aksine Fransızlarla tarih boyunca omuz omuza çarpıştığımızı söyleyen Hüseyin Şükrü, Berlin Hükûmeti'nin bizi "çürük" Avusturya ve "hain" Bulgaristan'a destek için uzak cephelere sürdüğünü, ancak Fransızların vaktinde en asil kanlarını bize destek için akıttığını savunmuştur. Fransa'nın Balkan Savaşı'nda bizim aleyhimize aldığı tavrın da dönemin Osmanlı Hükûmeti tarafından yanlış algılandığını düşünen Hüseyin Şükrü Bey'e göre Fransızların Balkanlardaki küçük devletlere verdiği destek, o dönemki müttefiki olan Rusya'ya yardımcı olabilmek için "zarureten" atılmış bir adımdır. Ancak dönemin Osmanlı kabinesi bu adımı Türk düşmanlığı olarak algılamış ve Edirne'nin geri alınma sürecinde Fransa'nın Rusya'yı yatıştırma çabalarını göz ardı

²⁵² Hüseyin Şükrü, "Lloyd George'un Nutku", **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Ekim 1919, nr. 13870, s. 1.

²⁵³ Hüseyin Şükrü, "Muvazene", **Tercüman-ı Hakikat**, 31 Ekim 1919, nr. 13877, s. 1.

etmiştir. Bu mazinin cezasını çektiğimizi düşünen Şükrü Bey'e göre Türkler artık Fransız kamuoyundan yararlanmalı ve onları arka plana atmamalıdır.²⁵⁴ Ayrıca Avrupa toplumu ile Türklerin yüzyıllardır temas halinde olduğunu belirten Hüseyin Şükrü, Batı basınında zaman zaman Türklük ve İslamiyet aleyhine yapılan haberlerin siyasi amaç taşıdığını ve samimi fikirler olmadığını savunmuştur. Ona göre İslam topraklarının bir kısmını bizzat yöneten Avrupalıların, Müslümanlara ve Türklere karşı “gafil” olmasının imkânı yoktur.²⁵⁵

16 Mart 1920 günü İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesiyle beraber Mondros sonrası dönemin politikalarını tekrar gündeme getiren Hüseyin Şükrü'ye göre ateşkes sonrasında kurulan İstanbul Hükûmetleri, İtilaf Devletleri'nin isteklerine uygun davranmamış ve İttihatçı geçmişin köprüleri yıkılarak savaş suçluları cezalandırılmamıştır. Hüseyin Şükrü Bey ayrıca Avrupa'nın bizden içişlerimizdeki asayişin temin etmemizi ve azınlıklara karşı “müsaidbahş” davranmamızı talep ettiğini, ancak bizim bunların hiçbirini gerçekleştiremediğimizi de düşünmektedir.²⁵⁶

Sevr Antlaşması'nın gündemde olduğu vakit, muahedenin haksızlığını İtalyan Başbakanı Francesco S. Nitti üzerinden anlatmaya çalışan Hüseyin Şükrü, İtalyan politikacının Sevr'in tatbiki için bir kuruş para harcamadığını, çünkü antlaşmanın barışı getireceğine inanmadığını söylemiştir. Fransız Başbakanı Alexandre Millerand'a göre ise Yunanistan'a Sevr'in uygulayıcısı değil, sadece İzmir ve civarını teskin görevi verildiğini ifade eden Şükrü Bey, bu politikacıların beyanlarından yola çıkarak Türkler için henüz her şeyin bitmediği iddia etmiştir. Ona göre İstanbul Hükûmeti, “rica” ve “istirham” politikasından ayrılmamalı ve antlaşmanın tadili için uğraşmalıdır.²⁵⁷

Hüseyin Şükrü Bey'in Avrupa'ya karşı ümitli ve olumlu tavrı Sevr Antlaşması'nda tadilat yapılmayacağını anlaşıldığından sonra kısa süreliğine değişmiştir. Kısa süreliğine dememizin nedeni Şükrü Bey'in bu yazısının ardından

²⁵⁴ Hüseyin Şükrü, “Fransa Matbuatı”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Ocak 1920, nr. 13952, s. 2.

²⁵⁵ Hüseyin Şükrü, “Amerika'nın İştiraki”, **Tercüman-ı Hakikat**, 8 Haziran 1922, nr. 14789, s. 2.

²⁵⁶ Hüseyin Şükrü, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 17 Nisan 1920, nr. 14037, s. 1.

²⁵⁷ Hüseyin Şükrü, “Tatbikat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 27 Haziran 1920, nr. 14101, s. 1.

Avrupa'ya karşı eski tavrına geri dönmesinden kaynaklıdır. Sevr'in imzalanmasından bir gün önce yayınlanan "Müsavat" adlı makalesinde, Avrupa'nın yıllarca derin karanlıklar içinde insanları soylarına ve mallarına göre sınıflara ayırdığını söylerken İslam Medeniyetinin müsavat hukukunu çok daha evvelden tesis ettiğini ifade etmiştir. Avrupa'da eşitlik ve müsavat meselesinin ancak iki buçuk asırlık bir geçmişi olduğunu ve İslam'ın yüksek gelenekleri diyar diyar yayılırken Batı'daki mahkemelerde şövaleyeler ile köylülerin birlikte yargılanmasının bile hakir görüldüğünü bildirmektedir.²⁵⁸ Şahsi kanaatimize göre bir daha benzer tonda Batı eleştirilerine rastlamadığımız Hüseyin Şükrü Bey'in bu makalesi, bütün beklentilerine rağmen Sevr'de tadilat yapmayan İtilaf Devletleri'ne karşı içinde tuttuğu öfkenin anlık bir tezahürüdür.

Bu makale haricinde Hüseyin Şükrü Bey, Avrupa'ya karşı hep olumlu bir tavır takınmış ve Türkiye'nin İtilaf Devletleri'ne Şark'ta yardım edebilecek bir destek unsuru olabileceğini savunmuştur. *"Şark'ta amil-i sulh ve sükûn olacak kuvvetli bir Türkiye, Avrupa muvazenesi için labüddür. Birçok cereyanların yolu Avrupa'ya gitmek için buradan geçer...miftah mesele ne Ankara'da ve ne de İstanbul'dadır"* diyen Hüseyin Şükrü, Şark'taki kaosu ancak Roma, Paris ve Londra'nın çözebileceğine inanmaktadır. Ona göre Doğu Medeniyeti ile Batı Medeniyeti birbirlerinden kopamayacak iki unsurdur ve bu iki unsuru yakınlaştıracak ülke Türkiye'den başkası değildir.²⁵⁹

Türklerin her zaman Doğu'dan gelebilecek bir komünizm tehdidine karşı kullanışlı olabileceğini düşünen Şükrü Bey, Türkiye'nin sadece askeri kuvvet olarak değil, Rus topraklarındaki milyonlarca dindaş ve ırkdaşı aracılığıyla da Sovyet tehlikesine karşı sağlam bir duvar olacağını bildirmiştir. Avrupa'nın şimdiye kadar Türklere hep silahla yaklaştığını söyleyen Şükrü Bey'e göre artık vakit, Batı'ya ne kadar "müfid" bir dost olabileceğimizi gösterme vaktidir.²⁶⁰ Batı, Yunanistan'a karşı Türkiye'yi tercih etmelidir. Çünkü askeri becerileri tartışılmayacak kadar ileri olan

²⁵⁸ Hüseyin Şükrü, "Müsavat", **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Ağustos 1920, nr. 14140, s. 1.

²⁵⁹ Hüseyin Şükrü, "Türk Meselesi", **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Aralık 1920, nr. 14254, s. 2.

²⁶⁰ Hüseyin Şükrü, "Vaziyet", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Aralık 1920, nr. 14275, s. 2.

Türklerin yerine Yunanlar tercih edilirse Avrupa, Doğu’da ihtiyacı olan sağlam seddi inşa edemeyecektir.²⁶¹

“Hükûmetimizden bilhassa rica ediyoruz, hiç olmazsa kavli teşebbüslerden geri durmasın (1.5 Satır Sansür) düvel-i muazzama bir his-i ali ile bitarafliklarını ilan etmişlerdir. Şu vaziyet-i müsadeden istifade etmek ve kabil-i lems haksızlıklara olsun meydan vermemek, artık uhdemize düşen bir vazifedir” diyerek İtilaf Devletleri’nin Anadolu’daki savaşta tarafsızlık ilan ettiklerini bildiren Şükrü Bey’e göre Yunan tarafı inat edip çözümü Avrupa’ya bırakmıyor, bu nedenle Anadolu’daki kavga bir türlü son bulamıyordu.²⁶² Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey, İtilaf Devletleri’nin Şark Meselesinin orta yerinde durduğunu ve onların müdahalesi olmadan bölgede nihai huzurun tertip edilemeyeceğini düşünmektedir.

“Beyoğlu” ve “Atina Matbuatı”nın Türkleri bütün Avrupa Medeniyetine düşmanmış gibi göstermeye çalıştıklarını, buna karşılık Türk ricalinin birinci hedefinin Batı’yla ipleri koparmadan iyi ilişkiler kurmak olması gerektiğini savunan Hüseyin Şükrü’ye göre Yunanlar kendi kendilerine Batı Uygarlığının savunucusu rolünü üstlenmişlerdir. Ona göre Yunanistan’ı, Anadolu’da bir sömürge siyaseti takip etmesi için hiç kimse zorlamamıştır. Nitekim Avrupalılar, Türk-Yunan Savaşı’nda net bir şekilde tarafsızlıklarını ilan etmişlerdir; “Elyevm bizim için en kuvvetli ve büyük amil düvel-i itilafiyenin musaraamıza seyirci kalmalarıdır. Şu dakikaya kadar bu babda bir tebeddül zuhur ettiğini gösterecek alamet mucip değildir. Binaenaleyh bütün Türkiye diplomasisi, Babialisile, Ankarasıyla, böyle bir imkanı yok etmeye çalışmakla mükelleftir.”²⁶³

Kütahya-Eskişehir Muharebesi’nin neticesinin belli olduğu günlerde benzer görüşlerini tekrar eden Hüseyin Şükrü, barışı tesis edecek güruhun Avrupa ricalleri olacağını vurgulamıştır; “Mamañih öteden beri iddia ettiğimiz vech ile bu Anadolu’daki mukatele sırf bir hanedan kralı meselesidir, Şark ukdesini nihayeten

²⁶¹ Hüseyin Şükrü, “Yol Büklümünde”, **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Şubat 1921, nr. 14332, s. 2.

²⁶² Hüseyin Şükrü, “Dahl Eden”, **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Nisan 1921, nr. 14378, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Buhran”, **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Mayıs 1921, nr. 14418, s. 2.

²⁶³ Hüseyin Şükrü, “Bir Manevra”, **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Haziran 1921, nr. 14429, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “İbham”, **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Haziran 1921, nr. 14438, s. 2.; Beyoğlu Matbuatı denilerek kastedilen İstanbul’da gayrimüslimler tarafından yayınlanan gazete ve dergilerdir.

çözecek olan büyük devletler İzmir ve Edirne'nin Türklüğünü kabul eylemişlerdir. Er ya da geç düvel-i itilafiye-i muzafferenin nokta-i nazarı galebe edecektir. Bütün milletlere hak-ı hayat ve istiklal tanıyan, asırlardan beri güm-nâm olmuş devletleri ihya, harita-i cihana Lehistan'ı, Çekoslovakya'yı ihda eden devletlerin Şark'ta âsardide, parlak maziye malik bir milleti yok etmek istemeleri kabil midir? ”²⁶⁴

Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebelerinin arasındaki bir vakitte, İngiliz Başbakanı Lloyd George'a bu defa eleştirel bir dille yaklaşan Hüseyin Şükrü, Britanyalı politikacının Avrupa çevrelerinde, Türklerin Ruslarla ittifak kurduğu algısını yarattığından yakınıyor ve sözde tarafsızlık kararının sadece Türkiye'ye işlediğini söylüyordu. Ona göre İtilaf Devletleri, kendi koydukları kurala karşı gelerek Yunanistan ile alışverişe devam etmekteydiler.²⁶⁵

Sakarya Muharebesi başladıktan sonra Şark Meselesinin kaderinin İtilaf Devletleri'nin katılacağı bir konferansla nihayete ereceğini bir kez daha tekrarlayan ve millet olarak barışa hazır olduğumuzu söyleyen Şükrü Bey'e göre Avrupalılar, “himayetkâr” ellerini Anadolu üzerine uzatırsa, Türkiye bölgede ciddi bir barış ve huzur unsuru olabilirdi.²⁶⁶ Sakarya zaferinin ardından ise Yunanistan'la ayrı İtilaf Devletleri'yle ayrı meselelerimiz olduğunu savunan Hüseyin Şükrü, Avrupa'yla olan hukukumuzun açık olduğunu ve halihazırda Fransa ve İtalya'yla büyük oranda mutabakat sağlandığını ifade ediyordu. Ona göre “*Şark mukadderatını tesbit edecek olan büyük içtimada düvel-i itilafiye ve mağlup Yunanistan ahz-ı mevki edecektir.*”²⁶⁷

“Türkler, Şark'ta bütün Avrupa için elzem bir unsur-u muhafazakardır. Büyük devletler mazisi, hali, metaneti tecrübe edilmemiş ufacak devletlere itimadlarını tevdi etmezler. Bir aralık Avrupa ve Amerika'nın fevkalade teveccüh ve himayelerine mazhar olan Erivan Hükûmeti ilk fırsatta Bolşeviklerin kucağına atılarak Garbı izab edecek en haşin harekete tevessül etmedi mi? Halbuki Türkler bu kadar sıkıntı ve hücumlara rağmen hala Bolşevikliğe dizginlerini teslim ettiler mi?” sorularını sorarak Türkiye'ye en sıkıntılı zamanında bile üstünlük kuramayan Yunanistan'ın, yarın daha

²⁶⁴ Hüseyin Şükrü, “Mücadelemiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Temmuz 1921, nr. 14478, s. 2.

²⁶⁵ Hüseyin Şükrü, “Boğuşma”, **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Temmuz 1921, nr. 14469, s. 2.

²⁶⁶ Hüseyin Şükrü, “Vaziyetimiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Eylül 1921, nr. 14521, s. 2.

²⁶⁷ Hüseyin Şükrü, “Tavassut İstemiyoruz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Eylül 1921, nr. 14536, s. 2.

büyük bir tehlikeyle karşılaştığında -Sovyet Rusya- tamamen dağılacağını söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre “Şark bekçiliği” görevi eninde sonunda Türklere kalacaktır. Bu bekçilik rolü için İngilizlerce çok kıymetli olduğu bilinen Boğazlar Meselesinde de fedakârlık yapmaya hazır olduğumuzu belirten Şükrü Bey, Şark'ta Türklerden daha iyi bir güvenlik kuvveti bulunamayacağını yinelemiştir.²⁶⁸

Fransa'yla imzalanan Ankara Antlaşması'nın ardından ülkece Fransız dostluğuna “meftun” olduğumuzu ifade eden Hüseyin Şükrü, bu antlaşmanın yedi yıldır karanlıklar içinde bulunan memleket için ilk ışık huzmesi olduğu kanaatindeydi. *Aristide Briand, Alexandre Millerand* ve *Pierre Loti* gibi isimlerin mütarekeden beri bizi savunduğunu ve Fransa'nın nihayet Türkiye'ye “tebessüm” ettiğini söyleyen Şükrü Bey'e göre Türk milleti, adı geçen şahısları ve zor günde gösterilen Fransız dostluğunu hiçbir zaman unutmayacaktı.²⁶⁹ Kanaatimize göre Hüseyin Şükrü Bey'in Türk-Fransız ilişkilerini bu denli romantize etmesi, Fransa'nın Osmanlı'ya destek olduğuna dair tarihten örnekler sıralaması ve daha önceki sayfalarda bahsettiğimiz İngiliz yanlısı dış politika eleştirileri -özellikle Damat Ferit Paşa'ya yönelik-, onun Fransa'yı İtilaf Devletleri arasında bir adım öne çıkardığını göstermektedir.

Hüseyin Şükrü Bey'in 1922 senesinin ilk aylarındaki gündem başlıklarından birisi de İtalya'nın Cenova şehrinde toplanan dünya ekonomi konferansıdır. İtilaf Devletleri dışında Sovyetler Birliği ve Almanya gibi dönemin siyasi ekosisteminin dışına atılmış ülkelerinin de katılımıyla evrensel bir önem kazanan konferans, Almanlar ile Rusları mecburi bir yol arkadaşlığına sevk etmiş ve İtilaf Devletleri müzakereler boyunca Alman delegasyonunu ciddiye almayıp, Ruslara karşı da sert bir tavır takınmışlardır. Nihayetinde Berlin ve Moskova arasındaki bu yakınlık Rapallo Antlaşması'yla taçlanmış ve iki devlet, resmi bir vesika ile İtilaf Bloğuna karşı ilk kez ciddi bir tavır takınmıştır.²⁷⁰ Bütün Avrupalıların bir araya geldiği bu konferansa Türklerin davet edilmemesi nedeniyle sitem eden Şükrü Bey, Batı Medeniyetiyle kırılmaz bağlarımız olduğunu, hatta bu bağların sağlamlığının Sevr gibi bir antlaşmada bile İstanbul ve çevresinin bize bırakılarak gösterildiğini söylemiştir. İstanbul ve

²⁶⁸ Hüseyin Şükrü, “Sulhümüz”, *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Eylül 1921, nr. 14544, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Mütareke?”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Kasım 1921, nr. 14583, s. 2.

²⁶⁹ Hüseyin Şükrü, “İlk İtilaf”, *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Ekim 1921, nr. 14569, s. 2.

²⁷⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 132.

boğazların sadece Doğu'yla Batı'yı değil, Hristiyanlık ve İslamiyet'i de birbirine bağladığını düşünen Şükrü Bey, Türk ricalinden konferansa katılmak için ellerinden gelen çabayı sarf etmesini istemiştir. Çünkü Anadolu ve İstanbul'da sükûn sağlanmadıkça dünya da huzura kavuşamayacaktır. Bu nedenle Türkler konferansa çağrılmadıkça toplantı noksan kalacaktır.²⁷¹

Avrupa'ya karşı sitemleri Cenova Konferansı'yla da bitmeyen Şükrü Bey, Batı'nın Anadolu'daki top seslerini engellemek için tedbir alması gerektiğini ve en etkili tedbirin de adil bir barış antlaşması olduğunu söylemiştir. *"Artık bu hailenin tekerrürüne meydan bırakmamak Garp aleminin uhdesine düşen bir vazifedir"* diyen Hüseyin Şükrü'ye göre Anadolu'da Yunanistan tarafından bir katliam yapılmaktaydı ve bunu durdurmak bir muahede meselesinden ziyade insanlık ve medeniyet meselesiydi.²⁷²

Büyük Taarruz öncesinde Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasındaki ilişkiye odaklanan Şükrü Bey, Yunanların İtilaf Devletleri adına çalıştığına inanmak istemediğini ancak bu ihtimal gerçekse, İtilafların Atina'ya tahsis edilen bu görevi Mart ayında yapılan Paris görüşmelerinde geri aldığını savunmuştur. İstanbul'a ulaşan dış basın telgraflarına göre Anadolu'da kurulacak özerk devlet -İzmir çevresinde- projesinin İtilaflar tarafından kabul edilmeyeceğini bildiren Hüseyin Şükrü, Rumluğun Türk çarkına kaptırılan elinin kurtarılamayacağını düşünmektedir. *"Bütün Asya-i suğra hatta Türkiye mukadderatı ancak düvel-i muazzamanın da iştirak edeceği umumi bir konferansta hal olunacaktır"* mesajını yineleyen Şükrü Bey, sulh imzalanmadıkça hiçbir muharibin işgal ettiği toprağın hukuki statüsünü değiştiremeyeceğini ve nihai barış yapılana kadar uygulanması planlanan hiçbir teşebbüsün hukuki geçerliliği olmayacağını bildirmiştir.²⁷³ Hüseyin Şükrü Bey'in 1922 yılındaki yazılarından anlaşılacağı üzere, İtilaf Devletleri'ne karşı tutumu önceki

²⁷¹ Hüseyin Şükrü, "Cenova ve Biz", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Ocak 1922, nr. 14660, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Bizsiz Cenova", **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Nisan 1922, nr. 14736, s.2.

²⁷² Hüseyin Şükrü, "Yeni Mühlet", **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Mart 1922, nr. 14700, s. 2.; Hüseyin Şükrü, Sansürlü, **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Mayıs 1922, nr. 14758, s. 2.

²⁷³ Hüseyin Şükrü, "Hayal ve Hakikat", **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Ağustos 1922, nr. 14841, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Bir Darbe Daha", **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Ağustos 1922, nr. 14854, s. 2.

senelere göre nispeten daha eleştireldir. Kanaatimizce bu eleştirel tavrı takınmasında Türk ordusunun elde ettiği zaferlerin payı büyüktür.

2.5. ŞARK MESELESİNE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

2.5.1. Sınırlar ve Boğazlar

Bu bölümde Hüseyin Şükrü Bey'in Şark Meselesi ya da kendi tabiriyle "Türk Sulhü" hakkındaki görüşlerini kronolojik bir düzende inceleyeceğiz. 1919'un sonlarında Avrupa matbuatında İzmir ve İstanbul'un kaderi hakkında muallak haberler yapıldığını ve bu iki şehrin geleceğindeki belirsizliğin Türklerin kalbinde derin yaralar açtığını bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre Anadolu'da geçici sıfatıyla yapılan işgallerin kaldırılmasını bekleyen millet, daha büyük sıkıntılara sürükleniyordu. Türklerin Mondros'u imzalarken milliyet prensibinin uygulanacağına inandıklarını ve bu nedenle İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'ya bir "namus borcu" olduğunu belirten Şükrü Bey, Türk çoğunluğuna sahip bölgeleri Türk hakimiyetinden koparan bu "gaddar" vesikanın barışı ve huzuru tesis edemeyeceğini savunmaktaydı. Ona göre yıllarca Şark ve Garp arasında köprü vazifesi görmüş Türk ırkı, adil bir sulhe kavuştuğu vakit zaten senelerden beri bıktığı harp fikrinden kopacak ve bölgede huzur yeniden sağlanacaktı.²⁷⁴

İngiliz ve Fransız devlet adamlarının, Doğu'daki belirsizliği sonlandırmak için görüşmeler yaptığı esnada masaya getirilen önerilerden birisi "Vatikan Formülü" idi. Bu formüle göre İslam Halifesi, İstanbul'da ikamet devam edecek ve şehir Vatikan gibi dini bir merkeze dönüştürülecekti. Buna karşılık Türklerin başkenti Anadolu içlerinde yeni bir bölgeye taşınacak ve siyasi merkez orası olacaktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un yaptığı bu öneri, dönemin Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından kabul edilmemiştir. Fransız politikacıya göre bu teklif "yarım yamalak" bir fikirdir ve ne Türkleri İstanbul'dan çıkarmaya yarayacak, ne de İstanbul'un net şekilde Türklere bırakılmasına sebep olacaktır.²⁷⁵

²⁷⁴ Hüseyin Şükrü, "Kati ve Acı Dakikalar", *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Aralık 1919, nr. 13937, s. 2.

²⁷⁵ Bilal N. Şimşir, *Ankara...Ankara: Bir Başkentin Doğuşu*, s. 63.

Konu üzerine fikirlerini beyan eden ve Wilson prensiplerinin altını çizen Hüseyin Şükrü, bu prensiplere göre İstanbul'un Osmanlı'dan koparılması için hiçbir neden bulunmadığını, aksine Türk çoğunluğuna sahip şehrin Osmanlı'nın başkenti olarak kalmasının elzem olduğunu savunmuştur. Mağlup konumda olduğumuz için boğazların açık kalması ve ticaret serbestisi konularında itiraz alanımızın olmadığını belirten Şükrü Bey, İstanbul'un "Küçük Asya"dan ayrı birer parçaymış gibi değerlendirilmemesi gerektiğini ve "Türk Sulhü" içerisinde mutlaka payitahtın da yer almasının zaruri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul için öne sürülen "Papalık" benzeri tekliflere de kesinlikle karşı çıkan Hüseyin Şükrü, Türk ve İslam geleneklerinde, Papalıktaki gibi "*idare-i cismaniyede mücerred bir riyaset-i rûhânîye tasavvuruna imkan yoktur*" diyerek padişahı halife sıfatıyla İstanbul'da bırakıp Anadolu'nun ücra bir köşesinde ayrı hükûmet başkanı bulundurmanın anlamsız olacağını, çünkü padişahın "riyaset-i cismaniye" sıfatının bir İtilaf Konferansıyla sökülemeyecek kadar kuvvetli olduğunu savunmuştur. Almanlarla ve Bulgarlarla yapılan barış antlaşmalarını da örnek gösteren Hüseyin Şükrü, mağlup devletler arasında yalnızca Türklerin başkentine göz dikilmesinin dünya kamuoyu tarafından hoş karşılanmayacağı kanaatindedir.²⁷⁶

Hüseyin Şükrü Bey, Mütareke dönemi boyunca gündemi genellikle Avrupa matbuatından takip edecek ve yorumlarını buralarda çıkan haberlere göre şekillendirecektir. Nitekim 1920 yılının ilk günlerinde Avrupa'dan gelen telgrafları değerlendirip barış kararlarının yakın bir zamanda açıklanacağını bildiren Şükrü Bey, Türklerin uzun zamandır büyük topraklarla süslü hayalleri olmadığını ve bu devirlerin geride bırakıldığını söylemiştir. Ona göre Türk Hükûmeti, eski politikalarını tamamen terk etmiş vaziyettedir ve iyi niyetlerini bildirmek için her türlü ıslahata ve teminata hazırdır. Kısacası istenilen tek şey "millî hudutlar dahilinde" bir barıştır. Ayrıca İstanbul'u Türklerden koparmak konusunda en hevesli tarafın İngilizler olduğunu ama Londra Hükûmeti'nin de tıpkı Fransızlar gibi bir "İslam İmparatorluğu" olduklarını unutmamaları gerektiğini belirten Şükrü Bey, İstanbul ve Boğazlar Meselesinde

²⁷⁶ Hüseyin Şükrü, "İstanbul", **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Ocak 1920, nr. 13940, s. 2.

Ruslara kulak verilmeden alınacak kararların uzun soluklu olmayacağını vurgulamıştır.²⁷⁷

Olabildiğince hızlı bir şekilde barışa kavuşup hayatın normal akışına dönülmesini, yazılarının temel gündem maddelerinden biri haline getiren Hüseyin Şükrü'ye göre Türk milleti daha Mondros'un imzalandığı gün "sulhe susamış" bir vaziyettedir. Devasa imparatorluk rüyalarından vazgeçmiş olan milletin yegâne amacı memleket dahilinde sakin, huzurlu ve faal bir unsur olmaktır. Mütareke denilen bu "şekl-i garip" dönemin Türk milletinin sırtına savaştanmış gibi büyük bir yük yüklediğini ve barışın hiçbir nimetinden faydalanamadığını belirten Hüseyin Şükrü'nün kanaatine göre diğer mağlup devletler barıştan kaçarken Türkler ilk günden beri nihai antlaşmayı talep etmekte, ancak İtilaf Devletleri her seferinde son sözü söylemekten çekinmekteydi. Bu nedenle arzu edilen barış, Türklerin gözü önünden bir "serap" misali kaybolmaktaydı.²⁷⁸

Önceki kısımlarda bahsettiğimiz gibi Şükrü Bey, İtilaf Devletleri'nin politikacıları tarafından verilen beyanlara büyük önem atfetmekte ve onların tebliğlerini ülke gündeminin orta yerine koymaktaydı. Buna paralel olarak Fransa Başbakanı Alexandre Millerand'ın, Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasına tepkili olduğunu bildirdiği bir makalesinde Fransız devlet adamından övgüyle bahsediyor ve Millerand'ın Türk milletinin kalbinde önemli bir makama sahip olduğunu söylüyordu. İtilaf Devletleri'nin Türklere eninde sonunda adalet getireceğine inanan Şükrü Bey, İstanbul'un tek başına Osmanlı'ya bırakılmasının yeterli olmayacağını ve payitahtın savunması için en azından Edirne'den başlayan bir hattın da mutlaka Türklere verilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Ona göre galip devletler, İstanbul özelinde adaletli davranmaya başlamıştı ve bu adalet hissi yakın zamanda İzmir ve çevresi için de zuhur edecekti.²⁷⁹

1920 yılının ilk aylarında sulhten yana epey ümitli olan Hüseyin Şükrü Bey, barış antlaşmasının yakın zamanda bir emrivaki ile Türklere tebliğ edileceğini düşünmekteydi. Israrla İstanbul'un tek başına Osmanlı'ya bırakılmasının eksik bir

²⁷⁷ Hüseyin Şükrü, "Vaziyet", *Tercüman-ı Hakikat*, 10 Ocak 1920, nr. 13946, s. 2.

²⁷⁸ Hüseyin Şükrü, "Mütareke Devam Ediyor", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ocak 1920, nr. 13956, s. 2.

²⁷⁹ Hüseyin Şükrü, "İlk Nur", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Şubat 1920, nr. 13976, s. 1.

karar olacağını savunan Şükrü Bey, bu kadim şehrin savunması için ideal bir “hinterlandın” da şahsımıza terk edilmesinin zaruri olduğunu bildirmekteydi. Sadece Edirne değil, Gümülcine, Drama ve Serez’in de büyük çoğunlukla Türk olduğunu, dolayısıyla bu bölgelerde yaşayan insanların oylarına başvurulması gerektiğini belirten Hüseyin Şükrü, bu “plebisit (referandum)” yönteminin sadece Batı Trakya’da değil, Anadolu’da işgal altında bulunan bütün bölgelerimizde yapılmasının zaruri olduğunu da eklemekteydi. Boğazlar Meselesinde ise önceki görüşlerini savunmaya devam etmekte ve dünya devletlerini içine alan bir ticaret serbestisini kabul etmemizin uygun olacağını vurgulamaktaydı.²⁸⁰

Aslında Hüseyin Şükrü Bey’in İstanbul konusundaki hassasiyeti dönemin Türk kamuoyuyla paralellik göstermektedir. Devletin merkezi olan İstanbul’un Osmanlı’dan alınabileceği ihtimali, Mütareke döneminin ilk aylarından itibaren halkın tepkisine neden olmuştur. 19 Mayıs 1919 günü Fatih meydanında toplanan elli bine yakın insan, İzmir başta olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerindeki işgalleri protesto etmiş, Halide Edip (Adivar), Hüseyin Ragıp (Baydur) ve Tahsin Fazıl gibi isimler, yaptıkları konuşmalarla işgal tehlikesinin İstanbul’a da yansıyabileceğinden bahsetmişlerdir. Bu protestoyu şehrin farklı bölgelerinde yapılan nümayişler takip etmiş ve nihayetinde 13 Ocak 1920’deki büyük Sultanahmet mitingiyle Türk aydınının ve halkın tepkisi doruğa ulaşmıştır. Rıza Nur ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beylerin konuşma yaptığı mitingde Anadolu’daki Türk siyasi bütünlüğünün parçalanamayacağı mesajı verilmiş ve Wilson prensiplerine atıfta bulunulmuştur.²⁸¹

Gerek İstanbul’da kurulması planlanan papalık projesinde gerekse Wilson prensiplerinin 12. maddesi gündeme getirildiğinde Türk kamuoyu ve basını, İstanbul’un kahir ekseriyetinin Türk ve Müslümanlardan oluştuğunu ve şehrin yabancı devletlerin kontrolüne bırakılamayacağını savunuyordu. Örneğin Celal Nuri, Yunus Nadi ve Velid Ebüzziya gibi isimler hem İzmir civarının hem de İstanbul’un haksızca işgal edildiğini, özellikle hilafet ve saltanat makamı olan İstanbul’un kesinlikle Türklerden koparılamayacağını vurguluyorlardı. Öyle ki Millî Mücadele karşıtı

²⁸⁰ Hüseyin Şükrü, “Kati Dakikalar”, **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Şubat 1920, nr. 13985, s. 1.

²⁸¹ Kemal Arıburnu, **Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri**, 2. bs., Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1975, s. 13-17, 61-69.

kimliğiyle tanınmış olan Ali Kemal dahi payitahtın Türklerden alınacağına ihtimal vermiyordu. Avrupa'nın İstanbul'u Türklerden almaları halinde yıllardır geliştirdikleri siyasi söylemi tahrip edeceklerini, bu nedenle payitahtın ve Anadolu'nun Batılıların "denetim" ve "refakatinde" Türklere bırakılmasının faydalı olacağını düşünen Ali Kemal, bu konuda yaptığı Türklük vurgusuyla Anadolu ahalisini Kuvayı Milliye'den uzaklaştırmaya çalışmıştı.²⁸² Buna karşılık Şükrü Bey'in İtilaf Devletleri ve Avrupa temelli Sevr analizleri, yapı olarak Ali Kemal gibi İtilafçı yazarların lisanına benzese de Millî Mücadele'ye karşı değişen tavrı ve Türklük vurgusu, onun Ali Kemal ve benzer görüştekilerden çok daha samimi olduğunun ispatıdır.

Nitekim İstanbul'un güvenliği hususunda Rumeli'de asker bulundurmamızın bir zaruriyet olduğu tezini ısrarla tekrarlayan Şükrü Bey, sadece payitahtın değil, boğazların güvenliği konusunda da Türklerin kilit noktada bulunduğunu ifade etmiştir. Boğazlarımızı, yabancı devletlere kıyasla çok daha maliyetsiz ve kolay bir şekilde koruyabileceğimizi düşünen Şükrü Bey'e göre memleket için kritik dakikalar yaşadığımız 1920 senesinin ilk aylarında, içerideki ihtiras ateşlerini söndürmezsek "istiklal ve efendiliğe layık olmadığımızı" bütün dünyaya göstermiş olacaktık.²⁸³

Sevr Antlaşması'nın içeriğine dair kararlar netleşip Osmanlı topraklarına ulaşmaya başlayınca Hüseyin Şükrü Bey'in yorumları daha karamsar bir hal almıştır. Antlaşmanın, geçmişteki kabahatlerimize oranla çok sert olduğunu söyleyen Şükrü Bey, bu vesikayla mazideki cehalet ve gururumuzun cezasını çekeceğimizi düşünmektedir. Cihan Harbi'ne katılma kararımızın, üç asırdır Osmanlı'yı bölme planları yapan Avrupa'nın eline büyük bir koz verdiğini ve Batı'nın bu antlaşmayla beraber Şark'ta yeni bir "Lehistan vaziyeti" yaratacağını bildiren Şükrü Bey'e göre, Sevr ile boğazlarından, limanlarından, demiryollarından, millî işlerinden ve ordusundan mahrum kalacak bir Türkiye, Şark'ta dengeyi sağlayacak unsurlardan biri olamazdı. Üstelik böyle bir antlaşmanın altına imza atacak bürokrat bulmak da imkansıza yakındı.²⁸⁴ Ayrıca Ermenilere bırakılması öngörülen dört Osmanlı

²⁸² Ramazan Erhan Güllü, **İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, s. 83-87.

²⁸³ Hüseyin Şükrü, "Londra Müzakerati", **Tercüman-ı Hakikat**, 27 Şubat 1920, nr. 13988, s. 2.

²⁸⁴ Hüseyin Şükrü, "Mevki", **Tercüman-ı Hakikat**, 8 Mayıs 1920, nr. 14058, s. 1.; Hüseyin Şükrü, Sansürlü, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Mayıs 1920, nr. 14066, s. 2.

vilayetinde halkın ezici çoğunluğunun Müslüman olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü, sadece şimdi değil Cihan Harbi öncesinde de Doğu'daki Ermeni nüfusunun %20'leri geçmediğini, bu nedenle milyonlarca insanın mazinin tozlu raflarına kalkmış bir hakimiyet hakkı için feda edilmek üzere olduğunu bildirmekteydi.²⁸⁵

Sevr'in enkazını okuyucularına açıklarken bütün Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Trakya, İzmir, Bağdat ve Basra'yı kaybetmek üzere olduğumuzu ve tarihte hiçbir devletin bu denli büyük toprak parçalarını aynı anda elden çıkarmadığını bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre kaybımız sonrası elimizde kalan tek şey kısıtlı sınırlarımız dahilinde rahat, serbest ve müstakil bir devlet olarak yaşamamıza izin verilmesi olacaktı. Sevr ile kurulması planlanan boğazlar komisyonunun adeta bağımsız bir devlet olduğunu ve İstanbul'un da bu devlete dahil edildiğini ifade eden Şükrü Bey, ne Damat Ferit Paşa'nın ne de başka bir Türk devlet adamının bu "hüccet-i idamın" altına imzasını koymayacağı görüşündeydi.²⁸⁶

Sevr hükümlerinin netleşmesinden sonra ümitsiz hatta teslimiyetçi bir tavır takınan Hüseyin Şükrü, İtilaf Devletleri'nin antlaşmayı tatbik etmekte gösterdiğimiz özveri sonucunda bazı maddeleri tadil edebileceğini, özellikle saltanat ve hilafet konusundaki hükümlerin muallak olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle İstanbul'un elimizde kalıp kalmayacağının yine Türklerin tavrına bağlı olduğunu, o yüzden yüzyıllardır takip ettiğimiz "ivicacı" yolları terk edip "saffet ve samimiyetle" attığımız imzaya sadık kalmamız gerektiğini söyleyen Şükrü Bey, bu politikayla iyi niyetimizin karşılığını alacağımızı düşünmektedir. Ayrıca memleketimizin birçok yardıma ihtiyaç duyduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre dürüst hal ve hareketlerimizle teveccühe mazhar olmazsak tehlikeli bir gelecek bizi beklemektedir. Ona göre vakit arazi genişletmek ve yeni fetihler peşinde koşmak vakti değil, elimizde kalan ufak ülkeyi imar edip gelecek nesillere özgür ve serbest bir memleket bırakma vaktidir. Eğer Türkiye, arazi meselelerinden daha ciddi olan eğitim ve asayiş konularına önem vermezse, yarın elinde kalan küçük toprakları da kaybedecek konuma düşecektir. Ona göre Sevr Antlaşması'yla Türklerin tarih sahnesindeki askeri

²⁸⁵ Hüseyin Şükrü, "Metin", **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mayıs 1920, nr. 14070, s. 2.

²⁸⁶ Hüseyin Şükrü, "İstiklal, Meşrutiyet", **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Haziran 1920, nr. 1487, s. 2.

rolü bitmiş ve ilmi rolü başlamıştır.²⁸⁷ Özetle Türk tarafının Sevr meselesine “samimiyet” ve “hüsn-ü nazar” ile yaklaşmasının Türk ve Müslüman çoğunluğun hislerini tatmin edebilecek bir tadilata sebebiyet verebileceğini düşünen Şükrü Bey; *“Uzun mesaib ile belleri bükülmüş olan Türkler artık vasi ümidler, gayri kabil-i tahakkuk hayaller peşinde koşmuyorlar”* diyerek bir kez daha galip devletlerin adil bir sulhle Türkiye’yi Şark’taki denge unsuru yapmasını talep etmiştir.²⁸⁸

Görüldüğü üzere antlaşmanın bir an önce tatbikini ve hayatın normal seyrine dönmesini talep eden Hüseyin Şükrü, barış konusunda yaşanan gecikmenin nedeni olarak Washington Hükûmeti’ni görmektedir. Başkan Wilson’un İtilaf görüşmelerine katılmadığını, hiçbir karar anında temsil edilmek istemediğini ve gıyabında bulunan çarelere de “ruy-i muvafakat” gösterdiğini bildiren Şükrü Bey; *“Nitekim Şark hududlarımız işinin son zamanlarda, büsbütün çetin ve dilhıraş bir safhaya dahil olmasında da biz Cemahir-i Müttehida’nın siyaset-i ta’vîkaranesinin bir tesirini görmek istiyoruz”* diyerek Ermenistan’ın “Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine” karşı savaş açtığını ve iki milletin şu an harp etmesindeki tek sebebin barış antlaşmasıyla beraber Şark hudutlarımızın açıklığa kavuşturulamaması olduğunu savunmuştur. *“San Remo’da içtima etmiş olan Loyd Corc, Milran, Nitti kararlarının kâbil-i temyiz ve istinkaf olabileceği bir kuvve-i aliye kabul etmemiş olsalardı bittabi o ihtilafı da şu veya bu tarzda hal etmek ıztırarında kalırlar ve bu suretle Şark hududlarımızı da tesbit ederek bize tevdi ettikleri vesikada kayd eylerler idi. Fakat Ermenilerin Amerika’da mazhar oldukları tarz-ı telakki ve kabul ve mister Vilson’un efkâr ve amal-i hususiyesine yakından vakıf olan rical-i müttefike-i mesule bilahare bahr-i muhitin öbür tarafından yükselecek her türlü sedayı teevvüh ve itiraza karşı kendilerini sıyanet edebilmek için bu pürüzlü işin halini Cemahir-i Müttehida Riyasetine terk ve tevdi ettiler ve Türkiye buhranının, doğrudan doğruya Avrupa’yı alakadar eden, aksamına bir nihayet vermek üzere, yarım da olsa, takarrür edebilen sulhü bize tebliğ ettiler.”* Ona göre Şark sınırimızda oluşturulan bu “iğlak” vaziyet Ermenileri “rica ve ümit”, Türkleri ise “havf ile rica” arasında bırakmıştır. Bu durumda kalan iki milletin birbirlerine karşı tozpembe davranmaması da normaldir. *“Şark cephesinde (?) mağlup*

²⁸⁷ Hüseyin Şükrü, “Vaziyet-i Hariciyemiz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Eylül 1920, nr. 14164, s. 1.

²⁸⁸ Hüseyin Şükrü, “Tadilat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Aralık 1920, nr. 14261, s. 2.

olan Mustafa Kemal kuvvetleri için şu hezimetini unutturacak bir muvaffakiyet zaruri olduğu gibi reis Vilson'un hükümlüğüyle kendilerine intikal edeceğinden emin bulundukları araziye hakk-ı tasarrufu temin için Ermenistan hükûmetinin de faaliyette bulunması tabii bulunduğundan bu iki halet-i ruhiye, öyle zannediyoruz ki, Şark hududlarındaki infilaka bir sebeb-i kati olmuştur.” Şükrü Bey’in kanaatine göre bu savaşa katılan bütün kuvvetler “rencide” olacak ancak Washington’un bir an önce kararını vermesi beyhude yere kan dökülmesini engelleyecektir.²⁸⁹

Hüseyin Şükrü Bey’in Ankara’ya karşı değişen tavrından önceki sayfalarda bahsetmiştik. Nitekim Londra Konferansı sırasında Ankara odaklı bir fikir beyan eden Şükrü Bey; “...Ankara’da büyük bir temerrüd ve hayalperestlik göreceklerini zan ve belki de maatteessüf ümid ve temenni edenler feci bir tarzda aldanmış olduklarını itiraf vaziyetindedirler” diyerek Anadolu’daki kadronun geniş imparatorluk hayalleri kurmadığını ve bunu resmi bir konferansla İtilaf Devletleri’ne bizzat bildirmelerinin memnuniyet verici olduğunu vurgulamıştır. Bekir Sami Bey’in konferansta 1913 sınırlarını talep ettiğini ve bu talebin hem tarihi hem dini hem de ırkı açıdan mantıklı olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü’ye göre Londra Konferansı’yla Anadolu Hareketi’nin İtilaf Devletleri için bir tehdit olmadığı kanıtlanmıştır.²⁹⁰

Londra Konferansı’nın ardından “Kilikya” olarak adlandırılan bölgenin tahliye edileceğini ve Türk çoğunluğunun ikamet ettiği yerlerin Ankara’ya teslim edileceğini bildiren Hüseyin Şükrü, İzmir ve Trakya meselelerindeyse hala tatmin edici bir adım atılmadığından yakınmıştır. Uzun süredir vurguladığı gibi İstanbul konusunda yine güvenliği ön plana çıkaran Şükrü Bey, payitahtta yaşayan insanların şehirlerini müdafaa edebilecek bir konumda bulunmaları gerektiğini, bu nedenle ABD Başkanı Wilson ile Mareşal Foş’un (*Ferdinand Foch*) askeri bir meclis toplayıp konuyu görüşmelerini istemiştir. Ayrıca İzmir konusuna Cemiyet-i Akvam’ın da dahil olacağını haber veren Hüseyin Şükrü, halihazırda ABD gibi büyük bir devleti bünyesine katamamış olan bu kurumun İzmir sorunu için yetersiz kalacağı kanaatindedir. Konferans hakkında son olarak “Bizce büyük teklifler üzerine meyus ve nevmid olmaya ihtiyaç yoktur. Çetin bir pazarlığın mebdeinde bulunduğumuzu

²⁸⁹ Hüseyin Şükrü, “Şark Hududlarımızda”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Ekim 1920, nr. 41205, s. 1.

²⁹⁰ Hüseyin Şükrü, “İtidal ve Temkin”, **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Şubat 1921, nr. 14337, s. 2.

unutmamak lazımdır” diyen Şükrü Bey, önceki görüşlerinin aksine Türk ordusunun zafer kazandığı bu tarihten sonra sulh meselesinin bir an önce tatbikinde ısrar etmemiş ve görüşmelerin vakit alacağını söylemiştir.²⁹¹

Yunanistan Hükûmeti’nin Londra Konferansı süresince İzmir ve Trakya için teklif edilen tahkikat komisyonunu reddettiğini ve meseleyi çıkmaz bir yola saptırdığını söyleyen Hüseyin Şükrü; *“Türkler sulh ve salaha ne derece teşne olduklarını meclis-i alinin davetine tehalükle icabat etmek ve ilk komisyon teklifini kabulde bir saniye tereddüd eylememekle ispat etmişlerdir. Kilikya’nın tahliyesi hakkında Fransızlarla akid olunan itilaf Ankara ricalinin ve murahhaslarının kendileriyle anlaşılmaz ve konuşulmaz adamlar olmadıklarını bilfiil ispat etmiştir”* diyerek Anadolu ile İtilaf Devletleri arasında kurulan olumlu temaslardan memnun olduğunu dile getirmiştir. Bunun dışında konferans boyunca Yunanların, Anadolu’yu tahliye hiçbir ciddi adım atmadığını ve Londra’daki toplantının Atina için adeta *“tahşit”* ve *“ikmal”* süresi kazandırdığını eklemiştir.²⁹² Avrupa’nın artık düzeni bozanlara ve tahkikat komisyonu tekliflerini reddedenlere karşı tavır alması gerektiğini savunan Şükrü Bey’e göre İzmir, Anadolu’nun bütünlüğü Edirne ise İstanbul’un güvenliği için vazgeçilmezdir. Dolayısıyla bu iki bölge olmadan Türk bekası ve payitahtı varlığını sürdüremeyecektir.²⁹³

Yunan Kralı I. Konstantin’in Anadolu’daki savaşı lehine sonuçlandırmak için görkemli bir törenle İzmir’e gelişinin ardından herkesin ciddi bir Yunan taarruzuna hazırlanması gerektiğini ifade eden Şükrü Bey, Atina Hükûmeti ve Konstantin’in bütün askeri gücüyle Anadolu sahasına yüklenerek Rumeli’deki sınırları boş bıraktıkları ve zaten Yunanistan ile arası kötü olan Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan’ın Türklerin alacağı bir zaferle Yunan hududuna hücum edebilecekleri fikrini ortaya atmıştır.²⁹⁴ Hüseyin Şükrü, bu manipülatif öngörüsünden iki gün sonra kaleme aldığı bir başka makalesinde ise daha sert ve net bir tavırla: *“Bizim hedefimiz, gayemiz, programımız malumdur. Türk olan eyaletleri Yunan boyunduruğundan tahlis, saf İslam muhiti İzmir ve Edirne’de ırkdaşlarımızı Rum esaretinden kurtarmaktır.*

²⁹¹ Hüseyin Şükrü, “Bir Suret-i Tesviye”, **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Mart 1921, nr. 14352, s. 2.

²⁹² Hüseyin Şükrü, Sansürlü, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Mart 1921, nr. 14357, s. 2.

²⁹³ Hüseyin Şükrü, “Elim Bir Sene-i Devriye”, **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Mayıs 1921, nr. 14412, s. 2.

²⁹⁴ Hüseyin Şükrü, “Taarruz...”, **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Haziran 1921, nr. 14439, s. 2.

*Davamızın bu safha ve şeklinde düvel-i muazzamaya temas ve taalluk eder hiçbir nokta yoktur” demiştir.*²⁹⁵

Kütahya-Eskişehir Muharebesi’ndeki mağlubiyetin ardından okuyucularına pozitif mesajlar vermeye çalışan Hüseyin Şükrü, İstanbul’un İtilaf Devletleri’nin elinde bir emanet olarak durduğunu ve Türk sulhü tamamlanınca şehrin gerçek sahibine teslim edileceğini söylemiştir. Ona göre halihazırda Türkler lehine teveccüh etmeye başlayan kamuoyu, Yunanistan’ın Anadolu içlerine ilerlemesi ve İzmir ile Trakya işgalinde ısrar etmesiyle tamamen bizim tarafına dönecektir. *“Şark-ı Karib meselesi, İstanbul ve boğazlar hakimiyeti öyle Konstantin’in birkaç şehir alarak birkaç kilometre kat-i mesafe eylemesiyle hal edilemez”* görüşündedir.²⁹⁶

Sakarya Muharebesi’nin ardından da görüşlerini tekrarlayan Şükrü Bey, Şark Meselesinin, Türk sınırlarını Türklere bırakmadan çözülemeyeceğini bildirmiştir. *“Bila şüphe Türk olduğu zahir olan İzmir, Edirne hududumuz dahiline ithal olunmadıkça silahı terk etmek imkânı mevcut değildir... Bu dava şu veya bu hükûmetin şu veya bu fırkanın değildir. İstanbul da Ankara da bu noktada müttefiktir ve bunun haricinde bir sulhe imza atacak idare ve hükûmeti millet bir hamlede başından silkerek yere serer”* diyen Hüseyin Şükrü, imza atmayla barışın gelmeyeceğini, örneğin Ferit Paşa’nın Sevr’i imzalamasının antlaşmanın tatbikine hiçbir katkıda bulunmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu saatten sonra faraza Anadolu Hareketi, İzmir ve Edirne’yi bıraksa bile milletin bırakmayacağını ve sinesinden Türk hudutları peşinde koşacak yeni bir rical çıkaracağını savunmuştur.²⁹⁷

Yunan ordusunun aldığı yenilgilerden sonra İzmir için özerk bir devlet formülü tertiplendiğinin ve Trakya’nın beş yıl mühletle İtilaf Devletleri kontrolüne verileceğinin haberlerini alan Hüseyin Şükrü, Yunanistan’ın savaşı çoktan kaybettiğini ve bu tekliflerin Sevr’den bile kötü olduğunu söylüyordu. Onun kanaatine göre Yunanlar, bir yerden feragat edip başka yerden kârlı çıkma peşindeydi. Ancak Eskişehir’deki mağlubiyetten sonra “çelikten bir imanla” İzmir ve Edirne’nin bırakılmayacağını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, taleplerimizden bir adım bile geri

²⁹⁵ Hüseyin Şükrü, “İnkişaf”, **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Haziran 1921, nr. 14441, s. 2.

²⁹⁶ Hüseyin Şükrü, “Osmanlı İmparatorluğu”, **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Ağustos 1921, nr. 14493, s. 2.

²⁹⁷ Hüseyin Şükrü, “İddialarımız”, **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Eylül 1921, nr. 14541, s. 2.

atmayacağımızı göstermişti.²⁹⁸ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey'in Türk ordusunun zaferlerinden sonra Ankara'ya karşı olumlu yönde değişen tavrı, onun barış antlaşması hakkındaki görüşlerine de sirayet etmiştir. Şükrü Bey, ilk günlerden beri Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Osmanlı Hükûmeti'ne bırakılmasını istese de bu taleplerini uzlaşmacı ve yumuşak bir dille beyan etmiştir. Ancak 1921'den itibaren kazanılmaya başlanan askerî zaferler, Hüseyin Şükrü'nün çok daha özgüvenli ve kararlı bir lisan kullanmasına sebep olmuştur.

1922 senesinin ilk aylarında Paris'te yapılan barış görüşmelerinde Anadolu'daki savaş halini durduracak yeni bir mütareke teklifi doğduğunu bildiren Şükrü Bey, bu yeni mütareke teklifine çok sert bir tavırla karşı çıkmış ve durumun oldukça saçma bir hal aldığını söylemiştir. Bu vakitten sonra yapılacak tek mantıklı hareketin Yunanistan'ı İzmir ve Edirne'den çıkartmak olduğunu ifade eden Şükrü Bey, tahliye tamamlandığında Türklerin barışa hazır bekleyeceğini, bu seçenek haricinde yeni bir mütareke teklifinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.²⁹⁹

Ancak Paris'te yabancı ricaller arasında dile getirilen mütareke teklifini sert bir şekilde reddeden, hatta bunu bir "tuzak" olarak niteleyen Hüseyin Şükrü, günler ilerledikçe konunun detaylarına vakıf olmuş ve müzakereci bir tavır takınmıştır. Teklifin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan geldiğini söyleyen Şükrü Bey, üç ay içerisinde bütün Anadolu'nun tahliye edileceğini ve İzmir'in durumuna tahliyeden sonra karar verileceğini aktarmıştır. Ona göre bu teklif Türk isteklerini çevreleyecek güce sahiptir. Ancak Türkler sadece Yunan askerinin tahliyesini değil, saltanat ve hilafet merkezi olan İstanbul'un da bir güvenlik çemberine alınmasını istemektedir. Bu nedenle Edirne ve Trakya'da da Türk askeri dışında bir kuvvet bırakılmamalıdır. Üstelik Curzon'un teklifinde Boğazlar Meselesinin belirsiz olduğunu vurgulayan Hüseyin Şükrü, Yunanistan'ın İzmir, Trakya ve boğazlardan temelli uzaklaştırıldığına dair garanti verilmesini talep etmektedir. Bu noktada çok kritik bir yere değinen Şükrü Bey, artık Türklerin önünde iki seçenek olduğunu iddia etmektedir. Bu seçeneklerden ilki Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesi, ikincisiyse yepyeni bir antlaşma hazırlamaktır. Onun kanaatine göre Sevr'i yeni tadilatlarla daha fazla tarumar etmeye gerek yoktur.

²⁹⁸ Hüseyin Şükrü, "Beyhude Emekler", **Tercüman-ı Hakikat**, 5 Kasım 1921, nr. 14581, s. 2.

²⁹⁹ Hüseyin Şükrü, "Mütareke Tuzağı", **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Mart 1922, nr. 14716, s. 2.

Bunun yerine günün ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeni bir tertibata girişmek herkes için en hayırlısı olacaktır.³⁰⁰

Boğazlar Meselesinde Türklerin, dünya milletlerine tanınmış olan ticaret haklarıyla bir problemi olmadığını hatta bu haklara karşı çıkmayı unuttuklarını bildiren Şükrü Bey'e göre Osmanlı Hükûmetleri, ellerinde bulundurdıkları bu kıymetli "vasıta-i tazyiki" neredeyse hiç kullanmamışlardır. Bu meselede önemli olan boğazların iki kısmının da aynı devletin kontrolüne bırakılmasıdır. Türkiye'nin iki kısma beraber sahip olmak için her türlü teminatı vermeye hazır olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre boğazların kontrolü için kurulacak komisyonun görevini icra etmesinde bir mahsur yoktur.³⁰¹

"Vahdet-i urkiye ve milliyemiz temin olunmadıkça silahımızı bırakmak imkanı yoktur. Türk, Avrupa'nın eskiden tanıdığı hasta, aciz adam değildir" diyerek Yunanların tadilat tekliflerini ellerinin tersiyle itmelerinin kendileri açısından bir safsata olduğunu söyleyen Şükrü Bey, Kral Konstantin ve Yunan Başbakanı Gunaris'in 1922'nin yaz ayları itibarıyla mağlup durumda bulunduklarını ve bugün uzlaşmaya yanaşmazlarsa, gelecekte çok daha ağır şartlar altına imza atmak zorunda kalacaklarını ifade etmiştir.³⁰² Ona göre; *Şark Sulhünün etrafında ne kadar dolaşılsa dolaşılsın bir nokta-i nihaiye vardır ki oradan ayrılmak mümkün değildir ve bu feci bir kıyas-ı mukassemidir. Ya Anadolu'nun bilakayd ve şart tahliyesine Yunan muvafakat edecek ve top sesleri kesilecek yahut Türk süngüsü Rumları denize dökünceye kadar musâraa devam eyleyecek...Madem ki Atina sulh yoluna girmek istiyor Türklerin malum şeraitini kabul etmelidir. Yoksa Rumlardan sükun ve sulh dilenen yoktur."*³⁰³

Büyük Taarruz öncesinde Yunanistan'ın Trakya üzerinden İstanbul'a askeri bir saldırı planı hazırladığı iddialarını değerlendiren Hüseyin Şükrü Bey; *"Türk'ün hakiki kuvvet ve kabiliyetini anlamak ve denemek için en münasip yer Çatalca değildir. Boy ölçüşmek için bütün Anadolu'nun geniş sahası vardır. Halbuki Yunan'ın kör kılını artık kimseyi korkutamaz ve aldatamaz. Sulhü teşrih için İstanbul'a girmek lazım*

³⁰⁰ Hüseyin Şükrü, "Mütareke?", **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Mart 1922, nr. 14717, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Tahliye", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Mart 1922, nr. 14718, s. 2.

³⁰¹ Hüseyin Şükrü, "İntizar", **Tercüman-ı Hakikat**, 27 Mart 1922, nr. 14720, s. 2.

³⁰² Hüseyin Şükrü, "Feveran", **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Nisan 1922, nr. 14725, s. 2.

³⁰³ Hüseyin Şükrü, "Atina'da", **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Temmuz 1922, nr. 14810, s. 2.

olduğu iddiası tevehhüm değil adeta hezeyandır. Çünkü Yunan süngüsünü durduran kuvvetin İstanbul'da olmadığını herkes görüyor” demiş ve Rumların, Anadolu'daki başarısızlıklarını son bir “cinnet darbesiyle” örtmeye çalışabileceklerini söylemiştir. Bu iddialardan birkaç gün sonraysa Atina kabinesinin çaresizlikle böyle bir işe giriştiğini, ancak bunda da hezimete uğradıklarını bildiren Şükrü Bey, Avrupa'nın Yunanları siyasi olarak hizaya getirdiklerini ve bu beyhude harekât planı karşısında özellikle İngiliz ve Fransız askeriyesinin Türkler lehine tavır aldığını aktarmıştır. Yunanları son kez uyaran Şükrü Bey, onlar için en iyi çözümün Türklere haklarını teslim etmek olduğu vurgulamıştır.³⁰⁴

2.5.2. Azınlıklar ve Patrikhaneler

Mondros Mütarekesi'nin ardından siyasi ve askeri anlamda çalkantılı bir süreç adım atan Osmanlı Hükûmeti, gayrimüslim tebaasına müdahale edemeyecek hale geldi. Bu belirsiz ortamdan istifade eden İstanbul Rum Patrikhanesi, 3 Mart 1919'da yayınladığı beyanname ile Rumların artık Osmanlı'ya bağlı kalmayacağını ve devletle patrikhane arasındaki bütün ilişkilerin kesildiğini açıkladı. Bu beyannameden yaklaşık iki hafta sonra tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla Rum Patrikhanesi'nin “anavatan” Yunanistan ile birleştiği tüm ahaliye duyuruldu. Rumlar bu kararları alırken Ermeni Patrikhanesi'nin başına da Cihan Harbi yıllarında İstanbul'dan sürülen Zaven Efendi geçmişti. Nitekim Zaven Efendi de Rumlardan farklı bir adım atmadı ve İngilizlere daha meyilli olmakla beraber Osmanlı idaresi karşısı bir yolu takip etti. Cihan Harbi esnasında uygulanan sevk ve iskân kanununu “soykırım” olarak niteleyen Zaven Efendi, Mütareke dönemi boyunca bir “intikam” politikası izledi.³⁰⁵

Hüseyin Şükrü Bey, azınlıklar meselesine ilk defa General Harbord Heyetini konu aldığı bir makalede değinmiştir. Bu heyetin İtilaf Devletleri'ni temsilen Şark'ta bizzat tetkik yapacağını ve karşılaştığı sorunları bir rapor haline getireceğini bildiren

³⁰⁴ Hüseyin Şükrü, “Hayal ve Hakikat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Ağustos 1922, nr. 14841, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Haşin Hakikat”, **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Ağustos 1922, nr. 14845, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Bir Darbe Daha”, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Ağustos 1922, nr. 14854, s. 2.

³⁰⁵ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi -Osmanlı’dan Cumhuriyet’e-**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s. 298-302.

Şükrü Bey'e göre İngiltere ve Fransa, manda gibi külfetli bir işin altına girmek istemezken, ABD'nin de kendisinden çok uzakta bulunan Türkiye üzerinde böyle bir mesuliyete kalkışması düşük ihtimaldir. İtilaf Devletleri'yle imzalayacağımız barış antlaşması gereği özellikle azınlıklar hukuku kapsamında pek çok önemli maddeyi kabul etmek zorunda olduğumuzu söyleyen Şükrü Bey'in kanaatine göre savaşın acı derslerinden ibret almaya hazır olan Türkler, bu taahhütlerden korkmamaktadır. Zayıf ümitlere kapılıp âtil durmak yerine haklarımızı talepte ısrarcı olmamız gerektiğini savunan Hüseyin Şükrü, "yekvücut" halinde sağlam bir kütle olarak gözükmeyen bizim açımızdan önemli olacağını vurgulamıştır.³⁰⁶

1919'un sonlarında Avrupa'dan aldığı telgraflar ve matbuattan edindiği bilgiler sonucunda Hristiyan azınlıklar ve Ermenistan'ın himayesi meselelerinin barış antlaşmamıza özel bir maddeyle ekleneceğini bildiren Hüseyin Şükrü, durumu normal karşılamış ve diğer mağlup devletlerde olduğu gibi Türk sulhünde de azınlıklar esasının uygulanacağını belirtmiştir. Şükrü Bey, Türk devlet adamlarının üstüne düşen görevin Almanlarla, Avusturya'yla ve Bulgarlarla imzalanan antlaşmaları inceleyip, azınlıklar hukukunu iyice tetkik etmek ve buna karşılık bir "cây-ı tatbik" hazırlamak olduğu kanaatindedir. Ona göre diplomatlarımız, bu hususta Avrupa'nın işini kolaylaştırmalıdır.³⁰⁷

Ülkemizde ikamet etmeye devam edecek Hristiyanlar ve genel olarak bütün azınlıklar hususunda Türk milleti ve hükûmetinin her türlü teminatı vermeye hazır olduğunu ifade eden Hüseyin Şükrü Bey, Türklerin hukuken zorluk çıkarmayarak Doğu Avrupa'da kopan fırtınaya karşı -komünizm- dirayetli bir duvar olabileceğini ve mutlaka galip devletlerin teveccühünü kazanması gerektiğini tekrarlamaktadır.³⁰⁸ Yıllardan beri toplumumuzun parçası olan azınlıklara karşı "müsaidkâr" bir tavır takındığımızın ve bu tavrı devam ettirip, onların bütün ciddi haklarını tanımaya hazır olduğumuzun altını çizen Şükrü Bey'e göre Osmanlı Devleti, Batı'dan ve Doğu'dan uzak kalmasına rağmen dini serbestiyet hususunda en ileri ülke olmuştur.³⁰⁹

³⁰⁶ Hüseyin Şükrü, "Harbord Heyeti", **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Ekim 1919, nr. 13874, s. 2.

³⁰⁷ Hüseyin Şükrü, "Sulh Muvacehesinde Hükûmetimiz", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Aralık 1919, nr. 13922, s. 2.; Hüseyin Şükrü, "Yeni Bir Nutuk", **Tercüman-ı Hakikat**, 21 Aralık 1919, nr. 13928, s. 2.

³⁰⁸ Hüseyin Şükrü, "İlk Nur", **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Şubat 1920, nr. 13976, s. 1.

³⁰⁹ Hüseyin Şükrü, "Kati Dakikalar", **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Şubat 1920, nr. 13985, s. 1.

Hüseyin Şükrü, azınlıklar konusunda ılımlı ve İtilaf Devletleri'ni memnun edici açıklamalarda bulunsa da dönemin İstanbul'undaki gayrimüslim basını eleştirmekten geri durmamıştır. "Köprü'nün öte tarafındakiler" olarak nitelediği bu yayın organlarının, en kıymetsiz olayları bile yangına çeviren ve ufacak vehimlerle devasa telaşlara kapılan bir güruh olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü, özellikle *Monitör* isimli gazeteyi hedef almıştır. Bu neşriyata göre Türkler, Bolşevizm tehdidini kullanarak Avrupalıların Şark'taki duvarı olacaktır. Adı geçen gazetenin, Türklerin Avrupa'yla uzlaşması halinde Rum ve Ermenileri Bolşeviklikle itham edeceklerini, hatta pek çok gayrimüslimin hapsedileceğini iddia ettiğini bildiren Şükrü Bey, yalnız *Monitör* değil, diğer gayrimüslim neşriyatın da Türklerin yabancı sermayedarların piyonu olarak göstermeye çalıştığından yakınmaktadır. Bütün bu iddiaların tek gayesinin Türkleri küçük düşürmek olduğunu söyleyen Hüseyin Şükrü'ye göre "karşı gazetelerin" tek ilkesi "Türk husumeti"dir ve onlar her zaman Türklerin düşmanlarıyla dostluk kurmayı tercih etmektedir.³¹⁰

Mütareke döneminde Osmanlı Hükûmeti'nin basın üzerindeki sansür yetkisi büyük oranda kırılmış ve özellikle İstanbul'un resmen işgalinden sonra yabancı dillerde yayın yapan gazetelerin sayısı artmıştır. Bu gazetelerin ömürleri genellikle kısa süreli olsa da, Hüseyin Şükrü Bey tarafından eleştirilecek olan "Le Bosphore" ve "Le Moniteur Oriental" gazeteleri nispeten daha uzun süre varlıklarını korumuşlardır. Fransa'nın Türkiye üzerindeki menfaatlerini savunmak ve Anadolu'daki Türk direnişi aleyhinde propaganda yapmak amacıyla çalışan bu gazeteler, mütareke boyunca hem İttihat ve Terakki karşıtı hem de Türklük aleyhtarı yayın politikalarıyla azınlıkların çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Türk kamuoyuna göre bu gazeteler azınlıklar için bulunmaz bir nimet olmuş ve Türk bağımsızlığına karşı "Avrupa emperyalizmiyle" kol kola girmişlerdir. Özellikle Le Bosphore gazetesi, esasen Yunan sermayedarlar

³¹⁰ Hüseyin Şükrü, "Fikr-i Sabit", **Tercüman-ı Hakikat**, 27 Ocak 1920, nr. 13958, s. 1.; Köprü'nün karşı tarafı ifadesiyle kastedilen Galata Köprüsü'nün öteki tarafında kalan ve dönemin Levanten basınının merkez noktası olan Beyoğlu semtidir.

tarafından finanse edilse de ısrarla “bağımsız Fransız yayın organı” imajını çizmeye çalışmıştır.³¹¹

Gayrimüslim matbuatın daha Cihan Harbi’nden evvel dillerine pelesenk ettikleri bir “itilaf-ı anasır” nakaratının bulunduğunu ve Mütarekeyi fırsat bilen “Beyoğlu gazetelerinin” apar topar maziyle olan bütün köprülerini yıkıp, toplu bir şekilde Türklüğe karşı taarruz vaziyeti aldığını söyleyen Hüseyin Şükrü: *“Artık katii, ibtidai, tekrarı adeta gülünç bir hakikattir ki her cemaat kırık, dökük kendi idaresini, istiklalini rahat, mesud, müreffeh bir ecnebi saltanata tercih eder ve bundan dolayı kimse o kavmi muâtib tutmağa haklı olamaz...yalnız Rum unsurunun tarihçe-i hayatı bile bu müddeâyâ bir delildir. Beş asırdan beri Türk idaresinde yaşamış olmak, o yüzden iyi kötü servet, mevki edinmiş bulunmak Rum vatandaşlarımızı hala bizimle teşrik-i mukadderata celb ve davet edecek bir cazibeye malik bulunmaz ise Türkleri bunun zıddı olarak kırk, elli senedir nasıl bir meyve-i leziz olduğunu ancak tadabildikleri Yunan idaresini istemeğe davet etmek biraz fazla bir teannüd ve ısrar olmaz mı? Ekseriyet ekalliyete tagallüp etmesin diye çırpınılır iken bir de bir ekalliyet-i kalilenin bütün bir ekseriyetin yalnız maddiyatına değil fakat temenniyat, arzularına hakim olmak gibi, mübalağasından dolayı adeta gülünç bir şekil alan, bir iddiada bulunması muayyen hudutlara bir parça tecavüz değil midir?”* sorularını okuyucularına yöneltiyordu.³¹²

Monitör’ün ardından eleştiri oklarını “Bosfor (Le Bosphore)” gazetesine yönelten Şükrü Bey, gazetede bir yazarın gerçekleri örtbas ederek Rumlara ve Gürcülere layık gördüğü barış koşullarını Türklere ve Azerilere uygun görmediğini bildiriyordu. Ona göre ismini vermediği bu yazar ve genel olarak bu yönde yayın yapan neşriyatın tamamı Türk, Arnavut ve Azeri gibi milletlere asla yaşam hakkı tanımıyordu. Çünkü bu milletler Ortodoks ya da Katolik değil Müslümanlardı.³¹³ Kısacası Şükrü Bey, gayrimüslim gazetelerinin büyük bir kısmının açıkça İslamiyet düşmanlığı yaptığını düşünmekteydi.

³¹¹ François Georgeon, “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, Çev. Niyazi Öktem, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 17, Mart 1990, s. 327-328.

³¹² Hüseyin Şükrü, “Fazla Israr”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Haziran 1920, nr. 14092, s. 1.

³¹³ Hüseyin Şükrü, “Bir Safsata”, **Tercüman-ı Hakikat**, 31 Ekim 1921, nr. 14576, s. 2.

Azınlıklar meselesinin yanında patrikhanelere de değinen Hüseyin Şükrü Bey, bu konuyu daha çok 1922 yılı içerisinde gündemine taşımıştır. Bu tarihten önce patrikler ve patrikhaneler hakkında herhangi bir makalesine rastlanmamaktadır. 1922'nin ilk günlerinde Rum Patriği Meletios hakkında düşüncelerini ifade eden Şükrü Bey, patriği “sahte” olarak nitelemiş ve bu şahsın makamına uygunsuz hareketler içinde olduğunu söylemiştir. Meletios'un ağzından çıkan her kelimenin Venizelos'un sözlerine benzer biçimde “manevralı” olduğunu ve bir din adamının bu tarz üsluplara cesaret etmemesi gerektiğini savunan Hüseyin Şükrü'ye göre patrik, İslamiyet hakkında yakışksız ifadeler sarfetmekteydi. Şükrü Bey'e göre İslam dininin gayrimüslimlerden ibadet ve inanç özgürlüğü karşılığında talep ettiği tek şey cizyeydi ve bir rahibin böyle müsamahakâr bir din hakkında batılca beyanatta bulunması ancak siyasi hırsların bir tezahürüydü.³¹⁴

8 Aralık 1921 tarihinde İstanbul Rum Patriği seçilen Atina Metropolitisi Meletios Metaksakis sıkı bir Venizelos taraftarıydı. Osmanlı toprakları dışında doğan ve Yunanistan vatandaşı olan Meletios'un teamüllere aykırı şekilde patrikhanenin başına geçmesi Osmanlı Hükûmeti tarafından kabul edilmedi. Ancak patrikhane, hükûmetin tepkisine karşılık Anadolu'daki ve İstanbul'daki Rumların Wilson prensipleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'yle bir bağları kalmadığını yineledi. Meletios, patrik unvanını aldıktan sonra ilk önce Avrupa'ya seyahat etti. Özellikle İngiliz Başbakanı Lloyd George'la uzun süreli görüşmeler yaptı. Avrupa'daki toplantılarının ardından makamına ancak 6 Şubat 1922 günü gelen Meletios, İstanbul'a geldikten sonra Anadolu Rumlarının toplu katliamlara uğradığını bildiren telgraflarla tekrardan Avrupalıların kapısını çalacak ve Yunan ordusu için maddi destek bulmaya çalışacaktı. Osmanlı Devleti'ni tanımayan tavrını devam ettiren Meletios, “Eksarh” ve “Büyük Sefir” ünvanlarını kullanarak bağımsız bir devlet lideri gibi hareket etmiş, hatta “millî vergi” adıyla para toplayıp bazı Rumları Yunanistan ordusuna kaydetmiştir.³¹⁵

Yazılarındaki eleştirilerin sertliğini gün geçtikçe daha da artıran Şükrü Bey, azınlık cemaati reislerinin Türklerin güçlü zamanlarda varlıklarını sürdürebilmek için

³¹⁴ Hüseyin Şükrü, “Muğalata”, **Tercüman-ı Hakikat**, 31 Ocak 1922, nr. 14666, s. 2.

³¹⁵ Seyfi Yıldırım, Adnan Sofuoğlu, **Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi**, Ankara, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları (Köksav), 2010, s. 161-164

“rûhânî makam” adı altında bir “nakarat” tutturduklarını, ancak bugün işlerin tamamen değiştiğini ve rûhânî makama sahip şahısların kendilerini politika sahnesine attıklarını söylemekteydi. “*Meletios dört yüz küsür seneden beri gizlenen sefil ihtirasları bütün ufunetiyle meydana çıkarmıştır...İstanbul Rumluğu, Türklere karşı talih zarını atmıştır. Köprüler kesilmiştir*” diyen Şükrü Bey’e göre artık hiçbir Türk ve Osmanlı vatandaşı “rûhânî saffet maskesine” inanmayacak ve Patrik Meletios’un aleyhimizde yürüttüğü kampanyayı ne Türklük ne de İstanbul unutacaktı.³¹⁶

Sadece Rum Patriği Meletios değil, Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mütareke döneminde siyasi sahada oldukça aktiftir. Özellikle Şark Meselesi hakkında Avrupa başkentlerinde yapılan toplantılara katılmaya çalışan Zaven Efendi, Londra Konferansı’na katılmak için Şubat 1920’de İngiltere’ye gitmiştir. Zaven Efendi Londra’da bulunduğu süre zarfından İngiliz ve Fransız ricalinin en yetkili isimleriyle görüşmüş ve dönemin Yunanistan Başbakanı Venizelos ile karşılıklı iyi niyet bildirisinde bulunmuştur. Ancak yaptığı görüşmelere rağmen Londra’dan istediğini alamayan patrik, bir süre bekledikten sonra eli boş bir vaziyette İstanbul’a dönmüştür. Avrupa siyasetinden bir umut ışığı görmeyen Zaven Efendi, bu konferanstan sonra Anadolu ve Kuvayi Milliye hakkındaki sert tutumunu yumuşatmıştır.³¹⁷

Nitekim Meletios’tan sonra eleştiri oklarını Zaven Efendi’ye çeviren Hüseyin Şükrü, Patriğin değişen tavrını hedef alarak Mondros’tan bu yana hem Ermeni hem de Rum patriklerinin Türk Hükûmetlerinden bağımsız hareket ettiklerini, özellikle de Zaven Efendi’nin makamına yerleştikten sonra bir kere bile Hükûmet Konağı’nı yahut Saray’ı ziyaret etmeyip, hiçbir “hüsn-ü muaşeret” halinde bulunmadığını bildirmiştir. Ayrıca geçmişteki bu tavırları nedeniyle Zaven Efendi gibilerin hiçbir sözüne güvenilmemesi gerektiğini ve patriklerin sıcak mesajlarının samimiyetten uzak olduğunu söylemiştir. Ona göre gerek patrik seçimlerinde gerekse tayin meselelerinde hiçbir Osmanlı kanununu dikkate almayan ve daha düne kadar bizden şikayetçi olup

³¹⁶ Hüseyin Şükrü, “Makam-ı Ruhani”, **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Şubat 1922, nr. 14673, s. 2.

³¹⁷ Ramazan Erhan Güllü, **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 536-538.

Türklerle aynı çatı altında yaşamak istemediklerini dünyaya ilan edenler, bugün elimizi sıkmaya çalışmamalıdır.³¹⁸

Mütareke döneminin ilk zamanlarında kurulması planlanan büyük Ermenistan hakkında ise nüfus rakamları üzerinden bir eleştiri getiren Şükrü Bey, Erivan'dan İskenderun'a Mersin'den Trabzon'a kadar uzatılması planlanan bu devletin, eğer hayata geçseydi Fransa'nın yaklaşık iki katı büyüklüğe sahip olacağını belirtmiştir. Oysa ki Cihan Harbi öncesinde ismi geçen vilayetlerin hiçbirinde Ermeni nüfusunun toplam "iki milyonu" geçmediğini vurgulayan Hüseyin Şükrü, bütün Ermeni ruhban ve muharrirlerinin "bağırdığı" gibi Türkler milyonlarca Ermeni'yi "taktıl" ve "tehcir" ettiyse, mevcut Ermeni nüfusunun oldukça az olması gerektiğini söylemiş ve böyle kısıtlı nüfusa sahip olduğu düşünülen bir milletin bu kadar geniş topraklı bir devlete hükmetmesinin mümkün olmayacağını savunmuştur. Ona göre Ermeniler, bütün iddialarına rağmen hiçbir mevkide bırakın kahir ekseriyeti, basit bir çoğunluğa bile sahip olmamış ve en yoğun yaşadıkları Bitlis'te bile Rus ve diğer yabancı kayıtlara göre Müslüman ahaliye oranla %35'i geçememişlerdir. Hüseyin Şükrü Bey'in düşüncesine göre bu veriler Ermenilerin bütün itiraz ve iddialarının ne kadar anlamsız olduğunun kanıtıdır.³¹⁹

Son olarak 1922'nin Ağustos ayında kaleme aldığı bir yazıyla azınlıklar meselesine değinen Hüseyin Şükrü Bey; *"Balkan memalikinde Yunanistan ve Bulgaristan'da İslamlar ve Türkler vardır. His-i merhamet ve atıfet oralarda hal-i faaliyete gelmesine hiç mani yoktur zaten ekalliyetler hukukunu böyle umumi, şamil ve iki düşünmektedir ki hakiki ve ciddi nitayice vusul mümkün olur"* diyerek azınlıklar konusunda mütekâbiliyet esasının dikkate alınması gerektiğinin altını çizmiştir.³²⁰ Şükrü Bey'in azınlıklar hukuku hakkında önceki görüşlerini göz önüne getirirsek, ilk defa bu makaleyle mütakabiliyet esastan bahsettiğini görmüş oluruz. 1922'nin yaz aylarında kaleme alınan bu makale sırasında Türk tarafı, askeri olarak da diplomatik olarak da Mütareke döneminin ilk yıllarına kıyasla çok daha kuvvetli haldedir. Bu nedenle açıkça görüldüğü üzere Şükrü Bey'in azınlıklar konusundaki uysal ve

³¹⁸ Hüseyin Şükrü, "Patrikhanelerde", **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Nisan 1922, nr. 14733, s. 2.

³¹⁹ Hüseyin Şükrü, "Hayalat", **Tercüman-ı Hakikat**, 6 Mart 1922, nr. 14699, s. 2.

³²⁰ Hüseyin Şükrü, "Mühim Bir Nutuk", **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Ağustos 1922, nr. 14843, s. 2.

uzlaşmacı tavrı Türk ordusunun zaferlerinin ardından değişmiş ve eşitlikçi bir hal almıştır.

2.5.3. Kapitülasyonlar ve İktisadi Hususlar

Hüseyin Şükrü Bey'in barış antlaşmasının ekonomik maddeleri karşısındaki tutumu önceki görüşleriyle paralellik göstermektedir. İtilaf Devletleri'ne karşı uzlaşmacı bir tavırla yaklaşan Şükrü Bey, Türkiye'nin iktisadi olarak Batı'nın teknolojisine ihtiyacı olduğunu ve iki tarafın ortak çıkarları sağlanırsa, Türklerin Avrupa'ya ekonomik açıdan kolaylık sağlayacağını bildirmiştir. İlk olarak İtalya Başbakanı Nitti'nin bir beyanatında Roma kabinesinin Anadolu'dan toprak talebi olmadığını, buna karşılık İtalyanların hammaddelerimizden faydalanmak istediğini aktaran Şükrü Bey, “tamamiyet-i mülkiye ve siyasiyemiz” belli olduktan sonra ekonomik gelişime ihtiyaç duyacağımızı ve kendi coğrafyamıza yakın yerlerde düzenli müşteriler arayacağımızı ifade etmiştir. Bu nedenle düzenli ve sabit müşterilerin barış sonrası Türkiye'nin ticaret ve tarımına büyük katkı sağlayacağını savunan Şükrü Bey'e göre Nitti'nin talepleri Türklerin çıkarları ve hisleriyle uyushmaktadır.³²¹

Devrin, hiçbir devletin hizmet ve üretim gücüne sırt çevirme devri olmadığını düşünen Hüseyin Şükrü, Avrupa'nın iktisadi geleceğini kurtarmak ve Cihan Harbi öncesindeki vaziyetine kavuşmak için yalnızca İngiltere, Fransa ve İtalya değil Avusturya, Rusya ve Türkiye'nin de üretim kapasitesinden yararlanması gerektiğini savunuyordu. Türkiye'nin “istihsalatı”, arazisi ve madenlerinin işletilmeyi beklediği görüşünde olan Hüseyin Şükrü Bey, galip devletlerin bu yolu tercih ederek talep ettikleri tamirat ve tazminat paralarını da “teşrikimesayi” ile tahsil etmiş olacaklarını ifade etmekteydi.³²²

Sevr Antlaşması hakkında görüşmelerin devam ettiği dönemde, barış için üç büyük devletin bir mali komisyon kuracağını ve ülkemizdeki bütün makamların üstünde bir güce sahip olacak bu komisyonun, memleketimizin bütçesini

³²¹ Hüseyin Şükrü, “Üç Nutuk”, *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Nisan 1920, nr. 14028, s. 1.

³²² Hüseyin Şükrü, “Lloyd George-Simons”, *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Ağustos 1920, nr. 14144, s. 1.

düzenleyeceğini bildiren Hüseyin Şükrü'ye göre Türk milletinin bu kadar büyük bir baskı altında nefes alması bir hayli güç olacaktır. Onun kanaatine göre mevzubahis maliye komisyonu, duyun-u umumiye, ekalliyetler hukuku ve Türk zabıtası gibi onlarca farklı ve ağır teşkilat bağları arasında tökezlemeden ilerlemek her insanın yapabileceği bir şey değildir.³²³

Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne sadece ağır bir siyasi fatura değil, oldukça yıpratıcı ekonomik şartlar da getirmiştir. Avrupa'nın üç büyük İtilaf Devleti olan İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı'nın mali denetimini sağlamanın yanında, kapitülasyonları uygulamaya devam edecek ve Anadolu coğrafyası üzerinde ticari nüfuz bölgelerine sahip olacaktı. Kömür işletmeleri gibi pek çok maden alanının kullanımı İtilaf Devletleri'ne bırakılacak ve adeta Türk ekonomisinin dizginleri Avrupa başkentlerine teslim edilecekti.³²⁴ Ancak görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey, mağlup taraf olarak karşılaşacağımız ekonomik sonucu ağır bulsa da ciddi bir tepki göstermemiş hatta vaziyete uyum sağlayarak sonucun Türk ekonomisine katacağı olumlu yönleri ön plana çıkarmıştır. Ona göre asıl öncelikli konu millî sınırlarımızdır. Siyasi sahada istediğimiz verildiği takdirde Türk kaynakları Avrupa'nın kullanımına açılacaktır.

Avrupa matbuatında savaş nedeniyle Anadolu'nun uzun yıllardır kapalı olduğu ve bu vaziyetin İstanbul'u ciddi oranda olumsuz etkilediği yönünde yayınlar yapıldığını ve bu haberlerin bir hayli doğru olduğunu söyleyen Şükrü Bey'e göre savaş durumunun devam etmesi yalnız Türkleri değil, İstanbul ve Anadolu'da yatırımları bulunan yabancı sermayedarları da etkilemiştir. Ankara'nın sadece Türk topraklarının iadesini değil, iktisadi bir bağımsızlık da talep ettiğini belirten Şükrü Bey'e göre bölgede en çok yatırıma sahip olan Fransızlar, belirsiz ortamdan etkilenen en büyük gürühtür.³²⁵

Türk-Yunan Harbi'nin olumsuz etkilerinin İtilaf Devletleri'ne de sirayet ettiğini ifade eden Hüseyin Şükrü, savaş halinin daha da uzaması durumunda

³²³ Hüseyin Şükrü, "İstiklal, Meşrutiyet", **Tercüman-ı Hakikat**, 11 Haziran 1920, nr. 1487, s. 2.

³²⁴ Kemal Belek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınevi, 1985, s. 88-89.

³²⁵ Hüseyin Şükrü, "Bir Çare-i Hal", **Tercüman-ı Hakikat**, 29 Haziran 1921, nr. 14455, s. 2.

Batılıların Şark'taki çıkarlarının tehlikeye gireceğini ve milyonlarca sermayenin âtıl bir vaziyette boş yere bekletileceğini vurgulamıştır. Özellikle İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki yatırımlarının heba olacağı tezini birçok defa ileri süren Şükrü Bey'e göre büyük devletler, sırf Yunan Kralı Konstantin'in ve Atina'daki ricalin siyasi hırsları yüzünden bölgedeki çıkarlarını çöpe atmamalıdır. Bu nedenle İtilaf Devletleri'nin uzun vadede “temenniyat” ve “ihlasları” Türk ordusuyla beraber olacaktır.³²⁶

Türkiye'nin durumunu Çin'in 1921 sonlarındaki vaziyetiyle kıyaslayan Hüseyin Şükrü Bey, Çinlilerin de bizim gibi hem iktisaden hem de siyaseten bağımsız olma arzusunda bulunduklarını söylüyordu. Çin Hükûmeti'nin hiçbir yabancı devlete hususi muamelede bulunmaması gerektiğini ve buna karşılık Çin'deki kapitülasyon ve özel nüfuz alanlarının kaldırılmasının uygun olacağını düşünen Şükrü Bey, bu kriterlere uyan bir programın Türkiye'ye uygulanmasına karşı çıkmamaktadır. Misak-ı Milli'nin de bu şartlardan farklı olmadığını ifade eden Şükrü Bey'e göre azınlıkların çoğunluğu ezmediği, özel nüfuz alanlarının kurulmadığı ve millî sınırları içinde bağımsız kalan bir Türkiye, her türlü sermayeye kapısını açacak ve kaynaklarını işletmeye hazır olacaktır. Çin gibi Türkiye'nin de geniş ve bakir arazilere, işletilmeye muhtaç madenlere ve balta girmemiş ormanlara sahip olduğunu bildiren Hüseyin Şükrü, bu alanları değerlendirmek için ülkemize gelecek Batı sermayesine her türlü teminatı vermeye hazır bulunduğumuzu söylemektedir.³²⁷

“Millî hududları dahilinde rahat bırakıldığı takdirde Türk köylüsü en kıymetli bir unsur-u sai ve istihsaldir. Avrupa ve bütün cihanın istihsalsizlik yüzünden çektiği sıkıntılar meydanda iken Anadolu ambarını külliye mühmel ve muattal bırakmak bilmeyiz ne derece doğrudur” diyen Hüseyin Şükrü Bey, Anadolu'da süren savaş halinin sadece siyasi olarak değil, iktisadi olarak da Türk ve dünya kamuoyunu olumsuz etkilediği kanaatindeydi.³²⁸ Kısacası Şükrü Bey'in Mütareke dönemindeki ekonomik görüşleri, İtilaf Devletleri'ne karşı gösterdiği tavrın bir yansımasıdır. Anadolu'nun yeraltı ve yer üstü kaynaklarını, yapılacak barış antlaşmasının koşullarını

³²⁶ Hüseyin Şükrü, “Faaliyet-i Siyasiye”, **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Temmuz 1921, nr. 14458, s. 2.; Hüseyin Şükrü, “Taarruz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Temmuz 1921, nr. 14472, s. 2.

³²⁷ Hüseyin Şükrü, “Konferans Dersi”, **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Kasım 1921, nr. 14600, s. 2.

³²⁸ Hüseyin Şükrü, “Bir Seneyi Devriye”, **Tercüman-ı Hakikat**, 10 Ocak 1922, nr. 14645, s. 2.

hafifletmek için Avrupa kullanımına sunma taraftarıdır. Ona göre Anadolu'daki kaynakların İtilaf Devletleri tarafından işletilmesi iki tarafın da faydasına olacaktır. Bu görüşleriyle beraber Osmanlı hanedanının toprak algısıyla benzeşen Şükrü Bey, sahip olunan arazinin olabildiğince geniş tutulmasını iktisadi bağımsızlığın ve millî üretimin önünde görmüştür. Siyasi sahnede Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin kontrolünü sağlamanın ekonomik meselelerin üstünde olduğunu düşünmüştür. Ayrıca Avrupa'dan gelecek teknolojik yatırıma ihtiyaç duyduğumuzu ifade etmektedir. Böylece Anadolu'da yabana atılmayacak derecede kıymetli yatırımları bulunan İtilaf Devletleri hem kendi çıkarlarını gözetmiş olacak hem de Türk sanayisi ve tarımı arzu ettiği atılımı yapacaktır. Özetle Hüseyin Şükrü Bey, siyasi görüşlerine benzer şekilde Türklerin sadece Sovyetler Birliği'ne karşı faydalı bir müttefik değil, Avrupa'nın yatırımlarını muhafaza ederek hammadde tedariğinde bulunabileceği güvenilir bir ticari ortak olduğunu da savunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORD. PROF. ŞÜKRÜ BABAN

3.1. İKTİSATÇI KİMLİĞİ

3.1.1. Akademik Kariyeri

Hüseyin Şükrü Baban, Mütareke döneminde 1919'un Ekim ayından 1922'nin sonlarına kadar Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başyazarlığını yaptıktan sonra Cumhuriyet ile beraber basından uzaklaşmıştır. Kısa bir müddet çalıştığı Son Telgraf gazetesinin de 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu sonucunda kapatılmasıyla yazarlık hayatına tamamen ara veren Şükrü Bey'in, Atatürk Dönemi'nde ağabeyi Ahmed Naim ile beraber Dârülfünun kadrosunda görevlendirilerek akademik bir kariyere yöneldiği gözlemlenmektedir.

1925 senesinde kısa süreliğine Şeker İnhisarı³²⁹ Hukuk Müşavirliği görevinde bulunarak memuriyete geri dönen Hüseyin Şükrü Bey, 1926'nın Kasım ayı içerisinde Mülkiye Mektebi'nde "İktisadi Doktrinler ve İçtimai İktisat Profesörlüğü" kadrosuna tayin edilerek akademiye giriş yapmış ve ömrünün geri kalanında Ord. Prof. Şükrü Baban nâmıyla tanınmıştır. İktisat Profesörü ünvanını kazandıktan yaklaşık üç sene sonra 29 Ekim 1929 tarihinde Mülkiye Mektebi'nin müdürlüğüne getirilmiştir. Kasım 1933'te Üniversite Reformu doğrultusunda Dârülfünun'un ilgâ edilmesiyle beraber İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi kadrosuna geçen H. Şükrü Bey, aynı yıl Profesörler Meclisi tarafından "İktisat ve İktisadi Doktrinler Ordinaryüs Profesörü"

³²⁹ 1925 yılının sonlarına doğru Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan ve 1926'nın ilk günlerinde TBMM tarafından onaylanan Şeker İnhisar Kanunu ile beraber şekerin Türkiye'ye girişi ve ülke içindeki dağıtımını devletin kontrolü altına alınmıştır. Bu kanunla birlikte hükûmet hem şeker ithalatını kontrol altına almayı hedeflemiş hem de ülke içinde üretilen yüksek maliyetli şekerini satın almayı taahhüt etmiştir. Böylece şeker sanayisi üzerinde "koruyucu ve denetleyici" bir rol üstlenmiştir. Ayrıca devlet bu kanunla beraber ithal edilecek şekerden kilo başına "inhisar vergisi" alma hakkına da sahip olmuştur. Türk Hükûmeti Lozan Antlaşması'nın getirdiği gümrük yükümlülüklerinden asgari düzeyde etkilenmek ve şeker gibi önemli bir maddeden "dolaylı vergi" alabilmek adına inhisar yani tekel idaresi kurmayı tercih etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, "Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 82, 2012, s. 61-62.

seçilmiş ve dönemin üniversite sistemine göre ekonomi alanında ulaşabileceği en yüksek mevkiye ulaşmıştır.³³⁰

Hüseyin Şükrü Baban'ın Dârülfünun'a girişi teamüllere ve akademik hiyerarşiye uygun değildir. Çünkü Fransa'daki yüksek tahsilinin ardından döndüğü ülkesinde genellikle gazetecilik faaliyetleriyle uğraşmış, bu yüzden doktora ve doçentlik tezlerini hazırlama fırsatı bulamadan profesör kadrosuna tayin edilmiştir. Böylece 1930'larda Nazi tehdidinin yükselmesi sonucu Almanya'yı terk eden ve Atatürk'ün onayıyla Türkiye'ye gelen *Fritz Neumark, Gerhard Kessler, Alexander Rüstow, Alfred Isaac ve Josef Dobretsberger* ile beraber İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin ilk öğretim üyelerinden biri olmuştur.³³¹

1936 yılında İstanbul Üniversitesi'nde İktisat Fakültesinin kurulmasıyla beraber Baban da buradaki akademik kadroya tayin edilmiştir. Ayrıca "Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi"nde profesörlük görevinde bulunan Şükrü Bey, burada 15 yıl müdürlük yapmıştır.³³² Buradaki müdürlük vazifesi sırasında 1938 yılının ilk günlerinde Yüksek İktisat Mektebi'nin kuruluş yıldönümü vesilesiyle verdiği nutukta Cumhuriyet idaresini ve özellikle Atatürk'ün politikalarını övmüştür: "*Bu mektep 1910 yılında on, 1917 yılında bir mezun vermiştir. Halbuki Cumhuriyet devrinden sonra mezun adedi gittikçe artmış ve geçen sene yetmişi bulmuştur. Mektebin yüksek kısmının talebe adedi bugün yedi yüze yükselmiştir. Mektebin bu muvafakkıyeti, Atatürk'ün memleketin ekonomisine verdiği büyük ehemmiyete borçluyuz. Mektebin istikbal ve atisi, mazisinden ve hatta halinden çok daha parlaktır...*"³³³

1954'ün Kasım ayından itibaren İstanbul Üniversitesi Senatosu'nda senatör olarak görev yapmaya başlayan Şükrü Baban, 1956 yılının mart ayında İktisat Fakültesi dekanı seçilmiştir. Nisan 1957'de kısa süreliğine üniversitenin rektör

³³⁰ Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, Ankara, Mars Matbaası, 1968-69, c. II, s. 859.; Osman Nebioğlu, **Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1961-62, s. 108.

³³¹ "Akademiler ve Üniversiteler Ne İstiyor?", **Milliyet**, 22 Ekim 1972, nr. 8969, s. 7.; Akın İlkin, "İktisat Fakültesinin 50. Kuruluş Yılı", **Milliyet**, 14 Aralık 1986, s. 10.

³³² "Hüseyin Şükrü Baban", **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II, Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.

³³³ "Yüksek İktisat Mektebi 55'inci Yılına Kutladı", **Tan**, 17 Ocak 1938, nr. 977, s. 1 ve 9.

vekilliğinde de bulunan Hüseyin Şükrü Bey, 13 Temmuz 1959'da yaş haddinden dolayı akademik hayatını noktalamak zorunda kalmıştır.³³⁴

İktisat Fakültesindeki çalışmalarının yanı sıra hukukçu kimliğine de sahip olan Şükrü Baban, Türk Hukuk Kurumu'nun 1939-1940 yıllarında Halkevi'nde düzenlediği konferanslara katılmıştır. Cemil Bilsel, Namık Zeki Aral, Fahri Ecevit, Mazhar Nedim Göknıl, Cahit Oğuzoğlu, Şevket Mehmet Ali Bilgişin, C. Crozat ve Sıddık Sami Onar gibi devrin önemli hukuk profesörleriyle beraber Türk Hukuk Kurumu adına bilimsel faaliyetlerde bulunan Şükrü Bey'in zaman zaman bizzat kendisinin de hukuk alanında konferanslar verdiği görülmektedir.³³⁵

3.1.2. Eserleri ve İktisat İlmine Bakışı

Şükrü Baban'ın iktisatçı kimliği, tıpkı siyasi tercihlerindeki gibi ihtiyatlı tabiatıyla paralellik göstermektedir. Bu nedenle günlük yaşamına benzer olarak ilmi hayatında da mutlak doğrulara, net çizgilerle belirlenmiş siyah ve beyaz alanlara tâbi olmaktan kaçınmıştır. Bu konuda kendini şu şekilde açıklamaktadır: *“Bilhassa herhangi bir teoriye veya doktrine saplanıp kalmamak yolundaki gidişimizde en edna bir eğrilme ve sapma olmamıştır. Çünkü, bize göre profesör, hoca olarak ne bir tarikat temsilcisi ve ne de bir doktrin ve tezin propagandacısıdır. Rengârenk meslek, mezhep ve doktrinlerin birbirine zıt telâkkileri yekdiğerleriyle çarpışma ve cidal halindedir.”*³³⁶ Ekonomiyi *“...insanların ihtiyaçları ve bunları tatmine matuf beşerî faaliyetlerle meşgul olan sosyal bir ilimdir”* diye tanımlayan Şükrü Baban'a göre iktisadın çalışma alanına giren konular oldukça sınırlıdır. Bu nedenle iktisatçılar, beşerî faaliyetlerin yalnız ekonomik yönlerine odaklanmalılardır.³³⁷

³³⁴ Nusret Ekin, “Ord. Prof. Şükrü Baban'ı Anarken”, **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1984, Cilt: 40, Sayı: 1-4, s. 2.; M. Ali Çankaya, Hüseyin Şükrü Bey'in 1959'da değil 1954'te kendi isteğiyle akademiden ayrıldığını bildirirse de bu bilgi doğru değildir. Çünkü Üniversite kayıtlarına göre Şükrü Baban, 1958 senesine kadar dekanlık yapmıştır. Şükrü Baban'ın dekanlık fotoğrafı ve görev süresi için bkz. **EK: 2**

³³⁵ İbrahim Çoban, “Türk Hukuk Kurumu'nun Kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri** (Ed. Fethi Gedikli), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 565-566.

³³⁶ Şükrü Baban, **İktisad İlminin Umumi Prensipleri**, İstanbul, Sermet Matbaası, 1956, c. I, s. V.

³³⁷ **A.e.**, c. I, s. 3.

Bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi iktisatta da temel amacın insanlığın refahına katkıda bulunmak olduğunu söyleyen Baban, ekonomik kanunların insanlığa “rasyonel” hareket etmeyi öğrettiğini ve halkların refahını artırmaya yardımcı olduğunu düşünmektedir. Ona göre iktisat ilmi bir “rehber” rolü üstlenerek insanlığı akılcı davranmaya etmeye sevk edebilecek güce sahiptir.³³⁸ Ayrıca ekonomik faaliyetlerin temel materyali olan parayı “*mübadele vasıtası, kıymetlerin müşterek ölçüsü, tasarruf aleti ve sermayenin en mütebariz ve seyyal şekli*” diye tanımlamaktadır.³³⁹

Şükrü Bey’e göre iktisat ilminin doğuşu hakkındaki her görüş belli miktarda doğruluk payı içermektedir. Çünkü iktisadın kendisi en kadim devirlerden beri varlığını sürdürmektedir. Hatta Alban de Villeneuve-Bargemon’un tabiriyle Hz. Adem ile birlikte doğmuştur. Ancak iktisatın bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı çok yeni bir hadisedir. Bu konuda bütün iktisatçıların, ekonomi biliminin kurucusu olarak Adam Smith’i gösterdiklerini söyleyen Baban, ekonominin tarihsel gelişimini dört başlık altında incelemenin uygun olacağı kanaatindedir. Ona göre ekonominin ilk dönemi, iktisadi bilginin parçalar halinde yer aldığı “İptidai Devre”dir. İkinci dönem, iktisatta dini görüşlerin baskın olduğu ve rahiplerin iktisatçı kabul edildiği “Orta Zamanlar Devri”dir. 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar tarihlenen “İlmî Devre” ise ekonominin üçüncü dönemidir. Bu dönemi beş alt başlığa ayıran Şükrü Baban’a göre İlmî Devre’nin ilk safhası iktisat bilimini kuran Adam Smith ve fizyokratlardan oluşmaktadır. Onları eleştiren Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi ve Charles Fourier gibi “cemiyetçi sosyalistler” ise ikinci safhadır. Üçüncü safha, liberalizmin birleşerek Frédéric Bastiat ve Stuart Mill sayesinde “doktrin kaim (ayakta kalan doktrin)” haline geldiği süreçtir. Buna karşılık liberalizme itiraz eden Karl Marx, 1850’lerden sonra sosyalizm vurgusu yaparak dördüncü safhayı başlatmıştır. İlmî Devre’nin son safhasıysa iktisatta birliğin sağlanması için farklı ekollerin doğduğu “Mektepler” devridir. Bu safhada “rûhânî, riyazi, tesanûtçü ve solidarist mektepler” ortaya çıkmıştır. Nihayetinde Şükrü Baban’ın tasnifine göre ekonominin tarihsel gelişimindeki son dönem Birinci Dünya Savaşı sonrası devirdir. Bu devir için özel bir

³³⁸ A.e., c. I, s. 15-16.

³³⁹ Şükrü Baban, **Tanzimat ve Para**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 2.

isimlendirmeye gerek duymayan Baban, Cihan Harbi'nden sonra yeni bir iktisadi doktrinin doğmadığını ve bu durumun özellikle liberalizm açısından ilgi çekici olduğunu söylemektedir.³⁴⁰

Karl Marx'ın "cidalci" hayatına karşılık Adam Smith'in "sakin" ve "asûde" bir akademisyen yaşamı tercih ettiğini ve her yönüyle fikir adamı olduğunu söyleyen Şükrü Bey, Smith'in fikirlerinde ve öngördüğü sisteminde daima "itidalî" gözettiğini düşünmektedir. Bu nedenle sadece liberal iktisatçılar değil, Karl Marx'ın kendisi dahi Smith'in fikirlerinden istifade etmiştir. Nitekim Adam Smith'e iktisat ilminin kurucusu denilmesinin temel nedeni de budur. A. Smith'in fikirleri tarih boyunca en çok uygulanan ve devlet adamları tarafından en çok istifade edilen görüşlerdir.³⁴¹ Buna karşılık Karl Marx'ın da tıpkı Adam Smith gibi iktisatın büyük düşünürlerinden biri olduğunu söyleyen Baban'a göre Marx, ekonominin her dalına kuvvetli şekilde hâkimdir. Hayatı bilimsel faaliyetler ve kitaplar arasında geçmiş münzevi bir adam olmasına rağmen, fikirleri ihtilale teşvik bakımından en etkili ekonomisttir. Karl Marx'ın çalışmalarını kıymetli bulsa da özellikle bazı eserlerinde çok fazla tekrara düştüğünü bildiren Şükrü Baban, Marx'ın iktisadi fikirlerini genellikle felsefi düşünce akımlarından aldığı kanaatinde dir.³⁴²

Şükrü Baban'ın iktisatçı kimliğinin en fazla öne çıktığı dönem Yeni Sabah gazetesinde ekonomi yazarlığı yaptığı yıllardır. Buradaki ilk makalesini 5 Eylül 1942 günü yayınlarak gazetenin "İktisadi Bahisler" köşesini Nihat Vreskala'dan devralan Şükrü Bey, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar belli aralıklarla yazılar kaleme almıştır. Harbin bitişi ve çok partili hayata geçişle beraber Şükrü Baban'ın makale sayısında da ciddi bir artış yaşanmıştır. Özellikle 1946'dan sonra düzenli olarak her hafta yazmaya başlayan Şükrü Bey, 1954 yılının ilkbaharına kadar gazetenin ekonomi köşesinin tek muharriri olmuştur. Şükrü Baban'ın Yeni Sabah gazetesinde 10 yılı aşkın süre kaleme aldığı iktisadi makaleler ciddi bir ekonomi külliyatı oluşturmaktadır. Yazıların konuları genel itibarıyla altın, faiz, borç, merkez bankası faaliyetleri ve uluslararası sahada alınan iktisadi kararlar gibi salt ekonomik meselelerdir. Yeni

³⁴⁰ Şükrü Baban, **İktisadi Doktrinler**, İstanbul, Güven Basımevi, 1945, s. 6-11.

³⁴¹ **A.e.**, s. 65-66.

³⁴² **A.e.**, s. 153-155.

Sabah'ın kapandığı 1964 senesine kadar yazarlığa devam eden Şükrü Bey, gazetede ki son yıllarında ekonomik meselelerden uzaklaşarak dış politikaya odaklanmıştır.³⁴³

Nitekim ekonomi yazarlığı yaptığı dönemde de liberalizm ve sosyalizme yaklaşımı bilimsel bir penceredendir. Liberalizmin uzun hakimiyet devrinin ardından, İkinci Dünya Savaşı'yla beraber sosyalizmin yayılmaya başladığını ve nihayetinde savaşın bitişiyle İngiltere'den ABD'ye pek çok kapitalist ülkenin gümrük sistemlerinde değişikliğe gidip, piyasaya müdahale etme kararı aldığını söyleyen Baban'a göre mevcut şartlara bakarak liberal sistemin tarihe karıştığı yorumunu yapmak bir hata olurdu: *"Çünkü herhangi bir fikir manzumesi, bu sistem ve doktrin, tatbikatta yer alamıyor diye düşünce sahasından kesin olarak ve ebediyen silinmiş sayılamaz, günün birinde hatta bizzat devletçilik müdafaa ve komünizmin ifratlarından aksi cereyanın canlanması çok mümkündür...Fikirler ve akideler revnaklarını kaybedebilirler, az çok husufa uğrayabilirler amma külliye mahv ve fena bulmağa asla razı olmazlar."*³⁴⁴

Ayrıca Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de para politikalarını da ele alan Şükrü Bey, Osmanlı'nın para kavramıyla olan ilişkisinin "chrysohedoustique" ve tam ayarlı altın yahut gümüşe dayalı olduğunu bildirmektedir. Ona göre Osmanlı Hükûmetleri, serveti her daim altın halinde tutmaya çalışmış, hatta bunu bir saplantı haline getirmiştir. Çünkü Tanzimat ve sonrasında yaşanan savaşlar devletin altın dışında gayrimenkul veya tahvilata yatırımda bulunmasını güçlendirmiştir. Nitekim İslami anlatıda da gerçek para altın veya gümüş olarak kabul edilmektedir. Ancak Cihan Harbi'yle beraber devletin para politikası değişmek zorunda kalmış ve yabancı hazine bonolarına da yatırım yapılmıştır. Böylelikle devlet, özenle takip ettiği "dürüst" ve "salim" para politikasından uzaklaşmıştır. Cumhuriyet Hükûmeti'nin ise Osmanlı'dan geriye hiçbir karşılığı olmayan yığınlarca nakit devraldığını ve imar faaliyetlerine girişildiği dönemlerde bile nakit miktarına dokunulmayarak kayda değer bir istikrar sağladığını bildirmektedir. Şükrü Bey'e göre Türk parası, Cumhuriyet'in

³⁴³ Hüseyin Şükrü Baban'ın Yeni Sabah gazetesindeki ilk makalesi için bkz. Şükrü Baban, "Amerikanla Gümüş Siyaseti", **Yeni Sabah**, 5 Eylül 1942, nr. 1558, s. 2.; Hüseyin Şükrü Baban'ın Yeni Sabah gazetesindeki son makalesi için bkz. Şükrü Baban, "İngiltere, Johnson'un Durumunu Bu Günlerde Zorlaştırmamalı", **Yeni Sabah**, 30 Haziran 1964, nr. 9086, s. 2.

³⁴⁴ Şükrü Baban, "Liberalizm Tamamile Öldü Mü?", **Yeni Sabah**, 1 Aralık 1953, nr. 5291, s. 2.

ilk döneminde güvenli bir liman olmuş ve ne yatırımcısına ne de sıradan vatandaşlara zarar ettirmemiştir. Buna karşılık Cumhuriyet'in kurucu kadrosu da Tanzimat'ın, II. Abdülhamid'in ve Meşrutiyet'in kargaşalarını görmelerine rağmen "sağlam paraya" yani altına sadık kalmışlardır.³⁴⁵

Şükrü Baban'ın diğer eserleri şunlardır: *"İktisad-ı Zirai, Mülkiye Matbaası, İstanbul 1927; İktisadi Meslekler, Güneş Matbaası, İstanbul 1934; İktisad, Selamet Basımevi, İstanbul 1934; Kıymet Mefhumu, Ken'an Basımevi, İstanbul 1939; Paranın Mahiyeti, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara 1940; Tatbiki İktisad, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1941; İktisad Dersleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1943; İktisad Doktrinleri, İktisat Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1945; Ekonomi Politikası Dersleri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946; Ekonomi İlminin Değeri, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948; Ekonomi Teorisi Dersleri, İstanbul 1948."*³⁴⁶

3.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ GÖRÜŞLERİ

Hüseyin Şükrü Baban, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İkdâm³⁴⁷ (Sabah Postası) gazetesinin "Dış Politika" adlı köşesinde yaklaşık bir buçuk sene yazarlık yapmıştır.

³⁴⁵ Şükrü Baban, **Tanzimat ve Para**, s. 28-30.

³⁴⁶ Alaaddin Tok, Ercan Eren, "Türkiye İktisat Eğitimi Tarihinde Öncü Bir İsim: Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980)", **İktisat ve Toplum Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 166, Ağustos 2024, s. 133-134.

³⁴⁷ İkdâm gazetesi, Türk basın tarihi içinde önemli bir yere sahiptir. İlk olarak II. Abdülhamid devrinde Ahmed Cevdet Bey tarafından kurulan gazete, 1894 yılından itibaren yayın hayatına başlamıştır. 1908 İhtilali'nden sonra güçlü bir yayın organına dönüşen İkdâm, sadece halka haber ulaştırma amacıyla olmamış ve bir fikir gazetesi halini almıştır. Ahmed Refik, Ali Reşad ve Abdurrahman Şeref gibi önemli isimlerle tarihi meselelere değinen gazete, kendisine öğretici bir kimlik biçmiştir. Osmanlı'nın son döneminde otuz bin gibi yüksek tiraj rakamlarına ulaşan İkdâm, dönemin foto muhabirlerinden Macit Çetin'in aktardığına göre Balkan Harbi sonrası düzenli yayın yapabilen ilk günlük gazete olmuştur. Mütareke döneminde İsviçre'de bulunan Ahmed Cevdet Bey, kendisi gibi bu ülkede bulunan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile tanışma fırsatı yakalamıştır. Bu vesileyle 1919'da İkdâm'ın yazı işleriyle ilgilenmeye başlayan Yakup Kadri, gazeteyi Ankara ve Milli Mücadele emrinde çalışan bir yayın organına dönüştürmüştür. Bu dönemde Yakup Kadri ile beraber Abidin Daver ve İlhami Safa gibi isimler de İkdâm'ın kadrosunda görev almışlardır. Bkz. M. Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, s. 36-38.; Ahmed Cevdet Bey idaresinde oldukça popülerleşen İkdâm, yıllar içerisinde Hüseyin Cahit, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Babanzade İsmail Hakkı ve Ahmed Rasim gibi devrin büyük kalemlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu dönemde neredeyse hiçbir gazete İkdâm'ın ulaştığı şöhretli yazar kadrosuna sahip olamamıştır. İkdâm'ın başarısının mimarı olan Ahmed Cevdet Bey, Mülkiye Mektebi mezunu, iyi tahsil görmüş ve gençliğinde Tercüman-ı Hakikat gibi önemli gazetelerde çalışmış parlak bir basın mensubudur. Onun yönetimindeki İkdâm, Türk basınında rotatif baskı tekniğini kullanan ilk gazete olmuştur. Ayrıca Milli Mücadele yıllarında Ankara'ya muhabir yollayan ilk gazete de yine İkdâm'dan başkası değildir. Gazete, Cumhuriyet'in ilanından sonra geçmişteki popülerliği sayesinde yayın hayatına devam etse de Ahmed Cevdet Bey'in

Tercüman-ı Hakikat gazetesindeki tecrübesinden tam 18 yıl sonra 1940 yılının Ekim ayında uzun soluklu gazetecilik kariyerine geri dönen Şükrü Bey, 1941'in sonuna kadar İkdâm'daki okuyucularına savaşın gidişatı hakkında bilgiler vermiş, Türkiye'nin ve dünya devletlerinin dış politikalarını yorumlamıştır.

1894'ten 1935'e kadar yayınlanan ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden sayılı neşriyattan biri olan İkdâm gazetesinin adının şöhretini kullanmak isteyen Abidin Daver, 1939 yılında gazeteyi bir kez daha yayınlama kararı almıştır. Gazetecilik kariyeri boyunca denizcilikle ilgili hiçbir konuyu atlamadan gündemine alması sebebiyle "sivil amiral" lakabıyla anılan Daver, 1939 ve 1943 yılları arasında İkdâm'ı tekrar çıkartmış ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Bu beş senelik süre zarfında klişeleri ile zamanının üstünde bir teknoloji kullanan İkdâm, geçmişteki günlerini aratmamıştır. Ancak teknik kalitesi dışında isminin ağırlığı sayesinde aldığı ilanlarla geçinebilen gazete, mazideki tiraj rakamlarına ve popüleritesine hiçbir zaman ulaşamamıştır. Abidin Daver, ilk başyazarlık deneyimini burada yaşaması nedeniyle bütün emek ve hevesini gazete üzerine yöneltse de İkdâm'ın ikinci macerası uzun soluklu olmamış ve gazete, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu göremeden basın sahnesinden çekilmiştir.³⁴⁸

3.2.1. Tarafsızlık ile Demokrasi Cephesi Arasında

İkinci Dünya Savaşı başlamadan etmeden önce 7 Nisan 1939 günü İtalyan ordusu, Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlar üzerine ani bir askeri çıkartma yapmış ve halihazırda yüksek olan dünya tansiyonunu bir nebze daha yukarı çekmiştir. Bu çıkartmanın Hitler'in Çekoslovakya'yı işgalinden hemen sonra başlaması da Türkiye'yi, Akdeniz'de kendisine doğru yönelmiş olan İtalyan tehdidinin arka planında Almanya'nın olabileceği düşüncesine sevk etmiştir. Bu durum sonucunda Türkiye, uzun süredir takip ettiği tarafsızlık politikasını esnetme ve olası bir İtalyan-

1935 yılında Matbuat Kongresi için Ankara'ya geldiği sırada geçirdiği ani kalp krizi sonucu vefat etmesiyle yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969, s. 220-222.

³⁴⁸ Fuat Süreyya Oral, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Ankara, Sanayi-i Nefise Matbaası, 1973, s. 146.

Alman saldırısına karşı demokrasi dünyasının yanında olma yolunu seçecektir. Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax ve Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras arasında gerçekleşen görüşme sonucu iki ülkenin ortak bir deklarasyon yayınlaması kararlaştırılmıştır. Bu sırada İngiltere, 13 Nisan'da Balkanlara yapılacak yeni bir saldırı halinde Yunanistan ve Romanya'ya tek taraflı garanti vereceğini açıklayarak bölgeyi himaye etme girişimlerini sürdürmüştür. Ancak Türkiye, İngilizlerin garanti verme politikasını gereğinden fazla çekimser bulduğu için iki ülke arasında imzalanması planlanan deklarasyonun muhataplarına İtalya ile birlikte Almanya'yı da eklemek istemiştir. Ancak İngiliz Hükûmeti, Türkiye'ye vereceği garantiyle Almanya'yı da karşısına almaktan çekinmiştir. Bunun üzerine Türkiye de Berlin-Roma hattının yaratabileceği tehlikeyi öngörmesine rağmen tarafsızlık politikasını terk edip askeri yükümlülöklere imza atmak konusunda temkinli bir tavır takınmıştır.³⁴⁹

İki tarafın bütün soru işaretlerine rağmen nihayetinde Türk ve İngiliz ricalleri ortak bir deklarasyon yayınlayarak birlikte hareket ettiklerine dair mesaj verme zarureti hissetmişlerdir. Nitekim Başbakan Refik Saydam, 12 Mayıs 1939 günü TBMM'de yaptığı konuşmasında Türk-İngiliz ortak deklarasyonunu hem milletvekillerine hem de kamuoyuna duyurmuştur. Hükûmetin esas amacının tarafsız konumunu muhafaza etmek olduğunu bildiren Saydam'a göre savaş tehlikesinin Balkanlar ve Akdeniz'e kadar inip varlığımızı tehdit eder hale gelmesi üzerine Türkiye, çareyi barışı korumak için bir araya gelen devletlerle aynı yolu yürümekte bulmuştur. Başbakan'ın beyanına göre Türk Hükûmeti bu deklarasyonla beraber herhangi bir devlete zarar verme niyetinde değil, aksine İngilizlerle ortaklaşa dünya barışına odaklanan savunma temelli bir uzlaşa sağlamaktadır. Sonuç olarak mevzubahis deklarasyona istinaden iki ülke arasında nihai bir antlaşma imzalanması kararlaştırılmış ve bu antlaşma imzalanana kadar Akdeniz'de meydana gelmesi muhtemel bir harp halinde Ankara ve Londra'nın birbirleriyle iş birliği yapması

³⁴⁹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, c. I, s. 242-245.

taahhüt edilmiştir. Başbakan R. Saydam ayrıca benzer bir uzlaşi için Fransa'yla da temas halinde olunduğunun haberini vermiştir.³⁵⁰

Türk-İngiliz deklarasyonundan kısa bir süre sonra CHP'nin 5. Büyük Kurultayı'nda gündeme dair açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, büyük devletlerin küçük devletleri "yutmasına" karşı olduklarını ve her milletin yaşama hakkının dokunulmaz olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca İngilizlerle yapılan ittifakın kimseyi tehdit etmeyip sadece şahsi güvenlik ve barışı amaçladığını yineleyen Millî Şef'e göre Ankara ricali komşularımıza gelen tehlikelerin bizim başımıza gelmemesi için çalışmaktadır ve bunun için gerekli tedbirler alınacaktır. Refik Saydam'ın yaptığı gibi Fransa'yla olan ilişkilere de değinen İnönü, iki ülke arasında çözüme çok yakın olan Hatay Meselesi haricinde bir ihtilaf bulunmadığını ve Paris ile Ankara'nın menfaatlerinin ortak olduğunu ifade etmiştir.³⁵¹

Millî Şef'in kurultay nutkunun ardından Hatay Meselesi Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmış ve Türk-Fransız ilişkilerinde bir pürüz kalmamıştır. Bu kritik gelişme sonrası tıpkı İngilizlerle olduğu gibi Fransızlarla da 23 Haziran 1939 tarihinde ortak bir deklarasyon yayınlamıştır. Bu deklarasyon içerik bakımından İngilizlerle yapılandan farklı değildir ve benzer taahhütleri tekrarlamaktadır. Böylece Türkiye, 1939'un yaz ayları itibarıyla Almanya ve İtalya'ya karşı demokrasi cephesinin yanında askeri bir ittifaka doğru emin adımlarla yürümeye başlamıştır. Bu yürüyüş esnasında Sovyetler Birliği'nin de İngiliz-Fransız ittifakı yanlısı bir tavır takınacağını düşünen Ankara ricali, dünya gündemini kökünden değiştiren Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı haberini alınca büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Bu haberin ardından dış politikadaki hareket sahası iyice kısıtlanan Türkiye, kendi varlığına tehdit olarak gördüğü Mihver Devletleriyle anlaşılan komşusunun kapısını çalmış ve demokrasi cephesiyle olduğu gibi Sovyetlerle de bir uzlaşi imzalamak istemiştir. Ancak Almanlarla ilişkisini daha ön planda tutan Moskova Hükûmeti, Türkiye'nin karşısına boğazların ortak müdafaası, Bulgaristan'daki ve Romanya'daki Sovyet taleplerine

³⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, Cilt: 2, F. İctima, 11. Celse, 12 Mayıs 1939, s. 67-69.

³⁵¹ C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları: 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 20-21.

karşı çıkılmaması ve Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine boğazların tamamen kapatılması gibi taleplerle çıkınca görüşmeler kesilmiştir.³⁵²

İngiltere ve Fransa’yla kurduğu yakın ilişkilere sürekli olarak komşusu Sovyetler Birliği’ni eklemleyerek ittifak çemberini genişletme niyetinde olan Türkiye, 23 Ağustos 1939’da imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı ile dış politikasında kesin adımlar atmak zorunda kalmıştır. Tehlikenin ilk olarak Akdeniz’den daha sonra da Balkanlar üzerinden gelebileceğini hesaplayan Türkiye, Moskova’nın aldığı bu kararlar Millî Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler kurduğu Sovyetlerden uzaklaşmış ve güvenliği için yüzünü tamamen demokrasi cephesine çevirmek zorunda kalmıştır.³⁵³

³⁵² Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 271-273.; İkinci Dünya Savaşı’na giden süreçte Türk-Sovyet münasebetlerindeki ilk ciddi kırılma 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin Sovyetler Birliği’ni tam anlamıyla memnun etmemesiydi. Çünkü Moskova’nın isteğinin aksine Boğazların bütün askeri kontrolü Türkiye’ye bırakılmıştı. Bu nedenle Montrö sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin ana gündem maddesi yeni bir yardımlaşma paktı imzalamaktı. Sovyet yetkililer, imzalanacak özel bir paktla Montrö’nün hudutlarını aşabileceklerine inanmaktaydılar. Bu amaçla Ekim 1936’da Sovyetler Birliği, Türkiye’ye genel bir ittifak antlaşması imzalamayı teklif etti. Ancak Ankara, halihazırda taraf olduğu bir sözleşmenin imzacısıyla aynı mahiyette yeni bir pakt akdetmenin “normal dışı” olduğunu bildirdi. Ayrıca Türkiye’nin bu geri bildiriminden önce İngiltere ile görüş alışverişinde bulunması Sovyetler Birliği’ni negatif etkileyen bir başka unsurdur. Almanya’nın 1930’ların sonlarına doğru yaptığı ticari atılım ve Türkiye ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkilerin ciddi bir artış göstermesi de Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerindeki çekincelerine bir yenisini ekledi. Ancak Moskova için en endişe verici durum Türk-İngiliz yakınlaşmasıydı. Nitekim Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov, Mayıs 1937’de İnönü’ye Türk-Sovyet ilişkilerinin Türk-İngiliz ilişkilerine bağlı hale gelmesinden rahatsız olduğunu bildirdi. Ancak Atatürk’ün vefatının ardından Sovyetler, Türkiye ile münasebetlerin yeni bir safhaya gireceğini düşündü. Moskova Hükûmeti, cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü’nün idaresinde Türk-Sovyet dostluğunun güçleneceğine inanmakta, hatta İnönü’nün “Sovyet taraftarı” olduğunu düşünmekteydi. İnönü’nün ekonomideki “mutedil devletçi” tavrı, Moskova’yı bu fikre sevk eden temel noktaydı. Nihayetinde Atatürk’ün cenazesi için Ankara’ya gelen Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, Türkiye seyahatini uzatarak 23 Kasım 1938’de İsmet İnönü ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede İnönü, Potemkin’e Türkiye’nin dünya düzenini tehdit eden bir durum karşısında kesinlikle Sovyetler Birliği’ne karşı olan cephede yer almayacağını teminatını verdi. Ayrıca Sovyetlere karşı bir saldırı vuku bulursa saldırganların Türk topraklarından geçemeyeceklerini de ilave etti. Ancak İnönü, bütün bu teminata rağmen Sovyetlerle Montrö’nün dışında ayrı bir pakta girmeyeceğini vurguladı. Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasının Ankara’ya siyasi bir sorumluluk yüklemeyeceğini söyleyerek Sovyetlerin Türkiye üzerindeki çekincelerini azaltmak isteyen İnönü, iki ülke arasındaki dostluğun temelinde güven olduğunu bildirdi. Neticede yeni bir Türk-Sovyet paktının mümkün olmadığını ve Türkiye’nin karşılıklı teminatla iyi ilişkileri korumak istediğini anlayan Potemkin, durumu kabullendi. Özetle Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonucunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan olumsuz hava, ilerleyen süreçte değiştirilmeye çalışılsa da Sovyetlerin yeni pakt arayışının nihayete ermemesi ve Türkiye’nin bağımsız şekilde Batı ile olan ilişkilerini sürdürmek istemesi iki ülke arasındaki anlayış farkını ortaya çıkardı. Detaylı bilgi için bkz. İrşat Sarılioğlu, “Montreux Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri Çerçevesinde İnönü-Potemkin Görüşmesi (23 Kasım 1938)”, **Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 3, Eylül 2022, s. 1714-1722.

³⁵³ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, 23. Bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, c. I, s. 417-418.

Sovyetlerin demokrasi cephesinden ayrı bir yol izleyeceğinin kesinleşmesi ve Türkiye'nin Moskova'yla uzlaşma çabalarının nihayete ermeyeceğinin anlaşılması üzerine 19 Ekim 1939'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında “Üçlü İttifak Antlaşması” imzalanmış ve Ankara yaklaşmakta olan savaş tehlikesine karşılık demokrasi cephesiyle uzlaşma yolunu tercih etmiştir. Yapılan antlaşmaya göre Türkiye, bir Avrupa devleti tarafından -Almanya- saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa yardım etme taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca Akdeniz'de İngiltere, Fransa ya da Türkiye, bir Avrupa devleti tarafından -İtalya- savaşa sürüklenirse antlaşmaya taraf üç ülke yine birbirine yardım etme sözü vermektedir. Sözü geçen Akdeniz saldırısı yalnızca antlaşma taraflarına karşı değil, Yunanistan, Yugoslavya, Mısır, İngiliz ya da Fransız sömürgeleri için de geçerlidir. Yani bu maddeyle Akdeniz ülkelerinin güvenliği temin edilmek istenmiştir. Antlaşmanın altıncı maddesi gereği yapılan muahede bir “savunma paktı” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca Türkiye antlaşmanın taraflarından birinin ayrılması durumunda geri kalan ülkelerin ittifakı sürdürmesini istemiş ve bu istekle özellikle İngiltere'yle bağlarını sıkı tutmayı hedeflediğini göstermiştir. Antlaşmanın ek protokollerine yerleştirilen ve Türk diplomasi tarihine “Sovyet Çekincesi” olarak geçen maddeye göreyse Türkiye'nin bu antlaşmaya imza atarak edindiği yükümlülükler onu Sovyetler Birliği'ne karşı silahlı bir çatışmaya sürüklemeyecektir. Bu madde açık tutulmuş ve Türk Hükûmeti, Üçlü İttifak ile Moskova'ya karşı saldırgan bir tavır almadığını göstermiştir.³⁵⁴

Ayrıca 1939 Üçlü İttifakına eklenmiş üç sayılı gizli bir protokol bulunmaktadır ve bu protokol savaş durumunda Türkiye'ye yapılacak askeri ve mâli yardımlar hakkındadır. Ayrıca Üçlü İttifakın gizli olmayan ve İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiş bir özel anlaşması da mevcuttur. Bu özel anlaşmaya göre İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin askeri harcamaları için 20 yıl süreli 25 milyon sterlinlik bir kredi açacak, Türkiye'nin ekonomik durumunun güçlendirilmesi için 15 milyon sterlin değerinde altın Ankara'ya teslim edilecek ve Türkiye'nin bu iki Avrupa devletine olan borçlarını ödeyebilmesi için 3.5 milyon sterlinlik bir başka kredi açılacaktır. Özel anlaşmanın 6. maddesiyle Türkiye savaşa girme koşulunu burada

³⁵⁴ İsmail Soysal, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, **Belleten**, Cilt: 46, Sayı: 182, Nisan 1982, s. 404-408.

belirtilen kredilerin açılması ve istenen altının tahsisine bağlamıştır. Nitekim 28 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa 15 milyon sterlin değerindeki 55 ton altını Türkiye Merkez Bankası'na teslim etmiştir.³⁵⁵

Türkiye'ye taahhüt edilen altınlar Suriye sınırında iken 26 Ocak 1940 günü Bakanlar Kurulu, Türkiye'nin dış politika tarihinde çok fazla değinilmeyen bir karar almış ve mevzubahis özel anlaşmanın 6. maddesini kaldırmıştır. Başbakan Refik Saydam da İngiliz ve Fransız büyükelçilerine gönderdiği mektuplarla 19 Ekim 1939 tarihli özel anlaşmanın 6. maddesine ait yükümlülüklerin yerine getirildiğini, bu nedenle maddenin artık geçersiz olduğunu bildirmiştir. Oysa ki 26 Ocak itibarıyla ilgili maddenin hükümleri tamamlanmamış özellikle Türkiye'nin kendini savunabilmesi için ihtiyaç duyduğu tanksavar ve uçaksavarların büyük bir kısmı teslim edilmemiştir. Bütün bu eksiklere rağmen Türk Hükûmeti'nin fiili savaşa arasına “bariyer” çeken 6. maddeyi kendi arzusuyla kaldırması Türk tarih yazımında tekrarlanan tarafsız Türkiye imajıyla ters düşmektedir. Ankara'nın aldığı bu karar Türkiye'nin 1940 başları itibarıyla kendisini yalnızca İngiltere ve Fransa'nın müttefiki değil, “kaçınılmaz şekilde muharebeye sürüklenen bir ülke” olarak gördüğünün de ciddi bir kanıtıdır. Ayrıca 26 Ocak'ta alınan bu karar Türkiye'nin “yeterince teçhiz edilmediği” için fiili harpten kaçabildiği tezini de çürütmektedir. Görüldüğü üzere Ankara kendi isteğiyle bu tezi destekleyen maddeyi devre dışı bırakıp savaşa girmenin yolunu açmıştır.³⁵⁶

Buna karşılık 1940 yılının mayıs ayında Almanların Fransa üzerine yürümeye başlaması ve İtalyanların da 10 Haziran'da bir Mihver ortağı olarak bu saldırıya iştirak etmesi savaşı Akdeniz'e sıçratmıştır. Bunun üzerine demokrasi cephesi, Türkiye'den Üçlü İttifakın 2. maddesinin 1. fıkrası gereği savaşa katılmasını talep etmiş fakat Ankara'daki yetkililer 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı gereği konuyu Moskova'ya açtıklarını ve Sovyetlerin Türkiye'ye savaşa girmeme yönünde telkinde bulunduğunu bildirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da İtalya'ya karşı savaşa girmenin Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile çatışmaya

³⁵⁵ İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 408-409.

³⁵⁶ Murat Aydoğdu. “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma'da Yer Alan ‘Erteleyici Madde’nin Kaldırılması”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 75, Eylül 2022, s. 97-98.

sürükleyeceğini söylemiş ve Türk Hükûmeti “Sovyet Çekincesi”ni öne sürerek fiili harpten kaçmıştır.³⁵⁷

Esasında Fransa’nın Almanlar karşısında uğradığı mutlak mağlubiyet Türkiye’de o kadar büyük bir şaşkınlık yaratmıştır ki Ankara’daki rical Avrupa’da devam eden felaketten uzak kalma hususunda kamçılanmıştır. İsmet İnönü dahil hemen hemen bütün Türk yetkililer Maginot hattının dayanıklılığına ve Fransız ordusunun kuvvetine inanırken Almanların birkaç haftada savaşı bitirip Paris’e kadar yürümesi Türk Hükûmeti’nde “şok, kaygı ve kızgınlık” yaratmıştır. Hatta bazı çevreler Türkiye’nin demokrasi cephesine katılırken “aceleci” davrandığını ve tıpkı Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi bir kez daha yenilen tarafın tercih edildiğini söylemişlerdir. Nihayetinde Fransa’nın düşüşü, 1939 Üçlü İttifakının Türkiye üzerinde kurduğu savaşa dahil olma baskısını azaltmıştır. Sonuçta artık savaştan çekilmiş olan Fransa, Türkleri harbe katılma konusunda zorlayamayacaktır.³⁵⁸

Görüldüğü üzere savaşın başlangıcında kendisini demokrasi cephesinin bir müttefiki olarak konumlayan ancak harbin gidişatını gördükten sonra imzaladığı antlaşmanın bütün çıkış maddelerini savaş dışı kalmak için kullanan Türkiye, bu çabalarında başarılı olmuş ve fiili harbin uzağında kalmıştır. Mihver devletlerin Avrupa genelinde yayılmasını sürdürdüğü dönemde yazarlığa geri dönen Hüseyin Şükrü Baban ise İkdâm gazetesindeki ilk makalesini 2 Ekim 1940 günü “Üç Başlı İttifak” adıyla yayınlamıştır. Bu yazıyla beraber Japonya’nın Mihver devletlerine katıldığını bildiren ve Almanların bu yeni müttefik sayesinde Almanların İngiltere’yi her taraftan sıkıştırabileceğini söyleyen Şükrü Bey’e göre her şeye rağmen İngiliz milleti, tarihini ve şerefini korumak için büyük bir azim ve kararlılıkla çalışmaya devam etmektedir. İngiltere’nin gösterdiği bu metaneti ABD’nin de büyük bir ilgiyle takip ettiğini ifade eden Hüseyin Şükrü Bey’in kanaatine göre Fransa’nın düşüşünden sonra İngilizlere silah ve mühimmat satmaya başlayan Washington Hükûmeti zaten “zahiri” olarak tarafsızlığını bozmuştur. Mihver Devletleri de ABD’nin bu “dolambaçlı” tavrına karşılık Japonları yanlarına çekerek yeni dünyaya karşı kuvvetli

³⁵⁷ Figen Atabey, **1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Nisan 2014, s. 124-125.

³⁵⁸ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Temmuz 1994, s. 106-107.

bir hamle yapmışlardır. Baban'a göre Japonların Mihvere intikali gelecekte doğacak bir "Anglo-Sakson İttifakı"nın önünü açmıştır.³⁵⁹

Mihverlerin dünya savaşını kazandığı senaryoda bütün Avrupa ve Afrika kıtalarını kapsayacak bir "kondominyon" teşkil edeceklerini ve bu iki büyük kıtayı geniş hayat sahası olarak kullanacaklarını düşünen Şükrü Bey'e göre bu ihtimal gerçekleşirse Japonlar, Çin'le beraber Hindistan, Hindîçin ve Uzak Asya'daki okyanus adalarını toplayacak, Amerika kıtası ise kuzey ve güneyiyle bu yeni alemin karşısında kalacaktır. Alman ve İtalyanların hayallerini süsleyen bu tabloya karşı Sovyetler Birliği'nin henüz tarafını belli etmediğini ancak Slav milletlerinin Cermen hükümü altında yaşamayacaklarını bildiren Şükrü Baban'a göre Mihverin emelleri karşısında net bir şekilde duran tek devlet Birleşik Krallık'tır.³⁶⁰

H. Şükrü Baban, 1940 yılının sonları itibarıyla ABD'nin savaşın seyrine dair net bir adım atmamasını eleştirmektedir. Washington'daki ricalin istikrarsız söylemler içinde olduğunu ifade eden Şükrü Bey'e göre savaşın başındaki Hitler-Stalin ortaklığını tarihin en ahlaksız ve mantıksız hamlesi olarak niteleyen Amerikan siyasileri, şimdilerde Uzak Asya'daki ABD ve Sovyet menfaatlerinin ortak olduğunu söylemeye başlamışlardır. Ona göre politika sahnesinde birinci sırada bulunan, böylesine kudretli bir devletin hala tereddüt içinde ayak sürçme siyaseti izlemesi cihanın kaderini doğrudan etkileyecektir.³⁶¹

İdeolojik ve sistematik farklılıkların siyasi sahnede ittifak kurmak için engel teşkil etmediğini bildiren ve devletler için önemli olanın menfaat uyuşması olduğunu savunan Şükrü Baban, ABD Hükûmeti'nin ezelden beri totaliter rejimlere karşı demokrasiyi desteklediğini ancak dış politikanın "aşk" ve "alaka" ile yapılacak bir iş olmadığını düşünmektedir. Ona göre Moskova Hükûmeti özellikle Baltık bölgesinde ve Polonya'da Amerikalıları kızdıracak kararlar almıştır. Ancak Washington Hükûmeti de sadece kendisinin değil dünyadaki hiçbir devletin Moskova'yla iyi geçinmesini istemeyerek Sovyet karşıtlığı politikasını haddinden fazla uzatmıştır. Japonların Mihvere katılması ve Üçlü İttifak'ın doğuşuyla hem ABD'nin hem de Sovyetlerin

³⁵⁹ Hüseyin Şükrü Baban, "Üç Başlı İttifak", **İkdam**, 2 Ekim 1940, nr. 415, s. 3.

³⁶⁰ Hüseyin Şükrü Baban, "Üç Büyük Parça", **İkdam**, 4 Ekim 1940, nr. 417, s. 3.

³⁶¹ Hüseyin Şükrü Baban, "Amerika ve Sovyetler", **İkdam**, 8 Ekim 1940, nr. 421, s. 2.

tehdit altında olduğunu söyleyen Baban'ın konu hakkındaki önerisi "Protestan ahlak saffetinin" bir dolaba kaldırılması ve Washington-Moskova arasındaki buzların eritilip iki ülkenin uzlaşmaya dair gerekli kararları almasıdır.³⁶²

Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey'in demokrasi cephesinden bir beklentisi vardır. Özellikle Amerikan ordusunun savaş meydanına dahil olmasıyla vaziyetin değişeceğini düşünmektedir. Ona göre 1940'ın sonları itibarıyla savaş bitmiş gibi davranan ve yeni dünya düzeni hakkında tartışmaya başlayan Alman ve İtalyan diktatörler hata yapmaktadır. Japonya'nın Mihvere iştirakiyle savaşın mevcut kanaatin aksine daha da uzayacağını çünkü Japon ordularının harbi okyanus ötesine hatta kıtalararasına taşıdığını ifade eden Baban'a göre mevcut durumda savaş sonrası için hesap yapmak "öküzü sabana değil sabanı öküzün önüne koşmaktır." Amerikalılar henüz savaşa dahil olmamıştır ve bu senaryo gerçekleşirse yeni dünyanın askerleri öyle kolayca pes etmeyeceklerdir.³⁶³

ABD'nin yavaş karar mekanizmasını eleştirirken İngilizlerin gösterdiği mukavemete de övgüler dizen Şükrü Bey, Britanya Adası'nın tarihinde görülmeyen bir şekilde ilk defa bir koalisyona karşı tek başına çarpıştığını ancak "İngiliz Arslanı"nın Fransızları kışkındıracak kadar sağlam ve dirayetli çıktığını bildirmiştir. İngilizlerin bu savunma uğruna tarihlerinde ilk kez üç şahsa diktatörlük derecesinde yetki verdiklerini söyleyen Baban'a göre İngiltere ordusu karadan işgal edilmedikçe mukavemetlerini sürdürecek güce sahiptir. Bu savaşın bir piyade harbi olduğunu belirten Şükrü Bey, havadan yapılan taarruzların İngilizleri nihai bir yenilgiye sürükleyecek mahiyette olmadığını savunmuştur.³⁶⁴

İngiltere'nin ardından Fransa'nın içinde bulunduğu durum hakkında yorum yapan Şükrü Baban, Mareşal *Pétain* ve Fransız vatandaşlarının Almanlarla ateşkes imzalamalarına rağmen hala işgal altında bulunduklarını ve kesin bir barış antlaşması imzalanmadığını söylemiş ve Fransa'nın ülkelerindeki düşman askerlerini idame etmek zorunda oldukları için her gün yaklaşık iki yüz milyon frank harcadığını bildirmiştir. Almanların bir yandan *Pétain*'i ikna edip Fransızları da kendi taraflarında

³⁶² Hüseyin Şükrü Baban, "İdeoloji Farkları", **İkdam**, 11 Ekim 1940, nr. 424, s. 2.

³⁶³ Hüseyin Şükrü Baban, "Yeni Alem", **İkdam**, 13 Ekim 1940, nr. 426, s. 2.

³⁶⁴ Hüseyin Şükrü Baban, "İngiliz Mukavemeti", **İkdam**, 9 Ekim 1940, nr. 422, s. 2.

savaşa sokmak için uğraştıklarını, bir yandan da Balkanlarda aleyhlerine bir gedik açtırmamaya çalıştıklarını ifade eden Şükrü Bey'e göre Hitler ve ortakları İngilizlere karşı kesin bir zafer istiyorlarsa Balkanlarda kazandıkları toprakları katiyen bırakmamalıdır.³⁶⁵

Mareşal Petain'in sivil idareyi bertaraf ederek iktidarı eline almasıyla Fransa'nın hem içeride hem de dışarıda kapsamlı bir programı yürürlüğe koyduğunu düşünen Hüseyin Şükrü Baban'ın kanaatine göre Fransız general ziraat işlerinde, evsizlerin yeni barınma alanlarına kavuşturulmasında ve savaş nedeniyle harap olmuş yolların imarında başarılı olmuştur. Bütün bu icraata karşılık İngilizlerin gösterdikleri mukavemetin Charles De Gaulle taraftarlarının ümit ve kudretlerini perçinlediğini söyleyen Şükrü Bey'e göre Almanların, Fransa ile hakiki bir barış imzalamak istiyorlarsa Fransızlara Avrupa'da layık oldukları mevkiyi geri vermeleri gerekmektedir. Britanya Adası'ndan doğacak bir kurtuluş güneşinin Vişi Fransa'sını temelinden sarsabileceğini vurgulayan Şükrü Bey, Fransa'nın asıl düşmanının içeride olduğunu ve bu durumun kendisine Mütareke yıllarını anımsattığını da görüşlerine eklemiştir.³⁶⁶

İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünyanın dört bir yanındaki nüfuz sahalarının, sömürgelerin ve müstakil devletlerin Londra ile Paris Hükûmetleri arasında iş bölümü ve ortak mesaiyle düzene sokulduğu görüşünde olan Şükrü Baban'a göre Fransa'nın düşüşüyle savaşın bütün yükü İngiltere'nin omuzlarına yüklenmiştir. Fransa'nın kısa sürede devre dışı kalması bütün cihanı alakadar eden çok önemli bir kırılma anı olmuştur. Şükrü Bey'in kanaatine göre hem Fransa hem de demokrasi cephesi, Sovyetler Birliği'nin savaş öncesindeki konumu hakkında detaylı bilgiye sahip olamamış, İtalya ideolojik ayrılıklar nedeniyle Berlin'in kucağına itilmiş, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya ve Polonya gibi devletlere gerekli güven telkin edilememiştir.³⁶⁷

1940 yılının Ekim ayı içerisinde İtalyan ordusunun Yunanistan'a saldırdığı haberleri Türkiye'ye ulaşmış ve Hüseyin Şükrü Bey de konu hakkındaki görüşlerini

³⁶⁵ Hüseyin Şükrü Baban, "Kıt'a Sulhü", **İkdam**, 27 Ekim 1940, nr. 440, s. 2.

³⁶⁶ Hüseyin Şükrü Baban, "Fransa'da Mesuller", **İkdam**, 22 Kasım 1940, nr. 463, s. 2.

³⁶⁷ Hüseyin Şükrü Baban, "Perdenin Bir Kenarı Aralık", **İkdam**, 17 Aralık 1940, nr. 488, s. 2.

okuyucularıyla paylaşmıştır. Bu süreçte açık bir şekilde Yunanlar lehine tavır takınan Şükrü Bey, iki taraf arasında bariz bir kuvvet farkı olduğunu ancak Yunanistan'ın üzerine düşen “şeref vazifesini” yerine getirerek kendisini savunabileceğini söylemiştir. Ona göre bütün dünya kamuoyunun muhabbeti ve desteği vatanını müdafaa eden Yunan milleti ile beraberdir.³⁶⁸ Şükrü Bey'in bu makalesinden birkaç gün sonra İsmet İnönü mecliste yaptığı konuşmasında benzer noktalara değinerek “dostumuz” ve “komşumuz” olan Yunanistan'ın üzücü bir şekilde işgal edildiğini ve bundan doğacak sonuçları “müttefikimiz” İngiltere ile ortak bir şekilde değerlendireceğimizi açıklamıştır. Cumhuriyet Hükûmeti'nin dış politikasında savaşın başından beri bir değişim olmadığını ve Ankara'nın her zaman bağımsızlık ve toprak bütünlüğümüze odaklı bir siyaset takip ettiğini söylenen İnönü, Türklerin kendi hudutları dışındaki bir karış toprakta bile gözleri olmadığını altını çizmiştir.³⁶⁹

İnönü'nün bu nutkunu yorumlayan Hüseyin Şükrü Bey, bütün dünyanın gözünün Millî Şef'in üzerinde olduğu kanaatindedir. Ona göre İsmet İnönü irad ettiği nutkunda vatan savunması yapan İngilizlerin yanında olduğumuz mesajını vermiş ve işgale uğrayan Yunanistan'a muhabbetimizi açıklamıştır. Yunanlara olan desteğimizi Trakya sınırına kuvvetli bir ordu konuşlandırarak göstereceğimizi düşünen Şükrü Bey'e göre bu nutukla beraber “İsmet İnönü boğayı boynuzlarından yakalayarak meydana sürüklemiş ve kelimelerini çiğnememiştir.”³⁷⁰

Fransa'nın bile Almanya'ya kucak açtığı bir devirde Millî Şef'ten gelen bu sözlerin İngilizler nezdinde mutlulukla karşılanacağı kanaatinde olan Şükrü Baban'a göre Türkiye, 1939'da akdedilen ittifak antlaşmasına ve demokrasi cephesine verdiği söze hala sadıktır. Antlaşmanın imzalanmasının üzerinden tarihin seyrini değiştirecek pek çok olay geçmesine rağmen Ankara'nın taahhütlerine sadık kalmasının takdir ve hayranlık uyandıran bir durum olduğunu ifade eden Şükrü Bey, Millî Şef ve mesai arkadaşlarının ancak millî menfaat ve varlığımıza dair tehdit hissettikleri vakit fiili harbe gireceklerini söylemektedir. Ankara'nın kimseye karşı bir taarruz niyeti olmadığını ancak haklarının çiğnenmesine de izin vermeyeceğini bildiren Baban'a

³⁶⁸ Hüseyin Şükrü Baban, “İtalya ve Yunanistan”, **İkdam**, 29 Ekim 1940, nr. 442, s. 2.

³⁶⁹ **TBMM Zabıt Cerideleri**, VI. Dönem, Cilt: 14, 2. İçtima, 1. Celse, 1 Kasım 1940, s. 4-5.

³⁷⁰ Hüseyin Şükrü Baban, “Son Hadiseler”, **İkdam**, 4 Kasım 1940, nr. 445, s. 2.

göre Boğazlar ve Hatay gibi hayati konularını dahi diplomasi yoluyla çözüme kavuşturmuş olan Türkiye, harbin ortasına düşse bile savaşı başlatan taraf olmayacaktır.³⁷¹

Esasında İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırmasıyla 1939 Üçlü İttifakının 3. maddesi devreye girmiş ve Türkiye için savaşa girme durumu oluşmuştur. Ancak Ankara, Almanların Balkanları tanzim etmek için Romanya ve Bulgaristan'a yerleşme hedefinde olduğunu bildiğinden savaşa katılmayı reddetmiştir. İngiltere, Ankara Hükûmeti'nin bu kararını "zoraki" olarak desteklemiştir. Çünkü Fransa'nın aniden savaş dışı kalması harbin bütün külfetini İngilizlerin omuzlarına yüklemiş ve bu nedenle Londra kabinesi, Türkiye'nin güçlendirilmesi için yapılacak askeri yardımları yapamayacak duruma gelmiştir. Vaziyet böyleyken İngiltere için Almanlar karşısında hızlıca mağlup olacak zayıf bir Türkiye yerine Mihverlere Ortadoğu yolunu kapatan savaş dışı bir Türkiye daha yararlı olacaktır. Bu yüzden İngiliz yetkililer savaşa girme konusunda Ankara ricaline karşı ısrarcı olmamış ve Türkiye de çekindiği bu yükümlülükten kurtulmuştur.³⁷² Özetle Yunanistan'ın işgali sırasında İngiltere'nin Türkiye'ye karşı tutumu değişmiştir. 25 Mayıs 1940'ta Türkiye'nin İtalya aleyhinde savaşa girmesinin zorunlu olduğunu bildiren İngiliz yetkililer, Fransa'nın düşüşü ve savaşın seyrinin değişmesiyle beraber bu görüşü terk etmiştir. 9 Eylül 1940 itibarıyla olası bir İtalya-Yunanistan harbinde Türklerin İtalya'ya savaş ilan etmesinin İngilizler için bir kıymeti olmayacağını düşünen Londra Hükûmeti, 1939 Üçlü İttifakının 3. maddesini görmezden gelir bir tavır takınmaya başlamışlardır. Çünkü savaşın bu aşamasında İngilizler, Türkiye'yi bir "asker kaynağı" olarak görmektedirler. Onlara göre Türklerin asli işlevi bolca yedek kuvvet yetiştirmek ve Anadolu'da askeri üsler temin etmektir. Böylece İngiltere, ihtiyaç duyduğu anda bu askerleri savaşa sürecektir ve üslere konuşlanacaktır. İngilizlerin Türkiye'ye karşı bu tutumu ve planları 1943 yılına kadar sürmüş, bu tarihten sonraysa daha çok askeri üsler meselesine odaklanmışlardır.³⁷³

³⁷¹ Hüseyin Şükrü Baban, "Kimin Elinde", **İkdam**, 6 Kasım 1940, nr. 447, s. 2 ve 4.

³⁷² Hüner Tuncer, **Türk Dış Politikası 2. Cilt: Cumhuriyet Dönemi (1920-2002)**, Ankara, Kaynak Yayınları, Ekim 2017, c. II, s. 201-202.

³⁷³ Selim Deringil, **a.g.e.**, s. 122-123.

İtalyanların Yunanistan taarruzundan kısa bir süre sonra ABD’de dönemin siyasetine ciddi etkide bulunacak bir olay yaşanmış ve *Franklin D. Roosevelt* yeniden başkanlığa seçilmiştir. Roosevelt’in bir kez daha başkan olarak seçilmesinin isabetli bir karar olduğunu savunan Şükrü Bey, bu gibi kritik devrelerde gelen iktidar değişikliklerinin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini söylemiştir. Roosevelt’in seçimdeki rakibi olan Wendel Wilkie’nin galip gelmesi durumunda göreve ancak altı ay sonra başlayabileceğini ve bu sürenin savaşın pençesindeki bir memleket için fena tesirler yaratabileceğini ifade eden Baban’a göre bu seçim demokrasi rejimlerine yapılan bütün eleştirileri haksız çıkarmıştır. Demokrasi rejiminin bir zaaf yahut sallantı rejimi değil, milletin şuuru yeterince inkişaf ettiği vakit gayet kullanışlı bir sistem olduğunu düşünen Şükrü Bey’e göre “*Almanya’nın bir küsür senelik zaferlerinden sonra her tarafta moda olmaya başlayan demokrasi husumeti bizatihi yerinde bir düşmanlık değildir... Fertlerin kabahat ve cürümlerinden sistemleri mesul tutmak çok hatalıdır.*” Son ABD seçimi de bu hakikati bir kez daha göstermiştir.³⁷⁴ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Baban, otoriter rejimlerin askeri başarılarına karşılık 1940 yılı itibarıyla demokrasi yanlısı bir tavır takınmıştır.

Şükrü Baban, Franklin D. Roosevelt’in üçüncü defa başkan seçilmesinin ABD teamüllerine aykırı olduğunu ancak bu aykırı hareketin hem ABD hem de dünya adına hayırlı bir sonuç doğurduğunu düşünmektedir. Ona göre dünyanın en büyük ve kudretli devletini yönetmekte olan Roosevelt’in böylesine çalkantılı bir vakitte iktidardan ayrılması istikrar ve muvazeneyi ortadan kaldırılabildi. Roosevelt’in Nazi, Faşist ve Komünist bütün diktatörleri aynı kabul ettiğini bildiren Şükrü Bey’e göre Amerikan Başkanı, takındığı bu radikal tavrın müspet bir sonuç vermediğini görmüştür. Washington Hükûmeti’nin saklandığı “fildişi kulelerden” çıkma vaktinin geldiğini söyleyen Şükrü Bey, ABD’nin artık lafla değil fiili icraatla konuşmasını ve kendisine yeni bir yol haritası çizmesini istemektedir.³⁷⁵

ABD’nin dünyanın en kuvvetli ve bu nedenle de en önemli devleti olduğunun sık sık altını çizen Şükrü Bey, Başkan Roosevelt’in bulunduğu makamın ağırlığına göre davranarak “tahayyüllere” ve “temennilere” dayalı bir politika izlememesi

³⁷⁴ Hüseyin Şükrü Baban, “Üçüncü Devre”, **İkdam**, 10 Kasım 1940, nr. 451, s. 2 ve 4.

³⁷⁵ Hüseyin Şükrü Baban, “Söz Değil, İş”, **İkdam**, 14 Kasım 1940, nr. 455, s. 2.

gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre açıkça ifade edilmemesine rağmen İngiltere Devleti, Amerikalıların Avrupa'daki ileri hattı konumundadır ve bu hat kırılırsa ortaya çıkacak taşkınlar yeni dünyanın kıyılarına kadar uzanacaktır.³⁷⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın bir "alet ve makine çatışması" olduğunu belirten Hüseyin Şükrü, Roosevelt'in yeniden başkan seçilmesiyle beraber ABD'nin savaş sahnesindeki sesinin daha gür çıkacağını tekrarlamaktadır. Teknolojik açıdan en avantajlı ülke konumunda bulunan ABD'nin okyanus ötesinden yapacağı yardımın savaşın gidişatını değiştirecek kadar kıymetli olduğunu savunan Şükrü Bey'e göre 1940 yılının sonu itibarıyla ABD'nin endüstriyel ve siyasi gücü tamamen İngilizlerin arkasındadır. Bu nedenle iki devlet gayriresmî bir müttefik gibi birbirlerini desteklemektedirler.³⁷⁷

5 Kasım 1940 tarihinde yayınlanan bir makalesinde Adolf Hitler'in İngilizlere Avrupa işlerinden ellerini çekmeleri karşılığında sömürgelerine dokunulmayacağını teklif ettiğini bildiren Şükrü Baban, İngilizler için bu teklifin bir cazibesinin olmadığı görüşündedir. Halihazırda fiili işgale uğramamış ve toprakları üstünde hiçbir Alman ve İtalyan askerinin dolaşmadığı İngiltere ve sömürgelerinin böyle bir teklife sıcak bakmayacaklarını düşünen Baban'a göre bu barış teklifi yeni bir taarruzun kamuflajı yahut İngiliz halkında savaş karşıtı bir fikriyat uyandırmak amacıyla ortaya atılmış bir yem olabilir. Bütün bu ihtimallere karşılık Şükrü Bey, bizzat Hitler tarafından yapılan bu barış teklifini Almanların tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi yine sıkıntılı bir vaziyette olduklarının işareti olarak yorumlamaktaydı.³⁷⁸

1941 senesinin Ocak ayında İngiliz ordularının Kuzey Afrika cephesinde Mihverlere karşı ilk defa askeri bir başarı kazandığının haberini okurlarıyla paylaşan Şükrü Bey, bu zaferle beraber ABD Başkanı Roosevelt'in de İtalya Kralı'yla bizzat temasa geçip Roma'yı Berlin'den ayırmaya çalıştığını, ayrıca Fransa içerisinde de askeri ve sivil bir direniş tertip etme gayretinde bulunduğunu bildirmiştir. Roosevelt'in benzer politikaları Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye'de de uygulamaya çalıştığını belirten Baban'a göre ABD, savaşın başındaki "tembelliği" üzerinden atmış ve

³⁷⁶ Hüseyin Şükrü Baban, "Amerika'nın Endişesi", **İkdam**, 2 Ocak 1941, nr. 504, s. 6.

³⁷⁷ Hüseyin Şükrü Baban, "Berlin Merkezi", **İkdam**, 2 Aralık 1940, nr. 473, s. 2.

³⁷⁸ Hüseyin Şükrü Baban, "Sulh Teklifi Mi", **İkdam**, 5 Kasım 1940, nr. 446, s. 2.

dünyanın dört bir yanındaki diktatörlere karşı en ufak kıvılcımları bile körüklemeye başlamıştır.³⁷⁹

Mihverin Akdeniz’de yaşadığı askeri kayıpların üzerine ABD’nin de Britanya Adaları’na yeni yardımlar gönderme planları yaptığını bildiren Şükrü Baban’a göre Amerikan devleti devasa üretim kapasitesine sahip olan fabrikalarını savaş için yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Büyük bir sürat ve kaliteyle üretime başlayan ABD’nin 1941 yılının yaz aylarından itibaren savaştaki ağırlığını hissettirmeye başlayacağını savunan Şükrü Bey, Hitler’in de Amerikan üretim gücünün farkında olduğunu ve bu nedenle elinde koz olarak Japonya’yı tuttuğunu söylemiştir. Ona göre Japonların Mihvere iştirakinin tek amacı Moskova hattında gerilim yaratmadan Japon kuvvetini Anglo-Sakson cephesine yönlendirmektir.³⁸⁰ Şükrü Bey’e göre tehlikenin farkında olan Almanlar, ABD kuvvetini hissettirmeden yani 1941’in ilkbahar ya da yaz aylarında ani bir taarruza kalkacaktır.³⁸¹

Kuzey Afrika’nın savaşın gidişatı açısından en önemli bölgelerden biri olduğunu düşünen Şükrü Baban’a göre İtalyanların burada aldıkları mağlubiyeti önemsizleştirmeye çalışmaları beyhudedir. Kuzey Afrika’nın Britanya Adası’nı besleyen Hindistan, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Mısır’ın varlığı konusunda kilit bölge olduğunu ifade eden Şükrü Bey, İngiliz General *Archibald Wavell*’in burada aldığı zaferle hem Mihverin yeni dünya düzenine dair hayallerini çöpe attığını, hem de Yunanistan’a Akdeniz’de kıymetli bir yardım getirdiğini savunmuştur.³⁸²

İtalyan orduları Kuzey Afrika ve Arnavutluk’ta geri çekilmek zorunda kalınca Almanların bu bölgelere takviye yaptıklarını ancak bu takviyeye rağmen Vişi Fransa’sı ve İspanya’nın ikna edilerek Mihvere dahil edilmedikçe Akdeniz’in geleceğinin belirsiz olduğunu ifade eden Şükrü Bey’e göre İngiliz Başbakanı *Winston Churchill*, Akdeniz’i Britanya’nın kalbi olarak görmekte ve bu mıntıkaya kesinlikle hâkim olmak niyetindedir. Üstelik Churchill bu niyetini öylesine belli etmiştir ki Britanya Adaları’nın savunmasından feragat edip buradan Mısır’a tank ve top sevkiyatı yapma

³⁷⁹ Hüseyin Şükrü Baban, “İtalya’nın Endişeleri”, **İkdam**, 6 Ocak 1941, nr. 508, s. 2 ve 5; Hüseyin Şükrü Baban, “Amerika’nın Sıkleti”, **İkdam**, 6 Şubat 1941, nr. 558, s. 2.

³⁸⁰ Hüseyin Şükrü Baban, “Geniş Manevra”, **İkdam**, 16 Şubat 1941, nr. 568, s. 2 ve 4.

³⁸¹ Hüseyin Şükrü Baban, “Umumi Tablo”, **İkdam** 4 Nisan 1941, nr. 614, s. 2.

³⁸² Hüseyin Şükrü Baban, “Afrika Muzafferiyeti”, **İkdam**, 10 Şubat 1941, nr. 562, s. 2.

emri vermiştir. Bu tabloya göre savaşın sona yaklaşmaya yakın bile olmadığını bildiren Şükrü Bey'e göre dünya yeni ve büyük bir buhranın eşiğindedir.³⁸³

Washington Hükûmeti, 1941 yılının ilkbaharında aldığı bir kararla yasak bölge olarak tanımlanan sular haricinde kendi ticaret gemilerini bütün dünya genelinde himaye edeceğini açıklamıştır. Amerikalı politikacılar bu kararla beraber özellikle İngiltere'ye mühimmat yardımı taşıyan gemilerin güvenliğini sağlamışlardır. Bu kararla birlikte ABD'nin Almanya'yla çatışma ihtimalinin oldukça yükseldiğini söyleyen Şükrü Baban'a göre açık denizlerde Amerikan gemi ya da uçaklarına yapılacak bir saldırı, yavaş hareket etmesiyle bilinen Amerikan kamuoyunu üzerinde bir şok etkisi yaratabilir ve halkı savaşa iştirak etme konusunda cesaretlendirebilirdi. ABD ricalinin bu kanundan "mahirane" bir şekilde istifade edeceğini belirten Şükrü Bey, artık Amerikan devleti, kamuoyu, politikacıları ve ordusunun savaşa bir adım daha yakın olduğu kanaatindedir.³⁸⁴

Hüseyin Şükrü Bey'in gözleri ABD'nin alacağı harp kararı üzerindeyken İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini kökünden değiştirecek hamle Nazi Almanya'sından gelmiştir. 1941'in Haziran ayında Adolf Hitler, ordularına Moskova üzerine taarruz etme emri vermiş ve böylece Sovyetler Birliği fiilen savaşa dahil edilmiştir. Alman, Romen ve Fin askerlerinin Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan bir hatla Sovyetlere hücum ettiğinin haberi İstanbul'a ulaşınca Şükrü Baban, ilk olarak İngiltere Başbakanı W. Churchill'in hakkını teslim etmesi gerektiğini söylemiş ve Stalin'i başından beri Alman tehdidine karşı uyarın tek kişinin İngiliz politikacı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Churchill her fırsatta Hitler'in Ukrayna buğdayına ve Kafkas petrolüne ihtiyaç duyacağı konusunda Moskova'yı uyarmış ancak Sovyetler savaş dışında kalıp kolay yoldan menfaat sağlamaya çalışmışlardır. Sovyetlerin devreye girmesiyle savaşın tam anlamıyla evrensel bir hal aldığını vurgulayan Şükrü Bey'e göre artık ABD'nin harbe katılımı da an meselesidir. ABD savaşa girer girmez Japonların da okyanustaki çıkarları gereği onu takip edeceğini düşünen Şükrü Baban,

³⁸³ Hüseyin Şükrü Baban, "İki Yarımada", **İkdam**, 15 Şubat 1941, nr. 567, s. 2-3.

³⁸⁴ Hüseyin Şükrü Baban, "Bir Adım Daha", **İkdam**, 18 Nisan 1941, nr. 628, s. 2.

tarihte örneğine rastlanmamış büyüklükte bir kıtalararası savaşın eşiğinde olduğu kanaatindedir.³⁸⁵

Takvimler 1941 yılının Ağustos ayını gösterirken İngilizler, İran'daki Mihver sempatzanı hareketleri bahane ederek Sovyetler Birliği'yle beraber bölgeyi işgal etme kararı almışlardır. İran'daki Alman sempatzanı kalkışmaların varlığı gerçek olsa bile Türkiye tarafından bu bahane aşırı abartılı bir neden olarak görülmüştür. Nitekim İngiliz Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt'in İran'ı kontrol altına alarak Türkiye'ye demokrasi cephesinden kopmamasına dair gözdağı verileceği yönünde söylemlerde bulunmaları Türk yetkililerin bu algısını doğrulamıştır. İşgalden önce İngiliz ve Sovyet elçileri Ankara'ya Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin tehlikede olmadığına dair güvence vermiştir. Buna karşılık Türkiye, böyle bir işgal hareketine karşı olduğunu bildirmiş hatta İran'a Doğu Anadolu üzerinden kamyon yolu açarak takviye göndereceğinin haberlerini İngiliz ve Sovyet kulislerine ulaştırmıştır. Türk basınında Yunus Nadi ve Necmettin Sadak gibi önemli kalemler de bu işgal kararını eleştirerek İngiltere'nin Türkleri “düş kırıklığına” uğrattığını bildirmişlerdir. Basına göre şimdiye kadar dost görünen Londra ve Moskova Hükûmetleri “gaflet” içine düşerek bağımsız bir devletin hürriyetini sonlandırmışlardır. Nitekim İran'ın işgali esnasında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi olan Hugessen de verilen bütün güvencelere rağmen Türkiye'de İngilizlere karşı soğuk rüzgarlar estiğini belirtmiştir.³⁸⁶

Türkiye'nin olumsuz tavrına rağmen Mihver kuvvetlerinin Moskova üzerine yürümesiyle Sovyetler Birliği savaşı ikame ettirebilmek için Anglo-Sakson yardımlarını ihtiyaç duymuştur. Bu yardım hattının açılabilmesi de İran'dan geçen yola bağlanmıştır. İran'ın işgal kararını yorumlayan Hüseyin Şükrü Bey, Yunus Nadi ve Necmettin Sadak'a göre sözcüklerini daha yumuşak bir tondan seçmiş ve İngiliz Hükûmeti'nin böyle bir dönemde hassas davranmasını “tabii” karşılamak gerektiğini söylemiştir. Avrupa'da Almanlarla boy ölçüşebilecek son kuvvet olan Sovyetlerin gösterdiği mukavemeti desteklemenin “mübrem” bir zorunluluk olduğunu bildiren Şükrü Bey, işgali tam olarak desteklemese de demokrasi cephesi bakımından

³⁸⁵ Hüseyin Şükrü Baban, “Yeni Harp”, **İkdam**, 23 Haziran 1941, nr. 694, s. 2.

³⁸⁶ Selim Deringil, **a.g.e.**, s. 152-155.

anlaşılabilir bir karar olduğunu ifade etmiştir. Baban’a göre İran’ın şansızlığı iki büyük devlet arasındaki ikmal yolu üzerinde bulunmasıdır. Bütün bu ifadelerine rağmen tarafsız bir çizgide kalmaya çalışarak müstakil bir devletin sınırlarının ihlal edilmesinin doğru olmadığını da görüşlerine ekleyen Şükrü Bey, dünya kamuoyunun istiklal nidaları atan İngilizlerin bu kararına sıcak bakmayacağını söylemiştir.³⁸⁷

İran’ın işgale uğramasının tek nedeninin coğrafi talihsizlik olduğunu belirten Şükrü Bey’e göre Tahran Hükûmeti, savaş koşulları nedeniyle birleşmek zorunda olan iki büyük devletin yolu üzerinde durduğu için şanssız kaderine karşı çıkamamıştır. Aynı talihsizliği Belçika’nın da tarih boyunca iki defa yaşadığını söyleyen Şükrü Baban, İran’ın harpteki konumu gereği coğrafyasının fidyesini ödediği görüşündedir.³⁸⁸ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Bey, İran’ın işgali meselesinde ufak tefek eleştirilerde bulunsa da vakayı savaşın gidişatı içerisindeki kaçınılmaz sonuçlardan biri olarak yorumlamış ve ne İngiltere ne de Sovyetler Birliği hakkında ağır bir yorum yapmamıştır.

1941 yılının Ekim ayında Şükrü Baban, İkdâm gazetesindeki birinci senesini doldururken İkinci Dünya Savaşı da Sovyetlerin dahliyle en ateşli devresini yaşamaktaydı. İşte bu dönemde gözlerini bir kez daha Amerika kıtasına çeviren Şükrü Bey, Başkan Roosevelt’in halkını yaklaştırmakta olan tehlike hususunda sürekli uyarmasına rağmen kamuoyunda bir etki yaratamadığını söylemiştir. Ona göre Amerikan kamuoyundaki bu tepkisizliğin nedeni, halkın okyanusla çevrili bir kıtada kendilerini savaşın felaketlerinden uzak hissetmeleri ve Avrupa’da yaşanan kıyamete dahil olma ihtiyacı duymamalarıdır. Şükrü Bey, Amerikan halkındaki bu kayıtsızlığa rağmen Washington Hükûmeti’nin İngiltere ve Sovyetler Birliği’ne yaptığı yardımları çoğaltması gerektiğini söylemiş ancak yardımları çoğaltırken kendi savaş hazırlığını da sekteye uğratmamasını istemiştir.³⁸⁹

1941’in son günlerinde Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki muharebeler bütün şiddetiyle devam ederken Pasifik Okyanusu’ndan beklenmedik bir saldırının haberi dünya gündemini tamamen değiştirmiştir. Japon donanması Hawaii’de bulunan

³⁸⁷ Hüseyin Şükrü Baban, “Eldivenli Kedi”, **İkdâm**, 11 Ağustos 1941, nr. 737, s. 2.

³⁸⁸ Hüseyin Şükrü Baba, “Tek Kanun”, **İkdâm**, 27 Ağustos 1941, nr. 753, s. 2.

³⁸⁹ Hüseyin Şükrü Baban, “İlk Konuşmalar”, **İkdâm**, 1 Ekim 1941, nr. 788, s. 2 ve 4.

Pearl Harbor Limanı'na büyük bir saldırı gerçekleştirmiş ve bölgedeki Amerikan üssü ciddi hasar almıştır. Sovyetlerle imzaladıkları saldırmazlık paktı sayesinde Asya'da eli güçlenen ve hareket alanı genişleyen Japonların asıl gayesi Hollanda sömürgesi olan Doğu Hindi ve 1898'den beri ABD kontrolünde bulunan Filipinler'e inmek ve bu bölgelerdeki petrole sahip olmaktır. Nitekim bu hedeflerine ulaşmak amacıyla 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'u bombalamaya başlayan Japonlar, pek çok Amerikan gemisini devre dışı bırakıp iki binden fazla düşman askerini öldürerek ABD'ye önemli bir kayıp yaşattır. Esasında Japonlar, bu ani saldırıya karşılık Amerikalıların müzakere masasına oturacaklarını ve Çin'deki Japon emellerinin önünü açacaklarını düşünmekteydiler. Ancak Tokyo'nun planları suya düşmüş ve ABD, Pearl Harbor Baskını'nın ardından İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılma kararı almıştır.³⁹⁰

Bu olayın ardından kaleme aldığı makalesinde ABD'nin dünya savaşına katılmasıyla beraber İngilizlerin artık kesin olarak ciddi bir müttefike sahip olduğunu bildiren Şükrü Baban'a göre yakın gelecekte bir barış ışıltısı görülmemekte ve dünya, kıtalararası bir felakete doğru sürüklenmekteydi. Roosevelt'in savaşa katılma kararını yalnızca bir evrak işi olarak gören Şükrü Bey, zaten muharebelerin başlangıcından beri Mihver gemileriyle Amerikan gemilerinin açık denizlerde çatışma halinde olduğunu ve bu kararla beraber ne ABD ordularının konumunda ne de Alman ve İtalyan ordularının konumunda ciddi bir değişiklik olmayacağını savunmaktadır.³⁹¹

ABD'nin de fiili iştirakiyle gerek üretim kapasitesi gerek hammaddeye ulaşım imkanları gerekse kaynak zenginliği bakımından Anglo-Sakson İttifakı'nın Mihver Devletlerine karşı bir adım öne geçtiğini düşünen Hüseyin Şükrü Bey'e göre İngilizler ve Amerikalılar, Berlin-Roma hattına kıyasla eksiklerini çok daha süratli bir şekilde takviye edebilecek güce sahiptirler. Ona göre Mihverin galip gelmesinin tek yolu aceleci davranıp hızlı bir şekilde öldürücü darbeyi indirmeye çalışmak olmalıdır.³⁹²

Detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız üzere Hüseyin Şükrü Baban, İkinci Dünya Savaşı yazılarında genel olarak tarafsızlık havasını korumaya çalışsa da savaşa

³⁹⁰ Norman Stone, **İkinci Dünya Savaşı**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, 2. bs., İstanbul, Ketebe Yayınları, Ocak 2023, s. 91-93.

³⁹¹ Hüseyin Şükrü Baban, "Dünya Boğuşması", **İkdam**, 9 Aralık 1941, nr. 854, s. 4; Hüseyin Şükrü Baban, "İki Yeni Harp", **İkdam**, 13 Aralık 1941, nr. 858, s. 2.

³⁹² Hüseyin Şükrü Baban, "Uzun Harp", **İkdam**, 22 Aralık 1941, nr. 867, s. 1.

büyük oranda demokrasi cephesinin gözünden bakmıştır. Özellikle ABD'nin savaşa girmesi hususunda hep bir beklenti içinde olmuş ve Yunanistan gibi Mihver Devletler tarafından işgal edilen ülkelere destek mesajı verirken İran'ın işgalinde daha ılımlı bir tavır sergilemiştir. Özetlemek gerekirse Hüseyin Şükrü Bey'in İkinci Dünya Savaşı yazıları genel olarak dönemin Türk Hükûmeti'nin politikaları ile benzer bir yol seyretnmiş ve Şükrü Bey, Ankara ile çelişmeme konusunda özen göstermiştir.

3.2.2. Millî Şef ve Türk Hükûmeti'ne Desteği

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yılları basın ve yayın faaliyetleri üzerinde ciddi bir iktidar baskısıyla geçmiştir. İlk olarak 10 Ağustos 1939'da yayınlanan bir tebliğ ile hükûmetin genel politikalarını zayıflatıcı yazı ve haberlerin yayınlanması yasaklanmış, daha sonra ise bizzat Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından gazetelerin neyi yazıp neyi yazmamaları gerektiğine dair direktifler gönderilmeye başlanmıştır. Böylece Ankara, bu politikasıyla beraber basın üzerinde güçlü bir “dolaylı sansür” uygulamıştır. Dolaylı sansüre uymayan basın mensupları cezalandırılmış yahut direkt olarak gazeteleri kapatılmıştır. Bu dönemde İçişleri ya da Dışişleri Bakanlıklarından gelecek bir telefon koca bir gazetenin kapatılması için yeterli olmuştur.³⁹³

1940 yılının Kasım ayında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan eden hükûmet, aldığı bu kararla zaten sınırsız olan yetkilerini hukuki bir zemine oturtmuştur. Bu karardan sonra Bakanlar Kurulu, gerekli gördüğü an istediği gazeteyi kapatabilme hakkına kavuşmuştur. Bu dönemde gazeteleri kapatılan medya patronları ve başyazarlar devlet kapısına dayanıp pişman olduklarını beyan eden ve af dileyen mektuplar kaleme almaya başlamıştır. Nitekim bu mektuplardan bazıları Cumhurbaşkanı İnönü'ye bazıları da Başbakanlara kadar ulaşmış ve kimi mektuplar

³⁹³ Deniz Güner, **Sansür ve İktidar: Cumhuriyet Dönemi Tehdit Algıları**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, Aralık 2015, s. 149.

reddedilirken kimilerine de olumlu dönüş yapılarak gazetelerin kapılarındaki mühürler kırdırılmıştır.³⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı sırasında eski adı “Matbuat Umum Müdürlüğü” olan kurum da yeniden düzenlenmiş ve “Basın-Yayın Müdürlüğü” adını almıştır. Yeniden yapılandırılan kurumun başına Selim Sarper getirilmiştir. Sarper, savaş esnasında tam olarak hükûmetin istediği denetimi yapacak kişidir. Ankara, Selim Sarper aracılığıyla savaş dışı kalma politikasını bütün basına dikte ettirmiştir. Ayrıca bu süreçte basın üzerinde sadece salt bir korku hükümdarlığı kurulmamış, iktidar yeri geldiğinde gazeteleri kendi politikasını halka anlatacak bir aparat olarak görmüştür. Nitekim “radyolar, milletin kulağı hükûmetin ağzı olmalı” diyen Selim Sarper, bu dönemin medya-iktidar ilişkisi en güzel şekilde özetleyen isim olmuştur.³⁹⁵

Millî Şef döneminde Türk basınının önemli kalemlerinden olan Nadir Nadi ve Zekeriya Sertel gibi isimler de bu süreçte yaşadıkları baskıları anlatan eserler kaleme almışlardır. Örneğin Nadir Nadi: *“Düşünceler ve inançlar, ancak üstü kapalı cümlelerle, bir dereceye kadar açıklanabiliyordu. Hükûmetçe önemli sanılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın-Yayın Müdürlüğünden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakanın da basın toplantıları tertipleyerek, gazete sahiplerini ya da temsilcilerini, emir verircesine uyardığı oluyordu”* diyerek devrin basınına uygulanan sansürü özetlemeye çalışırken Zekeriya Sertel de benzer şekilde Türk gazetecilerinin fikirlerini söyleme hürriyetinden yoksun bulunduklarını ve basının adeta havasızlıktan boğulmak üzere olduğunu bildirmiştir. Sertel’e göre Millî Şef döneminde sadece basın özgürlüğü değil bütün demokratik haklar ortadan kaldırılmış ve insanlar kendi başına örgütlenemez, dernek kuramaz hatta grev bile yapamaz hale getirilmiştir. Zekeriya Sertel bu devri açıkça bir “diktatörlük” dönemi olarak tanımlamaktadır.³⁹⁶

³⁹⁴ Hıfzı Topuz, **II. Mahmud’dan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, Kasım 2003, s. 169-170.

³⁹⁵ Turgut Er, **Türkiye’de Sansür (1938-1945)**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s. 73.

³⁹⁶ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, Aralık 1979, s. 50.; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 4. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, Ekim 2000, s. 189.; Millî Şef Dönemi basın hayatına yönelik bütün bu eleştirilere karşılık hükûmetin dönemin şartları içerisinde kısmi bir çoğulculuğu sağladığına dair farklı bir bakış açısı da mevcuttur. Bu görüşe göre iktidarın medya üzerinde bir baskısı olsa da gazetelerin devlete zarar vermeyecek şekilde fikirlerini yansıtmalarına izin verilmiştir. İktidar

Görüldüğü üzere iktidarın basın üzerindeki baskısını her daim hissettirdiği bu dönemde gazetecilerden özgün veya radikal fikirler beklemek abesle iştigal olacaktır. Nitekim Hüseyin Şükrü Baban da İkdâm'daki yazarlık hayatı boyunca basının genel çizgisini takip edecek ve sık sık Millî Şef ile Ankara'nın aldığı kararlara övgüler dizen makaleler kaleme alacaktır. Zannımızca Şükrü Bey'in Ankara'yla uyumlu bir yol takip etme politikasının yansıması olan bu övgüler hem kendisini hem de gazetesini iktidarın korkulan yüzünü görmekten kurtarmıştır. Nitekim direkt olarak Türk Hükûmeti'nden bahsettiği ilk yazısında Romanya'daki Alman ve Sovyet çatışmasının altını çizen Şükrü Bey, Balkanlardaki vaziyet konusunda detaylı analize girişmeden Ankara'ya sonsuz bir güveni olduğunu beyan etmiştir.³⁹⁷

Nazilerin Romanya'yı etkisi altına alarak Karadeniz'e fiilen ulaştığını bildiren Şükrü Bey'e göre Almanların buradan Akdeniz'e ulaşmaları için önlerinde iki yol bulunmaktadır. Bu yollardan ilki zaten kontrolleri altında bulunan Bulgaristan'ın siyasi taleplerini destekleyerek Yunanistan'ı işgal etmek iken ikinci seçenek Türk toprakları üzerine yürüyerek Akdeniz'e yeni bir çıkış açmaktır. Şükrü Bey'e göre ikinci yol Almanlar için zor ve sonuç alması imkânsız bir maceradan ibaret olacaktır. Bu nedenle nihayete erdiremeyecekleri tehlikeli bir seçeneği zorlamanın anlamı yoktur.³⁹⁸

Türkiye'nin izlediği azimkar politikanın bütün dünya tarafından idrak edileceği kanaatinde olan Şükrü Baban: *"Ankara'nın istiklal ve hürriyetini herhangi taraftan gelirse gelsin, hangi şartlar altında tahakkuk ederse etsin her türlü tecavüze karşı koruyacağı en müteredditlerin nazarında bile anlaşılmıştır...Siyasi mukavemet de*

savaşın tarafları olan liberalizm, komünizm ve faşizm ideolojilerine karşı tarafsız bir tavır almış ve basından da bu tavra zarar vermemesini talep etmiştir. Bu talebe karşılık savaş yıllarında Vatan, Akşam ve Tanin gazeteleri genellikle demokrasi cephesini desteklerken Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr Almanlara yakın davranmıştır. Tan gazetesi ise hem demokrasi cephesinin hem de Sovyetler Birliği'nin yanında yer almıştır. Özetlemek gerekirse bütün bu gazeteler devletin temel politikalarıyla çelişmeyerek kendi tercihlerini yapmışlar ve kısmi bir çoğulcu ortam oluşturmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, Aralık 1994, s. 67.

³⁹⁷ Hüseyin Şükrü Baban, "Dilek ve Olan", **İkdâm**, 17 Ekim 1940, nr. 430, s. 2.

³⁹⁸ Hüseyin Şükrü Baban, "Hassas Nahiye", **İkdâm**, 23 Ekim 1940, nr. 436, s. 2.

icabında askeri mukavemet kadar müessir olur” diyerek Ankara’dakilerin politik sahnede memleketin haklarını en doğru şekilde muhafaza edeceklerini bildirmiştir.³⁹⁹

Cumhuriyet’in ilanının on yedinci yıl dönümünde, bu özel güne ithafen Atatürk ve İnönü devirlerinin dış politikasına dair bir makale kaleme alan Hüseyin Şükrü Baban, yazısında hem Atatürk hem de İnönü idaresinden övgüyle bahsetmiştir. Bu yazı Şükrü Bey’in Atatürk dönemi hakkındaki fikirleri açısından da büyük önem arz etmektedir: *“Bütün yakın ve uzak devletlerle, komşularla ve komşu olmayanlarla, daima sulh ve muhabbet halinde olmak; herhangi bir milletin hakkına edna bir taarruzda bulunmamak; buna mukabil hiçbir hakkına da en ufak bir tecavüze müsamaha etmemek...İşte Cumhuriyetin iki cümlede hülasa edebilecek siyaseti...Avrupa’da, Balkanlarda, Yakın Şarkta İslam ve Hristiyan hiçbir devletle hiçbir zaman niza mevzuu bırakmak istemedik, hatta eski imparatorluk rejimlerinin hiçbir zaman cüret edemediği büyük bir realizm ile hareket ederek müsademe satıh ve sahalarını elimizle hatta bazan teessür duyarak da olsa bertaraf ettik...Cumhuriyet o kadar nimetler getirmiş, bu memleketi izmihlal uçurumunun ta kenarından o kadar fedakarlık ve maharetle geri çekmiştir ki dış siyasetinde bazan fedakarlıkları bile gözünü kırpmaksızın ve alnı yüksek yapabilmiştir. Millî Misakın çizdiği hudutlar içinde bütün eczası aynı cins ve neviden efrattan mürekkep homogene bir kütle halinde sarsılmaz bir vahdet manzarası arz ediyoruz. Korkutma, sindirme tarzı üzerimizde müessir değildir. Fakat buna rağmen birtakım vaatler, tevessü hülyaları, uzaktan parlatılan seraplar da bizi tuttuğumuz yoldan inhiraf ettirmez...Türkiye Cumhuriyeti uzun asırların ihmal ettirdiği öz yurdu imar işine kendisini vermiştir...Bütün bu işler uzun bir sükun ve sulh devresine ihtiyaç gösterir. Sulhçü oluşumuz bir uyuşukluk havasından değildir, gayet şuurlu ve canlıdır...En yakınlarımıza gelen fırtına bu memleketin sükun ve neşesine zerre kadar şaibe iras edememiştir. Bu kadar temkin ve vakar ancak hakkına ve kuvvetine güvenmekten doğabilir. Bugünkü şenliğimizin derin bir manası da budur. Dostlarımızın bilhassa ve varsa düşmanlarımızın bunu idrak etmelerini dilemek hakkımızdır.”*⁴⁰⁰

³⁹⁹ Hüseyin Şükrü Baban, “İki Mihrak”, **İkdam**, 21 Ekim 1940, nr. 434, s. 2.

⁴⁰⁰ Hüseyin Şükrü Baban, “Cumhuriyetin Dış Siyaseti”, **İkdam**, 30 Ekim 1940, nr. 442, s. 2.

1940 yılının sonlarına doğru İtalyanlar Yunanistan üzerinden Almanlar da Romanya vasıtasıyla Balkanlara konuşlanmış vaziyetteydiler. Bu durum Ankara'daki rical kadar Şükrü Bey'i de tedirgin etmiştir. Ona göre zaten Mihverlere sempati duyduğunu göstermiş olan Bulgaristan, Türkiye'ye karşı açık bir tehdit oluşturmaktadır. *"Sofya'nın bu yeni efendilerden çok şey ummakta olduğu muhakkaktır. Fakat cenupta Türk ordusu mehip bir kütle halinde durmaktadır. Yunanistan'ın arkadan hançerlenmesi bedava bir zafer olacağı benzemiyor. Lehistan'da Sovyet Rusya'nın takip ettiği politika burada aynı neticeyi verecek değildir. Mütekabil fedakarlıklarla tesviyesi kabil davaları aralarında halledebilmek cesaretini Balkan devletleri bulabilseler; büyük devletlerin muazzam davalarına parmaklarını kaptırmamış olurlar"* diyen Şükrü Baban, Balkanların parçalanmış hale gelmesinden duyduğu memnuniyetsizliği ifade ederken Yunanistan'ın işgali konusunda da eleştirisini yinelemiştir. Ona göre yabancı devletlerin tahakkümü altına girmiş olan Balkan Devletleri artık müstakil hareket etmekten çok uzaktır.⁴⁰¹

Hüseyin Şükrü Baban'ın savaş yıllarında gündemine getirdiği bir başka konu da Türkiye'nin Avrupalılığı bahsidir. Türk topraklarının büyük bir kısmının Anadolu bölgesinde bulunmasının, onu Avrupa'dan koparan bir unsur olmadığını savunan Şükrü Bey'e göre Türkiye Cumhuriyeti politik münasebetleri dolayısıyla en Avrupalı devletlerden birisidir. *"Hele manevi bakımdan Kemalist Türkiye bütün mazi ile alakasını keserek tamamen garplaşmıştır...Bugüne kadar mefkure ve kültürünü Şarktan alan bu ülke Tanzimattan beri az çok, fakat cumhuriyet inkılabından beri kati ve nihai olarak Avrupa devletleri ailesine girmiştir...Kemalist Türkiye tamamiye Avrupa devletler ahenginin içindedir. Mevzuatı, teşkilatı, devleti, matbuatı Avrupalıdır. Bu hakikati açıkça itiraf etmek lazımdır...Avrupalıyız, Avrupa'dayız, Avrupa muvazenesine lazımmız; Asya ile ilgimiz vardır. İki kıta arasında yalnız maddi değil manevi köprüyüz"*⁴⁰² diyerek Mütareke yıllarındaki tutumunu anımsatacak şekilde Avrupalılık vurgusu yapan Şükrü Bey, Atatürk dönemindeki devrimlerin de bu olguyu değiştirilemeyecek şekilde kökleştirdiğini vurgulamıştır.

⁴⁰¹ Hüseyin Şükrü Baban, "Bulgaristan'ın Durumu", **İkdam**, 1 Kasım 1940, nr. 444, s. 2.

⁴⁰² Hüseyin Şükrü Baban, "Berlin'e göre Türkiye", **İkdam**, 20 Kasım 1940, nr. 461, s. 2.

Romanya, Slovakya ve Macaristan'ın Mihver cephesine katıldığı dönemde Balkanlarda Almanlarla anlaşmayan tek devletin Bulgaristan olduğunu ancak Sofya Hükûmeti'nin de savaşın başından beri Berlin-Roma hattına büyük bir sempati beslediğini bildiren Şükrü Baban, Bulgarların Sovyet çekincesi nedeniyle şimdilik Mihvere intikal etmeyeceğini, bu nedenle Yunanistan'ın Sofya tehdidinden bir süre daha kurtularak İtalyanlara karşı yalnız kaldığını belirtmiştir. Ancak Bulgarların Mihvere dahil olma hususunda çekingen davranmasının tek nedeninin Sovyetler olmadığını ifade eden Şükrü Bey'e göre Türkiye'nin İngiltere'yle olan yakın teması Sofya Hükûmeti'ni tedirgin etmektedir ve Ankara'nın izlediği dış politika sayesinde Bulgarların Yunanistan üzerine taarruz etmesi engellenmiştir.⁴⁰³ Ancak Balkanlardaki gerilim her geçen gün tırmanmıştır. Bunun sonucunda Romanya'ya altı yüz binden fazla Alman askeri yerleştirilmiş, Yugoslavya Hükûmeti Berlin'le olan temasını artırmak zorunda kalmış ve nihayetinde Bulgaristan da kapılarını Nazi uçakları ve askeriyesine açmıştır. Bu ortamda Türkiye, Bulgaristan üzerinde tuttuğu baskıdan feragat edip Sofya Hükûmeti ile anlaşma yoluna gitmiş ve karşılıklı saldırmazlık deklarasyonu yayınlanmıştır.⁴⁰⁴ 1939 İttifak Antlaşması'nı kastederek iki ülke arasındaki bu deklarasyonun başka ülkelere verilen taahhütlere zarar vermeyeceğini bildiren Hüseyin Şükrü Bey, Ankara'nın Yunanistan ve İngiltere'yle olan dostane ilişkilerini koruduğunu söylemiştir. Ona göre bu deklarasyon bir ittifak bildirisi değil, karşılıklı iyi niyet vesikasıdır ve bu vesikayla hem Bulgar hem de Türk Hükûmetleri bir barış havası yaratmak istemişlerdir. Bu deklarasyonun barıştan yana olan her

⁴⁰³ Hüseyin Şükrü Baban, "Harp ve Balkanlar", **İkdam**, 22 Aralık 1940, nr. 493, s. 2.

⁴⁰⁴ 1941'in Şubat ayı içerisinde Almanların sivil ve askeri pek çok teknisyeni Bulgaristan'a sızmakta ve Sofya Hükûmeti'ni kontrol altına almak için çabalamaktaydı. Hatta İngiliz istihbarat servisine göre bu tarihlerde Bulgaristan sınırları içinde dört binden fazla Luftwaffe mensubu vardı. Nitekim bu ortamda Bulgar Hükûmeti Türklerden gelebilecek saldırı ihtimalinden çekinmekteydi. Bu nedenle Sofya Hükûmeti 17 Şubat 1941'de Türkiye ile bir saldırmazlık deklarasyonu yayınlamak istedi. Ancak bu deklarasyon detaylı ve derin bir ittifaktan ziyade karşılıklı dostluk ifadeleri barındıran bir bildiri niteliğindedir. İngilizler ise Türklerin deklarasyona Bulgar topraklarından yabancı asker geçişine izin verilmemesi hakkında bir madde koydurması hususunda ısrarcıydı. Ancak Türk Hükûmeti zaten büyük oranda Mihverlerle bütünleşmiş olan Bulgar yönetimine bu maddeyi kabul ettiremedi. Bu saldırmazlık deklarasyonu ile beraber Doğu komşusundan çekinen Bulgaristan Türk cephesinden bir saldırıyla karşılaşmayacağını garantisini alarak Mihvere katılma konusunda elini rahatlatmıştır. Türkiye de Bulgaristan üzerinden kendi topraklarına karşı gelecek tehdidi uzaklaştırmış ancak karşılığında bu bölgeye Alman askerlerinin yerleşmesini göz ardı etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İlhan Tekeli, Selim İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, c. I, s. 186.

devleti memnun etmesi gerektirdiğini düşünen Şükrü Bey'e göre Balkan halkları rahatsız edilmedikleri sürece asayiş koruma eğilimindedirler.⁴⁰⁵

Şükrü Baban'ın düşüncesine göre Türk ve Bulgar diplomatlar ortak deklarasyonla beraber Balkanlardaki ortamı bir nebze olsun ferahlatmışlardır. Ankara'nın öteden beri herkese belli ettiği "nurlu" politikasını devam ettirerek Balkanlardaki gerginliği azalttığını belirten Şükrü Bey'e göre bölgede barışın tesis edilmesi sadece savaşan devletlerin değil, 1941 Şubat ayı itibarıyla harbin dışında bulunan Sovyetler Birliği'nin de işine gelecektir. Dolayısıyla Moskova temsilcileri bu deklarasyondan memnun olacaklardır. Türkiye'nin siyasi kudretini bir kez daha gösterdiğini ve Ankara'nın dünyanın en önemli müzakere merkezlerinden biri haline geldiğini bildiren Şükrü Baban'ın kanaatine göre yalnız Sovyetler Birliği değil İngiltere de Balkanlara yayılmaya çalışan büyük devletlere karşı inisiyatif alınarak ortak bir bildiri yayınlanmasına sıcak bakacaktır.⁴⁰⁶ Özetle Şükrü Bey, Bulgarlarla ortak hareket eden Türk Hükûmeti'nin hem demokrasi cephesi hem de Sovyetler Birliği tarafından takdir edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bütün dünyanın birbiriyle savaş halinde olduğu bir dönemde Türkiye'nin siyasi olarak cihana örnek olması gerektiğini ifade eden Şükrü Bey'e göre Türkler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeninin mağdurlarından biri olmasına rağmen başkaları gibi sağa sola saldırmamış ve haklarını diplomasi yoluyla aramışlardır. Gerek Hatay gerekse Boğazlar meselelerinde millî hudutlarından taviz vermeyerek problemlerini diplomatları vasıtasıyla çözmeyi başarmışlardır. Bu iki kritik örnekle Türklerin tüm dünyaya adeta diplomasi öğretmenliği yaptığını düşünen Şükrü Baban, 1939 öncesinde İngiliz ve Fransız basınlarının bile Almanları telkin ederken Türkiye'yi örnek gösterdiklerini söylemiştir.⁴⁰⁷ Görüldüğü üzere Şükrü Bey, sadece savaş dönemi Türk Hükûmetlerini değil Atatürk devrinin dış politikasını da takdir etmekten geri durmamıştır.

⁴⁰⁵ Hüseyin Şükrü Baban, "Serin Rüzgarlar", **İkdam**, 19 Şubat 1941, nr. 570, s. 2 ve 4.

⁴⁰⁶ Hüseyin Şükrü Baban, "Akisler", **İkdam**, 20 Şubat 1941, nr. 571, s. 2-3; Hüseyin Şükrü Baban, "Temaslar ve Tahminler", **İkdam**, 1 Mart 1941, nr. 580, s. 2 ve 4.

⁴⁰⁷ Hüseyin Şükrü Baban, "Şimdi?", **İkdam**, 5 Mart 1941, nr. 584, s. 2.

Bulgaristan'ın Mihver Devletlerine katıldığını ilan etmesinin ardından yine Millî Şef ve Ankara'ya tam bir güven duyduğunu belirten Şükrü Baban; *“Türkiye bütün kuvvetini kendi millî birliğinde, bir buçuk senedir her türlü hazırlıklarını yapmış ve bitirmiş olmasında, ordunun her zamandan fazla harekete -hem tecavüzi hem tedafüi- muktedir olmasında bulmaktadır...Tarihin bu nazik anlarında Türk milleti başında Millî Şef gibi emsalsiz bir Reise malik olmanın bahtiyarlığını hudutsuz hissetmektedir”*⁴⁰⁸ demiştir.

Alman askerlerinin Bulgaristan'a yerleşmesi ve Balkanları büyük oranda kontrol altına alması sonucu Sovyetler Birliği'ni Berlin'e karşı bir denge unsuru olarak kullanmak isteyen Türk Hükûmeti, Moskova ile 24 Mart 1941'de ortak bir deklarasyon yayınlama kararı almıştır. Bu deklarasyona göre 19 Aralık 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Dostluk Paktı'nın hala geçerli olduğu teyit edilmiş ve Moskova Hükûmeti, Almanların Türkiye'ye saldırdığı senaryoda tarafsız kalacaklarını ve Türkiye'yi Polonya gibi iki ateş arasında bırakmayacaklarını taahhüt etmiştir.⁴⁰⁹

Hüseyin Şükrü Bey'e göre Ankara ve Moskova arasındaki bu uzlaşma Sovyetlerin savaş karşısındaki amaçlarını açıkça ortaya koymuştur. Hem Küçük Antant'ın hem de Balkan Antantı'nın tarihe karıştığını, bu nedenle Türkiye'nin kendisini korumak zorunda olduğunu ifade eden Şükrü Bey'e göre bu deklarasyonun yapılma amacı nefsi müdafaadan ibarettir. Türkiye'nin İngilizlerle olan ittifakına sadık kalacağını hatta toprakları üzerinde bir tehdit hissederse silaha sarılmaktan çekinmeyeceğini bildiren Baban, bütün bu taahhütlerimize rağmen Batı'nın tarihe karışmış paktlarına bel bağlamadan Sovyetlerle yeni bir bildiri imzalayacak cesareti bulabilmemizi takdir etmiştir. Ona göre Türkiye'nin Millî Mücadele yıllarından beri emperyalizme karşı beraber hareket ettiği Sovyetlerle karşılıklı bir deklarasyon yayınlaması tarafsızlık politikamızı etkilemeyecek ve Türk Hükûmeti her şartta barışçıl siyasetini sürdürecektir.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Hüseyin Şükrü Baban, “Bekleme”, **İkdam**, 6 Mart 1941, nr. 585, s. 3.

⁴⁰⁹ Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 4. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, c. I, s. 161-162.

⁴¹⁰ Hüseyin Şükrü Baban, “Türk-Sovyet Dostluğu”, **İkdam**, 26 Mart 1941, nr. 605, s. 2-3.

İkinci Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan siyasi liderlerin verdiği beyanatları her daim yakından takip eden Hüseyin Şükrü Baban, Adolf Hitler'in nutuklarını da zaman zaman okuyucularıyla paylaşmıştır. Hitler'in demeçlerini Millî Şef ve Türk Hükûmeti'ni övmek için bir araç olarak kullanan Şükrü Bey, Alman liderin İsmet İnönü'nün politikalarını takdirle karşıladığını vurgulamıştır. Ona göre: *“Türk Hükûmeti bütün cumhuriyet rejimi boyunca en dürüst ve realist bir siyaset takip etmiştir. Hiç kimseye taarruzu düşünmemiştir. Başkalarının topraklarında gözü yoktur. Boğazlar ve Hatay davası gibi biri boğazların emniyeti, diğeri ırkdaşlarının masuniyetini temine yarayacak davalarda bile silah yolile değil, müzakere ve konuşma tarikle haklarını tasdik ettirmeye muvaffak olmuştur.”* Ayrıca Almanların Balkan topraklarında ilerlemesine karşılık Türklerin bir kaya gibi metin durduklarını ifade eden Şükrü Bey'e göre kimseye kulak asmadan kendi işini yapan Türk Hükûmeti, hem Almanların hem de İngilizlerin takdirini toplamayı başarmış ve iki muharip cephe arasında da saygınlık kazanmıştır.⁴¹¹

1941 yılının yaz aylarında Almanların Sovyetler Birliği'ne taarruz planı öncesi Balkan cephesini güvence altına alma isteği Adolf Hitler'i Ankara ile temas kurmaya yöneltmiştir. Moskova yürüyüşü sırasında Türkiye üzerinden gelecek ani bir saldırı ihtimaliyle planlarını sekteye uğratmak istemeyen Hitler, Türk toprakları üzerinde askeri çatışmaya girişmeyeceğinin teminatını verirken, iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmasını teklif etmiştir. Nitekim savaşın başından beri Alman tehdidini derinden hisseden Türk yetkililer, Hitler'in teklifini geri çevirmemiş ve iki ülke arasında 18 Haziran 1941'de saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Pakta göre Türk Hükûmeti İngiltere'yle yaptığı ittifak sonucunda üstlendiği sorumluluklardan vazgeçmemiş ve Almanlar da bu maddeyi istemeyerek kabul etmiştir. Nihayetinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu, basına verdiği beyanatta mevzubahis paktın Türk-İngiliz dostluğuna halel getirmeyeceğinin altını çizmiştir. Böylece Balkan cephesini güvence altında alan Hitler, Türk-Alman paktından dört gün sonra Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmiş ve harbin başından beri tepesine çöken iki devasa devletin birbirleriyle çatışacağını haberini alan Türk ricalinin omuzlarından büyük bir yük kalkmıştır.⁴¹²

⁴¹¹ Hüseyin Şükrü Baban, “Führer'in Nutku”, **İkdam**, 7 Mayıs 1941, nr. 647, s. 2 ve 4.

⁴¹² Mehmet Gönübol, **a.g.e.**, c. I, s. 163-165.

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı sonrasında; *“Hem milli, hem milletler arası böyle müstesna bir mevkie az adama müyesser olur”* diyerek yine Millî Şef’in şahsına büyük bir diplomasi zaferi atfeden Şükrü Bey, adaşı Saraçoğlu gibi Türk-İngiliz ittifakına değinme ihtiyacı duymuştur. İngilizlerle yapılan antlaşmanın sadece savunma odaklı olduğunu ve bir taarruz aracı olarak kullanılamayacağını bildiren Baban’a göre Türk milletinin politikası Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” politikasından başka bir şey değildir. Çok zor bir duruma düşmedikçe bu politikamızdan vazgeçmeyeceğimizin altını çizen Şükrü Bey, İngilizlerin Almanlarla imzaladığımız pakt kararını takdir etmek dışında bir tepki göstermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Onun kanaatine göre; *“Yüksek Millî Şef’in azimli ve çok uzağı gören samimi idaresinden yalnız Türk milleti değil bütün dünya, muharip ve gayri muharip, müteşekkir ve memnundur.”*⁴¹³ Görüldüğü üzere Hüseyin Şükrü Baban, Almanlarla imzalanan pakt sonrası iktidarla benzer hassasiyetler göstermiş ve İngilizlere karşı bir açıklama yapma ihtiyacı duysa da harpten kaçınma politikasının birincil öncelik olarak benimsenmesinin önemini vurgulamıştır. Türk ricali gibi İngiliz dostluğunu kaybetmekten çekinen Şükrü Bey, yapılan paktın Londra tarafında da olumlu karşılandığını iddia ederek hem Millî Şef’in politikasını yüceltmış hem de demokrasi cephesinin Türkiye’ye sırt çevirmediği mesajını vermiştir.

Ankara’nın Türk-Alman Saldırmazlık Paktı’na imza atarak ne kadar doğru bir iş yaptığını birden çok kez yineleyen ve adeta alınan kararın doğruluğunu tescillemeye çalışan Şükrü Baban, sürekli olarak İngilizlerin radyo ve basın aracılığıyla Türk Hükûmeti’nin izlediği politikayı ne kadar beğenmekte olduğunu vurgulamıştır. Ona göre Rus Çarlarının bir zamanlar “hasta adam” olarak nitelediği Osmanlı’nın yerinde Millî Şef idaresindeki “genç ve dinç” Türkiye bulunmaktadır. Bu Türkiye, yaptığı her antlaşmaya sadık kalıp kuvvetli ellerde kudretli bir politika izleyen ve bütün dünya tarafından tasvip edilen bir memlektir.⁴¹⁴

İktidarın aldığı kararları yüceltirken sürekli İngilizlerin onay ve beğenisinden bahseden Şükrü Bey, hükûmetin politikasına paralel olarak hem savaş dışı kalma tercihini ön planda tutmuş hem de demokrasi cephesiyle olan münasebetten

⁴¹³ Hüseyin Şükrü Baban, “Türk-Alman Paktı”, **İkdam**, 20 Haziran 1941, nr. 691, s. 1-2.

⁴¹⁴ Hüseyin Şükrü Baban, “Cumhuriyetin Kuvveti”, **İkdam**, 21 Haziran 1941, nr. 692, s. 2 ve 4.

vazgeçmek istememiştir. Onun kanaatine göre Türkiye muhakkak tarafsız kalmalı ve beyhude yere kan akıtmamalıdır. Çünkü; *“Türk kanı ancak Türk menfaatleri için ve o menfaatlerin müdafaası zaruri kılındıkça akacaktır. Bunun haricinde dökülecek bir damla kanımız yoktur. Tasavvur ve projeler de bizi tamamilen harekete getirecek kudrette değildir...Türkiye’yi tuttuğu doğru ve verimli yoldan ne tehdit ne de iltifat ve teşvik ayırabileceği gibi, geçmiş müzakereler, vesikalar, istikbal hakkındaki hayaller ve tasavvurlar da ayıramaz. Bu dünya kıyameti arasında Türkiye müttehit bir kütle, kayadır.”*⁴¹⁵ Ayrıca Şükrü Bey’e göre *“Türk harici politikası yalnız Türk menfaatleri bakımından mütalea edilmelidir. Şunun veya bunun leh veya aleyhinde olması bakımından değil. Cumhuriyet yüzde yüz Türk siyaseti takip etmektedir.”*⁴¹⁶

18 Haziran 1941 tarihli saldırmazlık paktıyla Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilerin rayına oturtulduğunu ve iki ülke arasında herhangi bir problem kalmadığını söyleyen Şükrü Baban’a göre Avrupa basınında, Almanların Bulgaristan üzerinden Türk boğazlarına saldıracağı yönünde çıkarılan haberler gerçeği yansıtmamaktadır. Ankara’daki ricaler ve Türk ordusuna güveninin tam olduğunu vurgulayan Baban, Türkiye’nin Millî Şef sayesinde iki yıldır sabit bir yörüngede durduğunu ve sadece Almanlarla değil Bulgarlarla da dostane ilişkiler kurduğu için bu tarz haberlere riayet edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁴¹⁷

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise TBMM’nin açılış konuşmasındaki nutkunda hem Balkanlar hem İran hem de Suriye ve Irak bölgelerinin savaş çemberi içine düştüğünü bildirmiş ve Alman-Sovyet çatışmasının infilakıyla Türkiye’nin tam bir teyakkuz haline geçtiğini söylemiştir. Millî Şef ayrıca Türk siyasetinin dayanak noktasının şerefimizi ve emniyetimizi koruyacak bir barış politikası olduğunu duyurmuş ve bu politikayı takip ederken önceden verdiğimiz taahhütlere ve dostlarımıza sadık kalacağımızı açıklamıştır. Fransa’nın 1940 yazında aldığı mağlubiyetin Türkiye’nin “müdafaa” ve “masuniyet” ilkelerini temel alan politikasına halel getirmediğini ve Ankara’nın en zor gününde Londra’nın yanında olduğunu söyleyen Millî Şef, tıpkı İngilizlerle olduğu gibi Almanlarla imzalanan paktın da

⁴¹⁵ Hüseyin Şükrü Baban, “Vesikalar Münasebetile”, **İkdam**, 25 Haziran 1941, nr. 696, s. 2-3.

⁴¹⁶ Hüseyin Şükrü Baban, “Türk-Alman Dostluğu Mecliste”, **İkdam**, 27 Haziran 1941, nr. 698, s. 3.

⁴¹⁷ Hüseyin Şükrü Baban, “Ördeklerin Kanadı”, **İkdam**, 10 Ekim 1941, nr. 796, s. 2-3.

Berlin-Ankara arasındaki dostluğu zirveye çıkarttığını ifade etmiştir. Kısacası İnönü'nün mesajı İngiltere'yle yapılan ittifakın Türk ricalı nezdinde geçerli kalacağını bildirirken, Ankara'nın asli hedefinin savaş dışında kalmak olduğunu bir kez daha göstermiştir. Türkiye'nin Balkanlarda bağımsızlığı savunduğunu ve bundan sonra da bu siyaseti takip edeceğini belirten İnönü'ye göre Türk Hükûmeti gerek eski antlaşmalar gerekse imzaladığı yeni antlaşmalarla tarafsızlık vaziyetini tanzim etmekten başka bir iş yapmamıştır.⁴¹⁸ Bu beyanatla beraber bütün dünyanın gözlerini Ankara'ya çevirdiğini ve Millî Şef'i pür dikkat bir şekilde dinlediğini ifade eden Şükrü Baban, İsmet İnönü'nün ağzından çıkan her kelimenin Türkiye'nin uluslararası mevkiini bir kademe daha yükselttiğini savunmuş ve Ankara'nın hem İngilizlerle hem de Almanlarla siyasi ve ticari anlamda iyi ilişkiler sürdürme gayesinde olduğunu vurgulamıştır.⁴¹⁹

Özetlemek gerekirse Ekim 1940'tan 1941'in sonuna kadar İkdâm gazetesinde dış politika makaleleri yazan Hüseyin Şükrü Baban'ın İkinci Dünya Savaşı görüşleri büyük ölçüde devletin politikalarıyla uyumaktadır. Türkiye savaşa demokrasi cephesinin bir müttefiki olarak girmiş ancak birincil hedefi her daim silahlı çatışmanın dışında kalmak olmuştur. Şükrü Baban da iktidara paralel şekilde demokrasi cephesi odaklı konuları gündemine getirse de tarafsızlığı ve fiili harpten kaçınmayı her zaman ön planda tutmuştur. Nitekim Türkiye'nin Bulgaristan ve Almanya'yla yaptığı uzlaşılardan sonra odak noktasını tamamen savaş dışı kalmaya çevirmiş, ancak bunu yaparken tıpkı iktidar gibi İngilizlerle olan münasebetleri koparmaktan kaçınmıştır.

3.3. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ VE SORUŞTURMA SÜRECİ

Hüseyin Şükrü Baban, Cumhuriyet devrinde daha çok akademisyen kimliğiyle tanınsa da özellikle Atatürk sonrası dönemde köşe yazarlığına devam etmiş ve çok partili hayatla beraber yeniden basının tanınan simalarından biri olmuştur. Nitekim basın şeref kartı ile onurlandırılarak gazetecilik kariyerinde de saygın bir mevkiye

⁴¹⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, Cilt: 21, 3. İçtima, 1. Celse, 1 Kasım 1941, s. 2-3.

⁴¹⁹ Hüseyin Şükrü Baban, "Dış Politikamız", *İkdâm*, 3 Kasım 1941, nr. 818, s. 2 ve 4.

ulaşmıştır.⁴²⁰ Ayrıca yazarlık kimliğini sadece gazetelerle kısıtlı tutmayarak Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu dergisi gibi fikri mecmualar için de ekonomi makaleleri kaleme almıştır.⁴²¹

Gazeteci kimliğini akademik zeminde sürdürmeye çalışan Şükrü Baban, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlanan Gazetecilik Enstitüsünün başkanlığını yapmıştır. Ayrıca ABD'nin yüksek tirajlı gazetelerinin başyazarları tarafından kurulan "Milletlerarası Basın Enstitüsü"nün Türkiye grubuna katılan Şükrü Bey, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde yapılan toplantı sonrası Necmettin Sadak, Şevket Rado, Ahmet Emin Yalman ve Sinan Korle gibi dönemin önemli gazetecileriyle beraber adı geçen enstitünün üyesi olmuştur.⁴²² Ancak Hüseyin Şükrü Bey'in gazeteci kimliği ile akademisyen kimliğini aynı anda sürdürme isteği, dönemin iktidarı olan Demokrat Parti'yle problemler yaşamasına neden olacaktır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişiyle beraber siyasi ve sosyal alanda olduğu gibi eğitimde de ciddi bir demokratikleşme süreci başlamıştır. 1946 yılında kabul edilen yeni Üniversiteler Kanunu ile yükseköğretim kurumlarına iktidar karşısında "özerk" davranabilme hakkı tanınmıştır. Nitekim 1950 seçimleriyle gelen Demokrat Parti iktidarı da üniversitelere tanınan bu özgürlük ortamının genişletileceğini beyan etmiştir. Ancak üniversite özerkliğiyle kastedilen mutlak demokrasi içerisinde öğretim üyelerinin fikirlerini rahatlıkla ifade edebildiği bir ortam değildir. Çünkü 1948 yılında hükûmet, ABD odaklı dış politika tercihlerini eleştiren sol görüşlü bazı öğretim üyelerini kadrolarından uzaklaştırmış, Demokrat Parti de bu politikayı desteklemiştir. Nitekim yeni iktidarın getirdiği bahar rüzgarının ardından üniversiteler yavaş yavaş Demokrat Partililere cephe almaya başlamış ve öğretim üyeleri, Menderes iktidarının dini siyasete alet ederek özgürlükleri baskılamaya çalıştığını savunmuşlardır. Ayrıca Demokrat Parti'nin ekonomi politikaları da üniversiteler tarafından plansız ve zararlı görülmüştür. Nihayetinde iktidarının ilk yıllarını yaşayan Demokrat Parti idaresi,

⁴²⁰ Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Türk Basınında Kim Kimdir**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977, s. 11.

⁴²¹ Şükrü Baban, "İşçi Partisi'nin İktisadi Pilânı", **Büyük Doğu**, 14 Aralık 1945, nr. 7, s. 7.

⁴²² "Gazetecilik Enstitüsü", **Milliyet**, 25 Temmuz 1950, nr. 84, s. 2.; "Milletlerarası Basın Enstitüsü Türkiye Grubu Dün Teşekkül Etti", **Milliyet**, 6 Mart 1951, nr. 304, s. 2.

öğretim üyelerinden gelen bu eleştirileri, üniversitenin “gündelik siyasete karışması” olarak nitelemiş ve akademiye karşı tutumunu sertleştirmiştir.⁴²³

Esasında Şükrü Baban ile Demokrat Parti arasındaki ilişki oldukça olumlu başlamıştır. Öyle ki Şükrü Bey, 1951’in Şubat ayında bizzat Başbakan Adnan Menderes’e hitaben bir mektup yazmıştır. Fevkalade saygılı ve dostane bir dille kaleme alınan mektupta Şükrü Baban, Menderes’ten bir heyetle görüşmesini rica etmektedir. Ancak heyetin üyeleri ve görüşmenin amacı hakkında bir bilgi verilmemektedir. Ayrıca imtihanlar dolayısıyla oldukça meşgul olduğunu bildiren Şükrü Bey, en kısa zamanda Başbakan Menderes’i şahsen ziyaret edeceğini söylemektedir. Nitekim Adnan Menderes, Şükrü Bey tarafından ricayla takdim edilen heyeti kabul etmiştir. Bunun üzerinde Başbakan’a teşekkür mahiyetinde ikinci bir mektup yazan Şükrü Baban, heyete büyük bir alaka gösterildiğini bildirmiş ve Menderes’e hürmetlerini sunmuştur.⁴²⁴

Ancak Demokrat Parti’yle öğretim üyeleri arasındaki ilişkinin samimiyeti her geçen gün azalmış ve akademiye yükselen muhalif seslerin çoğalmasıyla 1953’ün Temmuz ayında Üniversiteler Kanununun 46. maddesinin d fıkrası değiştirilmiştir. Bu değişiklikle beraber “siyasi teşekküllerde fiili vazife alanların” ya da “siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanların” akademik hayattan ve üniversitedeki kadrolarından uzaklaştırılmaları yasallaşmıştır. Yine de kadrodan atılma hususunda son karar Millî Eğitim Bakanlığı’na değil, Üniversite Senatosuna bırakılmıştır.⁴²⁵ Özetlemek gerekirse bu kanun değişikliğiyle beraber pek çok akademisyenin siyasi fikirlerini beyan etmesi engellenirken, gündelik hayata dair politik mesaj veren akademisyenler hakkında soruşturma başlatılmasının da önü açılmıştır.

Nitekim kanun değişikliği sebebiyle soruşturma geçiren öğretim üyelerinden biri de Yeni Sabah gazetesi⁴²⁶ için makaleler kaleme alan Şükrü Baban’dır. 1942

⁴²³ Taner Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 214-215

⁴²⁴ **BCA**, **30-1-0-0**, nr. 18/100/9, lef. 2-3. Birinci mektup 8 Şubat 1951’de Şükrü Baban’dan Adnan Menderes’e, İkinci mektup 20 Şubat 1951’de Şükrü Baban’dan Adnan Menderes’e.

⁴²⁵ **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 8469, 28 Temmuz 1953, s. 12. İlgili Kanunun Kabul Tarihi: 21.07.1953, Kanun No. 6185.

⁴²⁶ 1938 yılında İlhami Safa öncülüğünde İstanbul’da yayın hayatına başlayan Yeni Sabah gazetesi, Şükrü Bey’in basın kariyerinde en uzun süre çalıştığı yayın kuruluşudur. Gazete, kurulduktan bir yıl

yılından beri gazete kadrosunda bulunan Şükrü Baban, hakkındaki soruşturma süreci nedeniyle 1954 yılının ilkbaharından itibaren yazılarına ara vermek zorunda kalmıştır. Birkaç yıl aradan sonra yazarlığa geri dönen Şükrü Bey, Yeni Sabah'taki ikinci döneminde daha çok dış politika konularına değinmiştir. Ancak bizim çalışmamızı ilgilendiren kısım Şükrü Baban ve Yeni Sabah'ın imzasız başmakaleleri arasındaki belirsiz ilişkidir. Şükrü Bey'in, gazetenin ilk sayfasında yayınlanan imzasız başyazıların asıl sahibi olduğu, ancak hem kendisinin hem de gazetenin töhmet altında kalmaması için bu gerçeğin saklandığı birden farklı kaynaktan ifade edilmektedir. Örneğin Orhan Koloğlu, Safa Kılıçlıoğlu'nun gazeteyi satın aldıktan sonra kendisine danışmanlık yapması için Şükrü Baban'ı seçtiğini ve başmakaleler dahil her konuyu ona bıraktığını belirtmektedir.⁴²⁷ Ayrıca Yeni Sabah'ın yazarlarından Murat Sertoğlu da Şükrü Bey'in çalıştığı gazetelerde sadece kendi imzasıyla değil, imzasız hatta başkalarının imzalarıyla makaleler yazdığını aktarmaktadır.⁴²⁸ Şükrü Baban'ın bu tartışmalı durumu dönemin bir diğer büyük gazetesi olan Milliyet'in de altını çizdiği konulardan biridir. Milliyet'e göre İstanbul'da basınla alakası olan herkes Şükrü Baban'ın Yeni Sabah gazetesi adına imzasız başmakaleler yazdığını bilmektedir. Ancak devlet memuru sıfatı bulunan Baban'ın siyasi yazı yazması kanuna aykırıdır. Bu nedenle Yeni Sabah'a karşı pek çok itiraz ve eleştiri yöneltildiğini, ancak gazetenin iddiaları her seferinde reddettiğini bildiren Milliyet, Şükrü Baban ve Yeni Sabah

sonra Ahmet Cemalettin Saraçoğlu tarafından satın alınmış ve tiraj rakamları yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde Refi Cevat Ulunay, Kadircan Kafı ve Şükrü Baban gibi önemli kalemler gazetenin yazar kadrosuna katılarak Yeni Sabah'ı en çok satılanlar listesinde üst sıralara taşımışlardır. Saraçoğlu'ndan sonra dönemin "fabrikatör" medya patronlarından Safa Kılıçlıoğlu tarafından satın alınan gazete, maddi imkanlarının gelişmesi, son teknoloji makinelerin temin edilmesi ve yeni matbaasıyla beraber Türk basınının önde gelen yayın organlarından birisine dönüşmüştür. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 238-239.; 1948 yılında Safa Kılıçlıoğlu yönetimine geçen Yeni Sabah genellikle milliyetçi ve muhafazakâr bir yayın politikası takip etmiştir. Demokrat Parti devrinde bazen iktidara yakın, bazen de eleştirel bir tavır takınan gazete, yukarıda ismini belirttiğimiz yazarlar dışında Sabri Esat Siyavuşgil, Hakkı Devrim ve Murat Sertoğlu gibi kalemlerle yazar kadrosunu genişletmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra tiraj sayılarında gerileme yaşayan Yeni Sabah, 30 Haziran 1964 tarihinde yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Bkz. Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, Ankara, İsim Yayınları, Mart 2011, s. 235.

⁴²⁷ Süleyman Boyoğlu, **Hazandan Önce Babiâli: Duayenlerden Anılar**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s. 248.

⁴²⁸ Murat Sertoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nı İlk O Destekledi", **Yıllar Boyu Tarih Dergisi**, İstanbul, Ağustos 1984, s. 43.

idarecilerinin hem iktidarı hem de okurları kandıran bir “oyun” oynadıklarını söylemektedir.⁴²⁹

Görüldüğü üzere Şükrü Bey hakkındaki gizli başyazarlık iddiası hem hatıralarda hem de dönemin basınında birden çok kez bahsedilmiştir. Sonuç olarak 1953'teki Üniversiteler Kanunu değişikliğinin ardından Şükrü Baban'ın da aralarında bulunduğu birkaç profesör hakkında soruşturma başlatılmıştır. Kanun gereği ilk olarak Üniversite Senatosuna sevk edilen Şükrü Bey ile ilgili dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı Refi Şükrü Suvla şunları söylemektedir: *“Üniversiteler kanununda yapılan tadilattan çok önce Profesörler Kuruluna verilen bir karar üzerine, Şükrü Baban tarafından yazıldığı iddia edilen ve zaman zaman geniş polemiklere yol açan imzasız makalelerle fakülte alakadar olmuştur. Profesörler Kurulu mevzu bahis makalelerin kendisi tarafından yazılıp yazılmadığını arkadaşımızdan sormuş ve bu çeşit yazıları üniversitemizin tasvip etmediğini açıkça belirtmiş ve imzasız son verilmesini talep etmiştir. Bu ikazlara rağmen Şükrü Baban'dan açık ve tatminkâr cevap alamayan Profesörler Kurulu meselenin tahkik ve takibine yetkili olan yönetim kurulan havale etmiştir. Yönetim kurulu da arkadaşımıza sorduğu suallere cevap alamadığından meselenin Senatoda görüşülmesi dileğiyle evrakı Rektörlüğe sunmuştur.”*⁴³⁰

Bu soruşturmadan yaklaşık bir sene sonra Şükrü Baban'ın emekliliğe ayrılacağı yönünde birkaç haber basına yansımıştır. Maarif Vekaletinin talebi üzerine İstanbul Üniversitesi ve Teknik Üniversite'de 25 yıllık görev sürelerini doldurmuş ve 60 yaşını geçmiş öğretim üyelerinin “re'sen” emekliliğe ayrılması gündeme gelmiştir. İçlerinde Sıddık Sami Onar, Raşit Sevig, Muammer Reşit Belgesay, Kemalettin Birsen, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Halide Edip Adivar ve Şükrü Baban'ın isimlerinin de bulunduğu listeler, üniversiteler tarafından tespit edilerek Maarif Vekaletine gönderilmiş ve emekliliğe ayrılmasının uygun görülmesi halinde Üniversite Senatolarının kararı tasdik edecekleri bildirilmiştir.⁴³¹

⁴²⁹ “Bitmeyen Oyun”, **Milliyet**, 30 Haziran 1953, nr. 1129, s. 3.

⁴³⁰ “Siyaset ile Uğraşan Profesörlerin Durumu”, **Milliyet**, 9 Ağustos 1953, nr. 1169 s. 6.; “Şükrü Baban Hakkında Tahkikata Başlanıyor”, **Milliyet**, 23 Ağustos 1953, nr. 1180, s. 1 ve 7.

⁴³¹ “Tekâüt Edilecek Profesörler”, **Milliyet**, 10 Temmuz 1954, nr. 1499, s. 2.

Böylece bir yıl içerisinde iki defa akademik kariyerinin sona ermesi ihtimaliyle karşılaşan Şükrü Bey'in üniversitedeki son yılları oldukça fırtınalı bir hal almıştır. Bu emeklilik haberinden iki yıl sonra dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Fehim Fırat'ın Ankara'ya yaptığı ziyaretin ardından, kendisine yolculuğun sebebinin Şükrü Baban'ın emeklilik meselesi olup olmadığı sorulmuş, F. Fırat ise seyahatin İran Şahına verilmesi planlanan fahri doktorluk unvanı için yapıldığını ve Şükrü Baban ile alakalı bir durumun olmadığını söylemiştir.⁴³² Bu haber, Şükrü Bey hakkındaki emeklilik dedikodularının 1956'ya kadar devam ettiğini net bir şekilde göstermektedir.

Ancak bütün bu soruşturma ve emekliye sevk etme girişimlerine rağmen Şükrü Baban, akademideki görevini 1959'a kadar sürdürmüş, hatta 1956 yılında İktisat Fakültesi dekanı seçilmiştir. Şükrü Bey, dekanlık görevine geldikten sonra makamın önceki sahiplerinden Refi Şükrü Suvla'nın birisi özel olmak üzere iki bankanın yönetim kurulunda bulunduğunu ve iki kurum adına müşavirlik yapıp Üniversiteler Kanununun çizdiği sınırları aştığını söylemiştir. Ancak ortada suç unsuru gerektiren bir durumun olmadığını ve Suvla'nın herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmayacağını bildiren Baban, sadece konu hakkında gerekli "titizliğin" gösterildiğini ve Suvla'nın üniversite dışı faaliyetleri hakkında Profesörler Kuruluna yazılı bir beyanname sunduğunu ifade etmiştir.⁴³³ Refi Ş. Suvla, Şükrü Bey'in gazetecilik soruşturması sırasında İktisat Dekanlığında bulunan ve Baban'ın savunmasını yetersiz bulup, onu Senatoya sevk eden kişidir. 1957'ye geldiğindeyse roller değişmiş ve bu sefer kendini açıklamak zorunda kalan kişi Suvla olmuştur. Dolayısıyla Şükrü Baban'ın Suvla'ya karşı takındığı tavır, kanun çerçevesinde rövanşist bir hamle olarak yorumlanabilir.

Şükrü Baban'ın Demokrat Parti iktidarıyla yaşadığı problemler İktisat Fakültesi Dekanı olduğu günlerde de devam etmiştir. Fakülte tarafından fabrikalarda düzenlenen birtakım konferanslar, devrin Çalışma Vekili Mümtaz Tarhan'ın dikkatini çekmiş ve konu hakkında Şükrü Bey'in izahatına başvurulmuştur. Buna karşılık ilgili konferansların on yıldır üniversite tarafından tertip edildiğini ve katılımcı listelerinin açık olduğunu bildiren Baban, toplantıların herhangi bir mahremiyet içermediğini

⁴³² "İran Şahına Fahri Doktorluk Veriliyor", **Milliyet**, 9 Mayıs 1956, nr. 2150, s. 1.

⁴³³ "Şükrü Baban, 'Prof. Suvla Cezalandırılmadı', dedi", **Milliyet**, 20 Mart 1957, nr. 2460, s. 3.

aksine hem Vekalet temsilcilerine hem de işverenlere kapılarının açık olduğunu söylemiştir. Mümtaz Tarhan’a karşı Şükrü Bey’i savunan Hürriyet Partisi Genel Başkanı Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu da Çalışma Vekilliği makamında bulunan bir kişinin işçilerimizi ve üniversitelerimizi “komünistlik” gibi ağır ithamlarla suçlamamaları gerektiğini vurgulamış ve Tarhan’ın bildiği bir şey varsa net şekilde açıklamasını, aksi takdirde ortalığı karıştırmanın bedeli olarak istifa etmesi gerektiğini savunmuştur.⁴³⁴

Bu olaydan sonra basında Şükrü Baban için yeniden soruşturma açılacağına yönelik bir haber yayınlanmıştır. Habere göre Demokrat Parti iktidarı, Şükrü Bey’i işçilere “âlimane eda ile tahrik saçmak”, bilimsel faaliyet yerine gündelik politikaya dalmak ve İşçi Sesi dergisi için yazılar yazmakla suçlamaktadır. İktidar destekçilerine göre Baban’ın bütün işi “iktidarı kötülemek”, “servet düşmanlığı fikrini yaymak” ve “hayalhanesinde yaşattığı rejimin” yöntemlerini uygulamadığı için işçileri hükûmete karşı kışkırtmaktır.⁴³⁵ Ancak hemen ertesi gün haberi yalanlayan Şükrü Bey, iddianın gerçeği yansıtmadığını ve herhangi bir soruşturmanın söz konusu olmadığını bildirmiştir. Dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Fehmi Fırat da tekzibi doğrulayarak kendisine Şükrü Bey’e yönelik bir soruşturma talebinin ulaşmadığını söylemiştir.⁴³⁶ Nihayetinde akademideki son yıllarını çalkantılı şekilde geçiren Şükrü Baban, birkaç sene sonra emekli olmuştur.

Çok partili hayatın ilk yıllarında Şükrü Baban’ın asistanlığını yapmış olan iktisat profesörü Oktay Yenal, hatıralarında Baban’ın Demokrat Parti’yi eleştirmekten imtina ettiğini söylemektedir. Menderes iktidarının son yıllarında ekonomik sıkıntıların artmasıyla akademideki muhalif seslerin de şiddetlendiğini belirten Yenal, Şükrü Bey’in bu seslere kulak vermediğini aktarmaktadır: *“Bazı genç hocalar Şükrü Bey’e maaşlarının düşüklüğünden şikâyet ediyor; ‘Çöpçüler bile bizden çok maaş alıyor,’ diyorlardı. Şükrü Bey ise çöpçülerin aşağı görülmesini doğru bulmuyor; ‘Elinizi tutan mı var oğlum, gidin siz de çöpçü olun,’ diyordu. Fakat bizler Demokrat Parti idaresine eleştirilerimizi sürdürüyor; Hoca’nın da bize hak vermesini*

⁴³⁴ “Çalışma Vekiline Verilen Cevaplar”, **Milliyet**, 22 Mart 1957, nr. 2462, s. 1 ve 3.

⁴³⁵ “Şükrü Baban Hakkında Tahkikat Açılıyor”, **Milliyet**, 28 Mart 1957, nr. 2468, s. 1 ve 5.

⁴³⁶ “Baban, Hakkında Tahkikat Açıldığı Haberini Tekzip Etti”, **Milliyet**, 29 Mart 1957, nr. 2469, s. 1.

bekliyorduk. Bir gün profesörler odasında Şükrü Bey'e 'Gidiş çok kötü değil mi Hoca?' diye sorduğumuzda, 'Bakın size bir hikaye anlatayım,' dedi. 'Bir çiftçinin tarlasına ayı yavruları dadanmış, gece gelip ekine zarar veriyorlarmış. Çiftçinin oğulları birkaç kez bu ayı yavrularını tüfekte vurmağa kalkışmışlar, her seferinde baba bunları durdurmuş. Bir süre sonra oğlanlar artık iyice kızıp babalarının sözünü dinlememeğe karar vermişler ve gece tarlaya giren ayı yavrularını tüfekte vurmuşlar. Ertesi gece tarlayı kocaman ayılar basmış. O vakit oğlanlar babalarının haklı olduğunu anlamışlar.' Herhalde Hoca bize, bu hükûmetin yerine gelecekleri düşünün demek istiyordu.”⁴³⁷ Şükrü Baban'ın bu tavrı, akademik hayatının son yıllarında iktidarla yeniden problem yaşamak istemediğinin göstergesidir. Bütün bu soruşturma süreci ve emekliye sevk edilme haberlerinde geri adım atan taraf Şükrü Bey olmuş ve Yeni Sabah'taki yazılarına bir müddet ara vererek iktidarın şimşeklerini kendinden uzaklaştırmıştır.⁴³⁸

3.4. TERCÜMAN GAZETESİNE GEÇİŞİ VE 1960 SONRASI GÖRÜŞLERİ

Yeni Sabah gazetesindeki yazarlık serüveninin ardından 8 Temmuz 1964 günü Kemal Ilıcak'ın Tercüman gazetesine⁴³⁹ geçtiğini duyuran Şükrü Baban, “Dış Politika” köşesini devralarak dünya gündemini yorumlamaya başlamıştır. 1964'ten 1970'in başlarına kadar gazetede çalışan Şükrü Bey, Vietnam Savaşı, Kıbrıs sorunu ve Arap-İsrail çatışması gibi dönemin önemli olaylarını köşesine taşımıştır. Ancak Şükrü Baban'ın bu konular hakkındaki yorumlarını aktarmadan önce Tercüman gazetesinin siyasi çizgisine değinmekte fayda vardır.

⁴³⁷ Oktay Yenal, **İktisat Penceresinden**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005, s. 81.

⁴³⁸ Şükrü Baban, “Altının Ucuzluğu ve Pahalılığı”, **Yeni Sabah**, 30 Mart 1954, nr. 5406, s. 2. Bu makeden sonra birkaç yıl yazılarına ara veren Şükrü Bey, sadece akademik hayatına odaklanmıştır.

⁴³⁹ Cumhuriyet devrinde Tercüman gazetesi ilk olarak 1955 yılında İstanbul'da yayınlanmaya başladı. Güncel konular hakkında siyasi nitelikte neşriyat yapan gazetenin imtiyaz sahibi Semih Tanca idi. Yazı işleri müdürlüğünü ise Tevfik Erol üstlenmişti. Zamanla Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadircan Kafıl, Semih Tuğrul, Haldun Taner, Salahaddin Sonat ve Murat Sertoğlu gibi kalemler de gazetenin yazar kadrosuna transfer edildi. Tercüman'ın asıl çıkışı İslam tarihi üzerine yayınladığı büyük tefrikalar sayesinde oldu. Bu tefrikalarla beraber tiraj rakamı yüz altmış binleri aştı ve gazete, ülkenin tanınan yayınları arasına girdi. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s. 247.

Tercüman, Türk basın tarihinde Kemal Ilıcak ismiyle özdeşleşmiştir. 1961 yılında gazetenin yayın haklarını satın alan Ilıcak, Almanya’da kurduğu basımeviyle birlikte sadece Tercüman’ın değil, diğer Türkçe gazetelerin basılmasını da kolaylaştıran isim oldu. Gazeteciliğe Son Telgraf ve Gece Postası’nda muhabirlik yaparak başlayan Ilıcak, bir süre sonra Türkiye Birlik Gazetesi’ni yayınladı. Kendi gibi gazeteci olan Nazlı Ilıcak ile evlenerek Türk basının tanınan ailelerinden biri haline geldiler. Nitekim oğulları Mehmet Ali Ilıcak da bir dönem Akşam gazetesini yönetti. Türkiye Gazete Sahipleri Birliği Başkanlığında da bulunan Kemal Ilıcak, 1993 senesinde hayatını kaybetti.⁴⁴⁰

Kemal Ilıcak’ın Tercüman gazetesini tamamen idaresi altına alması kolay olmamıştı. 1960 askeri darbesi sonrası sıkıyönetimin devam ettiği dönemde Tercüman’ın sahibi olan Ragıp Kutman ile gazete çalışanları arasında problemler yaşanmaktaydı. Nihayetinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığından bir binbaşının devreye girmesi sonucu Kutman, gazeteden uzaklaştırıldı. Böylece basın tarihimizde ilk defa bir gazete, çalışanları tarafından kontrol edilmeye başlandı. Birkaç ay boyunca çalışanların maddi destekleri ve esnaflardan alınan borç paralarla yayınlanan Tercüman, bir müddet sonra Kemal Ilıcak tarafından satın alındı. Ancak o dönemde Tercüman’da çalışan Celâlettin Çetin’e göre Ilıcak, gazetenin kontrolünü bir emrivakiyle ele geçirmişti. Çalışanların maaşlarının ödenmediği günlerde önce gazeteye otuz bin lira borç vermeyi teklif etmiş, ardından Tercüman’ın yüzde elli bir hissesini satın almak istemişti. Nihayetinde zor durumda olan personelin büyük çoğunluğu teklifi kabul etmiş ve Tercüman resmen Kemal Ilıcak’ın olmuştu.⁴⁴¹

Kemal Ilıcak ile beraber Türk milliyetçisi ve muhafazakâr bir dünya görüşünü benimseyen gazete, ilk olarak Adalet Partisi sonradan ise Doğru Yol Partisi’ni destekleyerek Süleyman Demirel’in basındaki temsilcilerinden biri olmuştur. Bu dönemde Tercüman’ın tirajı üç yüz binleri aşmış ve gazete, ülkenin en çok satan yayınları arasına girmiştir.⁴⁴² Kurulduğu 1955 senesinde iktidar olan Demokrat Parti’ye sempati besleyen gazete, böylelikle Ilıcak yönetiminde de DP’nin devamı

⁴⁴⁰ Erdoğan Tokmakçıoğlu, a.g.e., s. 125-126.

⁴⁴¹ Celâlettin Çetin, *İşte Babîlî (Çuvaldızı Kendimize)*, 2. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 61-69.

⁴⁴² Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi’nde Yerel Gazetecilik*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2001, s. 159.

niteliğindeki siyasi ekolün sesi olmuştur. Ayrıca 1961'e kadar resmî olarak "Hâdiselere Tercüman" adıyla yayınlanmasına karşılık, Ilıcak'ın ardından "Halka ve Olaylara Tercüman" ismini almıştır.⁴⁴³

Ilıcak idaresindeki Tercüman'ın yayın politikasının detaylarına indiğimiz zaman keskin bir Sovyet düşmanlığıyla karşılaşmaktayız. Buna karşılık bu Sovyet düşmanlığı, beraberinde ABD savunuculuğunu getirmemiş ve gazete, Sovyet tehdidine karşılık NATO dostluğunu desteklese de Türk çıkarları söz konusu olduğunda ABD'yi eleştirmekten geri durmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin dünya genelindeki Müslüman ülkelerle yakınlaşması ve ortak çalışması fikri savunulmuştur. Kemal Ilıcak'a göre gazete, fikirlerini savunurken hiçbir kişi ya da kurumun desteğini almamıştır. Özetlemek gerekirse Tercüman, milliyetçi-muhafazakâr yayın organlarının sayısının az olduğu bir dönemde basın hayatına adım atarak ideolojisinin bayrak gazetesi haline gelmiş ve Ahmet Kabaklı gibi önemli entelektüelleri bünyesinde barındırarak kültürel bir neşriyat merkezine dönüşmüştür.⁴⁴⁴

Şükrü Baban'ın Tercüman gazetesine geçiş hikayesine gelecek olursak 2010 yılında Yeniçağ gazetesinde Şemsi Sılkım tarafından kaleme alınan bir hatıraya göz atmamız gerekir. Sılkım'a göre Baban'ın Kemal Ilıcak, Ahmet Kabaklı ve Ergun Göze ile samimi dostlukları vardı. Dolayısıyla sık sık Tercüman ofisini ziyaret ederek uzun sohbetler gerçekleştirirdi. Şükrü Bey, bu sohbetler sırasında bir gün Tercüman'a katılacağına dair söz vermişti. Nitekim Kemal Ilıcak da "hocaların hocası" olarak nitelediği Şükrü Baban'ı gazetesine transfer etmek istiyordu. Ancak Şükrü Bey, Tercüman'ın hem tiraj yönünden hem de "fikir yönünden" rakibi olan Yeni Sabah'ta yazıyordu. Dolayısıyla oldukça zor görünen bu transferi tamamlayabilmek için Nazlı Ilıcak bizzat devreye girmiş ve uzun telefon trafiklerinde bulunmuştu. Sılkım'ın iddiasına göre Yeni Sabah yöneticileri Şükrü Bey'i adeta tehdit ediyor ve gazeteden ayrılmasına izin vermiyorlardı. Nihayetinde Şükrü Baban'ın rahatsızlandığı için hastanede yatmak zorunda kaldığı bir dönemde, herkesten önce devreye girerek hastanenin adresini öğrenen Nazlı Ilıcak, Şemsi Sılkım'a Şükrü Bey'i "kaçırma" emri

⁴⁴³ M. Orhan Bayrak, **Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)**, İstanbul, Küll Yayınları, Nisan 1994, s. 140.

⁴⁴⁴ M. Fatih Akbay, "Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman Gazetesi'nde Asala", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 2010, s. 6-7.

verdi. Şükrü Bey, Sılkım'ın hocası olduğu için aralarında daha fazla samimiyet vardı. Neticede Yeni Sabah yöneticilerinden gizli şekilde hastaneye giderek Şükrü Baban'ı çay içmeye davet eden Şemsi Sılkım, hocasından gayet olumlu bir cevap aldı. Yol sırasında Şükrü Bey'e vaziyeti açıklayan Sılkım, kendisini Tercüman'a transfer etmek istediklerini ve Yeni Sabah yöneticilerine karşı ancak böyle bir yol bulabildiklerini söyledi. Sonuçta Tarabya oteline giderek Nazlı ve Kemal Ilıcak ile buluşan Şükrü Baban, Tercüman gazetesine geçmeyi kabul etti.⁴⁴⁵ Şükrü Bey'in Tercüman gazetesindeki ilk yazısının 8 Temmuz 1964 günü yayınlandığını düşünürsek, Şemsi Sılkım'ın anlattığı bu hatıranın 1964 yazının ilk günlerinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

3.4.1. Vietnam Savaşı

Vietnamlı komünist lider Ho Şi Ming'in 1954'te Fransızlara karşı zafer kazanarak ülkesinin bir kısmında kontrolü sağlaması üzerine Cenevre'de toplanan kongre, Vietnam'ı 17. paralelde ikiye bölme kararı verdi. Bunun sonucunda ABD ve Fransızların müttefiki kabul edilen Ngo Dinh Diem, Güney Vietnam'da yeni bir hükûmet kurarken Ho Şi Ming de Kuzey Vietnam'daki komünist idaresini perçinledi. Ancak güneydeki Diem yönetimi hiçbir zaman siyasi iktidarını kuvvetlendiremedi ve ABD yardımına bağımlı bir yapıda kaldı. Nihayetinde Başkan John F. Kennedy ile anlaşılan bir grup güneyli albay, Diem'in iktidarına son verdi. ABD iddialı söylemleri nedeniyle küresel bir sorun haline gelen Vietnam'da Washington destekli albaylar cuntası da istenilen başarıyı elde edemedi. 1964 seçimleriyle iktidarı elde eden Lyndon B. Johnson ise ABD için güç göstergesi haline gelen Vietnam'da büyük bir askeri operasyon başlatma kararı aldı. Önce Kuzey Vietnam'ın limanları ve ikmal hatları bombalandı. Ardından bizzat Amerikan kara kuvvetleri Güney Vietnam'a çıktı. Johnson, Vietnam'da alınacak bir yenilgi ihtimalinde dünya devletlerinin ABD'ye duydukları güvenin kırılacağına inanmaktaydı. ABD'nin askerî harekâtına karşılık Moskova cephesi, Doğu bloğundaki liderlik görevini sarsmamak ve ideolojik bir müttefiki yarı yolda bırakmamak amacıyla Kuzey Vietnam'a çok da hevesli olmadan

⁴⁴⁵ Şemsi Sılkım, "Nazlı Ilıcak Nasıl Hastaneden Başyazar Kaçtı?", **Yeniçağ**, 16 Mayıs 2010, s. 13.

destek verdi. Böylece küçük devletlerin davranışları büyük devletlerin diplomatik girişimlerini baltalamış oldu.⁴⁴⁶

1968 yılında ABD Başkanı Johnson seçimlere katılmayacağını açıkladı. Askeri operasyonun başladığı günden bu tarihe kadar Vietnam'a yarım milyona yakın Amerikan askeri sevk edilmiş ve hala kesin bir sonuç çıkmamıştı. Johnson, Güney Vietnam'ın artık kendi başının çaresine bakmasını tavsiye ediyor ve savaşın "Vietnamlaştırılması" gerektiğini vurguluyordu. Amerikan halkı, hükûmetin iç politikaya odaklanmasını istiyor ve Washington'a gösterilen tepki her geçen gün artıyordu. Nihayetinde Johnson, 30 Ekim günü Kuzey Vietnam'a yönelik bombardımanların sonlanacağını açıkladı. Eylül 1970'te Johnson'dan sonra yönetimi devralan *Richard Nixon*, ABD'nin kuzeylilerden gelecek "yerinde" bir ateşkes teklifini kabul edeceğini açıkladı. Nisan 1972'de ABD Hükûmeti, Kuzey Vietnam tarafından kontrol edilen topraklardaki komünist yönetimi tanıdığını duyurdu. 1973'te ABD Kongresi, Amerikan askeriyesinin Vietnam'daki faaliyetlerine son verdiğini ilan etti. Nihayetinde Ho Şi Ming idaresindeki komünistler, 1 Mayıs 1975'te Güney Vietnam'ın başkenti olan Saygon'u ele geçirerek Vietnam genelinde kontrolü sağladılar.⁴⁴⁷

Vietnam'daki savaşın gidişatı ve politik sahneye etkileri Şükrü Baban'ın Tercüman yıllarında sık sık üzerinde durduğu bir konudur. ABD'nin Güney'deki siyasi istikrarsızlıktan rahatsız olduğunu ve savaşın bir hayli zor koşullarda sürdürüldüğünü bildiren Baban'a göre Washington Hükûmeti, Çin ve Sovyetler Birliği çekincelerinden dolayı bölgeyi bırakmak istememekte, ancak sadece güneyliler için resmi savaşa girecek durumda da bulunmamaktadır. Ona göre Asya'yı terk ederek komünizmle mücadelede yara almayı istemeyen ABD, savaşı Güney Hükûmeti üzerinden sürdürmeye devam edecektir.⁴⁴⁸ Buna karşılık Güney Vietnam'da alınacak olası bir yenilgide ABD'nin prestij kaybedeceği görüşüne katılmayan Şükrü Bey, mevcut durumun Kore Savaşı'nın anımsattığını ve ABD'nin resmi müdahalesinin Çin ve

⁴⁴⁶ John Lewis Gaddis, **Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek**, Çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2008, s. 119-121.

⁴⁴⁷ Alastair Parker, "International Aspects Of The Vietnam War", **The Vietnam War**, Ed. by. Peter Lowe, London, Macmillan Press Ltd., 1998, pp. 215-218.

⁴⁴⁸ Şükrü Baban, "Amerika'nın Askeri Tutumunun Bir Sırrı Açıklandı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Ocak 1965, nr. 1153, s. 2 ve 7.

Sovyetleri de savaşa çekeceğini bildirmektedir. Üstelik güney halkı da savaş konusunda azimli değildir. Ona göre bütün bu şartlar altında ABD'nin Vietnam'daki çabaları “fuzuli”dir.⁴⁴⁹

ABD'nin hiçbir masraftan kaçınmayarak harcama yapmasına rağmen bir türlü hedeflediği zafere ulaşamamasının temel nedeni olarak güneyli halkın isteksizliğini gösteren Şükrü Baban, sadece yerel halkın değil güneyli generallerin de savaşmak yerine birbirleriyle didiştiklerini söylemektedir. Ona göre komünizmle savaşmak yerine her gün yeni kabine değişiklikleriyle uğrayan Güney Hükûmeti'nin muharebede başarılı olma ihtimali yok denecek kadar azdır.⁴⁵⁰ *“Bu şartlar içinde Amerika'nın durumu gayet tuhaf ve hatta naziktir. Bir memleket halkını ve ordusunu kendi arzusuna rağmen zorla komünizmden korumak kadar nankör bir vazife olamaz...Amerika kanı ve doları boş yere denebilecek tarzda akmaktadır.”*⁴⁵¹

Şükrü Baban'ın kanaatine göre Vietnam'da asıl korkulacak durum Çin ve Sovyetler Birliği'nin savaşa müdahil olması ihtimalidir. İki ülkenin ABD'yi sürekli olarak uyardığını bildiren Baban, Birleşmiş Milletlerin ise “kötürüm” bir vaziyette gelişmeleri takip ettiğini ve Küba krizinde olduğu gibi Vietnam Savaşı'nda da hiçbir işe yaramadığını söylemektedir.⁴⁵² Ayrıca ABD tarafından ortaya atılan, Vietcong'un Kuzey Hükûmeti'nden emir aldığı yönündeki iddianın gerçeği yansıtmadığını savunan Şükrü Bey, Amerikan ordusunun güneydeki çete saldırıları yüzünden Kuzey'e taarruz etmesinin başarısız bir hareket olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu iddialar ve taarruzlar Pekin'le Moskova'yı yakınlaştırmak dışında bir işe yaramamaktadır.⁴⁵³

Birleşmiş Milletlerin ve bu kuruma bağlı Güvenlik Konseyinin savaş boyunca hiçbir müdahalede bulunmamasını eleştiren Şükrü Bey, her fırsatta uluslararası hukuka bağlı olduğunu söyleyen ABD'nin BM'den arabuluculuk talep etmesi gerektiği

⁴⁴⁹ Şükrü Baban, “Amerika Nüfuz ve Kudretinin Mihenk Taşı”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 12 Ocak 1965, nr. 1164, s. 2 ve 7.

⁴⁵⁰ Şükrü Baban, “Sorumlulukların Çoğalmasında Yükün Ağırlaşması”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 28 Ocak 1965, nr. 1180, s. 2.

⁴⁵¹ Şükrü Baban, “Rusya, Kuzey, Amerika, Güney Vietnam'da”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Şubat 1965, nr. 1189, s. 2 ve 7.

⁴⁵² Şükrü Baban, “Durum Gergin Amma, İpler Kopmuş Değil!”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 10 Şubat 1965, nr. 1191, s. 2 ve 7.

⁴⁵³ Şükrü Baban, “Göze Göz Diş Diş Siyaseti”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 16 Şubat 1965, nr. 1197, s. 2.

kanaatindedir. Büyük devletlerin menfaatleri söz konusu olduğunda hiçbir uluslararası kurumun düzgün şekilde çalışmadığını bildiren Baban, BM, Güvenlik Konseyi ve Adalet Divanının küçük devletlerin problemleri dışında işe yaramayan kurumlar olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵⁴

Ayrıca ABD'nin Çin'i yok sayma politikasını oldukça yanlış bulan Şükrü Baban; *"Dünyanın en kalabalık ülkesini (700 milyonluk kitlesini) bilmemezlikten gelerek ve onları yokmuş sayarak dünyaya düzen verilebilir mi? Pekin'e Güvenlik Meclisinde sandalye verilmez iken, Formoza adasına sığınan Çan Kay Şek'in bir avuç taraftarına daimi üyelik verilip tesirli bir meclis ve sözü geçer bir heyet kurulabilir mi?"* sorularını sorarak Tayvan'ın BM'deki konumunun Çin açısından bir haksızlık olduğunu ve BM'nin güvenilirliğini azalttığını belirtmiştir.⁴⁵⁵

Şükrü Bey'e göre Amerikan ordusunun yüksek ricali Çin'in Asya ve Afrika'daki itibarını zedelemek arzusundadır. Bu nedenle Kuzey Vietnam'a ve Vietcong'a karşı zehirli gaz harbi dahil her seçenek uygulanacaktır. Üstelik Kore Harbi'nden farklı olarak bu sefer komünist gerillalar Çin sınırının içine kadar kovalanacaktır. ABD Başkanı Johnson'un henüz bu plana tamamen inandırılmadığını söyleyen Şükrü Baban, her şeye rağmen Amerikalı generallerin taarruzların şiddetlendirilmesi hususunda ısrarcı olacaklarını düşünmektedir.⁴⁵⁶

Kuzey Vietnam'a yapılan bütün bombardımanlara rağmen Vietcong'un saldırılarına devam etmesinin, ABD ordusu tarafından ortaya atılan "Vietcong ve Kuzey Hükûmeti iş birliği içinde" tezini büyük oranda çürüttüğünü bildiren Şükrü Baban, Çin ve Sovyetler Birliği'nin de sadece destek mesajları aracılığıyla Vietnam'a müdahil olduklarını söylemektedir. Ayrıca Çin'in gelişmekte olan bir ülke olduğu için ABD'yle mücadele etmekten çekinmesinin normal olduğunu söyleyen Şükrü Bey,

⁴⁵⁴ Şükrü Baban, "Şu Şatafatlı Güvenlik Meclisi Ne İşe Yarar?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 8 Mart 1965, nr. 1217, s. 2 ve 7.

⁴⁵⁵ Şükrü Baban, "Tek Çıkar Yol Ama, Olmayacak Dua...", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Mart 1965, nr. 1220, s. 2 ve 7.

⁴⁵⁶ Şükrü Baban, "Çin'i Yıldırma ve Ezmenin Tam Vakti", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 30 Mart 1965, nr. 1239, s. 2 ve 7.

Sovyetlerin ise ihtiyatlı tavırları nedeniyle Doğu Bloğunda itibar kaybettiğini savunmaktadır.⁴⁵⁷

Vietnam Savaşı'nın Batı ve Doğu Blokları arasındaki amansız rekabeti ve katı duvarları büyük ölçüde zayıflattığı görüşünde olan Şükrü Baban, iki grubun da eskiye oranla çok daha ılımlı olduğu kanaatindedir. Baban'a göre bu durum insanlık açısından güzel bir haberdır. Çünkü birbirlerine nefret duyan iki katı bloğun çatışması bütün medeniyete zarar vermektedir. Ona göre Macaristan, Polonya ve Romanya'nın Batı'yla temasları artırması ve Fransa'yla İngiltere'nin ABD sözünden çıkmaya başlamaları bloklar arasındaki yumuşamanın ilk emareleridir. Ayrıca Washington Hükûmeti, CENTO ve SEATO'nun Çin ile yakınlaşması sonucu Asya'daki hakimiyetine bir darbe daha yemiştir. *"Hasılı zaman, 15 küsur yıl, iki bloğu da aşındırmıştır. Bu sonucu normal hatta faydalı saymak mümkündür. Yeter ki gelişme halindeki yeni olaylara ihtiyatla ayak uydurulabilsin."*⁴⁵⁸

ABD Başkanı Johnson'un Vietnam Savaşı hakkındaki her türlü soru ve eleştiriye bir hayli hiddetlendiğini belirten Baban, "Beyaz Saray'ın misafirinin" ABD'nin Asya politikası hakkındaki hiçbir tenkidi kaldıramadığını söylemektedir. Ayrıca Johnson'un verdiği bir beyanatta Vietnam'da da "Türkiye ve Yunanistan'da takip edilen yol" izlenecektir dediğini aktaran Baban, Johnson'un bu sözüyle Vietnam'da ve genel olarak Asya'da komünizmin engellenmesinin asli hedefi olduğunu vurguladığı görüşündedir.⁴⁵⁹

3.4.2. 1967 Kıbrıs Olayları

1967 senesinde Ankara'da zorunlu ikamet halinde bulunan Rauf Denktaş, 27 Ekim'de gizli şekilde İskenderun üzerinden Kıbrıs'a geçiş yaptı. Ancak 31 Ekim'de Rum polisi tarafından yakalanan Denktaş'ın kaçış haberi Türkiye ve Yunanistan

⁴⁵⁷ Şükrü Baban, "Amerikan Bombardımanları Kime Yarıyor Dersiniz?", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Nisan 1965, nr. 1258, s. 2 ve 7.

⁴⁵⁸ Şükrü Baban, "İki Bloktan da Eski Yekparelik Kalmadı...", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Nisan 1965, nr. 1246, s. 2 ve 7.

⁴⁵⁹ Şükrü Baban, "Türkiye'de Takip Edilen Politikanın Aynı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Mayıs 1965, nr. 1271, s. 2 ve 7.

arasında siyasi bir krize neden oldu. Kıbrıs Hükûmeti, Ankara'nın olaydan haberi olduğunu iddia ederek Türkiye'yi kınayan bir bildiri yayınladı. Buna karşılık Ankara, Denktaş'ın gizlice Türkiye'yi terk ettiğini açıkladı. Nihayetinde Denktaş, adaya bir daha firari girmemek şartıyla on üç günlük tutukluluk süresinin ardından Türkiye'ye geri gönderildi. Rauf Denktaş'ın iadesi Kıbrıslı Türkler arasında olumsuz bir etki yarattı. Ankara'nın adaya müdahale etmesini bekleyenler Türkiye Büyükelçiliğinin önüne gelerek protestolarda bulundular. Bunu fırsat bilen Rum radikallerin lideri Georgios Grivas⁴⁶⁰, Geçitkale ve Boğaziçi'ndeki Türk köylerine saldırdı. Saldırı haberi üzerine 15-16 Kasım gecesi Bakanlar Kurulu bir araya geldi. 1964'te TBMM'nin Kıbrıs için verdiği askeri müdahale yetkisi hala yürürlükteydi. Ancak toplantı sonucunda harekât için yeterli araç ve ideal bir plan olmadığı anlaşıldı. Atina Hükûmeti, saldırının kendilerinden habersiz şekilde başlatıldığını açıkladı. Türkiye, Kıbrıs üzerinde uyarı uçuşları yapmak dışında ciddi bir karar alamadı. Sonuç olarak

⁴⁶⁰ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya gündemine bir Kıbrıs probleminin geleceği belli oldu. Şubat 1947'deki Paris Barış Antlaşması ile aynı dönemde Kıbrıslı Rumlardan oluşan bir heyet, İngiltere Sömürgeler Bakanı Arthur Creech ile görüştü. Heyetin talebi açıkça "Enosis (Yunanistan ile Birleşme)" idi. Ancak 1948 yılında Filistin'den çekilen İngiltere, Kıbrıs'ı Akdeniz egemenliğinin bir parçası olarak elinde tutmayı arzuluyordu. Üstelik İngiliz ricali için Enosis talebi oldukça şaşkınlık uyandırıcıydı. Çünkü Kıbrıslı Rumlar, asayişten eğitime maliyeden siyasi idareye kadar her koşulda yetersiz olan Yunanistan halkına göre çok daha iyi durumdalar. Ancak adadaki Rumlar, ekonomik çıkarlardan ziyade millî duygularla hareket ediyorlar ve Enosis'i Megali İdea'nın bir parçası addediyorlardı. Enosis fikrinin filizlendiği ilk zamanlarda Kıbrıs Rumları iki güç tarafından örgütleniyordu. Bunlardan biri kilise diğeri ise AKEL (Emekçi Halkın İlerici Partisi/Kıbrıs Komünist Partisi) idi. Nitekim 1950'lere gelindiğinde neredeyse bütün Kıbrıslı Rumlar, Enosis taraftarıydılar ve aksi bir çözümü kesinlikle kabul etmiyorlardı. Adadaki Türklerin istekleri ve Türkiye'nin Enosis'e vereceği tepki göz ardı ediliyordu. Neticede Kıbrıslı Rumların talepleri 1 Mayıs 1951 günü EOKA fikriyle radikalleşti. Enosis'i hayata geçirmek için Georgios Grivas ve III. Makarios (Mikhail Christodoulos Mouskos) tarafından kurulan EOKA, Helenist, Anti-Komünist ve İrredantist bir silahlı terör örgütüydü. Silahlı eylemlerle dünya kamuoyunun dikkatini Kıbrıs üzerine çekmeyi hedefleyen örgüt, Birleşmiş Milletler ve İngiltere'nin Kıbrıslı Rumların bağımsızlığını ancak bu yolla kabul edeceklerine inanmaktaydı. Temel stratejisi kırsalda gerilla savaşı yaparken şehirde sabotajlar tertip etmektir. Grivas, örgütün siyasi ve askeri bağlantılarını sağlarken Makarios da adada kilisenin hakimiyetini pekiştiriyordu. Kilise artık milliyetçi ve sağ grupları bünyesinde birleştiren bir çatı kurumu. Kilise tarafından kurulan PEON ve yine kilise tarafından himaye edilen OHEN adlı gençlik örgütleri de Makarios'un propaganda kanallarıydı. Buralarda ağırlıklı olarak Kıbrıslı Rum öğrenciler örgütleniyor ve dini mesajlar aracılığıyla EOKA'ya militan yetiştiriliyordu. Ayrıca EOKA'ya katılmak istemeyen ya da örgütü ifşa etmeye çalışan Kıbrıslı Rumlar hem Grivas hem de Makarios tarafından tehdit ediliyordu. EOKA'nın bu derece güçlenmesine karşılık Yunanistan hükûmeti, kendisinden habersiz bir harekete girişilmemesi hususunda örgütü uyarıyordu. Atina'daki rical Kıbrıs Meselesini diplomatik yollardan çözebileceğine inansa da İngiltere 1953 ve 1954'te BM'nin de desteğiyle Enosis'i kesin olarak reddetti. EOKA artık diplomasinin değil silahların konuşmasını istiyordu. Sonuç olarak 1955'te 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece Lefkoşa, Limasol, Mağusa ve Episkopi'de büyük patlamalar meydana geldi. Böylece EOKA terörü ve Kıbrıs Meselesi dünya gündeminin yeni konularında biri oldu. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Şahin, "Düşünceден Eyleme EOKA". *Recent Period Turkish Studies*, Sayı: 37, Haziran 2020, s. 21-49.

30 Kasım 1967’de Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Hükûmeti arasında üçlü bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Ankara ve Atina, Kıbrıs’ın bağımsızlığına saygı gösterecek, adadaki askeri kuvvetler geri çekilecek, saldırıya uğrayan köyler için tazminat ödenecek, BM Barış Gücü adadaki kanun dışı silahlara el koyacak ve Grivas adayı terk edecekti.⁴⁶¹

Bütün bu süreci köşesinde değerlendiren Şükrü Baban, Rauf Denктаş’ın adaya gizli yollardan hangi amaçlarla gittiğinin meçhul olduğunu ancak Kıbrıs Meselesinin yıllardır nihai bir sonuca bağlanmadığı için böylesine küçük olayların bile büyük krizler doğurabileceğini söylemiştir. Denктаş’ın Ankara’yı fazla rahat davranmakla itham eden “atmacalardan” biri olduğunu söyleyen Baban, Kıbrıs Rum yönetimini kanun dışı davranmamaya davet etmiş ve bu olayın Lefkoşa için uyarı olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶²

Kıbrıs’taki mevcut durumunun hem dünya hem de meselenin tarafları için tehlikeli olduğunu belirten Şükrü Bey’e göre bölgedeki yaralar onarılmış değil kabuk tutmaya bırakılmış haldedir. Taraf devletler de çözüm konusunda oldukça inatçıdır. Bu nedenle Türk ya da Yunan tarafından gelen en ufak bir “karpis” yeni sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Kıbrıs için; *“Lâf ve edebiyat, yerlerini realite ve harekete bırakmalıdır.”*⁴⁶³

Grivas’ın saldırı haberinden sonra hükûmete karşı eleştirel bir tavır alan Şükrü Baban, hareketsizliğimizin sonucunda böyle bir manzarayla karşılaştığımızı söylemiştir. Kıbrıs konusunda daha enerjik bir şekilde inisiyatif alarak hareket etmemiz gerektiğini söyleyen Baban’a göre saldırının sorumlularından biri de BM Barış Gücüdür. Çünkü bu kurum “vurdumduymaz” tavrıyla Türk köylülerinin silahlarının alınmasına seyirci kalmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Melek M. Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, Şubat 1997, s. 221-226.

⁴⁶² Şükrü Baban, “Denктаş Olayını Örtten Esrar Perdesi”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Kasım 1967, nr. 2175, s. 2 ve 7.

⁴⁶³ Şükrü Baban, “Umulmayan Yaralardan Ufunetler Beklenir”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 17 Kasım 1967, nr. 2188, s. 2 ve 7.

⁴⁶⁴ Şükrü Baban, “Son Olayların Bize Tekrar Öğrettiği”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 19 Kasım 1967, nr. 2190, s. 2.

Şükrü Bey, Kıbrıs'taki bu saldırının Ankara tarafından yıllarca benimsenmiş olan “icap ederse adaya fiilen müdahale ederiz” formülünü rafa kaldırması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre; “*Öldürülen Türklerin hesabını Kıbrıs'ın ve onun ötesinde Yunanistan'ın vermesi lazımdır.*” Türkiye'nin “eli kanlı general” Grivas'ı adada istememesi en doğal hakkıdır ve bu istek bir an önce yerine getirilmelidir. Ayrıca mazlumların zararları hiç olmazsa madden tazmin edilmelidir diyen Şükrü Bey, adadaki Yunan askerlerinin tahliyesini çok daha önce talep etmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Baban, büyük devletlerin araya girerek Yunanistan'ı mantıklı bir yola sokacaklarına ve Türk taleplerinin kabul edileceğine inanmaktadır.⁴⁶⁵ Şükrü Bey'in bu konudaki tavrı oldukça nettir. Ona göre; “*Ne olursa olsun, Türkiye, Hükûmet ve halk olarak, nota veya ültimatonda istediklerimizi behemahal elde etmeli ve bunda gevşeme göstermemelidir. Zira bu, elde etmemiz gerekenin azıdır. Hatta en azıdır.*”⁴⁶⁶

“*Bize gelince Türkiye, yine daima olduğu gibi azimlidir, kararlıdır, alestadır. 'İcap ederse' gücünü kullanacaktır. İyi amma bu icap ne vakit tahakkuk eder? Türk kamuoyu hüznün ve teessür içinde bu soruyu kendine sormaktadır. Yıllardır beklenen 'bu icabında' öbür dünyaya mı kalacaktır?*”⁴⁶⁷ Görüldüğü üzere Şükrü Baban'ın saldırıya karşı verdiği ilk tepkiler Ankara'nın adaya çıkartma yapması gerektiğini savunan bir yapıdadır.

Adadaki “katliamın” ardından Yunan Hükûmeti'nin bir “oyalama” politikasına başvurduğunu söyleyen Baban, Sovyetlerin ve ABD'nin Türkiye'nin adaya müdahale etmemesi hususunda aynı kanaatte olduklarını belirlemiştir. Bu ortak kanaatten faydalanan Yunanistan'ın Ankara'ya resmi bir cevap vermek yerine ikili müzakere yoluna giderek meseleyi uzatmak istediğini söyleyen Şükrü Bey, Ankara'nın bu teşebbüslere inanmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Şükrü Baban, “Ültimatom Veya Değil, Yerinde İstekler”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Kasım 1967, nr. 2191, s. 2 ve 7.

⁴⁶⁶ Şükrü Baban, “İstediklerimizde Direnmeli Oyalamaya İltifat Edilmemeli”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 21 Kasım 1967, nr. 2192, s. 2 ve 7.

⁴⁶⁷ Şükrü Baban, “Cevap Beklene Dursun, Atina'da Yeni Bir Vekil”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 22 Kasım 1967, nr. 2193, s. 2 ve 7.

⁴⁶⁸ Şükrü Baban, “Ültimatom Olmadığı Artık Anlaşıyor”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 23 Kasım 1967, nr. 2194, s. 2 ve 7.

Yunanistan'ın Kıbrıs Meselesinde yıllardan beri sürdürdüğü vakit kazanma politikasıyla siyasi zeminde Türklere karşı bir üstünlük kazandığını ve bu nedenle Türk Hariciyesinin artık hiçbir ikili müzakere talebini kabul ederek Yunanların bu üstünlüğünü perçinlememesi gerektiğini bildiren Şükrü Baban, katliamın sorumlusu olan Grivas'ın istifasıyla sorunun çözülmeceğini çünkü Atina'nın adadaki asker sayısını uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş sayıya çekmek hususunda ayak direttiğini söylemektedir. Ona göre Türkiye, asker sayısı konusunda ısrarcı olmalı ve Grivas'ın istifasını yeterli görmemelidir.⁴⁶⁹

ABD ve NATO'nun iki ülke arasındaki arabuluculuk faaliyetlerine karşılık bu kurumların tepki göstermesi ve müdahale etmesi gereken asıl tarafın Yunanistan olduğunu belirten Şükrü Bey, Atina'daki "gözü dönmüş" albaylar cuntasının hala tehditler savunmaya devam ettiğini ve arabulucuların ilk önce bu gürüha çeki düzen vermesi gerektiğini savunmuştur. Bu tavır gösterildikten sonra Türk tarafı her türlü barışçıl çözüme hazır olacaktır. Çünkü; *"İnsan ve insan haklarına saygı ve sevgi her türlü düşüncenin üstündedir ve öyle kalmalıdır Fiilen muharebe edenler bile bugün birtakım insani kaidelere uymak zorundadırlar."*⁴⁷⁰

Nitekim olayın sıcaklığıyla adaya çıkartma yapma çağrısında bulunan Şükrü Baban, 30 Kasım'da yapılan üçlü anlaşmaya olumlu yaklaşmış ve diplomatik bir çözümü mantıklı bulmuştur. Olası bir Türk-Yunan savaşının NATO'nun doğu kanadını parçalayacağını ve hem Ankara hem de Atina için felaket getireceğini savunan Şükrü Bey'e göre ABD'nin sıkı arabuluculuk faaliyetleri sonucunda Yunanistan, Türk taleplerini kabul etmiştir. Ancak ona göre Türk talepleri dışında Ankara'nın iki haftadır yaptığı askeri hazırlıkların giderleri de karşılanmalı ve Türkiye'ye en az 300 milyon liralık bir telafi ücreti ödenmelidir.⁴⁷¹

Adadaki Türk halkının sabırsızlıkla çıkartma beklediğini bilen Şükrü Bey, bu üçlü anlaşmanın ve Atina Hükûmeti'nin taahhütlerinin Kıbrıslı Türklere kendi

⁴⁶⁹ Şükrü Baban, "Olumlu Tek Haber, Üst Tarafı Lâf ve Oyalama", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 24 Kasım 1967, nr. 2195, s. 2 ve 7.

⁴⁷⁰ Şükrü Baban, "Arabulucular Bolluğu", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1967, nr. 2196, s. 2 ve 7.

⁴⁷¹ Şükrü Baban, "Akıl ve Mantığın Zaferi", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Aralık 1967, nr. 2202, s. 2 ve 7.

kaderlerini tayin hakkı vereceğine inanmaktadır.⁴⁷² Artık Yunanların zayıf tarafta bulunduğunu çünkü Türkiye’de Kıbrıs konusunda büyük bir gençlik ateşi varken Yunan halkının durgun olduğunu söyleyen Baban, Atina cuntasının Türk taleplerini kabulden başka çaresinin olmadığı kanaatindedir.⁴⁷³ Bu üçlü anlaşmayla adadaki Türklerin uzun zamandır hayallerini kurdukları geçici bir yönetim kurulduğunu ifade eden Baban’a göre Ankara’nın evvelden beri hedeflediği “taksim” planının ilk adımı atılmıştır. Adadaki farklı Türk akımları birleşip yekvücut haline gelmiştir. Yunanistan ve Kıbrıslı rahip Makarios ettikleri rüzgarların bedelini fırtına biçerek ödemişlerdir. Ona göre bu anlaşmayla beraber Türk cemaatinin geç kalan tepkisi sonuç bulmuştur.⁴⁷⁴

3.4.3. Altı Gün Savaşı

5 Haziran 1967’de İsrail hava kuvvetlerinin Mısır’a yaptığı baskınla tarihe Altı Gün Savaşı olarak kaydedilen Arap-İsrail muharebeleri başladı. Sadece Mısır’a değil Ürdün ve Suriye’de de yöneltilen taarruzlar sonucu İsrail, Arap ülkelerinin hava gücünü bir günde sıfıra indirdi. Böylece kara ordusunu destekleme bakımından büyük avantaj kazandı. 10 Haziran’da nihayete eren savaşın sonucunda İsrail, Sina yarımadası, Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze bölgelerinden önemli toprak parçalarını sınırlarına kattı. Bu ağır yenilgi sonrası hem Mısır’ın hem de Arap dünyasının siyasi lideri konumunda bulunan Cemal Abdülnasır görevinden istifa ettiğini açıkladı. Ancak Mısırlılardan gelen yoğun destek üzerine istifasını geri çekti. Filistinliler bu mağlubiyetten sonra Abdülnasır için “çatlamış çini vazosu” benzetmesini kullandı. Mısır lideri bu savaştan sonra politik sahnedeki etkinliğini ve gücünü kaybetti.⁴⁷⁵

⁴⁷² Şükrü Baban, “Pişmiş Aşa Soğuk Su Mu?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 4 Aralık 1967, nr. 2205, s. 7.

⁴⁷³ Şükrü Baban, “Son Bunalımın Aydınlanan ve Gölgede Kalan Yanları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 11 Aralık 1967, nr. 2212, s. 2 ve 7.

⁴⁷⁴ Şükrü Baban, “Kendi Göbeğini Kendi Kesmek”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 31 Aralık 1967, nr. 2232, s. 2 ve 7.

⁴⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, 2. bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s. 248-250 ve 256-258.

Ortadoğu'daki buhranda ABD'nin İsrail'i Sovyetlerin de Mısır'ı desteklediğini söyleyen Şükrü Baban, bu desteğin dünyayı atom bombalarının patladığı yeni bir felakete sürüklemeyecek boyutta olduğunu da eklemektedir. Çünkü Sovyetler Birliği, Vietnam'a kıyasla Ortadoğu'ya çok daha yakın ve hakimdir. Bu nedenle ABD'nin "dünyanın jandarmalığı" rolünü oynaması pek mümkün değildir. Ayrıca gerek Amerikalıların gerekse Avrupalıların bölgede önemli petrol yatırımları bulunmaktadır. Şükrü Bey'e göre Mısır'ın İsrail'e karşı yalnız bırakılması, Süveyş kanalının kapatılmasına ve Batı'nın bölgedeki petrol kaynaklarına ulaşımının engellenmesine neden olacaktır.⁴⁷⁶ Esasında Şükrü Baban'a göre Altı Gün Savaşı öncesi Cemal Abdülnasır'ın konumu oldukça itibarlıydı. Mısırlı lider BM güçlerini topraklarından atmış ve İsrail'in Akabe Körfezinden faydalanmasını engellemişti. Böylelikle Yahudileri siyasi sahnede mağlup etmişti. Ona göre Abdülnasır Arap dünyasının tartışmasız lideriydi.⁴⁷⁷

Savaşın sesi henüz duyulmamışken İsrail'de halkın büyük kısmının Başbakan Levi Eşkol'den ve onun ihtiyatlı tavrından rahatsız olduğunu söyleyen Baban, Yahudilerin bir kez daha eski liderleri Ben Guryon'a teveccüh gösterdiklerini söylüyordu. Buna karşılık Mısır halkındaysa büyük bir harp arzusu baş göstermişti. Halk, Mısır ordusunun İsrail'i kolaylıkla dünya haritasından sileceğini düşünüyordu. Halkın mütemadiyen radyo ve gazeteler vasıtasıyla kışkırtıldığını aktaran Şükrü Bey'e göre idarecilerin kontrolü sağlaması imkânsız bir hal almıştı.⁴⁷⁸

Harbin infilakından sonra gözlerini ABD ve Sovyetler Birliği'ne çeviren Şükrü Baban, savaşını kaderini belirleyecek noktanın Moskova'nın Araplara vereceği desteğin boyutu olacağını söylüyordu. *"Atom harbi olmaması, yani Amerika ile Rusya'nın çatışmaması için, devlerin maşaları olan küçük devletlerin, sık sık ufak harpler mi yapmaları lâzım?"* sorusunu okuyucularına yönelten Baban; *"2 dev, atom harbi yapmamak için, maşa küçük devletler vasıtasıyla birbiriyle çatışmaktadırlar."*

⁴⁷⁶ Şükrü Baban, "Amerika, İsrail'i, Sovyetler, Mısır'ı Destekliyor", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 31 Mayıs 1967, nr. 2018, s. 2 ve 7.

⁴⁷⁷ Şükrü Baban, "Birinci Raundu Mısır Lideri Kazandı", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 1 Haziran 1967, nr. 2019, s. 2 ve 7.

⁴⁷⁸ Şükrü Baban, "İsrail'de Siyasi Buhran", **Halka ve Olaylara Tercüman**, 5 Haziran 1967, nr. 2023, s. 2 ve 7.

*Küçük devletler hesabına bu hale acımak ve şikâyet etmek kaabil amma bunların hiç faydası yok” görüşündedir. Ona göre ABD, Sovyetlerin coğrafi avantajdan dolayı Ortadoğu’ya çok daha kolay ulaşacağını unutmamalıdır.*⁴⁷⁹

Savaş başladıktan sonra Türk basınının harbi başlatan taraf olarak Mısır’ı göstermesini eleştiren Şükrü Bey, BM’nin konu hakkında net bir açıklama yapmadığını, bu nedenle kesin bir dil kullanmakta acele etmenin yanlış olduğunu savunmuştur. Ayrıca İsrail halkının başından beri hükûmeti ihtiyatlı davranmakla suçladığını, buna karşılık İsrail Hükûmeti’nin de kabineye harp destekçisi *Moşe Dayan*’ı almak zorunda kaldığını bildiren Baban, bu şartlar altında ilk taarruzu Arapların yaptığını söylemenin yanlış olduğu fikrindedir.⁴⁸⁰

İsrail hava kuvvetlerinin Mısır, Ürdün ve Irak’ın hava üslerini ilk üç günde imha ettiğini ve savaşın hızlı şekilde nihayete kavuştuğunu aktaran Şükrü Bey’e göre İsrail Başbakanı Eşkol, Kudüs’teki İslam ve Hristiyan binalarının güvenliğinin sağlanacağı teminatını vermiştir. Yahudi halkı ve ordusuna zafer sarhoşluğuna kapılıp haddinden fazla mağrur olmamaları gerektiğini söyleyen Şükrü Baban, İsrail’e itidalli davranma çağrısında bulunmuştur.⁴⁸¹

Başta Sovyetler Birliği olmak üzere bütün Doğu Bloğunun İsrail’in karşısında bulunduğunu ve bu nedenle Yahudi Hükûmeti’nin sahada kazandığı zaferi masada kaybetmekten çekindiğini söyleyen Şükrü Bey, İsrail’in Kudüs konusunda kesinlikle taviz vermeyeceğini hatta Süveyş kanalındaki seyrüseferin de dünya devletlerine açık olmasını isteyeceğini düşünmektedir. Bu şartlar altında; *“İsrail Hükûmeti’ne düşen rol, harp alanlarında gösterdiği ustalığı, fazla hırs ve iştiha belirtmemekle, barış müzakerelerinde de tekrarlamasıdır. Ama itiraf etmelidir ki bu, birinciden daha zordur.*”⁴⁸²

⁴⁷⁹ Şükrü Baban, “Atomlu Çatışmayı Önlemek İçin Küçük Harpler Mi?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 6 Haziran 1967, nr. 2024, s. 2 ve 7.

⁴⁸⁰ Şükrü Baban, “Harp Sorumluluğu Kimde?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 7 Haziran 1967, nr. 2025, s. 2 ve 7.

⁴⁸¹ Şükrü Baban, “Şimdi Ne Gibi Gelişmeler Olacak?”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 9 Haziran 1967, nr. 2027, s. 2 ve 7.

⁴⁸² Şükrü Baban, “İsrail’in Direneceği Noktalar”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 13 Haziran 1967, nr. 2031, s. 2 ve 7.

BM Genel Kurulunun hiçbir yaptırım uygulama ve karar alma gücü olmayan bir yapı olduğunu düşünen Şükrü Baban'a göre İsrail bu durumu lehine çevirerek istediği beyanatta bulunmaktadır. İsrail ricalinin taarruzu başlatan taraf olduklarını kabul etmesine rağmen BM Güvenlik Konseyindeki dokuz üyenin bunun tersine hareket etmelerini eleştiren Baban, Yahudilerin karşısında sadece Sovyetler Birliği ve ona bağlı Doğu Bloğu ülkelerinin durduğunu aktarmaktadır. Özellikle Moskova ricali, İsrail'in 1949 sınırlarına çekilmesi için direnmektedir.⁴⁸³

Altı Gün Savaşı'nın saldırgan tarafı olan İsrail'in temel amacının Arapları Filistin'den tamamen çıkarmak olduğunu belirten Sovyetler Birliği Başbakanı *Aleksey Kosigin*'in bütün bu desteğine rağmen İsrail'in Ortadoğu'daki varlığıyla bir problemi olmadığını açıkladığını bildiren Şükrü Bey, Moskova'nın bütün yardımlarına rağmen Arap devletlerinin tezine iştirak etmediğini söylemektedir. Ona göre Ortadoğu'daki İsrail varlığını kabul etmek ABD ve Sovyetleri fikir bakımından birbirine yaklaştırmaktır. Bu noktada iki dünya devinin görüşü birbirinden çok farklı değildir.⁴⁸⁴ Kısacası Şükrü Baban, Ortadoğu'da hiçbir İsrail varlığını kabul etmeyen Arap ülkelerinin sadece Washington değil, Moskova'yla da aynı çizgiye gelmelerinin zor olacağı kanaatinde dir.

3.5. KÜRTÇÜLÜĞE KARŞI İHTİYATLI YAKLAŞIMI

Hüseyin Şükrü Baban'ın Mütareke yıllarındaki Kürtçü faaliyetlerinden çalışmamızın ilk bölümünde bahsetmiştik. Bu kısımda ise Şükrü Bey'in Cumhuriyet döneminde Kürtçü hareketlerle olan bağlarına ve kendisinin bu hareketlerin neresinde konumlandığına bakacağız. Şükrü Bey'in Kürtçü çevreyle ilişkilerine dair ilk hatıra kendisiyle eski mesai arkadaşından Ahmet Cemalettin Saraçoğlu tarafından aktarılmaktadır. Esasında bu hatıra Şükrü Bey'in Kürdistan Teâlî Cemiyeti'ndeki faaliyetlerine bir tekzip niteliğindedir. Babanzâdelerin bağımsız Kürdistan macerası peşinde koşacak kadar “nankör” olmadıklarını ifade eden Saraçoğlu'na göre Şükrü

⁴⁸³ Şükrü Baban, “Nil ile Fırat Arası: İşte Senin Yurdun”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 20 Haziran 1967, nr. 2038, s. 2 ve 7.

⁴⁸⁴ Şükrü Baban, “Sovyetlerdeki İsrail Aleyhtarlığının Sınırları”, **Halka ve Olaylara Tercüman**, 24 Haziran 1967, nr. 2042, s. 2 ve 7.

Baban'ın Kürdistan Teâlî Cemiyeti Genel Sekreteri olmasının nedeni şudur: *“Bir gün devrin Hünkârı Vahidettin, Babanzade Naim Bey’i huzuruna davet eder, pederi Zihni Paşa ile görüşmek istediğini söyler...İttihatçıları hiç sevmediği için Sultan Vahidettin Babanzade Naim Bey’den iltifat ve teveccühlerini esirgememektedir...Sultan Vahidettin, Zihni Paşa’yı huzuruna kabul edince küçük bir mukaddemeden sonra ‘Paşa hazretleri galip devletler bu gidişle ecza-yı vatandan birkaç vilayet kopararak müstakil bir Ermenistan tesis edecekler gibi görünüyor. Babanzade ailesi kadim bir hanedandır. Bari siz de müstakil bir Kürdistan davasına kalkışsanız da Ermenilere verilecek bir kısım topraklarda bir İslam devleti teşekkül etse Kürtler ve Ermenilerle meskûn vilayetlerin elden çıkması mukadderse hiç olmazsa bu suretle bu topraklardan bir kısmı müstakil bir İslam hükûmetinin elinde kalmış olur ki, dolayısıyla yine bizim demektir!’ der.”* Mustafa Zihni Paşa bu ani teklifi kabul etmek istemese de padişahın yoğun ısrarı sonrası meseleyi o dönem hayatta olan oğulları Ahmed Naim, Süleyman Hikmet ve Hüseyin Şükrü’ye danışmak istediğini bildirir. Aile meclisinde görüşülen teklif Ahmed Naim Bey tarafından “İslamiyet şiarına aykırı” bulunur ve kesinlikle reddedilmesi gerektiği söylenir. S. Hikmet ve Hüseyin Şükrü Beyler de benzer şekilde “Osmanlılık” düşüncesinden kopmanın uygun olmayacağı görüşündedirler.⁴⁸⁵

Saraçoğlu ayrıca Hüseyin Şükrü’nün, İttihat ve Terakki taraftarlığı sebebiyle tutuklanarak Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harbine gönderilen Falih Rıfkı Bey’i (Atay) idamdan kurtardığını aktarmaktadır. Saraçoğlu’na göre Baban Aşiretine derin bir saygı ve hürmet duyan Kürt Mustafa Paşa üzerinde ailesinin otoritesini kullanan Şükrü Bey, hakkında idam kararı verilmek üzere olan Falih Rıfkı’yı asılmaktan kurtarmıştır. Hüseyin Şükrü Bey’in bu konu hakkında tafsilat vermekten çekindiğini, ancak olayın doğruluğunu da bizzat kendi ağzıyla onayladığını söyleyen Saraçoğlu’na göre H. Şükrü Bey, yaptığı iyiliği dillendirmekten hoşlanmaması ve büyük bir tevazu sahibi olması sebebiyle bu olaydan herkese bahsetmemiştir. Saraçoğlu, bu anıyı paylaşmasının sebebi olarak Falih Rıfkı’nın her fırsatta Şükrü Bey’in Kürtçü geçmişini hatırlatmasını göstermiştir.⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, **Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar Etrafında Mütareke Yıllarında İstanbul**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2009, s. 267-269.

⁴⁸⁶ A.e., s. 269-270.; Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hatıraya Uygur Kocabaşoğlu’nun *Mütareke ve Milli Mücadele Basını* adlı eserinde de yer verilmektedir. İlgili kısım için bkz. Uygur Kocabaşoğlu,

Şükrü Baban'ın Kürtçülük geçmişine yönelik bir açıklama da Musa Anter'in hatıralarındadır. Hüseyin Şükrü Bey'in kendisine; *“Ben, babam ve amcam Kürt Teâlî Cemiyeti'nde olduğum halde, Ankara Hükûmeti kurulduktan sonra da bize ilişmedi. Aleyhindeki tüm yazarları ve Kürt Teâlî Cemiyeti idareci ve üyelerini ya idam etti, Seyit Abdülkadir ve oğlu Memed gibi. Gerisinden de 150 kişilik bir liste yaptı, hepsi Türkiye'den kaçtılar”* dediğini bildiren Anter, Baban'ın Kürtçü geçmişine rağmen Cumhuriyet devrinde kurucu önderlerle çatışmamasını Mütareke dönemindeki tavrına bağlamaktadır.⁴⁸⁷

Cumhuriyet döneminin tanınmış gazetecilerinden Orhan Karaveli ise 2008 yılında H. Esra Arcan'la yaptığı mülakatta Türkiye'de ırk ayrımcılığının son döneme kadar gündemde olmadığını, hatta ne tek parti ne de Demokrat Parti yıllarında bu meselenin Türkiye'yi meşgul etmediğini beyan ederken Şükrü Baban'ın da ismini geçirerek pek çok Kürt aydınının ülke topraklarında önemli mevkilere geldiğini ve ne bu isimlerin ne de genel olarak insanların ırk meselesini hiçbir zaman gündelik hayatın konularından biri yapmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁸ Karaveli'nin Türkiye'de ırk meselesinin gündem olmadığından bahsederken Şükrü Baban ve diğer Babanzâdelerin ismini zikretmesi Şükrü Bey'in Cumhuriyet devrinde Kürtçülük davasından ne kadar uzak durduğunun bir göstergesidir.

Nitekim Şükrü Baban'ın Kürtçülük geçmişinden saklanması ve Cumhuriyet döneminde bu davanın peşinden gitmemesi Musa Anter tarafından doğrulanmakta hatta eleştirilmektedir. Şükrü Bey'in son yıllarında yaşadığı sağlık problemleri nedeniyle düzenli olarak onun yanında bulunduğunu ve hem ekonomik hem de gündelik işlerinde yardım ettiğini bildiren Anter, Şükrü Baban'ı Kürtçülük konusunda

a.g.e., s. 381.; Osmanlı Hükûmeti, İtilaf Devletleri'nin talebi üzerine ülkeyi Cihan Harbi'ne sokanları, savaş esirlerine kötü davrananları ve Tehcir Kanununu uygulayanları yargılamak için 16 Aralık 1918'de Divan-ı Harb-i Örfî mahkemesini kurmuştur. Mahkemenin üyelerinden biri olarak Kürt ya da Nemrut lakabıyla bilinen Süleymaniyeli Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Damat Ferit'in ilk kabinesinin sadarete gelmesinin ardından neredeyse bütün üyeleri değiştirilen mahkemede görevli olarak devam eden Kürt Mustafa Paşa sabit kalmıştır. Kürt Mustafa Paşa Divan-ı Harb-i Örfî'de 8 buçuk ay görev yapmıştır. Yargılamalar sırasında haksızlıklara neden olduğu ve zulüm derecesindeki sert tavırları nedeniyle “Nemrut” lakabıyla anılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ferudun Ata, “Divan-ı Harb-i Örfî Reisleri Mustafa Paşalar Hakkında -Bir Yanlışın Düzeltilmesi-”, **Journal of Turkish Research Institute**, Cilt: 11, Sayı: 24, 2010, s. 261-264.

⁴⁸⁷ Musa Anter, **Hatıralarım (1-2)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000, s. 285.

⁴⁸⁸ Suat Gezgin, Veli Polat, H. Esra Arcan, **Türkiye Sözlü Basın Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, c. II, s. 567-568.

“çekingen” davranmakla itham etmektedir. Ayrıca Anter ne zaman Baban’la Kürt Meselesini konuşmak istese Şükrü Bey’in kendisine; “*Oğlum, namuslu olmak için nasihate lüzum yok*” dediğini de aktarmaktadır.⁴⁸⁹ Hüseyin Şükrü Bey’in Kürtçülük ile anılmak istemediği oldukça sarihtir. Ancak Saraçoğlu’na aktardığı şekilde gönülsüz ve zoraki bir Kürdistan Teâli Cemiyeti üyeliğinden bahsetmek de pek doğru olmayacaktır. Nitekim çalışmamızın ilk bölümünde detaylıca bahsettiğimiz üzere Şükrü Bey o yıllarda King-Craine Komisyonu’yla görüşecek hatta Teşkilât-ı İçtimâîyye gibi daha radikal bir cemiyete üye olacak kadar Kürtçü hareketlerin içindedir. Nitekim Musa Anter gibi ateşli bir Kürtçüyle bu kadar yakın ilişkiler kurması da onun içten içe Kürt Meselesine sempati beslediğinin bir kanıtı kabul edilebilir. Bu nedenle Baban’ın Musa Anter’e söylediği bu söz zannımızca Kürtçülük yapmak için kendisinden bir destek beklenilmesinin yanlış olduğunu ve zaten haklı olan tarafın adım atması için nasihate ihtiyaç duyması gerekmediğini anlatmaktadır.

Üstelik Şükrü Baban’ın Kürtçü çevreden tek dostluk kurduğu kişi Musa Anter değildir. Demokrasi Partisi’nin (DEP) eski genel başkanı Yaşar Kaya’nın da Şükrü Bey’le yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Kaya, aynı zamanda Şükrü Baban’ın öğrencisidir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Hüseyin Şükrü Bey’in derslerine katılmış olan Yaşar Kaya, ona dair aklında kalan iki anıyı şu şekilde anlatmaktadır: “*Baban dünya çapında bir iktisatçıydı. Ben, 49’lar Olayı’ndan*⁴⁹⁰ *sonra hapisten çıkınca, bir gün bütün cesaretimi toplayıp Şükrü Baban’a koridorda, ‘Hocam, biz Kürtler ne olacağız?’ diye sordum. Soruma, soruyla karşılık verdi. Bana ‘Mustafa Kemal başarılı olmasaydı ne olurdu?’ dedi. Dilim tutuldu, bir şey diyemedim. ‘Başaramasaydı, sergerde oldurdu Mustafa Kemal’ dedi. Musa Anter’le birlikte, birkaç defa Baban’ın evine öğlen yemeğine gittik. Musa Ağabey’le çok iyi ilişkileri vardı. Sohbetlerinde Musa Ağabey’e hatıralarını anlatırdı. Bir keresinde Mustafa*

⁴⁸⁹ Musa Anter, **a.g.e.**, s. 72 ve 74.

⁴⁹⁰ 1959 yılında Musa Anter’in de içinde bulunduğu 50 Kürt kökenli vatandaş tutuklanmıştır. Tutuklulardan Avni Doğan’ın cezaevinde hayatını kaybetmesi üzerine bu sayı 49’a düşmüştür. Bu nedenle davanın adı 49’lar Davası olarak kalmıştır. Davada yargılananlar 27 Mayıs askeri darbesinin ardından çıkartılan genel af kapsamına da alınmamışlardır. Davanın iddianamesine göre sanıklar illegal şekilde Kürt İstiklal Partisi kurmuşlar ve yasadışı faaliyete girişmişlerdir. Buna karşılık 1961’den 1964’e kadar yaklaşık üç sene boyunca süren yargılamalar sonucunda delil yetersizliğinden dolayı bütün sanıklar beraat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mutlu Akkurt, “1961-1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 42, 2019, s. 325.

Kemal, onu Ankara'ya çağırmiş. Mustafa Kemal, Şükrü Baban'a, 'Hoca' diye hitap ediyormuş. Ona, bundan böyle Hakimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarı olarak gazeteye yazı yazmasını teklif etmiş. O da teklifi kabul etmiş, ama bir sorununun olduğunu Mustafa Kemal'e şöyle belirtmiş; eğer diktatörseniz diktatörlüğün çok güzel olduğunu, eğer demokratsanız demokrasinin en iyi nimet olduğunu yazacağını söylemiş. Yani Mustafa Kemal'e diktatör müsünüz, demokrat mısınız, önce bunu bileyim ki, ona göre yazayım demek istemiş. Mustafa Kemal, kendisini dinledikten sonra, kafasını kaldırarak sofradaki arkadaşlarına, hocanın tedarikini görmelerini ve yarın İstanbul'a dönmesini sağlamalarını söylemiş. Açıkçası Mustafa Kemal'e, önerilen işi yapamayacağını nazikçe söylemiş, Mustafa Kemal de onu anlamış ve İstanbul'a geri göndermiş."⁴⁹¹

Hüseyin Şükrü Baban'ın Kürtçülük konusunda çekingen bir tavır takınması ve geçmişindeki kararları tekzip etmesi onun kişiliğiyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü Cihad Baban, amcasının karakteri gereği oldukça ürkek ve evhamlı olduğunu bildirmektedir: *"Böyle bir şey olamaz mı? diye sorar fakat bu ihtimalin istisnai olduğunu söylediğimiz zaman o yüzde birlerden bile korkar hale gelirdi. Bu hal tabii onun en uzak ihtimalleri bile hesaplayan ve araştıran zekâsından ileri geliyordu, bu tedirgin ve araştırmacı zekâ; onun hayatta cesur hamleler yapması gereken yerlerde daima karşısına çıktı, ya başarısız olursa...Bu sebeple de durgun, münzevi bir bekâr hayatı yaşadı...Uzun yıllar Yeni Sabah'ın başyazarlığını yaparken siyasi olaylarda da bu nadir ihtimaller üzerinde durduğu için okuyanların alâkasını tahrik etti, böylece hem başyazarlığın heyecanlı hayatını tadıyor hem de onun risklerinden uzak kalmanın çarelerini arıyordu.*"⁴⁹² Cihad Baban'ın paylaştığı bilgiler Hüseyin Şükrü Bey'i anlayabilmek açısından oldukça kıymetlidir. Örneğin Mütareke yıllarında askeri başarı gelene kadar İstanbul Hükûmeti odaklı bir yol seyretmesi hatta savaş alanındaki zaferlere rağmen her zaman İstanbul'u temel alan bir politik çizgide kalması tabiatıyla doğru orantılıdır. Nitekim bu garantici tavrını İkinci Dünya Savaşı döneminde de korumuş ve demokrasi

⁴⁹¹ Şefiq Pêşeng, **Yaşar Kaya'nın Hatıraları**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2015, s. 68.

⁴⁹² Cihad Baban, "Hocam ve Amcam Şükrü Baban", **Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984, s. 9.

cephesine sempati duysa da hiçbir zaman Ankara'nın fikriyatı ve talepleriyle çelişmemiştir.

Son olarak Şükrü Baban'ın Yeni Sabah gazetesinden mesai arkadaşı olan Murat Sertoğlu'nun, onun vefatının ardından dönemin popüler tarih dergilerinden biri için kaleme aldığı hatırata bakmakta fayda vardır. Bu yazı Cumhuriyet devrindeki Şükrü Baban algısı adına önemli fikirler vermektedir. Sertoğlu yazısında Şükrü Bey'den "İstiklal Savaşı'mızın yılmaz müdâfii" olarak bahsetmiş ve Millî Mücadele'yi ilk günden beri desteklediğini iddia etmiştir. Sertoğlu'na göre Şükrü Bey, bu desteğinin sonucunda hiçbir siyasi makam da istememiştir. Oysa ki Cumhuriyet ile beraber Millî Mücadele'yi destekleyen küçük muhabirler bile yüksek mevkilere getirilirken Şükrü Baban bu tarz taleplerden kaçınmıştır.⁴⁹³ Bu yazı Hüseyin Şükrü Bey'in Cumhuriyet devrinde Millî Mücadele destekçisi bir kimlikle tanındığını göstermektedir. Belli ki artık Kürtçülük geçmişi tarihin tozlu raflarına kalkmıştır. Nitekim Saraçoğlu'na anlattığı hatırayla kendisi de bunun böyle olmasını istemektedir. Hülâsa Cumhuriyet'in Ordinaryüs İktisatçısı Hüseyin Şükrü Baban, Mütareke dönemindeki temkinli tutumunu bu dönemde de sürdürmüş ve iktidarla çatışmaktan kaçınıp geçmişteki radikal denilebilecek faaliyetlerini açıklama ihtiyacı duymuştur. Buna karşılık devrin önde gelen Kürtçü simalarıyla diyaloglarını kesmemiş hatta Musa Anter'i çevresindeki en yakın insanlardan biri yapmıştır.

3.6. SON YILLARI VE VEFATI

Şükrü Baban ömrünün neredeyse tamamını gazete matbaaları ile üniversite salonları arasında mekik dokuyarak geçirmiştir. İstanbul Üniversitesinde halihazırda kendi adıyla anılan bir derslik bulunmaktadır. Ayrıca İktisat Fakültesinin eski dekanlarından biri olması sebebiyle okulun duvarlarında asılı olan portresi bugün "Dekanlarımız" köşesinde yer bulmaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Murat Sertoğlu, **a.g.m.**, s. 43.

⁴⁹⁴ **EK: 2.**

Sadece akademide değil Cumhuriyet’e tanıklık etmiş basın mensuplarının gözünde de kıymetli bir şahsiyet olan Şükrü Baban, 92 yıllık ömrünün yaklaşık yetmiş senesini gazeteciliğe ve yazarlığa adanmıştır. O kadar çok köşe yazısı yazmıştır ki Türk basınının kavuğu misali Mahmut Sadık Bey’den Ahmet Emin Yalman’a ondan da Burhan Felek’e geçen “Şeyh-ül Muharririn” unvanı bir aralık Şükrü Baban’a verilmek istenmiş ancak son yıllarındaki sağlık sorunları yüzünden yazılarına ara vermesi nedeniyle yeni Şeyh-ül Muharririn olamamıştır.⁴⁹⁵ Yine de basında her zaman saygı duyulan ve fikirleri önemsenen büyük kalemler arasında görülmüştür. Örneğin Nezihe Araz “*Şükrü Baban, bir yazımdan söz ederse yüreğim oynardı*” demiş ve onun adını Sabri Esat Siyavuşgil, Şevket Rado ve Burhan Felek gibi duayen gazetecilerin arasına yazmıştır.⁴⁹⁶ Çetin Altan da gençlik yıllarını anımsayıp Babialı Caddesinden bahsettiği bir köşe yazısında Necmettin Sadak, Sedat Simavi, Nadir Nadi, Hakkı Tarık Us, Refi Cevat, Refik Halit, Burhan Felek, Abidin Daver, Yusuf Ziya ve Şükrü Baban’ın her daim gözlerinin önünden bir film şeridi misali geçtiğini ifade ederken Şükrü Bey’i Cumhuriyet devrinin usta kalemleriyle birlikte anmaktan geri kalmamıştır.⁴⁹⁷

Her sabah evinin bahçesinden kopardığı karanfilleri göğsüne takan ve ipek mendilini yanından eksik etmeyen Baban, öğrencilerine esprili bir dille yaklaşmayı adet edinmiştir. Ayrıca yaptığı imtihanlarda insan mantığının işleyişini ölçmeye odaklanarak öğrencilerini “sübjektif” ve kitap dışı sorularla değerlendirmeye tâbi tutmuştur.⁴⁹⁸ Hayatı boyunca Fransa, Rusya, Finlandiya, Belçika, Norveç, Mısır, Almanya, İtalya ve Lübnan gibi pek çok ülkeyi ziyaret eden Şükrü Baban, entelektüel kimliğini turistik seyahatlerle zenginleştirmiş ve evinin yakınında bulunan Moda Deniz Kulübü ile Serkildoryan (Cercle d’Orient) yani Büyük Kulüp’ün daimi üyelerinden olmuştur.⁴⁹⁹

Hem ailesi hem de mensup olduğu aşireti sayesinde ömrü boyunca refah içinde yaşayan Şükrü Baban, 1967 senesinde İstanbul’daki mükellefler arasında en çok vergi

⁴⁹⁵ Abdi İpekçi, “Şeyh-ül Muharririn”, **Milliyet**, 17 Mart 1975, nr. 9828, s. 9.

⁴⁹⁶ Nezihe Araz, “İnsan Gururu”, **Milliyet Renk**, 7 Mart 1986, s. 2.

⁴⁹⁷ Çetin Altan, “Sanatsal Esprilerin Işıkları Olan Karikatüristler ve Bedri Koraman”, **Milliyet**, 11 Nisan 2007, s. 4.

⁴⁹⁸ Cihad Baban, **a.g.m.**, s. 3.

⁴⁹⁹ Osman Nebioğlu, **a.g.e.**, s. 108.

veren on dokuzuncu profesör olmuştur.⁵⁰⁰ Emekli levazım subayı Hüsnü Bey'in Feneryolu'ndaki müstakil evini satın aldıktan sonra annesiyle beraber uzun yıllar burada ikamet etmiş ve ömrünün geri kalanını bir Kadıköy sakini olarak geçirmiştir. Hiç evlenmediği ve çocuk sahibi olmadığı için annesinin vefatından sonra bahçıvanı ve evindeki yardımcısı dışında münzevi bir hayat tercih etmiştir. Özellikle Kalamış sahilinde "Gül" adlı sandalla denize açılmayı ve dakikalarca kulaç atıp yüzmeyi adet edinen Şükrü Baban, akşamları evindeki eski radyosundan Fransız basını dinlemeyi de asla ihmal etmemiştir. Son yıllarındaysa sağlık problemleri nedeniyle zor günler yaşamış ve felç geçirip bakıma muhtaç hale gelmiştir.⁵⁰¹

Şükrü Baban, gazetelere yansıdığı kadarıyla 2 Şubat 1980 günü tam doksan iki yaşındayken hayata gözlerini yummuştur. Ancak kabri başında bulunan mezar taşında ölüm tarihi olarak 30 Ocak 1980 günü gösterilmektedir. Cenazesi ilk olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine getirilmiştir. Öğlen vakti saat on ikide yapılan törenle beraber öğretim üyeleri ve öğrenciler hocalarına son defa veda etmişlerdir. Merhumun naaşı üniversitedeki törenin ardından Beyazıt Camii'nde kılınan cenaze namazını müteakip Edirnekapı Şehitliği karşısında bulunan Sakızağacı Mezarlığındaki aile kabristanına defnedilmiştir.⁵⁰² Vefatından kısa bir süre sonra dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Aytekin Kotil'in verdiği beyanata göre, Şükrü Baban'ın 50 milyon liralık servetinin tamamını Darülaceze'ye bağışladığı öğrenilmiştir.⁵⁰³

⁵⁰⁰ "Kimler Ne Vergi Ödedi", **Milliyet**, 5 Temmuz 1967, nr. 7044, s. 7.

⁵⁰¹ Müfid Ekdal, **Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü: Kadıköy**, İstanbul, Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1996, s. 373-374.

⁵⁰² "Vefat Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban", **Milliyet**, 2 Şubat 1980, nr. 11587, s. 9.; Şükrü Baban'ın mezar taşı için bkz. **EK: 4**.

⁵⁰³ "Bir Süre Önce Ölen Prof. Baban, 50 Milyonluk Servetini Darülaceze'ye Bağışladı", **Milliyet**, 21 Şubat 1980, nr. 11606, s. 1.

SONUÇ

Hüseyin Şükrü Baban'ın hayatı boyunca verdiği kararlarda, tercihlerinde, tutum ve davranışlarında ailesinin izlerine rastlamak mümkündür. Irak'ın tanınmış aşiretlerinden birine mensup olan babası Mustafa Zihni Paşa, II. Abdülhamid devrinin önemli yöneticilerinden birisi olmuş ve monarşiye bağlı, Batılı değerlere hâkim bir muhafazakâr Osmanlı aydını portresi çizmiştir. Ailenin en büyük çocuğu olan Ahmed Naim Bey babasına benzer şekilde Batı medeniyetini tanıyan, iyi tahsil görmüş bir entelektüel olurken İslami bir dünya görüşüne yönelmiştir. Buna karşılık diğer kardeşleri İsmail Hakkı ve Süleyman Hikmet Beyler ise II. Abdülhamid iktidarını eleştiren sıkı İttihatçılardır. Farklı görüşlerine rağmen ailenin her ferdi uzun ya da kısa süreliğine Osmanlı bürokratik hayatında görev alarak devlet mekanizmasının birer parçası olmuştur.

Böyle bir ailenin içinde dünyaya gelen Şükrü Baban, ağabeyleri gibi Galatasaray Lisesinden mezun olduktan sonra Fransa'da tahsil görerek ailenin en Batılı ferdi olma yolunda ilk adımı atmıştır. Fransa'da geçirdiği yıllar onun geleceğini ve yaşam tarzını etkileyecektir. Üniversite eğitimi sırasında basın tarihimizde İttihat ve Terakki ile özdeşleşen Tanin gazetesinde ağabeyi İsmail Hakkı'yla beraber çalışması, onun gençlik yıllarındaki siyasi duruşunu anlamamız açısından kıymetlidir. Fransa'dan döndükten sonra Sait Halim Paşa aracılığıyla devlet memurluğuna başlaması ve kısa bir süre sonra Mısır Fevkalade Komiserliğine tayin edilmesi de Şükrü Baban'ın II. Meşrutiyet yıllarında iktidarla arasındaki uyumu gösteren bir emaredir. Nitekim Mısır'dan dönünce aile dostu Talat Paşa'yla görüşmesi ve bu görüşme sonucu Brest-Litovsk Heyetinde görevlendirilmesi İttihatçı yönetimin Şükrü Bey'in hem şahsına hem de ailesine güvendiği anlamına gelmektedir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle başlayan Mütareke dönemi, Şükrü Bey açısından geçmişî eleştirme ve İttihatçı izlerden kurtulma çabasını beraberinde getirecektir. Rusya'dan döndükten sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinin başına geçen Şükrü Baban, memleketin çıkış yolunu geçmişle olan köprüleri yıkmakta ve İttihatçılarla her türlü ilişkiyi kesmekte bulmuştur. Tercüman-ı Hakikat ile ilk defa özgür bir çalışma alanı yakalayan Şükrü Bey, ağabeylerinin ve babasının görüşlerinden

ayrılmaya başlamıştır. Savaşın bütün sorumluluğunu İttihat ve Terakki'ye yüklerken II. Abdülhamid devrini de eleştirme fırsatı bulmuştur. Bunlara karşılık Hürriyet ve İtilaf Fırkasını İttihatçı yönetimle aynı kefeye koymuş ancak İstanbul'un işgali sonrası Damat Ferit Paşa'dan bir kurtarıcı doğmasını beklemiştir. Vahdettin'in saltanatın ve hilafetin gücünü kullanarak siyasette aktif rol oynamasını istemiş ve İstanbul Hükûmeti odaklı bir yol tercih etmiştir. Anadolu Hareketi'ne karşı hiçbir zaman hakaret ve nefret dolu ifadeler sarf etmeyen Şükrü Baban, genel olarak bütün yazarlık hayatında itidalli ve saygılı bir dil kullanmıştır. Ancak Mütareke döneminin ilk zamanlarında İttihatçılara karşı takındığı eleştirel tavrı ve Anadolu Hareketi'ne mesafeli yaklaşımı, babasının çabalarına rağmen mebus olmasını engellemiştir.

Mütareke devri boyunca iktidar merkezi olarak İstanbul'u kabul etmiş ancak Ankara'nın I. İnönü zaferiyle askeri bir başarı kazanması ve Londra Konferansı sonrası BMM'nin de asli bir unsur olarak İtilaf Devletleri'nin karşısına dikilmesi sonucu Anadolu Hareketi'ni de bir muhatap olarak görmeye başlamıştır. Nitekim Yunanistan'a karşı verilen varoluş savaşını sonuna kadar desteklemiş ve askeri zaferlerin sayısı çoğaldıkça Mustafa Kemal Paşa'yı da siyasi bir lider olarak kabul etmiştir. Sevr Antlaşması'nın sınırlar meselesinde Ankara'yla paralel bir duruş sergilemiş ancak kapitülasyonlar ve boğazlar gibi konularda İtilaf Devletleri'ne imtiyazlar verilebileceğini söylemiştir. Mütareke döneminin ilk yıllarında azınlıkları hukukunu kabul ettiğini belirtmesine karşılık Millî Mücadele'nin zaferlerinden sonra patriklerin faaliyetlerini eleştiren bir dil kullanmıştır. İtilaf Devletleri'ne karşı büyük oranda ılımlı bir yaklaşım gösteren Şükrü Baban, Türklerin Avrupa'nın Ortadoğu'daki çıkarları için kıymetli bir aparat olacağı tezini sıkça vurgulamıştır.

Şükrü Baban'ın Mütareke dönemindeki en dikkat çekici hareketi Kürdistan Teâlî ve Teşkilât-ı İçtimâîyye Cemiyetlerindeki faaliyetleridir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin genel sekreteri sıfatıyla King-Crane Komisyonuna sunum yapan Şükrü Bey, cemiyetin Anadolu Hareketi karşısında zayıflaması sonucu daha radikal bir yapı olan Teşkilât-ı İçtimâîyye'ye katılmıştır. Bu dönemdeki Kürtçü faaliyetlerine Cumhuriyet devrinde açıklama getirmeye çalışan Baban, bu cemiyetlerde Ermenistan tehlikesine karşı çalıştığını iddia etmiştir. Bu tezin kısmi bir doğruluk payı olabilir ancak Şükrü Baban'ın Cumhuriyet devrindeki ilişkileri ve kurduğu dostluklar, Kürtçü

harekete sempati duyduğunun bir kanıtıdır. Üstelik II. Meşrutiyet yıllarında Roji Kürd gibi etnik bir yayın organında çalışması da Şükrü Bey'in Kürt kimliğini gençlik yıllarından itibaren benimsediğinin işaretidir. Son günlerine kadar Musa Anter gibi ateşli bir Kürtçüyü en yakınındaki insan yapması ve Yaşar Kaya gibi Kürtçü siyasetin önemli isimlerinden biriyle dostluk kurması, Şükrü Bey'in ideolojik olarak Kürtçülüğe sempati duyduğunun işaretleridir. Ancak hareketi fiilen sahiplenmemesi ve bir aktör olarak içinde yer almaması Şükrü Baban'ın karakterinden ve garantici yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim Mütareke yıllarında İstanbul Hükûmeti yeşil ışık yakmadan Ankara Hükûmeti'ni desteklememesi ve Ankara'nın askeri zaferlerinden sonra bile İstanbul'un idareyi tekrar devralabileceğini düşünmesi, Şükrü Bey'in radikal hareketlerden kaçındığının bariz bir göstergesidir. Dolayısıyla bu karakterdeki bir kişinin Cumhuriyet döneminde uç bir ideoloji kabul edilen Kürtçülüğün bayrak adamlarından biri olması beklenemez.

Bu nedenle Cumhuriyet devrinde Osmanlı'ya kıyasla daha sabit ve sakin bir hayatı tercih eden Şükrü Baban, ömrünün büyük bir çoğunluğunu akademik faaliyetlerine ayırmıştır. İstanbul Üniversitesi kadrosunda saygın bir mevki edilen Şükrü Bey, Atatürk devrinde basından ve gündelik siyasi meselelerden uzak kalarak bilimsel çalışmalarına odaklanmıştır. Kurucu kadro ve ideolojiyle çatışmaktan kaçınmış, gerek Yüksek İktisat Mektebi açılışında verdiği beyanatta gerekse İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yazılarında hem Atatürk hem de İnönü için övgü dolu sözler sarf etmiştir. Bu dönemde ağırlıklı olarak iktisadi doktrinlere odaklanmış ve iktisat ilmine bir sosyal bilimci gibi yaklaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'yla beraber Türk basınında tekrar görünmeye başlayan Şükrü Baban, İkdâm'da kaleme aldığı makalelerle demokrasi dünyasından bir beklenti içinde olduğunu göstermiş ancak Millî Şef'in politikalarıyla çelişmemek için özel çaba sarf etmiştir. Özellikle ABD ve Sovyetler Birliği'nin uzlaşması hakkında yazdıkları, Mihver devletlerin mağlubiyetinin insanlık için daha hayırlı olacağını düşündüğünün bir göstergesidir. Buna karşılık demokrasi dünyasına olan sempatisinin dozunu her zaman Ankara'nın hamlelerine göre ayarlamış ve savaşın ilerleyen yıllarında Türk Hükûmeti'ne paralel olarak tarafsızlığı ön plana çıkarmıştır.

Çok partili hayatta adını Yeni Sabah gazetesiyle duyuran Şükrü Baban, burada uzun yıllar ekonomi makaleleri kaleme almıştır. Ancak Yeni Sabah yılları Şükrü Bey'in şahsı açısından en hararetli dönemdir. Birden fazla hatıratında belirtildiği üzere Yeni Sabah'ta imzasız siyasi makaleler kaleme alan Baban, 1953'te değiştirilen Üniversiteler Kanununun ardından Demokrat Parti iktidarıyla problemler yaşamaya başlamıştır. Günlük siyasi meselelerden bahsettiği gerekçesiyle soruşturmaya tâbi tutulmuş ve bu süreç esnasında gazete yazılarına ara vermiştir. Soruşturma sürecinde geri adım atarak makalelerine ara vermesi Şükrü Baban'ın çekingen ve ürkek tabiatına verilebilecek bir başka örnektir. Nitekim DP iktidarının son yıllarında bile hükûmet aleyhinde söz söylemekten kaçınmıştır.

Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu dergisi gibi muhafazakâr, Kemal Ilıcak'ın Tercüman'ı gibi Türk milliyetçisi ve Safa Kılıçlıoğlu'nun Yeni Sabah'ı gibi nispeten seküler yayın kuruluşlarında çalışarak farklı sosyal çevrelerde tanınan ve sevilen bir sima haline gelen Şükrü Baban, Tercüman yıllarında ABD'nin Vietnam Savaşı'nı gereksiz bulmuş ve iki bloklu dünyanın insanlık için faydalı olmadığına kanaat getirerek Batı ve Doğu'nun yakınlaşmasını savunmuştur. Arap-İsrail Meselesine tarafsız bir gözle yaklaşmaya çalışmış ancak Mısır'a karşı yapılan haksızlıkları dile getirmekten çekinmemiştir. Ayrıca Kıbrıs'ta Türk cemaatinin taleplerini vurgulamış ve 1967 olaylarından sonra adaya askeri çıkartma ihtimalini desteklemiştir. Buna karşılık Mütareke yıllarında olduğu gibi Kıbrıs olaylarında da uluslararası hukuka ve diyalog yoluna fırsat vermek gerektiğini belirten bir tavır takınmıştır. Olayın sıcaklığıyla askeri hareket fikrini savunsa da ilerleyen süreçte Türk taleplerinin uygulanacağı diplomatik ve kansız bir çözümün daha rasyonel olacağını düşünmüştür.

Şükrü Baban'ın Soğuk Savaş döneminde en sert şekilde eleştirdiği kurumlar Birleşmiş Milletler ve ona bağlı çalışan Güvenlik Konseyi olmuştur. Gerek Ortadoğu'da gerek Vietnam'da gerekse Akdeniz'de büyük devletlerin aleyhine hiçbir karar alamayan ve askeri çatışmaları engelleyip masum insanların hayatlarını kurtarma konusunda aciz kalan BM'nin eksiklerini ve işe yaramayan vaziyetini her seferinde okuyucularına duyurmuştur. Ortadoğu ve Uzak Asya'da çıkan askeri çatışmaları dünyanın nükleer savaşa sürüklenmemesi için hazırlanan enerji boşalmaları olarak

görmüş ve iki bloklu sistemde bu tarz muharebelerin büyük savaştan kaçınılması için sık sık infilak edebileceğini söylemiştir.

Özetlemek gerekirse Hüseyin Şükrü Baban'ın hayatını Osmanlı ve Cumhuriyet devirleri şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. İlk devirde siyasi ve fikri olarak hareketli ve değişken bir Şükrü Baban görmekteyiz. Karakteri gereği temkini elden bırakmayan ancak yeri geldiğinde keskin tercihlerde bulunabilen bir Osmanlı aydınıyla karşılaşmaktayız. İkinci devirde ise siyasi ve fikri zeminde çok daha stabil bir entelektüel portresi gözlemlemekteyiz. Özetle Şükrü Bey, merkezi otoriteyle çatışmaktan kaçınan, çatışsa bile geri adım atan ve özellikle kurucu ideolojinin karşısında konumlanmaktan imtina eden bir profil çizmiştir.

Son yıllarını yalnız geçirdiği ve sağlık sorunları yaşadığı için mal varlığını Darülacezeye bağışlayan Şükrü Baban, görkemli entelektüel birikimi, çeşitli dünya görüşlerinden gazete ve dergilerde kaleme aldığı devasa makale külliyatı, Doğu ve Batı medeniyetlerinin bir parçası olabilmesi, birden fazla yabancı dile hakimiyeti ve Cumhuriyet devrinde akademik iktisat faaliyetlerinin öncülerinden olması sebebiyle tarihimizin kıymetli ve nevi şahsına münhasır münevverlerinden birisi olmuştur.

EKLER

EK: 1

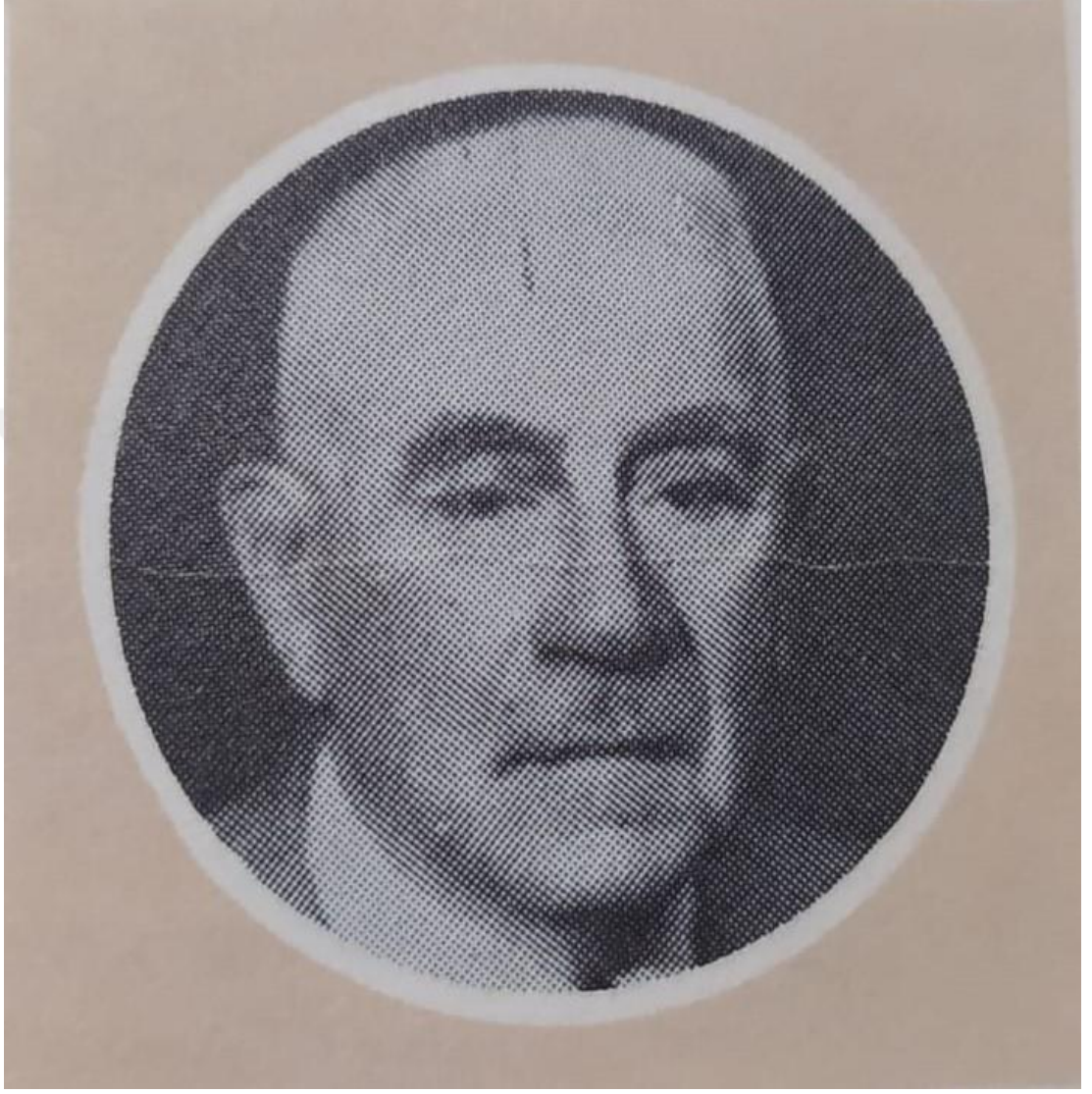
“Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban, 1956-1958”

Hüseyin Şükrü Baban’ın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde bulunan dekanlık fotoğrafı ve dekan olarak görev yaptığı yılların tarihleri

Şükrü Baban'ın Yüksek İktisat Mektebi'nin 55. yıldönümü için yaptığı konuşma esnasında çekilen bir fotoğrafı

“Yüksek İktisat Mektebi 55’inci Yılını Kutladı”, **Tan**, 17 Ocak 1938, nr. 977, s. 1

Hüseyin Şükrü Baban'ın Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmış bir fotoğrafı

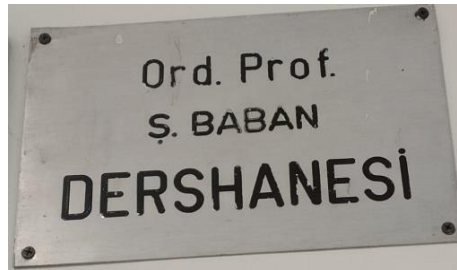
Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Türk Basınında Kim Kimdir**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977, s. 11.

Hüseyin Şükrü Baban'ın yaşıllık döneminden bir fotoğraf

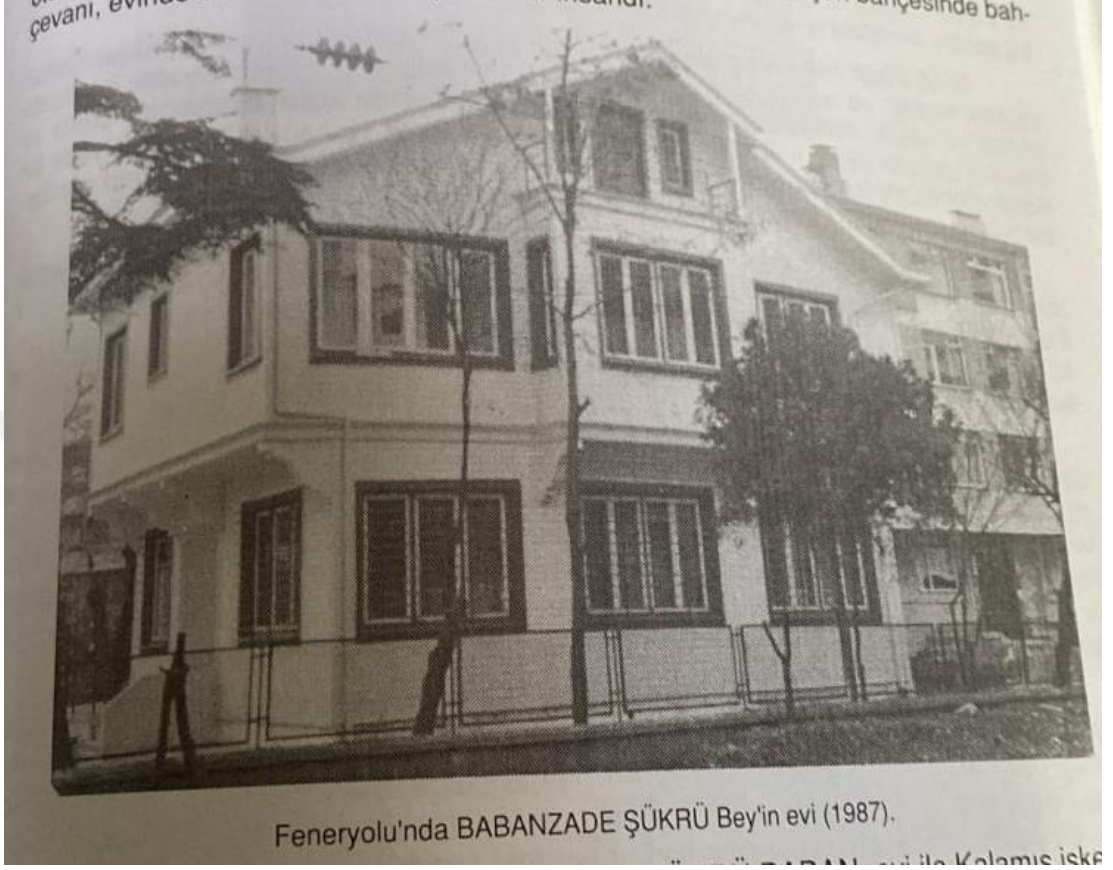
“Hüseyin Şükrü Baban”, **Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, c. II,
Haz. Safa Kılıçlıoğlu vd., İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, s. 28.

EK: 2

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde bulunan “Dekanlarımız” köşesinde sol baştan altıncı sırada Hüseyin Şükrü Baban portresi ve “M3 – Ord. Prof. Şükrü Baban Dershanesi”

EK: 3

Hüseyin Şükrü Baban'ın uzun yıllar ikamet ettiği evi

Feneryolu Mahallesi, Kadıköy/İstanbul

Müfid Ekdal, **Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü: Kadıköy**, İstanbul, Kadıköy
Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 1996, s. 373.

EK:4

1. Fotoğrafta Soldaki Mezar Taşı: “*Hü Allahüllezi Layamut Hicaz valisi merhum Babanzade Mustafa Zihni Paşa zevcesi ve muharrir Ord. Profesör Şükrü Baban ’ın validesi İclâl Baban hanımefendinin aziz ruhuna fatiha, 1286-1369*”

1. Fotoğrafta Sağdaki Mezar Taşı: “*Hü Allahüllezi Layamut Baban hanedanından Hicaz valisi esbakı Mustafa Zihni Paşa merhumun ruhuna el fatiha, 10 Sefer 1348-17 Temmuz 1929*”

2. ve 3. Fotoğrafta Şükrü Baban’ın Mezar Taşı: “*Allahülezelî Layemut Tercüman Başyazarı, Mülkiye Mektebi Müdürü ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Profesörü Şükrü Baban burada babası ile annesinin refakatında medfundur ruhuna fatiha, 1888-30.01.1980*”

Hüseyin Şükrü Baban, annesi İclal Hanım ve babası Mustafa Zihni Paşa’nın kabirleri, Sakızağacı Mezarlığı 10. Ada, Eyüpsultan/İstanbul

— 2 —

پیر ایجنسی کی تاریخ: ۱۲۰۵ھ مطابق ۱۹۸۴ء

منه سر روز ۱۳۱۱ رجبی فیل در بدو در آغوش افتاد

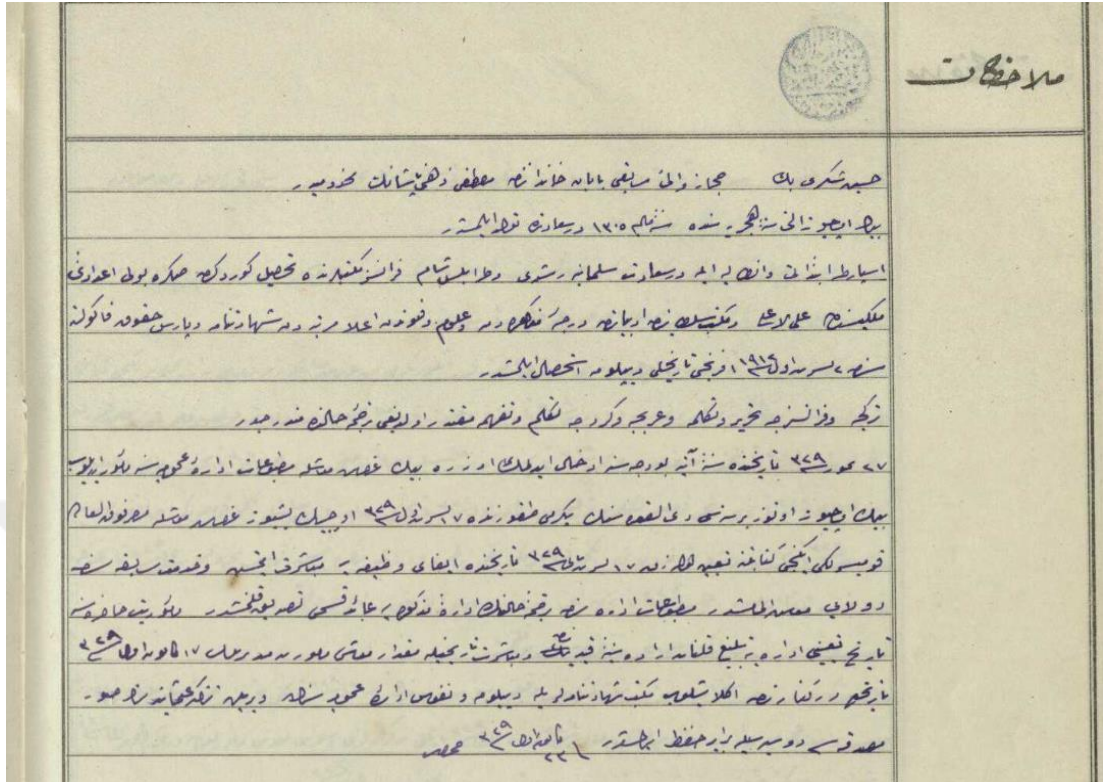
بیک روز سه روز خیر و شکم و حرکت در راه و شکم و ظاهر سفید از ایندی بخیر حال من و مادر

جایگاه شیوه به اذن بر سر نه ری لعلها سنان بکین طعمه زده و در نوازشی او حلال شیوه ز غنچه مستعد عطر دلایل

دولای مصرا باشد خط استاده بر غیر خط استاده عاقل کسی نمیگفتند بدو که عاقل است

[illegible]

$\frac{d^2x}{dt^2} = -\omega^2 x$

Belge Özeti : “Hüseyin Şükrü Bey; 1306 İstanbul doğumlu, Hicaz Valisi Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu”

BOA, DH. SAİDd... nr. 188/195, lef. 196.

Hüseyin Şükrü Bey'e ait Osmanlı Türkçesiyle yazılmış memur sicil belgesinin orijinal sayfası ve ilgili kısmın yakınlaştırılmış hali

C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVLERI DAIRASI (BOA)

تتم اقامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفریک اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت القراءات معانداً للحدود ١٧٩١، مشيخة قهرمان
[١٧٩١]

Retransmission ou Expédition		تکرار کشیده و بیا سون		RECEPTION				اخذ	
شماره نویسی N° d'expédition.	کشیده اولتان مرکز transmis à	Date	تاریخ	مأمور امضایی Signature de l'employé	Date	تاریخ	واسطه مرکز، Requ de	شماره نویسی N° d'ordre	
		روز..... ساعت			روز..... ساعت				
		1h..... M.....			H..... M.....				

De _____ Pour _____ موردی _____

N^o Mols Date M. ساعت
M. دقیقه تاریخ کان
.....

Voie Indic. Eventuelles = اشارات محتملة

[illegible]

DI-3PR 444/28

1-2

تتراقضامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

دولت دارای معاملات دولتی مسئولیت قبول است
[۶۴]

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
تکرار کشیده و یا سونق				آیند			
No d'expédit.	کشیده اولتان ترمیم transmis à	Date	مأمور امضایی Signature de l'employé	مأمور امضایی Signature de l'employé	Date	درگاه مرکزی Requ de	سرویس N ^o d'ordre
		ساعت 1k M				ساعت H M	

De _____ Pour _____ موزی _____

No. _____ Mots. _____ Date. _____

M. _____ M. _____

مصادیق مصادیق تاریخ کتب و نسخ

Voie	Indic. Eventuelles	طريق
		٢٢ = اشارات محتمله

۱۳۴۴ ۷۷۵۷۹ ۷۷۱۱۲ ۷۷۱۴۱ ۷۷۱۷۰ ۷۷۱۹۹ ۷۷۲۲۸ ۷۷۲۵۷ ۷۷۲۸۶ ۷۷۳۱۵ ۷۷۳۴۴ ۷۷۳۷۳ ۷۷۴۰۲ ۷۷۴۳۱ ۷۷۴۶۰ ۷۷۴۸۹ ۷۷۵۱۸ ۷۷۵۴۷ ۷۷۵۷۶ ۷۷۶۰۵ ۷۷۶۳۴ ۷۷۶۶۳ ۷۷۶۹۲ ۷۷۷۲۱ ۷۷۷۵۰ ۷۷۷۷۹ ۷۷۸۰۸ ۷۷۸۳۷ ۷۷۸۶۶ ۷۷۸۹۵ ۷۷۹۲۴ ۷۷۹۵۳ ۷۷۹۸۲ ۷۸۰۱۱ ۷۸۰۴۰ ۷۸۰۶۹ ۷۸۰۹۸ ۷۸۱۲۷ ۷۸۱۵۶ ۷۸۱۸۵ ۷۸۲۱۴ ۷۸۲۴۳ ۷۸۲۷۲ ۷۸۳۰۱ ۷۸۳۳۰ ۷۸۳۵۹ ۷۸۳۸۸ ۷۸۴۱۷ ۷۸۴۴۶ ۷۸۴۷۵ ۷۸۵۰۴ ۷۸۵۳۳ ۷۸۵۶۲ ۷۸۵۹۱ ۷۸۶۲۰ ۷۸۶۴۹ ۷۸۶۷۸ ۷۸۷۰۷ ۷۸۷۳۶ ۷۸۷۶۵ ۷۸۷۹۴ ۷۸۸۲۳ ۷۸۸۵۲ ۷۸۸۸۱ ۷۸۹۱۰ ۷۸۹۳۹ ۷۸۹۶۸ ۷۸۹۹۷ ۷۹۰۲۶ ۷۹۰۵۵ ۷۹۰۸۴ ۷۹۱۱۳ ۷۹۱۴۲ ۷۹۱۷۱ ۷۹۲۰۰ ۷۹۲۲۹ ۷۹۲۵۸ ۷۹۲۸۷ ۷۹۳۱۶ ۷۹۳۴۵ ۷۹۳۷۴ ۷۹۴۰۳ ۷۹۴۳۲ ۷۹۴۶۱ ۷۹۴۹۰ ۷۹۵۱۹ ۷۹۵۴۸ ۷۹۵۷۷ ۷۹۶۰۶ ۷۹۶۳۵ ۷۹۶۶۴ ۷۹۶۹۳ ۷۹۷۲۲ ۷۹۷۵۱ ۷۹۷۸۰ ۷۹۸۰۹ ۷۹۸۳۸ ۷۹۸۶۷ ۷۹۸۹۶ ۷۹۹۲۵ ۷۹۹۵۴ ۷۹۹۸۳ ۸۰۰۱۲ ۸۰۰۴۱ ۸۰۰۷۰ ۸۰۱۰۰ ۸۰۱۲۹ ۸۰۱۵۸ ۸۰۱۸۷ ۸۰۲۱۶ ۸۰۲۴۵ ۸۰۲۷۴ ۸۰۳۰۳ ۸۰۳۳۲ ۸۰۳۶۱ ۸۰۳۹۰ ۸۰۴۱۹ ۸۰۴۴۸ ۸۰۴۷۷ ۸۰۵۰۶ ۸۰۵۳۵ ۸۰۵۶۴ ۸۰۵۹۳ ۸۰۶۲۲ ۸۰۶۵۱ ۸۰۶۸۰ ۸۰۷۰۹ ۸۰۷۳۸ ۸۰۷۶۷ ۸۰۷۹۶ ۸۰۸۲۵ ۸۰۸۵۴ ۸۰۸۸۳ ۸۰۹۱۲ ۸۰۹۴۱ ۸۰۹۷۰ ۸۰۹۹۹ ۸۱۰۲۸ ۸۱۰۵۷ ۸۱۰۸۶ ۸۱۱۱۵ ۸۱۱۴۴ ۸۱۱۷۳ ۸۱۲۰۲ ۸۱۲۳۱ ۸۱۲۶۰ ۸۱۲۸۹ ۸۱۳۱۸ ۸۱۳۴۷ ۸۱۳۷۶ ۸۱۴۰۵ ۸۱۴۳۴ ۸۱۴۶۳ ۸۱۴۹۲ ۸۱۵۲۱ ۸۱۵۵۰ ۸۱۵۷۹ ۸۱۶۰۸ ۸۱۶۳۷ ۸۱۶۶۶ ۸۱۶۹۵ ۸۱۷۲۴ ۸۱۷۵۳ ۸۱۷۸۲ ۸۱۸۱۱ ۸۱۸۴۰ ۸۱۸۶۹ ۸۱۸۹۸ ۸۱۹۲۷ ۸۱۹۵۶ ۸۱۹۸۵ ۸۲۰۱۴ ۸۲۰۴۳ ۸۲۰۷۲ ۸۲۱۰۱ ۸۲۱۳۰ ۸۲۱۵۹ ۸۲۱۸۸ ۸۲۲۱۷ ۸۲۲۴۶ ۸۲۲۷۵ ۸۲۳۰۴ ۸۲۳۳۳ ۸۲۳۶۲ ۸۲۳۹۱ ۸۲۴۲۰ ۸۲۴۴۹ ۸۲۴۷۸ ۸۲۵۰۷ ۸۲۵۳۶ ۸۲۵۶۵ ۸۲۵۹۴ ۸۲۶۲۳ ۸۲۶۵۲ ۸۲۶۸۱ ۸۲۷۱۰ ۸۲۷۳۹ ۸۲۷۶۸ ۸۲۷۹۷ ۸۲۸۲۶ ۸۲۸۵۵ ۸۲۸۸۴ ۸۲۹۱۳ ۸۲۹۴۲ ۸۲۹۷۱ ۸۳۰۰۰ ۸۳۰۲۹ ۸۳۰۵۸ ۸۳۰۸۷ ۸۳۱۱۶ ۸۳۱۴۵ ۸۳۱۷۴ ۸۳۲۰۳ ۸۳۲۳۲ ۸۳۲۶۱ ۸۳۲۹۰ ۸۳۳۱۹ ۸۳۳۴۸ ۸۳۳۷۷ ۸۳۴۰۶ ۸۳۴۳۵ ۸۳۴۶۴ ۸۳۴۹۳ ۸۳۵۲۲ ۸۳۵۵۱ ۸۳۵۸۰ ۸۳۶۰۹ ۸۳۶۳۸ ۸۳۶۶۷ ۸۳۶۹۶ ۸۳۷۲۵ ۸۳۷۵۴ ۸۳۷۸۳ ۸۳۸۱۲ ۸۳۸۴۱ ۸۳۸۷۰ ۸۳۸۹۹ ۸۳۹۲۸ ۸۳۹۵۷ ۸۳۹۸۶ ۸۴۰۱۵ ۸۴۰۴۴ ۸۴۰۷۳ ۸۴۱۰۲ ۸۴۱۳۱ ۸۴۱۶۰ ۸۴۱۸۹ ۸۴۲۱۸ ۸۴۲۴۷ ۸۴۲۷۶ ۸۴۳۰۵ ۸۴۳۳۴ ۸۴۳۶۳ ۸۴۳۹۲ ۸۴۴۲۱ ۸۴۴۵۰ ۸۴۴۷۹ ۸۴۵۰۸ ۸۴۵۳۷ ۸۴۵۶۶ ۸۴۵۹۵ ۸۴۶۲۴ ۸۴۶۵۳ ۸۴۶۸۲ ۸۴۷۱۱ ۸۴۷۴۰ ۸۴۷۶۹ ۸۴۷۹۸ ۸۴۸۲۷ ۸۴۸۵۶ ۸۴۸۸۵ ۸۴۹۱۴ ۸۴۹۴۳ ۸۴۹۷۲ ۸۵۰۰۱ ۸۵۰۳۰ ۸۵۰۵۹ ۸۵۰۸۸ ۸۵۱۱۷ ۸۵۱۴۶ ۸۵۱۷۵ ۸۵۲۰۴ ۸۵۲۳۳ ۸۵۲۶۲ ۸۵۲۹۱ ۸۵۳۲۰ ۸۵۳۴۹ ۸۵۳۷۸ ۸۵۴۰۷ ۸۵۴۳۶ ۸۵۴۶۵ ۸۵۴۹۴ ۸۵۵۲۳ ۸۵۵۵۲ ۸۵۵۸۱ ۸۵۶۱۰ ۸۵۶۳۹ ۸۵۶۶۸ ۸۵۶۹۷ ۸۵۷۲۶ ۸۵۷۵۵ ۸۵۷۸۴ ۸۵۸۱۳ ۸۵۸۴۲ ۸۵۸۷۱ ۸۵۹۰۰ ۸۵۹۲۹ ۸۵۹۵۸ ۸۵۹۸۷ ۸۶۰۱۶ ۸۶۰۴۵ ۸۶۰۷۴ ۸۶۱۰۳ ۸۶۱۳۲ ۸۶۱۶۱ ۸۶۱۹۰ ۸۶۲۱۹ ۸۶۲۴۸ ۸۶۲۷۷ ۸۶۳۰۶ ۸۶۳۳۵ ۸۶۳۶۴ ۸۶۳۹۳ ۸۶۴۲۲ ۸۶۴۵۱ ۸۶۴۸۰ ۸۶۵۰۹ ۸۶۵۳۸ ۸۶۵۶۷ ۸۶۵۹۶ ۸۶۶۲۵ ۸۶۶۵۴ ۸۶۶۸۳ ۸۶۷۱۲ ۸۶۷۴۱ ۸۶۷۷۰ ۸۶۷۹۹ ۸۶۸۲۸ ۸۶۸۵۷ ۸۶۸۸۶ ۸۶۹۱۵ ۸۶۹۴۴ ۸۶۹۷۳ ۸۷۰۰۲ ۸۷۰۳۱ ۸۷۰۶۰ ۸۷۰۸۹ ۸۷۱۱۸ ۸۷۱۴۷ ۸۷۱۷۶ ۸۷۲۰۵ ۸۷۲۳۴ ۸۷۲۶۳ ۸۷۲۹۲ ۸۷۳۲۱ ۸۷۳۵۰ ۸۷۳۷۹ ۸۷۴۰۸ ۸۷۴۳۷ ۸۷۴۶۶ ۸۷۴۹۵ ۸۷۵۲۴ ۸۷۵۵۳ ۸۷۵۸۲ ۸۷۶۱۱ ۸۷۶۴۰ ۸۷۶۶۹ ۸۷۶۹۸ ۸۷۷۲۷ ۸۷۷۵۶ ۸۷۷۸۵ ۸۷۸۱۴

ДН ЗФР 444/28

1-3

DH.SFR.00444.00028.001

Belge Özeti : “Mısır'ın durumu İngilizlerin faaliyetleri ve İstanbul-Mısır arasındaki yazışmalara dair Komiser Vekili Hüseyin Şükrü'nün telgrafı. (Kudüs)”

BOA, DH. ŞFR., nr. 444/28, lef. 1-3.

BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیه عثمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

حکومت تلفرافی معاملاً مسئولیت قبول اینگز
[ماده ۱۹]

Retransmission ou Expédition		بکرار کشیده ویا سوق		RECEPTION						اخذ	
No d'expédition.	Keshide اولتان مرکزین	Date تاريخ	Mamur amshasi Signature de l'employé	Mamur amshasi Signature de l'employé	Date تاريخ	H M دقيقة ساعت	Wasile merkezî Reçu de	Sıra numarası N° d'ordre			
7		H... M...			H... M...						

De Pour..... موددی اکسینه غرضی

N° Mots Date H. ... M. ... ساعات دقیقه تاریخ کات غروب نومره ۷۶۶۹

Voie Indic. Evenquelles اشارت محتمله طریق

جبل روزه اخلاص صفه ادره قافیه خط نه

۵۸۴۹ ۶۶۴۵ ۷۶۷۶۷ ۶۰۴۶۷ ۸۲۹۴۵ ۸۸۴۴۷ ۷۶۶۶۹

۶۷۱۹۳ ۷۷۹۵۴ ۹۵۱۴۶ ۶۴۴۶۶ ۸۷۶۷۰ ۶۶۶۷۷ ۷۶۶۶۶

۶۴۴۶۶ ۸۸۴۴۴ ۹۴۴۶۶ ۶۴۴۶۶ ۸۷۶۷۷ ۶۶۶۶۶ ۷۶۶۶۶

۶۶۶۶۶ ۹۶۶۶۶ ۵۶۶۶۶ ۸۶۶۶۶ ۶۶۶۶۶ ۷۶۶۶۶ ۶۶۶۶۶

بیست و دو وقت فغانه

فیسر دکیلی

خبر ده

مطبعة اردو اسلام و شرعیة
PRINTED BY A. S. - CUSTODIAN OF THE PRESS

DH. 5FR 439/60

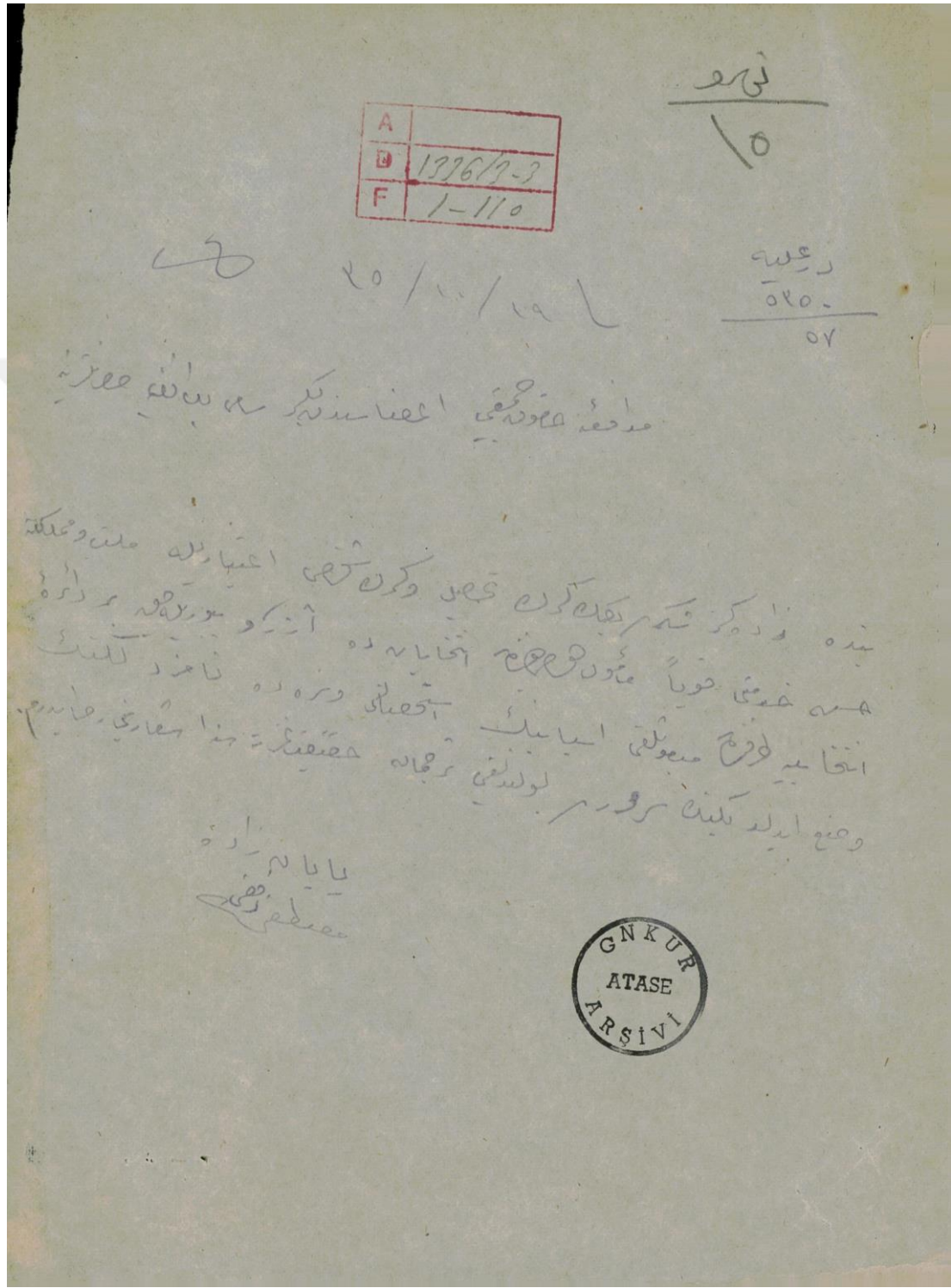
DH.ŞFR.00437.00060.001

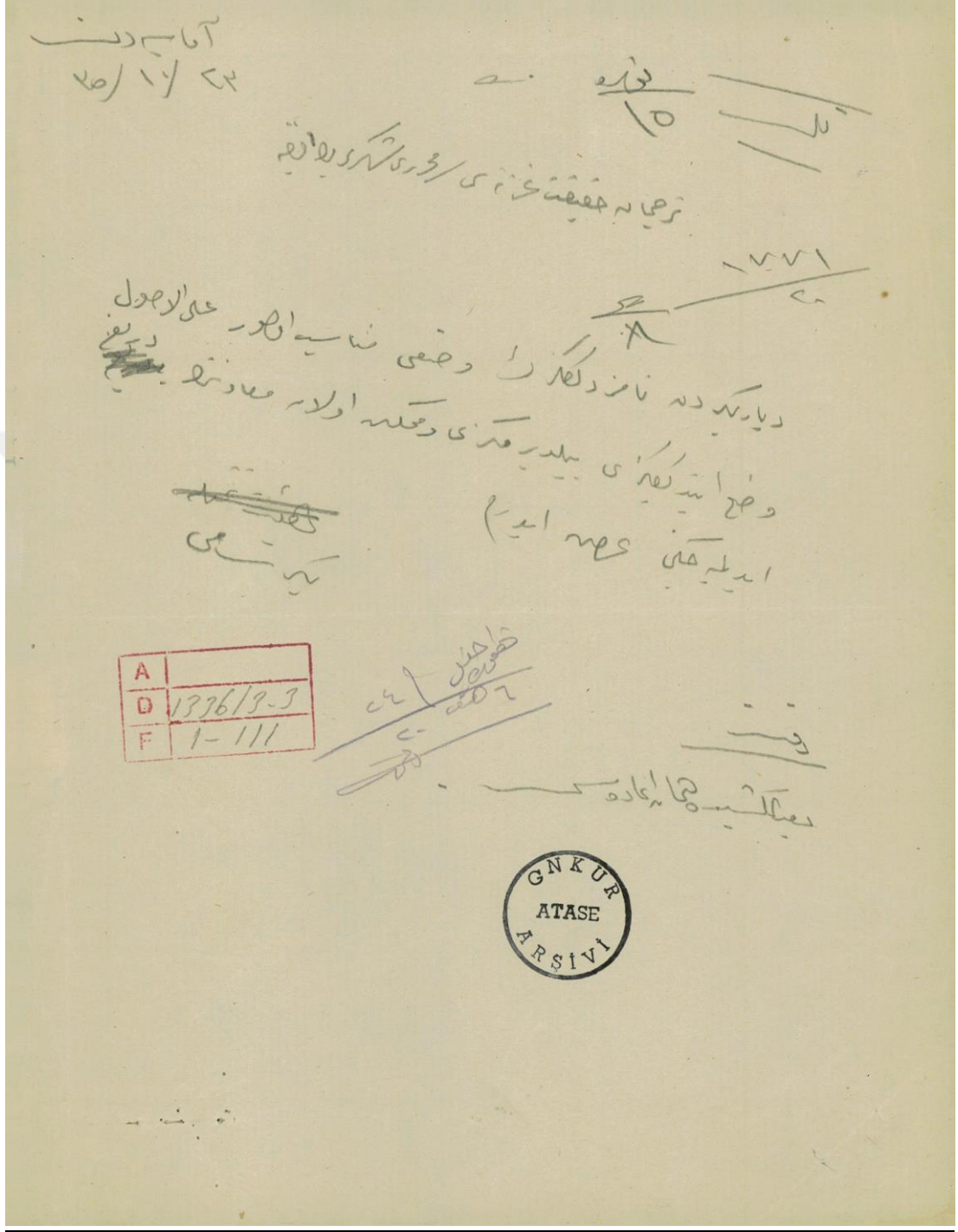
Belge Özeti : “*Cebel-i Dürüz'de karışıklık çıkarmak üzere birkaç kişinin gönderildiğine dair, Mısır'da Komiser Vekili Hüseyin Şükrü Bey'in telgrafı.*
(Müfettişlik)”

BOA, DH. ŞFR., nr. 437/60, lef. 1.

BOA, MV., nr. 211/3, lef. 1.

EK: 9

Belge Özeti : “Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Sermuharriri Şukru Bey'in
Diyarbakir'den adaylığını koymasının uygun olacağı”

MSB Askeri Tarih Arşivi, ATA Kol., Klasör:19, Yeni Dosya Numarası: 57, Eski
Dosya Numarası: 336/3-3, lef. 2, 4.

EK: 10

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Istanbul, 8.2.1951 .

A7

Çok Muhterem
Adnan Menderes
Türkiye Hükûmeti Başbakanı .

Evvelce bilvasıta takdim edilen dilekçede arzedilen hususat hakkında şifahen Yüksek Şahsiyetinize izahat vermek isteyen bir heyet halen Ankaradadır . İstirhamlarının dinlenmesine Zatı Devletlerince inayet buyurulması ve huzura kabul edilmek bahtıyarlığına nailiyetleri bendenizi çok minnettar kılacaktır . İmtihanlar dolayısıyla bizzat bu vazifeyi ifaden mahrum olduğuma çok müteessirim ; maamafih ilk fırsatta şahsen ziyaretini Devletlerinize bulunmak saadetine ulaşacağımı ümit ediyorum .

Derin saygılarımla lûtfen kabulünü istirham ederim .

Ord. Prof.
Şükrü Baban
Şükrü Baban

Aynı zade
Hoson Tektel

il-
18 100 9

-2-

Istanbul, 20 Şubat 1951 .

Am

Çok Muhterem Adnan Menderes

Türkiye Hükûmeti Sayın Başbakanı

Zatı Devletlerine takdim etmek cesaretinde bulunduğum heyetin kabul ve istirhamlarının dinlenmesi hususunda gösterilen nezaket ve cemileden dolayı bilhassa minnettarlığımı arz ederken bu teveccüh ve alâkanın dileklerinin yakında tahakkuk etmesine bir delil ve teminat teşkil eylediğine inanmakta olduğumu ilâve eder ve çok derin teşekkür ve hörmetlerimin kabulünü istirham eylerim .

Ord. Prof.
Şükrü Baban

Şükrü Baban

030	01			18	100	9
-----	----	--	--	----	-----	---

2

Belge Özeti : “Ord. Prof. Şükrü Baban'ın Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı iki adet rica ve teşekkür mektubu”

BCA, 30-1-0-0, nr. 18/100/9, lef. 2-3.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BCA, 30-1-0-0.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Belgeleri

BOA, BEO.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bâb-1 Âli Evrak Odası Belgeleri

BOA, DH. SAİDd.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti Defterleri

BOA, DH. ŞFR.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri

BOA, İ...MTZ (05).:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade – Mısır Belgeleri

BOA, MV.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları

BOA, ŞD.:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

MSB Askeri Tarih Arşivi:

Atatürk Koleksiyonu, Klasör: 19, Dosya: 336/3-3, 57, Fihrist: 1-110 (111)

(İlgili belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

II. RESMÎ YAYINLAR

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Türk Basınında Kim Kimdir**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları: 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ankara, Ulus Basımevi, 1939

TBMM Birinci Dönem Meclis Albümü 1920-1923, Ankara, TBMM Basımevi, Kasım 2022

T.C. Resmi Gazete, Sayı: 8469, 28 Temmuz 1953, s. 12.

TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, Cilt: 2, F. İçtima, 11. Celse, 12 Mayıs 1939, s. 67-69.

TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, Cilt: 14, 2. İçtima, 1. Celse, 1 Kasım 1940, s. 4-5.

TBMM Zabıt Cerideleri, VI. Dönem, Cilt: 21, 3. İçtima, 1. Celse, 1 Kasım 1941, s. 2-3.

III. SÜRELİ YAYINLAR

III.I. Gazeteler

Alemdar

Halka ve Olaylara Tercüman

İkdam

İkdam (Sabah Postası)

Milliyet

Milliyet Renk (Milliyet'in İkinci Gazetesi)

Tan

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Yeni Sabah

Zaman

(İlgili gazetelerin muhtelif sayıları, tarih ve numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

III.II. Dergiler

Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

Büyük Doğu

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İktisat ve Toplum Dergisi

International Journal Of Turcologia

Journal Of Turkish Research Institute

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi

ORAFAM Journal

Recent Period Turkish Studies

Roji Kürd

Uluslararası İlişkiler Dergisi

Turkish Academic Studies – TURAS

Yıllar Boyu Tarih Dergisi

(İlgili dergilerdeki muhtelif makalelerin isimleri dipnotlarda ve kaynakçanın “Makaleler” kısmında belirtilmiştir.)

IV. ANSİKLOPEDİLER

Çakan, İsmail L.:

“Babanzade Ahmed Naim”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1991, c. IV, s. 375

Gövsal, İbrahim Alaettin:

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Yedigün Neşriyat

Kılıçlıoğlu, Safa (ve diğerleri):

Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969

Nebioğlu, Osman:

Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1961-62

V. HATIRALAR

Anter, Musa:

Hatıralarım (1-2), Avesta Yayınları, İstanbul 2000

Baban, Cihad:

Politika Galerisi: Büstler ve Portreler,
Remzi Kitabevi, İstanbul 1970

Boyoglu, Süleyman:

Hazandan Önce Babiâli:
Duayenlerden Anılar, Güncel
Yayincılık, İstanbul 2007

Çetin, Celâlettin:

İşte Babiâli (Çuvaldızı Kendimize),
Cem Yayınevi, İstanbul 1991

Demirbaş, Bülent:

İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki
Anıları, Arba Yayınları, İstanbul 1987

Düzdağ, M. Ertuğrul:

Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son**
Eserleri, İz Yayıncılık, İstanbul 2006

Nadi, Nadir:

Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları,
İstanbul 1979

Peşeng, Şefiq:

Yaşar Kaya'nın Hatıraları, Avesta
Yayınları, İstanbul 2015

Saraçoğlu, Ahmet Cemalettin:

Gazeteler, Gazeteciler ve Olaylar
Etrafında Mütareke Yıllarında
İstanbul, (Yayına Hazırlayan: İsmail
Dervişoğlu), Kitabevi, İstanbul 2009

Sertel, Zekeriya:

Hatırladıklarım, Remzi Kitabevi,
İstanbul 2000

Yalman, Ahmed Emin:

Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim,
(Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç),
Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul
1997, c. II

Yenal, Oktay:

İktisat Penceresinden, Homer Kitabevi,
İstanbul 2005

VI. İNCELEME ESERLER

Abdulla, Nejat:

**İmparatorluk, Sınır ve Aşiret:
Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars
Sınır Çatışması**, (Türkçeye Çeviren:
Mustafa Aslan), Avesta Yayınları,
İstanbul 2009

Akandere, Osman:

Milli Şef Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul
1998

Akşin, Sina:

**İstanbul Hükümetleri ve Milli
Mücadele: İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul 2017, c. III

Altınanıt, Hasan İzzet:

İşgal: Kemiğe Dayanan Bıçak, Babıali
Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016

Arfa, Hassan:

The Kurds, Oxford University Press,
Oxford 1966

Arıburnu, Kemal:

Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri,
Yeni Desen Matbaası, Ankara 1975

Armaoğlu, Fahir:

20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1919-1995),
Kronik Kitap, İstanbul 2018

**Filistin Meselesi ve Arap-İsrail
Savaşları (1948-1988)**, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991

Atabey, Figen:

1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, IQ
Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014

Baban, Şükrü:

İktisad İlminin Umumi Prensipleri,
Sermet Matbaası, İstanbul 1956, c. I

İktisat Doktrinleri, Güven Matbaası,
İstanbul 1945

Tanzimat ve Para, Maarif Matbaası,
İstanbul 1940

Ballı, Rafet:

Kürt Dosyası, Cem Yayınevi, İstanbul
1991

Bayrak, Mehmet:

Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Özge Yayınları, Ankara 1993

Bayrak, M. Orhan:

Türkiye’de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993), Küll Yayınları, İstanbul 1994

Belek, Kemal:

Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası, Der Yayınevi, İstanbul 1985

Belen, Fahri:

Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

Berküren, Tahsin, Kışmır, Celaleddin:

Galatasaray Lisesi Mezunları: 1868-1908 Arası, İstanbul 2009, c. III

Birinci, Ali:

Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012

Bozkurt, Abdurrahman:

İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021

Bukarlı, Edip:

19. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzade Mustafa Zihni Paşa’nın Hayatı ve İlmi Kişiliği, Libra Kitap, İstanbul 2019

Burkay, Kemal:

Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Deng Yayınları, İstanbul 1992, c. I

Celil, Celile:

Kürt Ayaklanması, (Türkçeye Çeviren: Arif Karabağ), Avesta Yayınları, İstanbul 2001

Çakmak, Ferdi:

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Selanik Yayınevi, Ankara 2020

Çankaya, Mücellidoğlu Ali:

Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı), Mars Matbaası, Ankara 1968-69, c. II

Çay, Abbulhaluk:

Her Yönüyle Kürt Dosyası, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1993

Demirel, Taner:

Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016

Deringil, Selim:

Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994

Edmonds, C. J.:

Kürtler, Türkler ve Araplar, Avesta Yayınları, İstanbul 2003

Ekdal, Müfid:

Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü:
Kadıköy, Kadıköy Belediye Başkanlığı
Kültür Yayınları, İstanbul 1996

Engin, Emel:

Mekteb-i Sultani'den Galatasaray
Lisesi'ne, Giza Yayınları, İstanbul 2008

Er, Turgut:

Türkiye'de Sansür (1938-1945),
Berikan Yayınevi, Ankara 2014

Erdem, Nilüfer:

Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu
Harekatı (1919-1923), Derlem
Yayınları, İstanbul 2010

Ergin, Osman:

Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri
ve Kütüphanesi, Bozkurt Basımevi,
İstanbul 1937

Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası,
İstanbul 1977, c. I-II

Erikan, Celâl:

Kurtuluş Savaşı Tarihi, (Yayına
Hazırlayan: Rıdvan Akın), Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018

Fırat, Melek M.:

1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve
Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara
1997

Gaddis, John Lewis:

Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar,
Yalanlar, Gerçek, (Türkçeye Çeviren

Dilek Cenkçiler), Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul 2008

Gezgin, Suat, Polat, Veli, Arcan, Esra H.: **Türkiye Sözlü Basın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, c. II

Girgin, Atilla: **Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2001

Göldaş, İsmail: **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul 1991

Gönlübol, Mehmet: **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, c. I

Güllü, Ramazan Erhan: **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, TTK Yayınları, Ankara 2015

Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023

İstanbul Türklüğünün Muhafazası: İstanbul'un Kimlik ve Güvenlik Endişesi (1918-1941), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021

**Türkiye’de Gayrimüslimlerin
Yönetimi -Osmanlı’dan
Cumhuriyet’e-, Ötüken Neşriyat,
İstanbul 2018**

Güner, Deniz:

**Sansür ve İktidar: Cumhuriyet
Dönemi Tehdit Algıları, Yeditepe
Yayınevi, İstanbul 2015**

Güneş, İhsan:

**Atatürk Dönemi Türkiye’sinde
Milletvekili Genel Seçimleri (1919-
1935), Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları, İstanbul 2017**

Güngör Reşan, Nevin:

**Kürt Ünlüleri, Doz Yayınları, İstanbul
2008**

Hanioğlu, M. Şükrü:

**Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı
İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön
Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları,
İstanbul, c. I**

Hansu, Hüseyin:

**Secdede Biten Bir Ömür: Babanzade
Ahmed Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, İstanbul 2018**

İnuğur, M. Nuri:

**Türk Basın Tarihi (1919-1989),
Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul
1992**

Jwaideh, Wadie:

Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1999

Kabacalı, Alpay:

Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın, Literatür Yayınları, İstanbul 2000

Karaca, Taha Niyazi:

Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, Cem Yayınevi, İstanbul 1991

Kaya, M. Cüneyt, Kara, İsmail:

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, TTK Basımevi, Ankara 2004

Kendirici, Hasan:

Babanzade Ahmed Naim: Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018

Kocabaşoğlu, Uygur, Akan, Aysun:

Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne: Kopuş ve Süreklilik, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009

Mütareke ve Milli Mücadele Basını: Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve Mahşerin 100 Atlısı, (Yayına Hazırlayan: Fahri Arat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019

Koçak, Cemil:

Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, c. I

Koloğlu, Orhan:

Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul 1994

Kuran, Ahmed Bedevi:

Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012

Lazarev, Mikhail S.:

Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Özge Yayınları, Ankara

Lewis, Bernard:

Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Türkçeye Çeviren: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009

Longrigg, Stephen H.:

Four Centuries Of Modern Iraq, Oxford University Press, Oxford 1925

Marufoğlu, Sinan:

Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914), Eren Yayıncılık, İstanbul 1998

Mayak, Faysal:

Bir Pencereden İki Manzara: Babanzade İsmail Hakkı Bey’in Gözünden Osmanlı Devleti’nin İç ve Dış Politikası (1908-1913), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020

Minorsky, Vladimir:

Kürtler, Koral Yayınları, İstanbul 1992

Nikitin, Bazil:

Kürtler, Özgürlük Yolu Yayınları,
İstanbul 1976, c. I

Oğuz, Ahmet, Aşçı, Emine:

**Türk Milletinin Milli Mücadelesi:
Türk İstiklal Harbi**, Aktif Yayınevi,
İstanbul 2023

Oral, Fuat Süreyya:

Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973,
Sanayi-i Nefise Matbaası, Ankara 1973

Oran, Baskın:

Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları,
İstanbul 2019, c. I

Özbey, Mustafa, Baykal, Hülya, Baykal,
Tan:

**Basın Yönetiminde Sansür: Mütareke
Dönemi Basını**, Minel Yayın, Ankara
2016

Özdemir, Hüseyin:

**Demokrasi Tarihimizde İttihad ve
Terakkili Yıllar: Babanzade İsmail
Hakkı Bey'in Penceresinden**, Ötüken
Neşriyat, İstanbul 2016

Özoğlu, Hakan:

**Cumhuriyet'in Kuruluşunda İktidar
Kavgası: 150 'likler, Tahrir-i Sükûn ve
İzmir Suikastı**, Çev. Zuhal Bilgin, Kitap
Yayınevi, İstanbul 2011

Parker, Alastair:

“International Aspects Of The Vietnam War”, **The Vietnam War**, Ed. by. Peter Lowe, Macmillan Press Ltd., London 1998

Sancaktar, Fatih Mehmet:

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021

Sekban, Mehmet Şükrü:

Kürt Meselesi, Kon Yayınları, Ankara 1979

Selek, Sebahattin:

Anadolu İhtilâli, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, c. II

Sonyel, Salahi R.:

Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara 1995, c. I-II

Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010

Stone, Norman:

İkinci Dünya Savaşı, (Türkçeye Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya), Ketebe Yayınları, İstanbul 2023

Şadilli, Vedat:

Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyenlar, Kon Yayınları, Ankara 1980, c. I

Şapolyo, Enver Behnan:

Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Güven Matbaası, Ankara 1969

Şeref Han:

Şerefname: Kürt Tarihi, (Türkçeye Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), Ant Yayınları, İstanbul 1971

Şimşir, Bilal N.:

Kürtçülük (1787-1923), Bilgi Yayınevi, Ankara 2007

Ankara...Ankara: Bir Başkentin Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim:

İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, c. I

Tokmakçıoğlu, Erdoğan:

Türk Basın Tarihi, İsim Yayınları, Ankara 2011

Topuz, Hıfzı:

II. Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003

Tunaya, Tarık Zafer:

Türkiye'de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1986, c. II

Tuncer, Hüner:

Türk Dış Politikası 2. Cilt: Cumhuriyet Dönemi (1920-2002), Kaynak Yayınları, Ankara 2017, c. II

Tunçay, Mete:

Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

Uçarol, Rifat:

Siyasi Tarih (1789-2014), Der Yayınları, İstanbul 2015

Ürer, Levent:

Mondros’tan Mudanya Mütarekesi’ne Türk Dış Politikası, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2005

Van Bruinessen, Martin:

Ağa, Şeyh ve Devlet Kürdistan’ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi, (Türkçeye Çeviren: Remziye Arslan), Özge Yayınları, Ankara

Veremis, Thanos:

The Modern Balkans: A Concise Guide to Nationalism and Politics. The Rise and Decline of the Nation State, London School of Economics and Political Science (LSE), London 2015

Yıldırım, Seyfi, Sofuoğlu, Adnan:

Siyasi Faaliyetleriyle Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları (Köksav), Ankara 2010

Zürcher, Eric Jan:

Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987

Winter, Jay, Parker, Geoffrey, Habeck, Mary R.:

I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, (Türkçeye Çeviren: Tansel Demirel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012

VII. MAKALELER

Altan, Bilal:

“Meşrutiyet ve Mütareke Dönemleri Cemiyet Yapılanmalarında Babanlar/Babanzadeler”, **ORAFAM Journal**, Cilt: I, Sayı: 1, Temmuz 2023

Altan, Bilal, Ertaş, Mehmet, Çağlayan Ercan:

“Kürdistan Teali Cemiyeti’nin Şubeleri ve Bağlı Kuruluşları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1, Mart 2019

Ata, Ferudun:

“Divan-ı Harb-i Örfi Reisleri Mustafa Paşalar Hakkında -Bir Yanlışın Düzeltilmesi-”, **Journal of Turkish Research Institute**, Cilt: 11, Sayı: 24, 2010

Aydoğan, Kutlu:

“İkinci Cumhuriyet Tartışmalarının İki Momenti: Cumhuriyetçilik Açısından

Bir Değerlendirme”. **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)**, Cilt: XVII, Sayı: 32, Mayıs 2025

Aydoğdu, Murat:

“1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması’na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma’da Yer Alan ‘Erteleyici Madde’nin Kaldırılması”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 75, Eylül 2022

Baban, Cihad:

“Hocam ve Amcam Şükrü Baban”, **Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984

Banoğlu, Niyazi Ahmet:

“Milli Kongre ve Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 7, Kasım 1986

Bolat, Ercan:

“19. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetindeki Cebel-İ Lübnan Dürzileri”, **Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2023.

Çoban, İbrahim:

“Türk Hukuk Kurumu’nun Kuruluşu ve İlk Yıllardaki Faaliyetleri”, **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri** (Ed. Fethi Gedikli), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012

Doğanay, Rahmi:

“Milli Mücadele’ye Karşı Yürütülen Kara Propaganda ve Oluşturulmak İstenen Mustafa Kemal-Kuvayı Milliye İmajı”, **Turkish Academic Studies – TURAS**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2022

Ekin, Nusret:

“Ord. Prof. Şükrü Baban’ı Anarken”, **Ord. Prof. Şükrü Baban’a Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1984, Cilt: 40, Sayı: 1-4, 1984

Georgeon, François:

“Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, Çev. Niyazi Öktem, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 17, Mart 1990

Hut, Davut:

“II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)”, **Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı**, (Ed. Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh), Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul 2013

İnce, Mustafa:

“A Biography of Hüseyin Şükrü Baban: Diplomat, Academic and Journalist”,

International Journal Of Turcologia,

Vol: 7, No: 14, Autumn 2012

Karayaman, Mehmet:

“Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar”. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 82, 2012

Kelkitli, Fatma Aslı:

“İki Savaş Arası Dönemde İtalya’ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 2, Haziran 2017

Kurat, Akdes Nimet:

“Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, **Bellekten**, Cilt: 31, Sayı: 123, 1967

Sarılioğlu, İrşat:

“Montreux Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri Çerçevesinde İnönü-Potemkin Görüşmesi (23 Kasım 1938)”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 3, Eylül 2022

Sertoğlu, Murat:

“Kurtuluş Savaşı’nı İlk O Destekledi”, **Yıllar Boyu Tarih Dergisi**, İstanbul, Ağustos 1984

Soysal, İsmail:

“1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, **Bellekten**, Cilt: 46, Sayı: 182, Nisan 1982

Şahin, İsmail:

“Düşünceden Eyleme EOKA”, **Recent Period Turkish Studies**, Sayı: 37, Haziran 2020

Tekay Baysan, Gül:

“Dreyfus davası: Gerçek ve adalet savaşçısı Zola”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, 2002

Tok, Alaaddin, Eren, Ercan:

“Türkiye İktisat Eğitimi Tarihinde Öncü Bir İsim: Hüseyin Şükrü Baban (1890-1980)”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 166, Ağustos 2024

Türker, Hasan:

“İstanbul Basınında King-Crane Heyeti’nin Türkiye’deki Faaliyetleri ve Mandaterlik Tartışmaları (1919)”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Mütareke Özel Sayısı)**, Cilt: 18, Aralık 2018

Umar, Ömer Osman, Yenisu, Melek:

“Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 101, Mayıs 2020

VIII. TEZLER

Akbay, M. Fatih:

“Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman Gazetesi’nde Asala”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal**

Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Van 2010

Altan, Bilal:

“Kürdistan Teali Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler”, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Mardin 2017

Aydın, Cemal:

“Gazeteci, Yazar ve Devlet Adamı Cihad Baban (1911-1984)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum 2022

Aydoğdu, Murat:

“Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2016

Çamsoy, Zeynep:

“Milli Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teali Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007

Çetinkaya, Melek:

“Babanzade Ahmed Naim’in Son Dönem Osmanlı Düşüncesine Katkıları”, Yıldız Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
İstanbul 2018

Ertem, Barış:

“Türkiye’de Kürtçülük (1950-1984)”,
Marmara Üniversitesi Türkiyat
Araştırmaları Enstitüsü,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
2012

Gündoğdu, Murat:

“Bogos Nubar Paşa’nın Siyasi
Faaliyetleri (1912-1922)”, Bilecik Şeyh
Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi,** Bilecik 2019

İs-Sanafiri, İbrahim Muhammed:

“Osmanlı-Mısır İlişkileri (1863-1882)”,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora
Tezi,** İstanbul 1993

Karadiş, Zeynep:

“II. Meşrutiyet Dönemi’nden Lozan
Barış Antlaşması’na Kadar Kürt Teali ve
Teavün Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, Gazi
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Ankara 2006

Mihçî, Sebahaddin:

“Refî Cevad Ulunay ve Alemdar
Gazetesi”, **Yayınlanmamış Doktora
Tezi,** Selçuk Üniversitesi, Konya, 2020

Talu, Ömer Can:

“İstanbul’un İtilaf Devletleri Tarafından İşgalinin İkdam, Hakimiyet-i Milliye ve Tercüman-ı Hakikat Gazetelerine Yansıması”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2022

Yalçın, Yavuz:

“Babanzade Ahmed Naim Efendi’nin İslamcılığına Sosyolojik Bir Bakış”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2019

Yavaşca, Kerem:

“Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2013